ปรมัตถโชติกะ

มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา

วีถิมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ

ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑

(หลักสูตรชั้นมัชฌิมอาภิธรรมิกะตรี)

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ รจนา

อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ จัดพิมพ์

ปรมัตถโชติกะ
มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา
วีถิมุตตสังคหะ
ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ

ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑

(หลักสูตรชั้นมัชฌิมอาภิธรรมิกะตรี)

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

รจนา

อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ จัดพิมพ์

ปรมัตถโชติกะ

มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา

ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑ วีถิมุตตสังคหะ

"ภูมิจตุกกะ - ปฏิสนธิจตุกกะ"

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ รจนา

พิมพ์ครั้งที่ ๗	:	๙ ตุลาคม ๒๕๕๑
จำนวนพิมพ์	:	๓,๐๐๐ เล่ม
ตรวจชำระต้นฉบับ	:	นายจำรูญ ธรรมดา [ธัมมาจริยะ]
		นายวิโรจน์ คุ้มครอง [ปธ. ๙]
รูปเล่ม/คอมพิวเตอร์	:	นายสมควร ถ้วนนอก

พิมพ์ที่ หจก. ทิพยวิสุทธิ์

เลขที่ ๒๔๐/๑๒๗-๑๒๙ ถนนจรัญสนิทวงศ์ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ ๑๐๗๐๐

โทร. ๐-๒๔๑๒-๗๗๐๗, ๐-๒๔๑๒-๗๗๐๙, ๐-๒๔๑๒-๕๐๗๐ โทรสาร. ๐-๒๔๑๒-๗๗๑๐

นายวิสุทธิ์ อัมไพรวรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๕๑

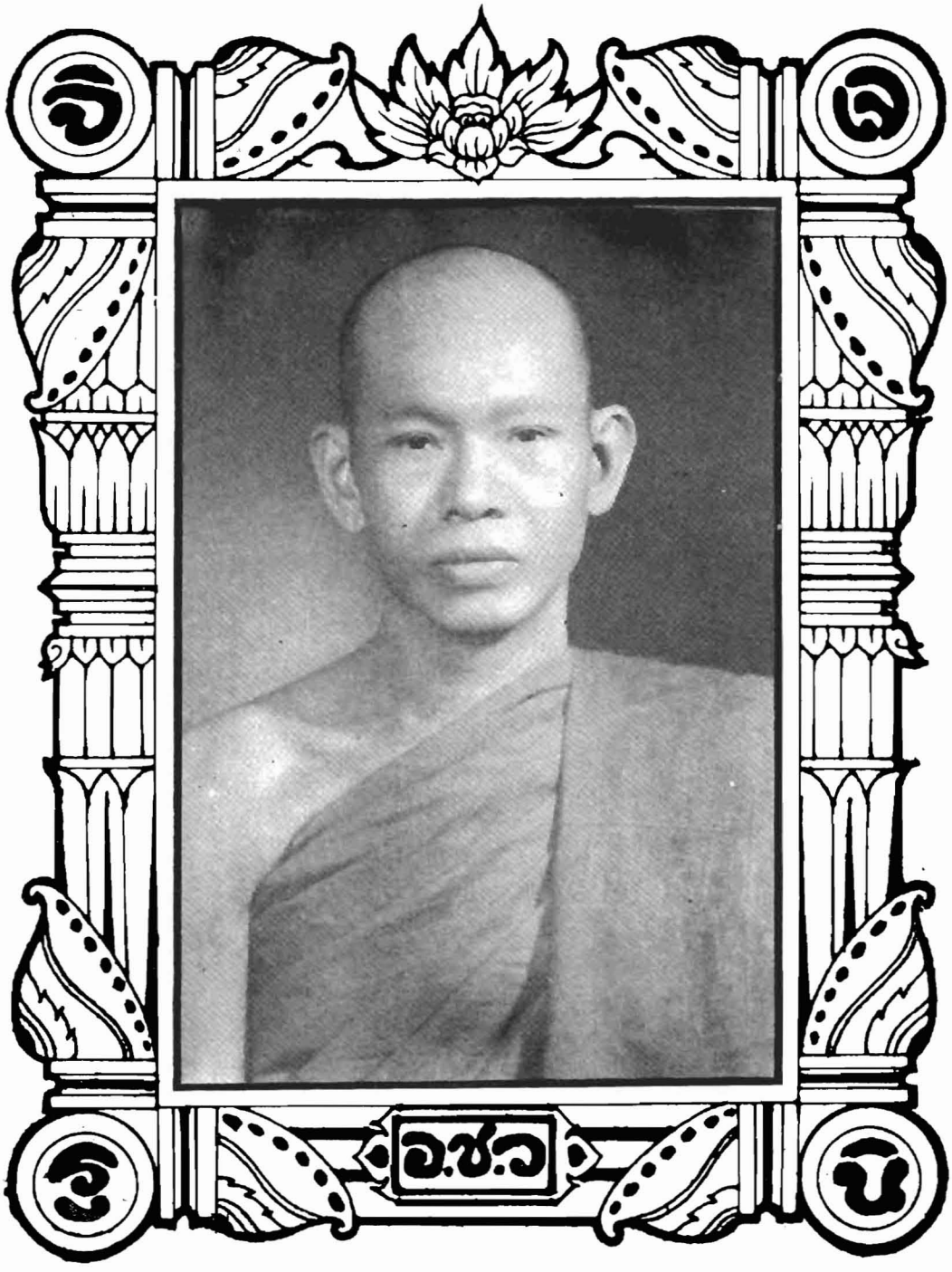

พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

พระบูรพาจารย์ แห่งอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้ริเริ่มก่อตั้งมูลนิธิสัทธัมมโชติกะ

คำปรารภ

หนังสือ**ภูมิจตุกกะ - ปฏิสนธิจตุกกะ** เป็นหนังสือประกอบการศึกษาหลักสูตรประกาศนียบัตรมัชฌิมอาภิธรรมิกะเอก (ป.มอ.) (ชั้นมัชฌิมอาภิธรรมิกะตรี ของอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่ง**พระสัทธัมมโชติกะเถระ ธัมมาจริยะ** พระเถระชาวพม่าบูรพาจารย์ผู้เชี่ยวชาญด้านพระอภิธรรม ท่านได้ใช้ความวิริยะอุตสาหะในการรจนาหนังสือกัมมจตุกกะ ปฏิสนธิจตุกกะ ซึ่งว่าด้วยกรรม อันเป็นคำสั่งสอนหลักในพระพุทธศาสนา การศึกษาเรื่องภูมิและการถือกำเนิดที่ถูกต้องจะทำให้ชาวพุทธรู้จักและเข้าใจเกี่ยวกับภพภูมิต่างๆ อันมีความสัมพันธ์กับการปฏิสนธิซึ่งเป็นไปตามกฎแห่งกรรมกับการให้ผลของกรรมดียิ่งขึ้น ไม่ไปโทษเหตุปัจจัยภายนอกอย่างเดียว เพราะเมื่อมีการทำกรรมเกิดขึ้น ไม่ว่าจะดีหรือชั่ว ผลก็ย่อมจะเกิดขึ้นตามมาเสมอ ทั้งในปฏิสนธิกาล คือในขณะที่สัตว์ถือกำเนิด และในปวัตติกาล คือในขณะหลังจากปฏิสนธิจิตเป็นต้นไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขณะที่สัตว์กำลังใกล้จะถึงความตาย

การพิมพ์หนังสือ **ภูมิจตุกกะ - ปฏิสนธิจตุกกะ**ในครั้งนี้ **อาจารย์จำรูญ ธรรมดา** รักษาการหัวหน้าฝ่ายวางแผนและวิชาการ และ**นายวิโรจน์ คุ้มครอง** เจ้าหน้าที่ตำราวิชาการประจำอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มีวิริยะอุตสาหะในการตรวจชำระแก้ไขคำและข้อความที่ผิดในต้นฉบับเดิม จึงขออนุโมทนากับอาจารย์จำรูญ ธรรมดา และนายวิโรจน์ คุ้มครอง เป็นอย่างยิ่ง ในการตรวจชำระหนังสือ**ภูมิจตุกกะ - ปฏิสนธิจตุกกะ"** เพื่อให้หนังสือมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ถ้าหากท่านผู้รู้ในทางพระพุทธศาสนาพบเห็นความบกพร่องของหนังสือเล่มนี้ กรุณาแนะนำเพื่อแก้ไขปรับปรุงให้ถูกต้องสมบูรณ์ในโอกาสต่อไป

พระมหาอำนวย วิสุทฺโธ
ผู้อำนวยการอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๑ กันยายน ๒๕๕๑

คำชี้แจง

(ของผู้ตรวจชำระ)

[ในการจัดพิมพ์ครั้งที่ ๖-๗]

ความเป็นมาก่อนมีการตรวจชำระ

ภูมิจตุกกะ - ปฏิสนธิจตุกกะ ที่เคยได้รับการจัดพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๙ กำลังใกล้จะหมด ทางมูลนิธิสัทธัมมโชติกะ โดย**คุณหญิงสำหรี จิตตินันท์ และคุณสุทธิเพ็ญ สัมมาวิภาวีกุล** ได้มอบหมายให้ผู้ตรวจช่วยแก้ข้อความพระบาลี

ความจริง หนังสือเล่มนี้ เคยได้รับการจัดพิมพ์มาแล้วถึง ๕ ครั้ง **ท่านพระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ** ได้รจนาคัมภีร์นี้ไว้เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๓ วิธีการรจนาของท่านเป็นไปแบบบูรณาการคือผสมผสานด้วยเนื้อหาพระอภิธรรมและพระสูตร จึงทำให้หนังสือสมบูรณ์ด้วยเนื้อหาสาระที่น่าสนใจ อ่านแล้วทำให้รู้สึกเพลิดเพลินเจริญกุศล ยิ่งหากได้รับการจัดรูปแบบอย่างเป็นระบบและมีการปรับปรุงสำนวนภาษาบ้าง ก็จะทำให้เป็นตำราที่ทรงคุณค่าเป็นที่น่าเชื่อถือแก่ผู้รู้ทั้งหลาย

ขอบเขตในการปรับปรุง

ในช่วงที่ทำการตรวจชำระนั้นพบว่านอกจากจะมีผิดที่คำบาลีแล้วยังมีผิดพลาดที่ภาษาไทยด้วย จึงได้ตัดสินใจตรวจชำระทั้งสองภาษาตามสมควรแก่เหตุ จะอย่างไรก็ตาม การแก้ไขปรับปรุงต้นฉบับนั้นมุ่งเน้นไปที่ภาษาบาลีเป็นหลัก ส่วนภาษาไทยจะคงสำนวนเดิมไว้ ยกเว้นคำบางคำที่เห็นว่าหากเปลี่ยนแล้วไม่กระทบต่อเนื้อหา ก็จะเปลี่ยน เช่น คำว่าอสุรา ในภาษาไทยไม่นิยมใช้ จึงได้เปลี่ยนเป็น **"อสูร"** ทั้งนี้เพราะผู้ตรวจเห็นว่าคำที่มีลักษณะเช่นนี้ น่าจะติดมาจากคำพม่าไม่เหมาะที่จะใช้เป็นสำนวนไทย

ประเภทคำที่เยิ่นเย้อ คำไม่ชัดเจน คำสลับลำดับ คำที่ใช้ไม่เหมาะสมกับระดับบุคคล และคำที่ใช้ไม่ถูกหลักภาษา จะได้รับการปรับปรุงแก้ไขบ้างเป็นบางคำ

เกี่ยวกับหัวข้อเรื่องที่มีคำว่า **แสดง** ได้มีการตัดคำว่า **แสดง** ออก เพราะเห็นว่าเป็นคำกริยา ไม่ควรวางไว้หน้าประโยค

ในส่วนคำลงท้ายที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า **"จบ"** ก็ได้มีการปรับตำแหน่งให้ไปอยู่ด้านหลัง บางครั้งก็มีการเพิ่มคำเชื่อม ในกรณีที่อ่านแล้ว ปรากฏว่าข้อความดังกล่าวมีความหมายไม่เชื่อมกัน

สรุปแล้ว การตรวจชำระในครั้งนี้ มิได้ทำโดยพลการ แต่เป็นหน้าที่ของผู้ที่เกี่ยวข้องทุกคน ไม่ว่าจะเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา อาจารย์ผู้สอน หรือเจ้าหน้าที่ตำราวิชาการ

อนึ่ง การตรวจชำระในครั้งที่ ๖ ผู้ตรวจได้ทำการสอบเทียบหลักฐานที่พระอาจารย์ผู้รจนาท่านอ้างไว้กับต้นฉบับบาลี โดยมีการแก้ไขปรับปรุงคำบางคำที่เห็นว่าผิดจากต้นฉบับ ในการเปลี่ยนบรรณานุกรมเป็นฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนั้นได้รับความอนุเคราะห์จาก**อาจารย์รังษี สุทนต์ ป.ธ. ๙, พธ.ม.** ช่วยปรับเปลี่ยน โดยมี **คุณหญิงสำหรี จิตตินันท์ แม่ชีระเบียบ แท่นนิล** ได้ช่วยตรวจแก้ต้นฉบับในเบื้องต้น **คุณเบญจางค์ เตียงพิทักษ์** และ**คุณชุติมา อินทรลักษณ์** ช่วยตรวจแก้คำผิดก่อนที่จะส่งโรงพิมพ์ **คุณสุทธิเพ็ญ สัมมาวิภาวีกุล** ช่วยอำนวยความสะดวกตามสมควร

สำหรับในการจัดพิมพ์ครั้งที่ ๗ นี้ ผู้ตรวจชำระได้อาศัยฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๖ เป็นต้นฉบับในการตรวจ โดยมีอาจารย์วิโรจน์ คุ้มครอง (ปธ. ๙) เจ้าหน้าที่ตำราวิชาการเป็นผู้ช่วยตรวจ

ความผิดพลาดอันใดที่เกิดจากการตรวจชำระครั้งนี้ ไม่ว่าจะโดยเจตนาหรือพลั้งเผลอ ผู้ตรวจชำระขอน้อมรับผิดแต่เพียงผู้เดียว และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงจะได้รับความเมตตาจากท่านผู้รู้ทุกๆ ท่าน และหวังว่าการตรวจชำระในครั้งนี้จะช่วยเป็นสื่อการเรียนการสอนแก่ครูอาจารย์ นักศึกษาพระอภิธรรมทุกๆ ท่านได้ดีกว่าเดิม

นายจำรูญ ธรรมดา [ธัมมาจริยะ]
รก. หัวหน้าฝ่ายวางแผนและวิชาการ
อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๒๐ สิงหาคม ๒๕๕๑

คำนำ

(ของผู้รจนา)

ธรรมดาของดีมีค่าสูงนั้น ย่อมรักษาได้ยาก ต้องอาศัยผู้ที่เข้าใจในการรักษา มีความสนใจ และต้องเป็นผู้มีบุญบารมี ครบลักษณะทั้ง ๓ อย่างนี้แล้วจึงจะสามารถรักษาสิ่งมีค่านั้น ให้ดำรงอยู่ได้ถาวรไม่สูญหาย ถ้าขาดผู้ที่มีคุณสมบัติดังกล่าวมานี้ สมบัติที่มีค่าเหล่านั้นก็จะค่อยๆ สูญหายไป ดังเช่นผู้ที่ได้รับทรัพย์สมบัติอันเป็นมรดกจากบิดามารดาหรือญาติ บางคนก็สามารถปกครองทรัพย์สมบัตินั้นไว้ได้เป็นอย่างดีไปจนตลอดลูกหลาน ทั้งนี้ก็เพราะผู้นั้นเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการนั้นเอง บางคนเมื่อได้รับมรดกตกทอดมาแล้ว ก็ไม่สามารถจะปกป้องรักษาทรัพย์สมบัตินั้นไว้ได้โดยถูกอัคคีภัยบ้าง โจรภัยบ้าง อุทกภัยบ้าง ราชภัยบ้าง ข้อนี้ฉันใดในด้านวิชาความรู้ที่สำคัญๆ ระเบียบประเพณีที่ดีงามก็เช่นเดียวกัน ถ้าขาดผู้เข้าใจรักษาแล้ว วิชาความรู้ที่ดีๆ หรือระเบียบประเพณีที่ดีก็ย่อมค่อยๆ สูญหายไป กลับได้แต่วิชาความรู้ และระเบียบประเพณีที่เกี่ยวกับการบำรุงตัณหา มานะ ทิฏฐิเข้ามาแทน ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องมีบุคคลที่เข้าใจ และสนใจในการรักษาสิ่งเหล่านี้ไว้ให้มากขึ้นเพื่อช่วยกันระวังรักษาให้สิ่งที่ดีงามเหล่านี้ตั้งมั่นดำรงอยู่ได้

ในปัจจุบันนี้ ระเบียบประเพณีที่ดีงาม และวิชาความรู้ในด้านพุทธศาสนาก็ค่อยๆ สูญหายไปไม่ใช่น้อย ทั้งนี้ก็เป็นเพราะหมู่ชนในประเทศนั้นๆ ขาดความรู้ความเข้าใจ หรือขาดความเอาใจใส่ต่อการรักษา หรือไม่มีบุญวาสนาที่จะรักษาเอาไว้ได้นั้นเอง ดังเช่นในประเทศอินเดีย แต่เดิมนั้นวิชาความรู้ในด้านพุทธศาสนาก็ดี การปฏิบัติในสมถวิปัสสนาก็ดี หรือระเบียบประเพณีที่ประพฤติปฏิบัติกันตามปกติก็ดี มีความเจริญรุ่งเรืองมากในสมัยนั้น แต่ในปัจจุบันนี้ความเจริญต่างๆ เหล่านั้น ได้สูญหายไปจนเกือบสิ้นแล้ว ซึ่งเมื่อได้แลเห็นความเป็นไปของชนทั้งหลายที่อยู่ในประเทศนั้นในเวลานี้แล้ว ก็ไม่น่าเชื่อเลยว่า จะเคยเป็นประเทศที่มีพุทธศาสนารุ่งเรืองมาก่อน เพราะได้ประสบแต่วิชาความรู้และระเบียบประเพณี ตลอดจนการประพฤติปฏิบัติที่เป็นของเก่าและของใหม่ ซึ่งเกี่ยวกับการบำรุงบำเรอตัณหามานะทิฏฐิเป็นส่วนมาก ความเป็นไปเช่นนี้ หาใช่จะเป็นแต่เฉพาะในประเทศอินเดียเท่านั้นก็หามิได้ แม้ในประเทศอื่นที่เคยเจริญด้วยวิชาความรู้ และการปฏิบัติสมถวิปัสสนา ระเบียบประเพณีตลอดจนมรรยาทของชนที่อยู่ในประเทศนั้น บางสิ่งบางอย่างก็สูญหายไปเช่นเดียวกัน ลัทธิอื่นๆ บ้าง วิชาความรู้อย่างอื่นๆ บ้าง ระเบียบ ประเพณีอย่างอื่นๆ บ้าง เข้ามา

แทนที่หมด ชนรุ่นหลังๆ ไม่มีใครได้รู้เรื่องราวโดยถี่ถ้วนพากันเข้าใจไปตามความคิดเห็นของผู้มีอำนาจที่กำลังปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้

วิชาความรู้ และการประพฤติปฏิบัติในด้านพุทธศาสนาที่มีคุณค่ายอดเยี่ยมนั้นได้แก่วิชาความรู้ในพระอภิธรรม และการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั้นเอง ที่อาตมภาพกล่าวมาเช่นนี้ มิใช่เป็นเพราะอาตมภาพเป็นอาจารย์สอนพระอภิธรรมจึงได้กล่าวเช่นนี้ อาตมภาพกล่าวไปตามความเป็นจริง ตามหลักของพุทธภาษิตและอรรถกถาฎีกา ผลที่ได้รับจากการศึกษาพระอภิธรรม และปฏิบัติวิปัสสนานั้น ก็ปรากฏอยู่ในหมู่พุทธมามกชนเป็นพยานหลักฐานอยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องกล่าวขยายความให้มากมาย สำหรับผลเสียที่ได้รับจากการศึกษา และการปฏิบัติของผู้ที่ไม่กระทำจริงจัง ทั้งมีจิตใจไม่บริสุทธิ์นั้น ก็ย่อมมีบ้างเป็นธรรมดา แต่ก็ไม่ใช่เป็นจำนวนมาก เพราะถึงในสมัยพุทธกาล เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังมีพระชนม์อยู่นั้นผลเสียเหล่านี้ก็มีอยู่ทั้งในหมู่บรรพชิต และคฤหัสถ์

ความเห็นของอาตมภาพดังกล่าวมาแล้วนี้แหละ เป็นต้นเหตุที่ทำให้อาตมภาพพยายามสอนและแต่งปกรณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวกับพระอภิธรรม และแนวทางปฏิบัติวิปัสสนามาเป็นเวลา ๑๒ ปี โดยมุ่งหวังที่จะให้ผู้ที่สนใจศึกษาในธรรมะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้รู้ถึงธรรมะที่ละเอียดลึกซึ้ง อันได้แก่พระอภิธรรมนี้

ปกรณ์เล่มนี้ เป็นหลักสูตรในการเรียนพระอภิธรรมชั้นมัชฌิมอาภิธรรมิกะตรีและชั้นอาจารย์อภิธรรมิกกะโท และปกรณ์เล่มนี้สำเร็จลงได้ก็โดยอาศัยความร่วมมือของนักศึกษาคือ ในด้านการเรียบเรียงนั้น คุณวรรณี โกเมศ เป็นผู้ช่วยในด้านการเงิน ก็ได้มีนักศึกษาหลายท่านได้ร่วมกันบริจาค ซึ่งอาตมภาพขออนุโมทนาและขอให้พรดังต่อไปนี้

เต อตฺถลทฺธา สุขิตา วิรุฬฺหา พุทฺธสาสเน
อโรคา สุขิตา โหนฺตุ สห สพฺเพหิ ญาติภิฯ

ขอท่านเหล่านั้นจงเป็นผู้เข้าถึงซึ่งความเจริญ และความสุขกายสบายใจแล้วจงเป็นผู้เจริญงอกงามไพบูลย์ยิ่งๆ ขึ้น จนกระทั่งได้บรรลุมรรคผลในพระพุทธศาสนาและจงเป็นผู้ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ วิตกกังวลแต่อย่างใดๆ มีแต่ความสุขใจตลอดมวลญาติทั้งหลายทั้งที่เป็นฝ่ายบิดาและมารดาพร้อมกันทุกท่านเทอญ.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

๑๕ กรกฎาคม ๒๕๐๓

สารบัญ

อภิธัมมัตถสังคหะ [บาลีและคำแปลเพื่อท่องจำ] ๑
อนุสนธิและปฏิญญา ๑
มาติกาจตุกกะ ๑
ภูมิจตุกกะ ๑
ภูมิ ๔ [โดยย่อ] ๑
กามาวจรภูมิ ๑๑ ..... ๒
- อบายภูมิ ๔ ..... ๒
- กามสุคติภูมิ ๗ ..... ๒
รูปาวจรภูมิ (รูปภูมิ) ๑๖ ..... ๒
สุทธาวาสภูมิ ๕ ..... ๓
อรูปาวจรภูมิ (อรูปภูมิ) ๔ ..... ๓
คาถาสังคหะ แสดงบุคคลต้องห้ามในแต่ละภูมิ ๓
อบายภูมิ ๔ [ปทัจเฉทะ ปทสัมพันธะ วจนัตถะ° และอธิบายบทว่าอปายภูมิ] ๕
ปทัจเฉทะ ปทสัมพันธะ วจนัตถะ และอธิบายบทว่านิรย โดยพิสดาร ๕
มหานรก ๘ ขุม ๖
อุสสทนรก ๕ ขุม ๖
ที่ตั้งแห่งมหานรก ๘ ขุม ๗
ที่ตั้งแห่งอุสสทนรก ๕ ขุม ๘
ยมราชและนิรยบาล ๘
เทวทูต ๕ จำพวก ๑๑
ที่มาในพระบาลีอุปริปัณณาสและอัฏฐกถา ๒ ..... ๑๑
วจนัตถะและคำอธิบายโดยพิสดาร มหานรก ๘ ขุม โดยลำดับ ๑๕
- สัญชีวนรก ๑๕
- กาฬสุตตนรก ๑๕

- สังฆาตนรก....๑๖
- โรรุวนรก (ธูมโรรุวะหรือจูฬโรรุวะ)....๑๖
- มหาโรรุวนรก (ชาลโรรุวะ)....๑๗
- ตาปนนรก(จูฬตาปนะ)....๑๗
- มหาตาปนนรก (ปตาปนะ)....๑๗
- อวีจินรก....๑๘
อุสสทนรก ๕ ขุม....๑๙
- คูถนรก....๑๙
- กุกกุลนรก....๑๙
- สิมพลิวนนรก....๑๙
- อสิปัตตวนนรก....๒๐
- เวตตรณีนรก....๒๐
ประเภทแห่งอวีจินรก....๒๑
การจำแนกโทษของสัตว์ทั้งหลายที่ต้องไปสู่นรก....๒๑
คำถามคำตอบที่เกี่ยวเนื่องด้วยนรก....๒๔
นรกสุนัขด่าง....๒๕
นรกแผ่นดินเหล็ก....๒๕
นรกหลุมถ่านเพลิง....๒๕
โลหกุมภีนรกที่ ๑....๒๖
โลหกุมภีนรกที่ ๒....๒๖
นรกแม่น้ำขี้เถ้าร้อน....๒๖
นรกอาวุธต่างๆ....๒๖
นรกกองเนื้อ....๒๗
นรกอุจจาระปัสสาวะ....๒๗
นรกเลือดหนอง....๒๗

นรกเบ็ดเหล็ก.....๒๗
นรกภูเขาเหล็ก.....๒๘
สัตว์นรกที่มีศีรษะทิ่มลง.....๒๘
นรกป่าไม้งิ้ว.....๒๙
สัตว์ที่กำลังเสวยทุกข์อยู่ในประเทศส่วนหนึ่งแห่งอวีจินรก.....๒๙
โทษและการเสวยทุกข์ในปหาสนิรยะ.....๒๙
โทษและการเสวยทุกข์ในอปราชิตนิรยะ.....๓๐
โทษและการเสวยทุกข์ในนรกทั้ง ๑๐ มีอัพพุทนรกเป็นต้น.....๓๐
อธิบายชื่อแห่งนรกทั้ง ๑๐ มีอัพพุทนรกเป็นต้น.....๓๑
ความทุกข์และการอยู่ในนรกโดยไม่แน่นอน.....๓๑
- พระเทวทัต.....๓๑
- คาถาที่พระเทวทัตบูชาพระพุทธเจ้าในขณะที่กำลังถูกธรณีสูบ.....๓๒
- เรื่องพระเจ้าทัณฑกี.....๓๒
- เรื่องพระนางมัลลิกาเทวี.....๓๗
- เรื่องพระเจ้าโจรนาคะ.....๓๗
- นรกบางแห่งที่บุคคลฆ่าพ่อแม่แล้วต้องไปเสวยทุกข์.....๓๘
- เรื่องพระเจ้านาฬีเกระ.....๓๘
- เรื่องพระเจ้าอัชชุนะ.....๓๙
- เรื่องพระเจ้ามัชฌะ.....๓๙
- เรื่องพระเจ้าทสภาติกะ.....๔๐
- เรื่องพระเจ้าอุปวระ.....๔๑
- เรื่องนางเรวตี.....๔๕
- เรื่องพระเจ้าอชาตศัตรู.....๔๗
ติรัจฉานภูมิปทัจเฉทะ ปทสัมพันธะ วจนัตถะ.....๔๘
การจำแนกติรัจฉานบท โดยนัยแห่งไวยากรณ์.....๔๘

วจนัตถะของติรัจฉานโยนิบท.....๔๘
พญานาค ๔ ประเภท ๑๐๒๔ ชนิด.....๕๐
สาเหตุที่ทำให้พญานาคคืนสภาพเป็นพญานาค ๕ อย่าง.....๕๒
บุคคลที่ไม่มีการกระทำเป็นอันตรายต่อมรรคผล
แต่ก็จัดเข้าในประเภทติรัจฉาน.....๕๓
อายุของพญานาค.....๕๔
กินนร.....๕๔
ราชสีห์.....๕๕
เรื่องพญาครุฑ.....๕๖
เรื่องช้าง.....๕๖
สัญญาที่ปรากฏแก่ติรัจฉาน.....๕๗
เปตติวิสยภูมิ ปทัจเฉทะ ปทสัมพันธะ วจนัตถะ.....๕๘
เปรตประเภทต่างๆ ที่มาในพระคัมภีร์.....๕๙
เปรต ๑๒ ชนิดที่มาในโลกบัญญัติปกรณ์และฉคติทีปนีปกรณ์.....๕๙
วจนัตถะของเปรตทั้ง ๑๒ จำพวก โดยลำดับ.....๖๐
ที่อยู่ของเปรต ๑๒ จำพวกกับเจ้าแห่งเปรต.....๖๑
เปรต ๔ ประเภทที่มาในเปตวัตถุอัฏฐกถา.....๖๑
วจนัตถะของเปรต ๔ ประเภท.....๖๒
เปรตจำพวกที่พระโพธิสัตว์ไม่ไปเกิด.....๖๒
ภพชาติที่พระโพธิสัตว์ไม่อุบัติ.....๖๓
เปรต ๒๑ จำพวก ที่มาในวินัยและพระบาลีลักขณสังยุต.....๖๓
ความเป็นอยู่ของเปรตต่างๆ.....๖๔
กาลกัญจิกเปรต.....๖๔
เปรตหมู.....๖๕
เวมานิกเปรต.....๖๖

เปรตหญิงผู้หนึ่ง.....๖๖
โสมเฝ้าทรัพย์.....๖๘
เปรตงู.....๖๙
เปรตหนู.....๖๙
เปรต ๘๔,๐๐๐.....๗๐
เปรตที่รับส่วนบุญได้.....๗๒
เรื่องสัตว์ที่ตายไปแล้วรับส่วนบุญไม่ได้.....๗๒
อสุรภูมิ ปทัจเฉทะ ปทสัมพันธะ วจนัตถะ.....๗๔
การจำแนกสัตว์ที่เรียกว่าอสุระ (อสูร).....๗๕
เปตติอสุระ ๓ จำพวก.....๗๖
นิรยอสุระหนึ่งจำพวก.....๗๗
ประวัติของเทวดาชั้นตาวติงสา (ดาวดึงส์)
ที่กระทำสงครามกับเทวอสุระ(เทพอสูร) ๕ จำพวก.....๗๘
โทษที่เป็นเหตุให้ไปเกิดในอสุรภูมิ.....๘๒
การจำแนกอบายภูมิทั้ง ๔ ที่เป็นทุคติโดยตรงและโดยอ้อม.....๘๒
คำอธิบายประเภทของทุคติและสุคติ.....๘๓
ทุคติและประเภทของคติ.....๘๓
ความหมายของทุคติ.....๘๔
ประเภทของทุคติ.....๘๔
ความหมายของสุคติ.....๘๕
ประเภทของสุคติ.....๘๕
กามสุคติภูมิ ๗.....๘๖
คำอธิบายกามสุคติภูมิ ๗ ภูมิโดยพิสดาร.....๘๖
วจนัตถะของกามสุคติ.....๘๖
มนุสสภูมิ.....๘๗

วจนัตถะและคำอธิบายมนุสสภูมิบทโดยพิสดาร.....๘๗
คุณสมบัติ ๓ ประการของคนชมพูทวีป.....๙๒
เหตุที่พระโพธิสัตว์ไม่อยู่จนสิ้นอายุกัปในเทวโลก.....๙๓
คุณสมบัติ ๓ ประการของชาวอุตตรกุรุ.....๙๔
คติภพ (ที่ไปเกิด) ของคนอุตตรกุรุ.....๙๔
คำอธิบายพิเศษในเรื่องคติภพ (ที่ไปเกิด) ของคนอุตตรกุรุ.....๙๔
ที่อยู่ของมนุษย์.....๙๕
เกณฑ์อายุของมนุษย์ในทวีปทั้ง ๔.....๙๕
พุทธภาษิตที่ทรงแสดงเรื่องโลก.....๙๖
เทวภูมิ ๖.....๑๐๐
แสดงความเกี่ยวเนื่องด้วยเทวภูมิ ๖ ชั้น โดยลำดับ ตามอรรถกถาฎีกา.....๑๐๐
จาตุมหาราชิกาภูมิ.....๑๐๐
เทวดาที่มีใจโหดร้าย.....๑๐๕
คันธรุกขคันธัพพเทวดา.....๑๐๖
ตาวติงสภูมิ.....๑๑๐
วจนัตถะและคำอธิบาย “ตาวตึส” อีกนัยหนึ่ง.....๑๑๑
อิฏฐารมณ์ต่างๆ ที่มีอยู่ในชั้นดาวดึงส์.....๑๑๔
เรื่องพระอินทร์ที่มีนามว่าสักกะ.....๑๑๙
เรื่องเกี่ยวกับศาลาสุธัมมา.....๑๒๒
เรื่องพระอินทร์ทรงบำเพ็ญกุศลในพระพุทธศาสนา.....๑๒๔
เรื่องท้าวสักกเทวราชเป็นโสดาบัน.....๑๒๖
เรื่องอสุรินทราหู.....๑๒๖
ยามาภูมิ.....๑๒๘
ดุสิตภูมิ.....๑๓๐
นิมมานรตีภูมิ.....๑๓๑

ปรนิมมิตวสวัตตีภูมิ.....๑๓๑
ผู้ปกครองเทวภูมิทั้ง ๖ ชั้น.....๑๓๒
การเสวยกามคุณของบรรดาเทพบุตร เทพธิดา ในเทวโลกทั้ง ๖ ชั้น.....๑๓๓
เทวโลกมีอริยบุคคลมากกว่ามนุษยโลก.....๑๓๕
คุณสมบัติเพื่อความเป็นอริยะ.....๑๓๖
ปธานิยังคะ ๕.....๑๓๗
ความเจริญแห่งพระพุทธศาสนาที่ตั้งอยู่ ในมนุษยโลกและในเทวโลก.....๑๓๘
รูปาวจรภูมิ ๑๖.....๑๓๘
ปฐมฌานภูมิ ๓.....๑๔๐
- พฺรหฺมปาริสชฺชาภูมิ.....๑๔๐
- พฺรหฺมปุโรหิตาภูมิ.....๑๔๐
- มหาพฺรหฺมาภูมิ.....๑๔๑
ที่ตั้งแห่งปฐมฌานภูมิ ๓.....๑๔๒
ทุติยฌานภูมิ ๓.....๑๔๓
- ปริตฺตาภาภูมิ.....๑๔๓
- อปฺปมาณาภาภูมิ.....๑๔๓
- อาภสฺสราภูมิ.....๑๔๓
ตติยฌานภูมิ ๓.....๑๔๔
- ปริตฺตสุภาภูมิ.....๑๔๔
- อปฺปมาณสุภาภูมิ.....๑๔๔
- สุภกิณฺหาภูมิ.....๑๔๕
จตุตฺถฌานภูมิ ๗.....๑๔๖
- เวหปฺผลาภูมิ.....๑๔๖
- อสญฺญสตฺตาภูมิ.....๑๔๗
สุทธาวาสภูมิ ๕.....๑๔๙

- อวิหาภูมิ.....๑๔๙
- อตัปปาภูมิ.....๑๕๐
- สุทัสสาภูมิ.....๑๕๐
- สุทัสสีภูมิ.....๑๕๑
- อกนิฏฐาภูมิ.....๑๕๑
ความต่างกันแห่งชื่อของพรหมที่อยู่ในรูปาวจรภูมิ ๑๕ ชั้น.....๑๕๓
ปูชนียสถานสำคัญที่อยู่ในชั้นอกนิฏฐาภูมิ.....๑๕๔
ทิพยสมบัติของพรหม.....๑๕๔
สหัมปติพรหม.....๑๕๕
อรูปาวจรภูมิ ๔.....๑๕๖
ความห่างกันระหว่างมนุษยภูมิกับอเวจีมหานรก.....๑๕๗
การจำแนกบุคคลและภูมิตามคาถาสังคหะ.....๑๕๗
บุคคล ๑๒ จำพวก.....๑๖๐
บุคคล ๒๑๔ จำพวกที่อยู่ใน ๓๑ ภูมิ.....๑๖๒
สัตตาวาสภูมิ (ที่อาศัยของสัตว์) ๙.....๑๖๒
ความเป็นไปแห่งรูปร่างสัณฐานและปฏิสนธิวิญญาณ.....๑๖๓
วิญญาณฐิติ (ภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ) ๗.....๑๖๓
เวลาที่ว่างจากพรหมในสุทธาวาสภูมิ.....๑๖๕
นานาวาทะเกี่ยวกับการจัดสุทธาวาส.....๑๖๕
ภูมิที่อริยบุคคลได้ไปบังเกิดแล้ว จะไม่กลับไปบังเกิดในภูมิอื่นๆ อีกต่อไป.....๑๖๖
การเกิดขึ้นของพรหมเป็นพิเศษ.....๑๖๘
ยอดของพรหมภูมิที่เรียกว่า ภวัคคะ.....๑๖๘
การจำแนกบุคคล ๑๒ โดยชาติเขตและอาณาเขต.....๑๖๘
ประเภทแห่งกัปและความเป็นไปแห่งกัปที่ถูกทำลายและกัปที่สร้างขึ้นใหม่.....๑๖๙
สุญญกัป ๔.....๑๗๒

อสุญญกัป ๕.....๑๗๒
สังวัฏฏอสงไขยกัป คือ กัปที่โลกนี้ถูกทำลาย (โดยพิสดาร).....๑๗๓
เขตของพระพุทธเจ้า ๓.....๑๗๕
กำหนดเวลาแห่งการพินาศของโลก.....๑๗๖
เหตุที่ทำให้โลกพินาศ.....๑๗๖
โกลาหล ๕.....๑๗๗
รายละเอียดเกี่ยวกับโลกที่ถูกทำลายด้วยไฟ.....๑๗๗
ลำดับการเกิดของดวงอาทิตย์ที่เผาโลก.....๑๘๐
การก่อตัวขึ้นใหม่ของจักรวาล.....๑๘๒
กำหนดอสงไขยกัปทั้ง ๔.....๑๘๗
โลกถูกทำลายด้วยน้ำ.....๑๘๗
โลกถูกทำลายด้วยลม.....๑๘๘
ความต่างกันระหว่างพระอาทิตย์และพระจันทร์.....๑๙๐
ความมืดและความสว่างของทวีปทั้ง ๔ ในเวลา ๑ ปี.....๑๙๔
เรื่องสุริยคราสและจันทรคราส.....๑๙๕
เรื่องทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และป่าหิมพานต์.....๑๙๗
บรรณานุกรม.....๒๐๖
ปฏิสนธิจตุกกะ.....๒๐๗
ปฏิสนธิ ๔ อย่าง.....๒๐๗
กามปฏิสนธิ ๑๐.....๒๐๗
- อปายปฏิสนธิ ๑.....๒๐๗
- กามสุคติปฏิสนธิ ๙.....๒๐๗
อายุโดยประมาณของกามบุคคล.....๒๐๘
อายุของปรนิมมิตวสวัตตีเทวดาเทียบกับอายุของมนุษย์.....๒๐๙
รูปปฏิสนธิ ๖ ประการ.....๒๐๙

อายุโดยประมาณของรูปบุคคล.....๒๑๐
อรูปปฏิสนธิ ๔.....๒๑๑
อายุโดยประมาณของอรูปบุคคล.....๒๑๑
จิต ๓ อย่าง ที่มีองค์ธรรมและอารมณ์อย่างเดียวกัน เฉพาะชาติเดียว.....๒๑๒
อธิบายขยายความตามหัวข้อบาลี.....๒๑๒
รวมเป็นปฏิสนธิ ๔ อย่าง.....๒๑๓
วจนัตถะและคำอธิบายบุคคลที่ปฏิสนธิ ด้วยอุเบกขาสันตีรณกุศลวิบาก
๑๑ จำพวก.....๒๑๓
- ชจฺจนฺธ.....๒๑๓
- ชจฺจพธิร.....๒๑๕
- ชจฺจฆานก.....๒๑๕
- ชจฺจมูค.....๒๑๕
- ชจฺจชฬ.....๒๑๕
- ชจฺจุมฺมตฺตก.....๒๑๖
- ปณฺฑก.....๒๑๖
บัณเฑาะก์ ๕ พวก.....๒๑๖
- อุภโตพฺยญฺชนก.....๒๑๗
- นปุํสก.....๒๑๘
- มมฺม.....๒๑๙
- วินิปาติกอสูร.....๒๑๙
อายุโดยประมาณของกามบุคคล.....๒๒๐
พวกสัตว์ดิรัจฉาน.....๒๒๓
พวกมนุษย์.....๒๒๓
ความเป็นไปแห่งชาวอุตตรกุรุ.....๒๒๖
ความเป็นไปของมนุษย์ในชมพูทวีป.....๒๒๘

เวลาที่พระศรีอาริยเมตไตรยอุบัติขึ้นในมนุษยโลก.....๒๓๑
วินิปาติกอสูร.....๒๓๑
รูปปฏิสนธิ ๖.....๒๓๗
อายุโดยประมาณของรูปบุคคลทั้ง ๑๖.....๒๔๐
อรูปปฏิสนธิ ๔ อย่าง.....๒๔๒
อธิบายในบาลีข้อที่ ๒๒ - ๒๓.....๒๔๒
ความลำบากที่วนเวียนอยู่ในวัฏฏสงสาร.....๒๔๓
อริยทรัพย์ ๗.....๒๔๔
อธิบายคาถาสังคหะ.....๒๔๔
รายนามผู้ร่วมบริจาคเป็นเจ้าภาพพิมพ์.....๒๔๖

❁❁❁❁❁❁

ปรมัตถโชติกะ

มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา

วีถิมุตตสังคหะ

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

อภิธัมมัตถสังคหะ [บาลีและคำแปลเพื่อท่องจำ]

อนุสนธิและปฏิญญา

๑. วีถิจิตฺตวเสเนวํ ปวตฺติยมุทีริโต
ปวตฺติสงฺคโห นาม สนฺธิยํ ทานิ วุจฺจติ.

ข้าพเจ้าได้แสดงปริจเฉทที่ ๔ อันมีชื่อว่า **วีถิสังคหะ** ว่าด้วยความเป็นไปของวิถีจิตในปวัตติกาลไว้แล้ว บัดนี้ ข้าพเจ้าจะแสดงปริจเฉทที่ ๕ อันมีชื่อว่า **วีถิมุตตสังคหะ** ว่าด้วยความเป็นไปของจิตในปฏิสนธิกาล ต่อไป

มาติกาจตุกกะ

๒. จตสฺโส ภูมิโย จตุพฺพิธา ปฏิสนฺธิ จตฺตาริ กมฺมานิ จตุธา มรณุปฺปตฺติ เจติ วีถิมุตฺตสงฺคเห จตฺตาริ จตุกฺกานิ เวทิตพฺพานิ.

ในวีถิมุตตสังคหะ พึงทราบว่ามีจตุกกะ ๔ ประการ คือ ภูมิจตุกกะ ปฏิสนธิจตุกกะ กัมมจตุกกะ มรณุปปัตติจตุกกะ

ภูมิจตุกกะ

ภูมิ ๔ [โดยย่อ]

๓. ตตฺถ อปายภูมิ กามสุคติภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ เจติ จตสฺโส ภูมิโย นาม.

๙. ปริตฺตสุภา อปฺปมาณสุภา สุภกิณฺหา เจติ ตติยชฺฌานภูมิ.

ตติยฌานภูมิ ๓ ได้แก่ ปริตตสุภาภูมิ ๑ อัปปมาณสุภาภูมิ ๑ สุภกิณหาภูมิ ๑

๑๐. เวหปฺผลา อสญฺญสตฺตา สุทฺธาวาสา เจติ จตุตฺถชฺฌานภูมีติ รูปาวจรภูมิ โสฬสวิธา โหติ.

จตุตถฌานภูมิ ๗ ได้แก่ เวหัปผลาภูมิ ๑ อสัญญสัตตภูมิ ๑ สุทธาวาสภูมิ ๕ รวมเป็น รูปาวจรภูมิ ๑๖

สุทธาวาสภูมิ ๕

๑๑. อวิหา อตปฺปา สุทสฺสา สุทสฺสี อกนิฏฺฐา เจติ สุทฺธาวาสภูมิ ปญฺจวิธา โหติ.

สุทธาวาสภูมิมี ๕ ภูมิ คือ อวิหาภูมิ ๑ อตัปปาภูมิ ๑ สุทัสสาภูมิ ๑ สุทัสสีภูมิ ๑ อกนิฏฐาภูมิ ๑ รวมเป็น ๕ ภูมิ

อรูปาวจรภูมิ (อรูปภูมิ) ๔

๑๒. อากาสานญฺจายตนภูมิ วิญฺญาณญฺจายตนภูมิ อากิญฺจญฺญายตนภูมิ เนวสญฺญานาสญฺญายตนภูมิ เจติ อรูปภูมิ จตุพฺพิธา โหติ.

อรูปาวจรภูมิ มี ๔ คือ อากาสานัญจายตนภูมิ ๑ วิญญาณัญจายตนภูมิ ๑ อากิญจัญญายตนภูมิ ๑ เนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ ๑

คาถาสังคหะ

แสดงบุคคลต้องห้ามในแต่ละภูมิ

๑๓. ปุถุชฺชนา น ลพฺภนฺติ สุทฺธาวาเสสุ สพฺพถา
โสตาปนฺนา จ สกทา- คามิโน จาปิ ปุคฺคลา.

ในสุทธาวาสภูมิ ๕ ไม่มีปุถุชนทั้ง ๔ โสดาบัน สกทาคามี โดยประการทั้งปวง

๑๔. อริยา โนปลพฺภนฺติ อสญฺญาปายภูมิสุ
เสสฏฺฐาเนสุ ลพฺภนฺติ อริยานริยาปิ จ

ในอสัญญสัตตภูมิ และอบายภูมิ ๔ ไม่มีอริยบุคคล ๘ ส่วนในภูมิที่เหลือ ๒๑ ภูมิ คือ กามภูมิ ๗ รูปภูมิ ๑๐ และอรูปภูมิ ๔ มีได้ทั้งอริยบุคคล ๘ และปุถุชน ๓ (เว้นทุคติ) ตามสมควร

อิทเมตฺถ ภูมิจตุกฺกํ

ที่แสดงมานี้ เป็นภูมิจตุกกะในวีถิมุตตสังคหะ

อภิธัมมัตถสังคหะ [บาลีและคำแปลเพื่อท่องจำ] จบ

อธิบายขยายความอภิธัมมัตถสังคหะ

อบายภูมิ ๔

[ปทัจเฉทะ ปทสัมพันธะ วจนัตถะ° และอธิบายบทว่าอปายภูมิ]

คำว่า **อปายภูมิ** เมื่อตัดบทแล้วเป็นดังนี้ คือ อป + อย + ภูมิ เมื่อรวมกันเข้าเป็นอปายภูมิ ในที่นี้ การปราศจากเรียกว่า อป, กุศลกรรม เรียกว่า อย, ที่อยู่อาศัยเรียกว่า ภูมิ

มีวจนัตถะว่า **ติวิธสมฺปตฺติโย อยนฺติ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺติ เอเตนาติ *อโย*** "สมบัติทั้ง ๓ ประการ คือ ความสุขแห่งมนุษย์ ความสุขแห่งเทวดา ความสุขแห่งนิพพาน ย่อมเกิดขึ้นเพราะกุศลกรรม เพราะเหตุนั้น กุศลกรรมนั้น จึงชื่อว่า อย"

อยโต อปคโต *อปาโย* "ฐานะที่ปราศจากกุศลกรรม (คือไม่ได้โอกาสกระทำกุศลกรรม) ชื่อว่า อปาย"

ภวนฺติ สตฺตา เอตฺถาติ ภูมิ "สัตว์ทั้งหลายย่อมเกิดในที่นั้น เพราะเหตุนั้นที่นั้น จึงชื่อว่า ภูมิ"

อปาโย เอว *ภูมิ อปายภูมิ* "สถานที่ที่ไม่มีโอกาสกระทำกุศลกรรมนั้นแหละเป็นที่อยู่ที่อาศัยของสัตว์ทั้งหลาย จึงชื่อว่า **อปายภูมิ"** อปายภูมิ มี ๔ คือ นิรยภูมิ ดิรัจฉานภูมิ เปตติภูมิ อสุรกายภูมิ ต่อไปนี้จะได้แสดงถึง อปายภูมิ ทั้ง ๔ ตามลำดับดังนี้

ปทัจเฉทะ ปทสัมพันธะ วจนัตถะ

และอธิบายบทว่านิรย โดยพิสดาร

คำว่า **นิรย** เมื่อตัดบทแล้วเป็นดังนี้คือ นิ + อย ในที่นี้ นิ เป็นปฏิเสธบท แปลว่า ไม่มี, อย แปลว่า ความเจริญหรือความสุข, เมื่อรวมกันเข้าเป็น **นิรยะ** มีวจ-

---

° หมายความว่า พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ จะทำการขยายความคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ โดยการตัดบท "ปทัจเฉท" การเชื่อมบท "ปทสัมพันธะ" แสดงรูปวิเคราะห์ "วจนัตถะ" และโดยการอธิบาย

นัตถะว่า **อยติ วฑฺฒตีติ *อโย*** ความสุขความสบายย่อมเจริญขึ้น เพราะเหตุนั้น ความสุขความสบายนั้น จึงชื่อว่า อย

อีกนัยหนึ่ง **อยิตพฺโพ สาทิตพฺโพติ *อโย*** ความสุขสบายเป็นธรรมชาติที่สัตว์ทั้งหลายพึงปรารถนาด้วยอำนาจแห่งโลภะ เพราะเหตุนั้น ความสุขความสบายนั้น จึงชื่อว่า อย

นตฺถิ อโย เอตฺถาติ *นิรโย* ความสุขความสบายไม่มีในภูมิใด เพราะเหตุนั้น ภูมินั้น จึงชื่อว่า นิรย [แปลว่า “นรก”]

มหานรก ๘ ขุม

๑. สัญชีวนรก **๒. กาฬสุตตนรก**

๓. สังฆาตนรก **๔. โรรุวนรก (ธูมโรรุวนรก)**

๕. มหาโรรุวนรก (ชาลโรรุวนรก) **๖. ตาปนนรก**

๗. มหาตาปนนรก (ปตาปนนรก) **๘. อวีจินรก**

อุสสทนรก ๕ ขุม

๑. คูถนรก **๒. กุกกุฬสรก**

๓. สิมพลีวนนรก **๔. อสิปัตตวนนรก**

๕. เวตตรณีนรก

ในมหานรกขุมหนึ่งๆ มี อุสสทนรก ๑๖ ขุม เป็นบริวาร ฉะนั้น อุสสทนรกทั้งหมดจึงมี ๑๒๘ ขุม

หมายเหตุ : ที่นับเป็น ๑๒๘ นี้ นับโดยทิศทั้ง ๔ คือ ในทิศหนึ่งๆ มีอุสสทนรก ทิศละ ๔ = ๑๖ ขุมเล็ก × ๘ ขุมใหญ่ = ๑๒๘ ถ้านับโดยทิศทั้ง ๘ แล้ว ในมหานรกขุมหนึ่งๆ มีอุสสทนรกเป็น บริวารขุมละ ๓๒ ขุมเล็ก = ๓๒ ขุมเล็ก × ๘ ขุมใหญ่ = ๒๕๖ ขุม

ในบรรดาอุสสทนรกทั้ง ๕ นั้น ให้นับ อสิปัตตวนนรก และ เวตตรณีนรก รวมกันเป็นขุมเดียว จึงนับได้เป็น ๔ ขุม ในที่นี้ คำว่า **อุสสท** แปลว่า **มีมาก** ดังมีวจนัตถะว่า **อุสฺสีทนฺติ นานาทุกฺขา เอตฺถาติ *อุสฺสทา*** ทุกข์คือความลำบากต่างๆ มีมากในนิรยภูมินี้ จึงชื่อว่า อุสสท, อุสสทนรก ๑๒๘ ขุม เรียกว่า **จูฬนรก** ก็ได้

ที่ตั้งแห่งมหานรก ๘ ขุม

มหานรก ๘ ขุม ตั้งอยู่ภายใต้มนุษยโลกตรงกันกับชมพูทวีป ที่ติดต่อกับพื้นแผ่นดินที่มนุษย์อาศัยอยู่นี้ ความหนาสองแสนสี่หมื่นโยชน์ ชั้นบนครึ่งหนึ่งเป็นดินธรรมดา เรียกว่า **ปํสุปถวี** มีความหนาแสนสองหมื่นโยชน์ ชั้นล่างครึ่งหนึ่งเป็นหิน เรียกว่า **สิลาปถวี** มีความหมายแสนสองหมื่นโยชน์

มหานรกทั้ง ๘ ขุมนี้ ตั้งอยู่ภายในดินธรรมดาเฉพาะขุมหนึ่งๆ ห่างกัน ๑๕,๐๐๐ โยชน์ โดยลำดับ คือ

นับจากพื้นชมพูทวีปลงมาถึงมหานรกขุมที่ ๑ ชื่อสัญชีวนรก ห่างกัน ๑๕,๐๐๐ โยชน์

นับจากสัญชีวนรกลงมาถึงมหานรกขุมที่ ๒ ชื่อกาฬสุตตนรก ห่างกัน ๑๕,๐๐๐ โยชน์

นับจากกาฬสุตตนรกลงมาถึงมหานรกขุมที่ ๓ ชื่อสังฆาตนรก ห่างกัน ๑๕,๐๐๐ โยชน์

นับจากสังฆาตนรกลงมาถึงนรกขุมที่ ๔ ชื่อโรรุวนรก ห่างกัน ๑๕,๐๐๐ โยชน์

นับจากโรรุวนรกลงมาถึงมหานรกขุมที่ ๕ ชื่อมหาโรรุวนรก ห่างกัน ๑๕,๐๐๐ โยชน์

นับจากมหาโรรุวนรกลงมาถึงมหานรกขุมที่ ๖ ชื่อตาปนนรก ห่างกัน ๑๕,๐๐๐ โยชน์

นับจากตาปนนรกลงมาถึงมหานรกขุมที่ ๗ ชื่อมหาตาปนนรก ห่างกัน ๑๕,๐๐๐ โยชน์

นับจากมหาตาปนนรกลงมาถึงมหานรกขุมที่ ๘ ชื่ออวีจินรก ห่างกัน ๑๕,๐๐๐ โยชน์ดังนี้

หมายเหตุ : มหานรกทั้ง ๘ ขุมนี้ เป็นอุโมงค์อยู่ภายใต้พื้นแผ่นดินดังที่ได้กล่าวมาแล้ว คือ เมื่อถึง ๑๕,๐๐๐ โยชน์แล้วก็เป็นอุโมงค์ชั้นหนึ่งๆ เป็นลำดับไป

พื้นแผ่นดินที่หนา ๒๔๐,๐๐๐ โยชน์นี้ ตั้งอยู่บนก้อนน้ำแข็งที่หนา ๔๘๐,๐๐๐ โยชน์ ก้อนน้ำแข็งนี้ตั้งอยู่บนพื้นลมที่หนา ๙๖๐,๐๐๐ โยชน์ [โยชน์หนึ่งๆ เมื่อว่าโดยไมล์ ประมาณ ๑๓ ไมล์ เมื่อว่าโดยกิโลเมตร เท่ากับ ๒๐ กิโลเมตร] ต่อจากพื้นลมนี้ไปเป็นอากาศว่างเปล่าเรียกว่า **เหฏฐิมอัชฏากาศ** (บรรยากาศชั้นล่าง) บรรยากาศที่อยู่เบื้องบน จากเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิขึ้นไปเรียกว่า **อุปริมอัชฏากาศ** (บรรยากาศชั้นบน)

ที่ตั้งแห่งอุสสทนรก ๕ ขุม

อุสสทนรก ซึ่งเป็นนรกขุมเล็กๆ นั้น ตั้งอยู่แห่งเดียวกันกับมหานรกก็มี ตั้งอยู่ตามป่า, ภูเขา, มหาสมุทร, แม่น้ำคงคา, ทวีปเล็กๆ และเกาะที่ไม่มีคนอยู่ก็มี

ยมราชและนิรยบาล

ยมราชนั้น เป็นเจ้าแห่งเวมานิกเปรต บางทีก็ได้เสวยความสุขคือได้อยู่ในวิมานมีต้นกัลปพฤกษ์ มีสวนทิพย์ มีนางฟ้าฟ้อนรำขับร้องเป็นบริวาร บางทีก็ได้เสวยความทุกข์ที่เป็นผลของกรรมอันมีอยู่ในนรกนั้นเอง

ดังสาธกบาลีมีมาในอุปริปัณณาสอัฏฐกถา[๑] และติกังคุตตรอัฏฐกถาว่า **ยมราชา นาม เวมานิกเปตราชา เอกสฺมึ กาเล ทิพฺพวิมานทิพฺพกปฺปรุกฺขทิพฺพอุยฺยาน-ทิพฺพนาฏกทิพฺพสมฺปตฺตึ อนุภวติ เอกสฺมึ กาเล กมฺมวิปากํ.**

คำว่า ผลของกรรมนั้น คือ ผลของอกุศลกรรมนั้นเอง ความพิสดารมีว่า เจ้าแห่งเวมานิกเปรตนี้ เมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ได้เป็นผู้กระทำอกุศลกรรมบ้าง กุศลกรรมบ้าง ครั้นตายก็ได้ไปบังเกิดในเทวโลกชั้นจาตุมหาราชิกา เป็นสุคติอเหตุกปฏิสนธิก็มี

---

[๑] ม.อุ.อ. ๓/๑๖๗, องฺ.อ. ๒/๑๓๓.

เป็นทุเหตุกปฏิสนธิก็มี และเป็นติเหตุกปฏิสนธิก็มี เช่นเดียวกันกับวินิปาติกะเทวดาทั้งหลาย ทั้งนี้ก็เพราะด้วยอำนาจของกุศลกรรม เจ้าแห่งเวมานิกเปรตเหล่านี้จึงมีโอกาสที่จะได้มรรคผล ส่วนในปวัตติกาลนั้น บางคราวก็ได้เสวยผลของกุศล บางคราวก็ได้เสวยผลของอกุศล ตามสมควรแห่งกรรมที่ตนได้กระทำไว้ **เจ้าแห่งเวมานิกเปรตองค์ใดได้อริยมรรค เจ้าแห่งเวมานิกเปรตองค์นั้นก็ได้เสวยความสุขของกุศลตลอดไป นับแต่เวลาที่ได้อริยมรรคเป็นต้นมา** ขอให้นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบดังนี้

ดังสาธกบาลี มีมาในอุปริปัณณาสฎีกา และติกังคุตตรฎีกา[๑] ว่า **กมฺมวิปากนฺติ อกุสลกมฺมวิปากํ เวมานิกเปตา หิ กณฺหสุกฺกวเสน มิสฺสกกมฺมํ กตฺวา วินิปาติกเทวตา วิย สุกฺเกน กมฺมุนา ปฏิสนฺธึ คณฺหนฺติ. ตถา หิ เต มคฺคผลภาคิโน โหนฺติ, ปวตฺติยํ ปน กมฺมานุรูปํ กทาจิ ปุญฺญผลํ กทาจิ อปุญฺญผลํ ปจฺจานุภวนฺติ. เยสํ ปน อริยมคฺโค อุปฺปชฺชติ, เตสํ มคฺคาธิคมโต ปฏฺฐาย ปุญฺญผลเมว อุปฺปชฺชตีติ ทฏฺฐพฺพํ.**

ในมหานรกขุมหนึ่งๆ มิใช่มียมราชองค์เดียว ความจริงมีอยู่ ๔ องค์ คือ ประตูละ ๑ องค์ ๔ ประตูเป็น ๔ องค์ ฉะนั้น เมื่อรวมแล้วมียมราช ๓๒ องค์

ดังสาธกบาลี มีมาในอุปริปัณณาสอัฏฐกถา และติกังคุตตรอัฏฐกถา[๒] ว่า **น เจส เอโกว โหติ, จตูสุ ปน ทฺวาเรสุ จตฺตาโร ชนา โหนฺติ.**

ในบรรดามหานรก ๘ ขุมนั้น ขุมหนึ่งๆ มีประตู ๔ ประตู รวมเป็น ๓๒ ประตู ในประตูหนึ่งๆ ๔ ขุม รวมเป็นอุสสทนรก ๑๒๘ ขุม ในประตูหนึ่งๆ มียมราชประตูละ ๑ องค์ รวมเป็นยมราช ๓๒ องค์

ดังสาธกบาลี มีมาในสุตตสังคหอัฏฐกถา และเทวทูตสูตรอัฏฐกถา[๓] ว่า **ตตฺถ เอเกกสฺส จตฺตาริ จตฺตาริ ทฺวารานิ โหนฺติ, เอกสฺมึ ทฺวาเร จตฺตาโร จตฺตาโร จตฺตาโร อุสฺสทนิรยา เอเกโก จ ยมราชา.**

---

[๑] ม.อุ.ฎี. ๔๓๑, อํ.ฎี. ๒/๑๔๕

[๒] ม.อุ.อ. ๓/๑๖๗, องฺ.อ. ๒/๑๓๓

[๓] อนุ.ฎี. ๓/๑๗๒, ม.อุ.ฎี. ๔๒๘

นายนิรยบาลนั้นมิใช่เป็นสัตว์นรก เพราะการเกิดของนายนิรยบาล มิได้เกิดจากอกุศลกรรม หากแต่เกิดจากมหากุศลกรรมชั้นต่ำ เป็นเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกามีชาติเป็นรากษส

ดังสาธกบาลี มีมาในอุปริปัณณาสฎีกา และกถาวัตถุอนุฎีกา [๑] ว่า **อเนรยิกา นิรยปาลา อนิรยคติสํวตฺตนิยกมฺมนิพฺพตฺติโต, นิรยูปปตฺติสํวตฺตนิยกมฺมโต หิ อญฺเญเนว กมฺมุนา เต นิพฺพตฺตนฺติ รกฺขสชาติกตฺตา.**

หากมีผู้ถามว่า นายนิรยบาลทั้งหลายไม่ใช่สัตว์นรก แต่เกิดในนิรยภูมินั้น เพราะเหตุใด? แก้ว่า นายนิรยบาลเหล่านี้ที่ต้องไปเกิดอยู่ในนิรยภูมินั้น ก็เพราะในระหว่างที่ยังมีชีวิตอยู่ในมนุษยโลก มีแต่ความยินดีพอใจในการที่จะเบียดเบียนหรือฆ่าสัตว์ทั้งหลายเท่านั้น แม้ว่าจะมีการบำเพ็ญบุญกุศลอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ก็ตาม สำหรับจิตใจนั้นก็ยังคงมีความยินดีพอใจอยู่แต่ในหน้าที่ที่มีการเบียดเบียน ทรมาน ลงโทษผู้อื่น สัตว์อื่นอยู่ มิได้รู้สึกเบื่อหน่ายเลย ฉะนั้น กุศลกรรมชั้นต่ำที่เจือด้วยนิกกันติตัณหาในตำแหน่งหน้าที่ดังที่ได้กล่าวแล้วนี้ จึงทำให้เกิดในนิรยภูมิเป็นนายนิรยบาลมีร่างกายใหญ่โตเหมาะสมที่จะทำการลงโทษเบียดเบียนพวกสัตว์นรก ฉะนั้น นายนิรยบาลเหล่านี้จึงมีร่างกายใหญ่โต กำยำ มีกำลังมากกว่าสัตว์นรกทั้งหลาย และมีการแสดงกิริยาอาการดุร้ายมาก สามารถให้สัตว์นรกสะดุ้งตกใจกลัว พวกกาและสุนัขเป็นต้น ที่เกิดอยู่ในนิรยภูมินี้ ก็มีรูปร่างสัณฐานใหญ่โตน่ากลัวทำนองเดียวกัน นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบตามสาธกบาลี ที่มีมาในอุปริปัณณาสฎีกา และกถาวัตถุอนุฎีกาว่า

ยํ ปน วทนฺติ "อเนรยิกานํ เตสํ กถํ ตตฺถ สมฺภโว" ติ เนรยิกานํ ฆาตกภาวโต, เนรยิกสตฺตฆาตนาโยคฺคํ หิ อตฺตภาวํ นิพฺพตฺเตนฺติ กมฺมํ ตาทิสนิกนฺติวินามิตํ นิรยฏฺฐาเนเยว นิพฺพตฺเตติ, เต จ เนรยิเกหิ อธิกตรพลาโรหปริณาหา อติวิย ภยานกสนฺตาสกุรูรตรปโยคา จ โหนฺติ, เอเตเนว ตตฺถ กากสุนขาทีนํปิ นิพฺพตฺติ สํวณฺณิตาติ ทฏฺฐพฺพํ. [๒]

---

๑ อนุ.ฎี. ๓/๑๗๒, ม.อุ.ฎี. ๔๒๘

๒ อนุ.ฎี. ๓/๑๗๓, ม.อุ.ฎี. ๔๒๙

พวกนกแร้ง กา เหยี่ยว สุนัขที่อยู่ในนรกเหล่านั้น พึงทราบว่า ได้แก่ นกแร้งยักษ์ กายักษ์ เหยี่ยวยักษ์ และสุนัขยักษ์นั้นเอง ส่วนนกแร้งเป็นต้นที่เป็นดิรัจฉานธรรมดาย่อมไม่สามารถที่จะมีร่างกาย และการแสดงกิริยาอาการที่โหดร้ายน่ากลัวเหล่านี้ ไม่สามารถปรากฏขึ้นได้แก่ ดังสาธกบาลี มีมาในจตุตถปาราชิกกัณฑอัฏฐกถาว่า **คิชฺฌาปิ กากาปิ กุลลาปีติ เอเตปิ ยกฺขคิชฺฌา เจว ยกฺขกากา จ ยกฺขกุลลา จ ปจฺเจตพฺพา, ปากติกานํ ปน คิชฺฌาทีนํ อาปาถมฺปิ เอตํ รูปํ นาคจฺฉติ.**[๑]

เทวทูต ๕ จำพวก
ที่มาในพระบาลีอุปริปัณณาสและอัฏฐกถา[๒]

บรรดาบุคคลทั้งหลายที่กำลังเป็นไปอยู่ในโลกทุกวันนี้ ย่อมมีอัธยาศัยจิตใจยิ่งหย่อนกว่ากันและกันในความประพฤติดีและไม่ดี มากบ้างน้อยบ้าง มากมายหลายประการ แต่เฉพาะ ณ ที่นี้จะได้กล่าวโดยย่อๆ พอสมควรแก่ความประพฤติของบุคคลทั้งหลายเหล่านั้นเพียง ๔ ประเภท คือ

๑. บุคคลบางคน ในโลกนี้ มีอัธยาศัยชอบบำเพ็ญกุศลมาก

๒. บางคนมีอัธยาศัยชอบบำเพ็ญกุศลและก่ออกุศลเท่าๆ กัน

๓. บางคนชอบก่ออกุศลมากกว่ากุศล

๔. บางคนชอบก่ออกุศลฝ่ายเดียว

บรรดาบุคคลทั้ง ๕ ประเภทนี้ บุคคลประเภทที่หนึ่ง ในขณะใกล้จะตายย่อมระลึกนึกถึงกุศลได้มาก ฉะนั้น บุคคลจำพวกนี้ย่อมจะพ้นจากการไปบังเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔

ส่วนบุคคลประเภทที่ ๒ นั้น ถ้าตัวเองพยายามระลึกถึงกุศลให้มาก หรือมิฉะนั้นญาติคนใดคนหนึ่ง มาช่วยเตือนสติระลึกนึกถึงกุศล ก็สามารถช่วยให้พ้นจากการไปอบายได้เหมือนกัน เว้นไว้แต่ตัวเองก็ไม่พยายามระลึกถึงกุศลที่ตนได้กระทำไว้และก็

---

[๑] วิ.อ. ๑/๕๕๐, สํ.นิ.อ. ๒/๒๔๐

[๒] ม.อุ. ๑๔/๒๖๑-๒๗๑/๒๓๐-๒๔๐, ม.อุ.อ. ๓/๑๖๗

ไม่มีญาติคนใดที่จะคอยเตือนสติให้ คงเหลือแต่ความกลุ้มใจเสียใจ และห่วงใยในทรัพย์สมบัติ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วก็ไม่มีหนทางที่จะพ้นจากอบายไปได้

ส่วนบุคคลที่อยู่ประเภทที่ ๓ นั้น อกุศลอาจิณณกรรมมากกว่ากุศล ลำพังตัวเองแล้วย่อมไม่สามารถนึกถึงกุศลนั้นได้ ยกเสียแต่จะได้รับความช่วยเหลือจากผู้อื่นเท่านั้น ถึงกระนั้น การช่วยเหลือโดยการเตือนสติจากผู้อื่นนั้น ต้องเป็นการช่วยเหลือเป็นพิเศษจึงจะพ้นจากอบายได้ ถ้าเป็นการช่วยเหลืออย่างสามัญธรรมดาแล้ว ผู้นั้นก็ยังไม่สามารถที่จะกลับใจมารับอารมณ์ที่เป็นกุศลนั้นๆ ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ บุคคลจำพวกนี้ย่อมจะต้องไปสู่อบายโดยแน่นอน

ส่วนบุคคลประเภทที่ ๔ นั้น ย่อมไม่พ้นจากการไปสู่อบายได้เลย นอกจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อัครสาวก และมหาสาวกเท่านั้น ที่จะช่วยเหลือได้ และการที่จะได้รับความช่วยเหลือจากท่านเหล่านี้ ผู้นั้นก็จะต้องมีกุศลอปราปริยเวทนิยกรรมที่มีกำลังมากคือได้แก่กุศลกรรมที่ตนได้เคยสร้างไว้แล้วในชาติก่อนๆ

ฉะนั้น ถ้าบุคคลจำพวกนี้ต้องไปสู่นรกแล้ว ก็ไปสู่นรกโดยตรง ไม่มีโอกาสที่จะได้พบกับยมราชเพื่อทำการไต่ถาม

ส่วนบุคคลประเภทที่ ๒ และที่ ๓ ถ้าต้องไปสู่นรกแล้ว ก็มีโอกาสได้พบกับยมราชเพื่อทำการไต่สวนและสอบถามถึงเรื่องเทวทูต ๕ จำนวนมากเสียก่อน แล้วจึงจะได้ไปเสวยทุกข์ในนรกนั้นๆ ภายหลัง เมื่อบุคคลผู้นั้นได้มาสู่นรก นายนิรยบาลทั้งหลายต่างก็นำตัวผู้ที่ต้องมาสู่นรกนั้น มาหาพญายมราช

คำถามของยมราชอันได้แก่เทวทูต ๕ จำพวกนั้น ดังนี้

เทวทูตที่หนึ่ง คือ ความเกิด อันได้แก่ ทารกแรกเกิด

เทวทูตที่สอง คือ ความแก่ อันได้แก่ คนชรา

เทวทูตที่สาม คือ พยาธิ อันได้แก่ ผู้ป่วยไข้

เทวทูตที่สี่ คือ ผู้ที่ถูกลงโทษตามกฎหมาย อันได้แก่ คนต้องราชทัณฑ์

เทวทูตที่ห้า คือ มรณะ อันได้แก่ คนตาย

เมื่อยมราชได้เห็นบุคคลเหล่านั้นแล้ว จึงกล่าวขึ้นว่า “นี่แน่ะเจ้า ! บัดนี้เราจะถามเจ้าว่า เมื่อเจ้ายังอยู่ในมนุษยโลกนั้น ได้เคยเห็นเด็กแรกเกิดบ้างหรือเปล่า?”

สัตว์นรกกล่าวตอบว่า “ข้าพเจ้าเคยเห็น”

ยมราชจึงถามต่อไปว่า ในขณะที่เจ้าได้เห็นเด็กแรกเกิดนั้น เจ้าเคยนึกถึงตัวของเจ้าบ้างไหมว่า ตัวของเจ้านี้ก็จะต้องเกิดอีกเช่นเดียวกัน และได้เคยพยายามสร้างทาน ศีล ภาวนา เพื่อจะได้เป็นหนทางที่จะช่วยตัวเองให้พ้นไปจากความเกิดอันเป็นชาติทุกข์บ้างไหม?

สัตว์นรกได้ฟังคำถามของยมราชเช่นนี้แล้ว ถ้าระลึกถึงกุศลได้ในขณะนั้นก็จะพ้นจากนรกโดยทันที ได้ไปเกิดเป็นมนุษย์ หรือเทวดา ถ้าในขณะนั้นระลึกถึงกุศลไม่ได้ก็กล่าวตอบว่าข้าพเจ้าเคยเห็นเด็กแรกเกิดก็จริง แต่ก็ไม่มีความนึกคิดอะไร คงมีแต่ความยินดี พอใจเพลิดเพลินสนุกสนาน ไปตามวิสัยธรรมดาของชาวโลกเท่านั้น

ยมราชจึงกล่าวต่อไปว่า ถ้าเช่นนั้น ความประมาทของเจ้าก็ดี ความเพลิดเพลินสนุกสนานต่างๆ ของเจ้าที่ได้กระทำไปแล้วก็ดี ล้วนแต่เป็นความประมาทเพลิดเพลินที่เกิดจากตัวของเจ้าทั้งนั้น ไม่ใช่บิดามารดา บุตรภรรยา มิตรสหาย พี่น้อง ครูบาอาจารย์ หรือเทวดาทั้งหลายมากระทำให้เจ้า ฉะนั้น เจ้าก็ต้องได้รับผลที่เจ้าได้เคยกระทำไว้แล้วนั้นด้วยตนเอง ไม่มีผู้ใดจะมารับโทษแทนเจ้าได้ ตัวเจ้าได้ทำไว้อย่างไรเจ้าก็ต้องเป็นผู้ได้รับผลอย่างนั้น

แล้วยมราชก็ถามต่อไปอีกว่า ถ้าเช่นนั้น เจ้าเคยเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนต้องราชทัณฑ์ และคนตายบ้างไหม ? สัตว์นรกก็กล่าวตอบว่า “ข้าพเจ้าเคยเห็น”

ยมราชจึงกล่าวถามต่อไปว่า ในขณะที่เจ้าเห็นคนแก่ คนเจ็บ และคนต้องราชทัณฑ์ หรือคนตายอยู่นั้น เจ้าเคยนึกถึงตัวของเจ้าบ้างไหมว่า ตัวเจ้านี้ก็ต้องมีความแก่ ความเจ็บ ต้องเป็นคนต้องราชทัณฑ์ และมีความตายเป็นธรรมดา เช่นเดียวกันกับบุคคลที่เจ้าได้เห็นอยู่นั้น แล้ว พยายามสร้างทาน ศีล ภาวนา อันเป็นกุศลกรรมเพื่อจะได้เป็นที่พึ่งแก่ตนเอง และสามารถช่วยตนให้พ้นจากทุกข์โทษต่างๆ ได้บ้างหรือเปล่า ในเมื่อเจ้ายังมีชีวิตอยู่ในมนุษยโลก

เมื่อสัตว์นรกได้ฟังคำถาม ครั้งที่สอง ครั้งที่สาม ครั้งที่สี่ และครั้งที่ห้า ถ้าระลึกถึงกุศลได้ก็ย่อมพ้นไปจากนรก ถ้าระลึกถึงกุศลไม่ได้ ก็กล่าวตอบแก่ยมราชอย่างเดียวกันกับที่ได้กล่าวไว้แล้วในเทวทูตที่หนึ่ง

เมื่อเป็นเช่นนี้ ยมราชก็พยายามช่วยระลึกให้ว่า สัตว์นรกผู้นี้ได้สร้างกุศลอะไรไว้บ้าง เพราะตามธรรมดาคนที่สร้างกุศลนั้น ย่อมแผ่ส่วนกุศลนั้นๆ ให้แก่ยมราช ฉะนั้น ถ้าบุคคลใดสร้างทาน ศีล ภาวนา แล้วได้อุทิศส่วนบุญนั้นให้แก่ยมราช ยมราชก็ย่อมจะระลึกถึงกุศลนั้นได้ เพราะตนเคยได้รับส่วนบุญจากบุคคลนั้นๆ ถ้าบุคคลใดสร้างทาน ศีล ภาวนาแล้ว แต่ยังไม่ได้อุทิศส่วนบุญให้แก่ยมราช ยมราชก็ไม่สามารถที่จะระลึกนึกถึงกุศลของบุคคลนั้นได้ ถ้ายมราชช่วยระลึกให้ไม่ได้ก็นิ่งเสีย เมื่อเป็นเช่นนี้นายนิรยบาลทั้งหลายก็จะนำสัตว์นรกนั้นออกไปลงโทษ ตามแต่อกุศลกรรมของสัตว์นรกนั้นได้กระทำมา

ถ้าหากว่ายมราชระลึกถึงกุศลกรรมของสัตว์นรกผู้นั้นได้ ก็ช่วยบอกให้ เมื่อสัตว์นรกนั้นได้ฟังคำบอกเล่าของยมราชแล้วก็ระลึกได้ว่า เรานี้ก็ได้เคยสร้างทาน ศีล ภาวนา ไว้อย่างนี้ๆ เมื่อระลึกถึงกุศลกรรมของตนได้เช่นนี้ ในขณะนั้นก็พ้นไปจากนรก

ฉะนั้น การช่วยเตือนสติให้ระลึกนึกถึงกุศลกรรมของยมราชจึงเป็นเหตุ ส่วนการระลึกได้ในกุศลกรรมของสัตว์นรกเองเป็นผล และการระลึกถึงกุศลกรรมของตนได้เป็นเหตุ การพ้นจากนรกเป็นผล

เทวทูต ๕ จำพวก จบ

❁❁❁❁❁❁

วจนัตถะและคำอธิบายโดยพิสดาร
มหานรก ๘ ขุม โดยลำดับ

๑. สัญชีวนรก

สํ ปุนปฺปุนํ ชีวนฺติ เอตฺถาติ *สญฺชีโว* "สัตว์นรกทั้งหลาย ย่อมเป็นอยู่ในนรกนั้นบ่อยๆ เหตุนั้น นรกนั้น เรียกว่า สัญชีวะ"

ชลิตาวุธหตฺเถหิ ขณฺฑิตาปิ เนรยิกา
ชีวนฺตา ยมฺหิ ปุนาปิ สญฺชีโวติ ปวุจฺจเต.

ในนรกใด นายนิรยบาลผู้มีมือถืออาวุธอันมีแสง ฟันสัตว์นรกทั้งหลาย สัตว์นรกเหล่านั้นถึงแม้ถูกฟันจนตายแล้วก็กลับฟื้นคืนชีพได้อีก นรกนั้น เรียกว่า สัญชีวะ

๒. กาฬสุตตนรก

กาฬสุตฺตํ จเปตฺวา ตจฺฉนฺติ เอตฺถาติ *กาฬสุตฺโต*

นายนิรยบาลทั้งหลายใช้เชือกดำตีเส้นแล้วก็ถากหรือเลื่อยตัดสัตว์ที่เกิดในนรกนั้น เหตุนั้น นรกนั้น เรียกว่ากาฬสุตตะ อีกนัยหนึ่งตั้งวจนัตถะว่า

กาฬสุตฺตานิ ปาเตตฺวา วาสิปรสุกุทารีอาทีหิ ตจฺฉนฺติ เอตฺถ นิพฺพตฺเต สตฺเตติ *กาฬสุตฺโต*

นายนิรยบาลทั้งหลายใช้เชือกดำตีเส้นแล้วก็ถากหรือเลื่อยสัตว์ที่เกิดในนรกนั้น ด้วยเครื่องประหาร มีมีดขวานจอบ เลื่อย เป็นต้น เหตุนั้น นรกนั้น เรียกว่ากาฬสุตตะ"

กาฬสุตฺเตน ตจฺฉนฺติ ยมฺหิ นิรยปาลกา
อนุพนฺธา ปปตนฺเต กาฬสุตฺโต ปวุจฺจเต.

ในนรกใด นายนิรยบาลทั้งหลายใช้เชือกดำตีเส้น แล้วติดตามถากหรือเลื่อยซึ่งสัตว์นรกที่กำลังหกล้มอยู่ นรกนั้นเรียกว่า กาฬสุตตะ

๓. สังฆาตนรก

สํฆาเฏนฺติ เอตฺถาติ *สํฆาโต*

ภูเขาเหล็กย่อมบดซึ่งสัตว์ที่เกิดในนรกนั้นอย่างแรง (อยู่ในนรกใด) เหตุนั้น นรกนั้น เรียกว่า สังฆาตะ อีกนัยหนึ่ง ตั้งวจนัตถะว่า

มหนฺตา ชลิตา อโยปพฺพตา สํฆาเฏนฺติ จุณฺณวิจุณฺณํ กโรนฺติ เอตฺถ นิพฺพตฺเต สตฺเตติ *สํฆาโต*

ภูเขาเหล็กที่สูงใหญ่มีแสงไฟอันลุกโพลง ย่อมบดซึ่งสัตว์ที่เกิดในนรกนั้น ให้ละเอียดเป็นจุณไป (อยู่ในนรกใด) เหตุนั้น นรกนั้น เรียกว่า สังฆาตะ

อโยมยปถพฺยํ ยมฺหิ กฏิมตฺตํ ปเวสิเต
อโยเสลา สํฆาเฏนฺติ สํฆาโตติ ปวุจฺจเต.

ในนรกใด ภูเขาเหล็กที่มีเปลวไฟบดสัตว์นรกทั้งหลายที่กำลังจมลงไปในแผ่นดินเหล็ก ลึกถึงสะเอว นรกนั้น เรียกว่า สังฆาตะ

๔. โรรุวนรก (ธูมโรรุวะหรือจูฬโรรุวะ)

มหารวํ รวนฺติ เอตฺถาติ โรรุโว

สัตว์นรกทั้งหลายร้องไห้ด้วยเสียงอันดังในนรกใด เหตุนั้น นรกนั้น เรียกว่า โรรุวะ อีกนัยหนึ่ง ตั้งวจนัตถะว่า

มหนฺเตหิ สทฺเทหิ นิจฺจกาลํ รวนฺติ เอตฺถ นิพฺพตฺตา สตฺตาติ โรรุโว

สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในนรกนั้น ย่อมพากันร้องไห้ด้วยเสียงอันดังอยู่ตลอดเวลา เหตุนั้น นรกนั้นเรียกว่า โรรุวะ

ธูเมหิ ปวิสิตฺวาน เสทมานา ทยาวหํ
มหารวํ รวนฺเตตฺถ วุจฺจเต ธูมโรรุโว.

ในนรกใด สัตว์นรกทั้งหลายถูกควันไฟเข้าไปสู่ทางทวารทั้ง ๙ อบให้เร่าร้อน แผดร้องด้วยเสียงอันดังน่าสงสาร นรกนั้นเรียกว่า ธูมโรรุวะ

๕. มหาโรรุวนรก (ชาลโรรุวะ)

มหนฺโต โรรุโว ***มหาโรรุโว***

นรกที่มีการร้องไห้เสียงดังกว่าจูฬโรรุวนรก เรียกว่า มหาโรรุวนรก

ชาลาหิ ปวิสิตฺวาน ฑยฺหมานา ทยาวหํ

มหารวํ รวนฺเตตฺถ วุจฺจเต ชาลโรรุโว.

สัตว์นรกทั้งหลายถูกเปลวไฟเข้ามาทางทวาร ๙ ไหม้อยู่ แผดร้องด้วยเสียงอันดังน่าสงสาร อยู่ในนรกใด นรกนี้เรียกว่า ชาลโรรุวะ หรือ มหาโรรุวะ

๖. ตาปนนรก (จูฬตาปนะ)

ตาเปตีติ ***ตาปโน***

นรกที่แผดเผาสัตว์ทั้งหลายให้เร่าร้อนอยู่ เหตุนั้น นรกนั้น เรียกว่า ตาปนะ อีกนัยหนึ่ง ตั้งวจนัตถะว่า

นิจฺจเล สตฺเต ตาเปติ เอตฺถาติ ***ตาปโน***

ไฟนรกย่อมไหม้ซึ่งสัตว์ทั้งหลายที่ถูกตรึงอยู่ในนรกนั้น เหตุนั้น นรกนั้น เรียกว่า ตาปนะ

ชลิเต อยสูลมฺหิ นิจฺจลํ นิสิทาปิเต

ตาเปติ ปาปเก ปาเณ ตาปโนติ ปวุจฺจเต.

นรกใดยังสัตว์ทั้งหลายผู้ลามก ให้นั่งตรึกติดอยู่ในหลาวเหล็กอันร้อนแดงแล้วให้ไฟไหม้อยู่ เหตุนั้น นรกนั้น เรียกว่า ตาปนะ

๗. มหาตาปนนรก (ปตาปนะ)

อติวิย ตาเปตีติ ***มหาตาปโน***

นรกที่แผดเผาสัตว์ทั้งหลายให้เร่าร้อนเหลือประมาณ เหตุนั้น นรกนั้น จึงเรียกว่า มหาตาปนะ

อีกนัยหนึ่ง ตั้งวจนัตถะว่า

มหนฺโต ตาปโนติ *มหาตาปโน*

นรกที่ยังสัตว์ทั้งหลายให้เร่าร้อนยิ่งกว่าจูฬตาปนนรก เหตุนั้น นรกนั้น เรียกว่า มหาตาปนะ

อยเสลํ อาโรเปตฺวา เหฏฺฐา สูลํ ปตาปิย
ปาปเก โย ปตาเปติ ปตาปโนติ วุจฺจเต.

นรกใด ยังสัตว์ทั้งหลายผู้ลามกให้ขึ้นสู่ภูเขาเหล็กที่กำลังร้อน แล้วตกลงไปสู่หลาวที่อยู่ข้างล่าง ด้วยอำนาจของลมและไฟไหม้อยู่ เหตุนั้น นรกนั้นเรียกว่า ปตาปนะ หรือ มหาตาปนะ

๘. อวีจินรก

นตฺถิ วีจิ เอตฺถาติ *อวีจิ*

ช่องว่าง (แห่งเปลวไฟสัตว์นรกและความทุกข์) ไม่มีในนรกนั้น เหตุนั้น นรกนั้น เรียกว่า อวีจิ

อีกนัยหนึ่ง ตั้งวจนัตถะว่า

สตฺตานํ วา อคฺคิชาลานํ วา ทุกฺขเวทนานํ วา นตฺถิ วีจิ อนฺตรํ เอตฺถาติ *อวีจิ*

ระหว่างแห่งสัตว์ทั้งหลายและเปลวไฟ การเสวยทุกข์ไม่มีว่าง เลยในนรกนั้น เหตุนั้น นรกนั้นจึงเรียกว่า **อวีจิ**

ชาลานํ สตฺตานํ ยตฺถ นตฺถิ ทุกฺขสฺส อนฺตรํ
พาลานํ นิวาโส โส หิ อวีจีติ ปวุจฺจเต.

ช่องว่างแห่งเปลวไฟ สัตว์นรกทั้งหลายและความทุกข์ไม่มีในนรกใด เหตุนั้น นรกอันเป็นที่อยู่แห่งสัตว์พาลทั้งหลายเสมอนั้น เรียกว่า อวีจิ

มหานรกทั้ง ๘ ขุม จบ

❁❁❁❁❁❁

อุสสทนรก ๕ ขุม

อุสสทนรก ๕ ขุม มีโดยลำดับดังนี้ คือ

๑. คูถนรก

อวีจิมฺหา ปมุตฺตาปิ อมุตฺตา เสสปาปิโน
ปจฺจนฺติ ปูติเก คูเถ ตสฺเสว สมนนฺตเร.

สัตว์นรกทั้งหลายที่ยังมีอกุศลกรรมเหลืออยู่ ถึงแม้จะพ้นจากอวีจิมหานรกแล้วก็ยังไม่หลุดพ้นโดยสิ้นเชิง ยังต้องเสวยทุกข์ต่อไป คือยังถูกเบียดเบียนอยู่ในนรกอุจจาระเน่าที่อยู่ติดต่อกับอวีจิมหานรกนั้นเอง

๒. กุกกุลนรก

ปูติคูถา ปมุตฺตาปิ อมุตฺตา เสสปาปิโน
ปจฺจนฺติ กุกฺกุเล อุณฺเห ตสฺเสว สมนนฺตเร.

สัตว์นรกทั้งหลายที่ยังมีอกุศลกรรมเหลืออยู่ ถึงแม้พ้นจากนรกอุจจาระเน่า แล้วก็ยังไม่หลุดพ้น ยังต้องเสวยทุกข์ต่อไป คือถูกเบียดเบียนอยู่ในนรกขี้เถ้าร้อน ซึ่งตั้งอยู่ติดต่อกับคูถนรกนั้นเอง

๓. สิมพลิวนนรก

กุกฺกุลมฺหา ปมุตฺตาปิ อมุตฺตา เสสปาปิโน
ปจฺจนฺติ สิมฺพลีทาเย ตสฺเสว สมนนฺตเร.

สัตว์นรกทั้งหลายที่ยังมีอกุศลกรรมเหลืออยู่ ถึงแม้พ้นจากนรกขี้เถ้าร้อนแล้ว ก็ยังไม่หลุดพ้น ยังต้องเสวยทุกข์ต่อไป คือถูกเบียดเบียนอยู่ในนรกป่าไม้งิ้ว ซึ่งตั้งอยู่ติดต่อกับกุกกุลนรกนั้นเอง

๔. อสิปัตตวนนรก

สิมฺพลิมฺหา ปมุตฺตาปิ อมุตฺตา เสสปาปิโน
ปปจฺจนฺติ อสิปตฺเต ตสฺเสว สมนนฺตเร.

สัตว์นรกทั้งหลายที่ยังมีอกุศลกรรมเหลืออยู่นั้น ถึงแม้พ้นจากนรกป่าไม้งิ้วแล้ว ก็ยังไม่หลุดพ้น ยังต้องไปเสวยทุกข์ต่อไป คือถูกเบียดเบียนอยู่ในนรกป่าไม้ใบดาบ ซึ่งตั้งอยู่ติดต่อกับสิมพลิวนนรกนั้นเอง

๕. เวตตรณีนรก

อสิปตฺตา ปมุตฺตาปิ อมุตฺตา เสสปาปิโน
ปปจฺจนฺติ ขาโรทเก ตสฺเสว สมนนฺตเร.

สัตว์นรกทั้งหลายที่ยังมีอกุศลกรรมเหลืออยู่ ถึงแม้พ้นจากนรกป่าไม้ใบดาบ ก็ยังไม่หลุดพ้นยังต้องเสวยทุกข์ คือถูกเบียดเบียนอยู่ในนรกแม่น้ำเค็มที่มีหวายหนาม ซึ่งตั้งอยู่ติดต่อกับอสิปัตตวนนรกนั้นเอง

อุสสทนรก ๘ ขุม ที่มาในโลกบัญญัติปกรณ์

๑.	หลุมนรกอันเต็มด้วยถ่านเพลิง	เรียกว่า	**องฺคารกาสุนิรย**
๒.	นรกน้ำเหล็ก	เรียกว่า	**โลหรสนิรย**
๓.	นรกขี้เถ้า	เรียกว่า	**กุกฺกุลนิรย**
๔.	นรกน้ำร้อน	เรียกว่า	**อคฺคิสโมทกนิรย**
๕.	นรกกระทะทองแดง	เรียกว่า	**โลหกุมฺภีนิรย**
๖.	นรกอุจจาระเน่า	เรียกว่า	**คูถนิรย**
๗.	นรกป่าไม้งิ้ว	เรียกว่า	**สิมฺพลิวนนิรย**
๘.	นรกแม่น้ำเค็มที่มีหวายหนาม	เรียกว่า	**เวตฺตรณีนิรย** [๑]

[๑] โดยมากเป็น เวตรณีนิรย

มหานรกขุมหนึ่งๆ มีอุสสทนรก ๓๒ (คือขุมหนึ่งๆ มีอุสสทนรก ๔ × ๘ ทิศ มี ๓๒ มหานรกขุมหนึ่งๆ มีอุสสทนรก ๓๒) ดังนั้น มหานรก ๘ ขุม จึงมีอุสสทนรก ๒๕๖ ขุม

ประเภทแห่งอวีจินรก

ที่มาในสฬายตนสังยุตตอัฏฐกถา และอังคุตตรอัฏฐกถา

๑. ปหาสนิรย	**๒. อปราชิตนิรย**	**๓. อพฺพุทนิรย**
๔. นิรพฺพุทนิรย	**๕. อพพนิรย**	**๖. อหหนิรย**
๗. อฏฏนิรย	**๘. กุมุทนิรย**	**๙. โสคนฺธิกนิรย**
๑๐. อุปฺปลนิรย	**๑๑. ปุณฺฑรีกนิรย**	**๑๒. มหาปทุมนิรย**

การจำแนกโทษของสัตว์ทั้งหลายที่ต้องไปสู่นรก

๑. พระราชามหาอำมาตย์และผู้ที่มีอำนาจมาก (กายพละ โภคพละ อาณาพละ) เวลาอยู่ในมนุษยโลกเบียดเบียนบุคคลที่ต่ำกว่าตนโดยความไม่เป็นธรรม หรือพวกมหาโจรที่ปล้นและทำลายบ้านเมืองตลอดถึงฆ่าคน แล้วก็เอาทรัพย์สมบัติหนีไป บุคคลที่ได้กล่าวมานี้ เมื่อตายแล้วจะต้องได้ไปเสวยทุกข์อยู่ใน**สัญชีวนรก** เป็นส่วนมาก

๒. บุคคลที่เบียดเบียนหรือฆ่า ภิกษุ สามเณร ดาบส หรือเพชฌฆาตที่มีหน้าที่ประหารบุคคล พวกภิกษุสามเณรผู้ทุศีลเป็นอลัชชี บุคคลที่ได้กล่าวมานี้ เมื่อตายแล้วได้ไปเสวยทุกข์อยู่ใน**กาฬสุตตนรก** เป็นส่วนมาก อีกนัยหนึ่ง บุคคลที่ฆ่าพ่อแม่ก็ได้ไปเสวยทุกข์อยู่ใน**กาฬสุตตนรก** นี้เช่นกัน (แสดงไว้ในสังกิจจชาดก°)

๓. บุคคลที่มีหน้าที่ทรมานช้าง ม้า โค กระบือ ฯลฯ และบุคคลที่เบียดเบียนสัตว์ที่ตนกำลังใช้ทำประโยชน์ โดยไม่มีความเมตตาสงสารสัตว์ และจำพวกนายพรานนกนายพรานเนื้อ เหล่านี้ เป็นต้น บุคคลที่ได้กล่าวมานี้ เมื่อตายแล้วจะต้องได้ไปเสวยทุกข์อยู่ใน**สังฆาตนรก** เป็นส่วนมาก

° ขุ.ชา. ๒๘/๘๓/๓๓. ชา.อ. ๘/๑๑๑-๑๑๒

๔. ชาวประมง และบุคคลที่จุดป่าอันสัตว์ทั้งหลายอาศัยอยู่นั้น หรือบุคคลที่ขังสัตว์ไว้มีจำพวกนกเป็นต้นแล้วจึงฆ่าให้ตาย บุคคลที่กินเหล้าเมาประทุษร้ายผู้อื่น ที่ไม่สมควร บุคคลที่ได้กล่าวมานี้ เมื่อตายแล้วย่อมไปเสวยทุกข์อยู่ใน**จูฬโรรุวนรก** เป็นส่วนมาก

๕. บุคคลที่ขโมยทรัพย์สมบัติของพ่อแม่ ครูบาอาจารย์ หรือขโมยของภิกษุสามเณร ดาบส แม่ชี ให้ได้รับความลำบาก หรือขโมยเครื่องสักการะที่เขาบูชาพระรัตนตรัยหรือโกงเอาของคนอื่นมาเป็นของตน และผู้ที่ขโมยด้วยประการหนึ่งประการใดในบรรดาขโมย ๒๕ อย่างนั้น บุคคลที่ได้กล่าวมานี้ เมื่อตายแล้วจะต้องได้ไปเสวยทุกข์อยู่ใน**มหาโรรุวนรก** เป็นส่วนมาก

๖. บุคคลที่เผาบ้านเมือง กุฏิ โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ ปราสาท ทำลายเจดีย์ บุคคลที่กล่าวมานี้ เมื่อตายแล้วจะต้องได้ไปเสวยทุกข์อยู่ใน **จูฬตาปนนรก**

๗. บุคคลที่เข้าใจอยู่ว่า ธรรมไม่ดีไม่มีสาระประโยชน์อะไร ส่วนอธรรมนั้นเข้าใจว่าดีมีสาระ หรือบุคคลที่มี**อุจเฉททิฏฐิ** คือผู้ที่เข้าใจว่าตายแล้วสูญ ไม่มีอะไรเกิดอีก

บุคคลที่มี**สัสสตทิฏฐิ** คือผู้ที่มีความเห็นว่า เมื่อเป็นสุนัข, เป็นมนุษย์, เป็นคนจน, เป็นคนรวย, เป็นเทวดา, เป็นพรหม เหล่านี้เป็นต้น แล้วก็กลับเป็นสุนัขอีก, เป็นมนุษย์อีก, เป็นคนจนอีก, เป็นคนรวยอีก, เป็นเทวดาอีก, เป็นพรหมอีก, ไม่เปลี่ยนแปลง

บุคคลที่มี**นัตถิกทิฏฐิ** คือผู้ที่เข้าใจว่าการทำบุญกุศล การรักษาศีล การเจริญสมถวิปัสสนาก็ไม่ได้รับผล การฆ่าสัตว์ ขโมยทรัพย์ก็ไม่ได้รับโทษ

บุคคลที่มี**อเหตุกทิฏฐิ** คือผู้ที่เข้าใจว่า เป็นมนุษย์, เป็นสัตว์, เป็นคนรวย, เป็นคนจน, เป็นคนขี้เหร่, เป็นคนมีโรค ไม่มีโรค, เป็นคนมีอายุยืน อายุสั้น, เป็นคนฉลาด เป็นคนโง่; ทั้งหมดนี้เกิดขึ้นเองโดยไม่มีเหตุ

บุคคลที่มี**อกิริยทิฏฐิ** คือผู้ที่เข้าใจว่าสัตว์ทั้งหลายที่ทำอะไรๆ ก็ไม่มีผลที่กำลังเป็นอยู่ก็ไม่มีเหตุและบุคคลที่ชักชวนผู้อื่นให้เชื่อตามมติของตน

บุคคลที่ได้กล่าวมานี้ เมื่อตายแล้วจะต้องได้เสวยทุกข์อยู่ใน**มหาตาปนนรก** หรือ**เวตตรณีอุสสทนรก** แล้วแต่ว่ากรรมจะมีกำลังมากหรือน้อย

ในบรรดาจตุกกะ ๔ ประการเหล่านั้น ชื่อว่า ภูมิ ๔ ได้แก่ อบายภูมิ ๑ กามสุคติภูมิ ๑ รูปาวจรภูมิ ๑ อรูปาวจรภูมิ ๑ รวมเป็นภูมิ ๔

กามาวจรภูมิ ๑๑

อบายภูมิ ๔

๔. ตาสุ นิรโย ติรจฺฉานโยนิ เปตฺติวิสโย อสุรกาโย เจติ อปายภูมิ จตุพฺพิธา โหติ.

ในบรรดาภูมิ ๔ อย่างนั้น อบายภูมิมี ๔ ภูมิ คือ นรก ๑ กำเนิดติรัจฉาน ๑ เปรตวิสัย ๑ อสุรกาย ๑

กามสุคติภูมิ ๗

๕. มนุสฺสา จาตุมหาราชิกา ตาวตึสา ยามา ตุสิตา นิมฺมานรติ ปรนิมฺมิตวสวตฺตี เจติ กามสุคติภูมิ สตฺตวิธา โหติ.

กามสุคติภูมิ มี ๗ ภูมิ คือ มนุสสภูมิ ๑ จาตุมหาราชิกาภูมิ ๑ ตาวติงส-ภูมิ ๑ ยามาภูมิ ๑ ตุสิตาภูมิ ๑ นิมมานรตีภูมิ ๑ ปรนิมมิตวสวัตตีภูมิ ๑

๖. สา ปนายเมกาทสวิธาปิ กามาวจรภูมิจฺเจว สงฺขํ คจฺฉติ.

ทั้ง ๑๑ ภูมิดังกล่าวมาแล้วนั้น รวมเรียกว่ากามาวจรภูมิ (หรือกามภูมิ) ด้วยประการฉะนี้

รูปาวจรภูมิ (รูปภูมิ) ๑๖

๗. พฺรหฺมปาริสชฺชา พฺรหฺมปุโรหิตา มหาพฺรหฺมา เจติ ปฐมชฺฌานภูมิ.

ปฐมฌานภูมิ ๓ ได้แก่ พรหมปาริสัชชาภูมิ ๑ พรหมปุโรหิตาภูมิ ๑ มหาพรหมาภูมิ ๑

๘. ปริตฺตาภา อปฺปมาณาภา อาภสฺสรา เจติ ทุติยชฺฌานภูมิ.

ทุติยฌานภูมิ ๓ ได้แก่ ปริตตาภาภูมิ ๑ อัปปมาณาภาภูมิ ๑ อาภัสสราภูมิ ๑

สำหรับ**นัตถิกทิฏฐิ ๑๐**[๑] อย่าง ในข้อที่ ๗ นี้ พึงทราบว่าพระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ในเนมิราชชาดก ดังนี้

๑) **นตฺถิ ทินฺนํ** เห็นว่า ทานที่ถวายแก่สมณพราหมณ์ไม่มีผล

๒) **นตฺถิ ยิฏฺฐํ** เห็นว่า ทานที่ให้แก่สาธารณชนไม่มีผล

๓) **นตฺถิ หุตํ** เห็นว่า การสักการะด้วยเครื่องสักการะและการต้อนรับต่างๆ ไม่มีผล

๔) **นตฺถิ สุกฏทุกฺกฏานํ กมฺมานํ ผลวิปาโก** เห็นว่า ผลของกรรมดี และกรรมชั่วไม่มี

๕) **นตฺถิ มาตา** เห็นว่า มารดาไม่สามารถให้คุณหรือโทษได้

๖) **นตฺถิ ปิตา** เห็นว่า คุณของบิดาไม่สามารถให้คุณหรือโทษได้

๗) **นตฺถิ สมณพฺราหฺมณา** เห็นว่า ไม่มีสมณพราหมณ์ผู้ทรงศีลปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ สมณะและพราหมณ์ไม่สามารถให้คุณหรือโทษได้

๘) **นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา** เห็นว่า โอปปาติกสัตว์ คือ เทวดา, พรหม, เปรต, อสุรกาย และสัตว์นรกไม่มี

๙) **นตฺถิ อยํ โลโก** เห็นว่า ไม่มีโลกนี้

๑๐) **นตฺถิ ปรโลโก** เห็นว่า ไม่มีโลกหน้า

บุคคลใด มีนัตถิกทิฏฐิ ๑๐ อย่าง แม้อย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดานัตถิกทิฏฐิ เมื่อตายไป จะต้องได้เสวยทุกขเวทนาอยู่ในมหาตาปนนรก หรือ เวตตรณีอุสสทนรก [๒]

๘. ในบรรดาบุคคลที่ฆ่าบิดามารดา พระอรหันต์ ทำพระบาทพระพุทธเจ้าให้ห้อพระโลหิต ทำสังฆเภท คือยุยงสงฆ์ที่สามัคคีให้เกิดแตกแยกกัน และบุคคลที่ทำลายพุทธเจดีย์ พระพุทธรูป ต้นโพธิ์ที่ตรัสรู้โดยจิตคิดประทุษร้าย และบุคคลที่ติเตียนพระสงฆ์ พระอริยบุคคล ผู้มีคุณแก่ตน ผู้ที่ยึดถือนิยตมิจฉาทิฏฐิ ๓ (นัตถิกะ

---

[๑] ที.สี. ๙/๑๗๑/๕๕ การแก้ไขคำแปลผู้ชำระได้ถือตามคำอธิบายที่มาในอรรถกถาและฎีกาแห่งทีฆนิกายดังกล่าว

[๒] ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๕๐๒/๑๗๗-๑๗๘, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๑๒, ชา-อ. ๖/๑๔๕ (ฉ.) นตฺถิกทิฏฐิ ๑๐ มาโดยตรงในทีฆนิกาย สามัญญผลสูตร อชิตเกสกัมพลวาทะ ขุ.ชา. (ไทย) ๙/๖๑-๖๒

อเหตุกะ อกิริยะ) บุคคลที่ได้กล่าวมานี้ เมื่อตายแล้วจะต้องได้ไปเสวยทุกข์อยู่ใน **อวีจิมหานรก** หรือ **โลหกุมภีอุสสทนรก** แล้วแต่ว่ากรรมจะมีกำลังมากหรือน้อย

๙. ผู้หญิงทำลายลูกในครรภ์ของตนเอง เมื่อตายแล้วได้ไปเสวยทุกข์อยู่ใน **เวตตรณีอุสสทนรก** [๑]

๑๐. ผู้หญิงที่ชอบคบชู้และแย่งสามีของผู้อื่น ผู้ชายที่ชอบเป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น บุคคลเหล่านี้เมื่อตายไปแล้วจะต้องได้ไปเสวยทุกข์อยู่ใน **สิมพลิวนอุสสทนรก** ต่อไปยังมีการเสวยทุกข์อยู่ใน **โลหกุมภีนรก** ที่มีน้ำร้อนเหมือนไฟ แล้วแต่ว่ากรรมจะมีกำลังมากหรือน้อย [๒]

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงในเนมิราชชาดกว่า ผู้หญิงที่ชอบคบชู้และแย่งสามีของผู้อื่น เมื่อตายไปแล้วได้ไปเสวยทุกขเวทนาอยู่ใน **สังฆาตนรก** โดยเฉพาะส่วนหนึ่ง ในบรรดา สังฆาตนรก เหล่านั้น ส่วนผู้ชายที่ชอบเป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น บุคคลเหล่านี้เมื่อตายไปแล้วได้ไปเสวยทุกขเวทนาอยู่ใน **อังคารกาสุนรก** คือนรกหลุมถ่านเพลิง

คำถามคำตอบที่เกี่ยวเนื่องด้วยนรก มาในเนมิราชชาดก [๓]

เวตตรณีนรก

ถาม พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นเหล่าสัตว์ อันทุกข์เบียดเบียนแล้วในเวตตรณีนทีก็สะดุ้งพระทัยกลัว ตรัสถามมาตุลีเทพบุตรว่า สัตว์เหล่านั้นได้ทำกรรมอันเป็นบาปอย่างไร?

---

[๑] ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๑๙/๓๗, ขุ.ชา. (ไทย), ๒๘/๑๑๘/๕๒, ชา-อ. ๘/๑๐๔

[๒] ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๑๒/๓๗, ขุ.ชา. (ไทย), ๒๘/๑๑๒/๕๒, ชา-อ. ๘/๑๐๔

[๓] ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๔๕๑-๕๐๒/๑๖๙-๑๗๘, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๔๕๑-๕๐๒/๒๕๑-๒๖๐

ตอบ มาตุลีเทพบุตรทูลพยากรณ์ถวายให้ทรงทราบว่า สัตว์เหล่าใดที่อยู่ในโลกนี้ มีธรรมเป็นบาป ย่อมเบียดเบียนขัดเคืองผู้อื่นที่หากำลังมิได้ สัตว์เหล่านั้นมีกรรมหยาบร้ายกาจเช่นนี้ จึงตกอยู่ในเวตตรณีนที

นรกสุนัขด่าง

ถาม พระราชาตรัสถามว่า สุนัขแดง สุนัขด่าง แร้ง ฝูงกา มีรูปร่างน่ากลัวเที่ยวกัดสัตว์นรกเคี้ยวกิน ความกลัวปรากฏแก่เรา เพราะเห็นสัตว์เหล่านั้นเคี้ยวกินสัตว์นรก เราขอถามท่านว่าสัตว์เหล่านี้ที่ถูกฝูงกาจิกกินได้ทำบาปอะไรไว้ ท่านผู้รู้วิบากแห่งสัตว์มีกรรมเป็นบาป จงพยากรณ์ บอกเราผู้ไม่รู้?

ตอบ มาตุลีเทพบุตรทูลตอบว่า สัตว์เหล่านั้น มีความตระหนี่ถี่เหนียว ดุด่าสมณพราหมณ์ เบียดเบียนขัดเคืองสมณพราหมณ์ เป็นผู้มีกรรมหยาบร้ายแรง ฉะนั้นฝูงกาจึงได้จิกกินสัตว์เหล่านั้น

นรกแผ่นดินเหล็ก

ถาม พระราชาตรัสถามว่า สัตว์นรกเหล่านั้น ได้ทำบาปอย่างไร จึงถูกเบียดเบียนด้วยท่อนเหล็กอันลุกโพลงอยู่เห็นปานนี้?

ตอบ มาตุลีเทพบุตรตอบว่า เมื่อสัตว์นรกเหล่านั้นอยู่ในมนุษยโลกได้ทำบาปคือเบียดเบียนประทุษร้ายชายหญิงผู้มีธรรมเป็นกุศล จึงได้มาเสวยทุกขเวทนาเห็นปานนี้

นรกหลุมถ่านเพลิง

ถาม สัตว์นรกเหล่านั้น ได้ทำบาปอย่างไรไว้หรือจึงได้มาร้องครวญครางอยู่ในกองถ่านเพลิง?

ตอบ มาตุลีเทพบุตรตอบว่า สัตว์นรกเหล่านั้น พยายามโกงทรัพย์ของประชุมชน คือทำการเรี่ยไรทรัพย์ของประชาชน โดยอ้างว่าจะเอาไปปฏิสังขรณ์สถาปนาถาวรวัตถุ แล้วทำการติดสินบนผู้เป็นประมุข เอาทรัพย์เหล่านั้นใช้เป็นส่วนตัวเสีย

กล่าวเท็จว่าได้มาแต่รายนี้เท่านี้จ่ายไปเท่านี้ ตกอยู่ในทำนองทำการหลอกลวงประชุมชน เพราะกรรมหยาบร้ายอย่างนี้ จึงมาร้องครวญครางอยู่ในกองถ่านเพลิง

โลหกุมภีนรกที่ ๑

ถาม สัตว์นรกเหล่านั้น ทำบาปอะไรจึงตกในโลหกุมภี?

ตอบ สัตว์นรกเหล่านั้น ทำบาป เบียดเบียน ประทุษร้ายสมณพราหมณ์ผู้มีศีลจึงตกลงไปในโลหกุมภี

โลหกุมภีนรกที่ ๒

ถาม สัตว์นรกเหล่านั้น ทำบาปอะไร จึงนอนศีรษะขาดอยู่?

ตอบ เมื่อสัตว์นรกเหล่านั้น ยังมีชีวิตอยู่ ได้จับนกมาฆ่า ด้วยกรรมอันหยาบร้ายอย่างนี้ จึงได้มานอนศีรษะขาดอยู่

นรกแม่น้ำขี้เถ้าร้อน

ถาม สัตว์นรกเหล่านั้น ทำบาปอะไร เมื่อเวลาดื่มน้ำ น้ำจึงกลายเป็นขี้เถ้าร้อน?

ตอบ สัตว์นรกเหล่านั้นมีการงานอันไม่บริสุทธิ์ ขายข้าวเปลือกปนด้วยทรายหรือดินเป็นต้นแก่ผู้ซื้อ ฉะนั้น สัตว์นรกเหล่านั้นจึงมีความร้อนยิ่งกว่าไฟ กระหายน้ำมากเมื่อดื่มน้ำ น้ำก็กลายเป็นขี้เถ้าร้อนไป

นรกอาวุธต่างๆ

ถาม สัตว์นรกเหล่านั้น ทำบาปอะไรจึงได้ถูกทรมานด้วยหอกนอนอยู่?

ตอบ เมื่อสัตว์นรกเหล่านั้นยังมีชีวิตอยู่ เป็นผู้หลอกลวงฉ้อโกงทรัพย์สินเงินทองของเขา และตัดช่องย่องเบา ปล้น จี้ เอาข้าวของเงินทองตลอดจนสัตว์เลี้ยงเอามาเลี้ยงชีวิต เมื่อทำการหยาบร้าย ดังนี้ จึงมาถูกทรมานด้วยหอกนอนอยู่

นรกกองเนื้อ

ถาม พระเจ้าเนมิราช ได้ทอดพระเนตรเห็นสัตว์นรกเหล่าหนึ่งถูกนายนิรยบาลผูกคอด้วยเชือกเหล็กอันลุกโพลง แล้วคร่าตัวมาให้นอนลงบนแผ่นดินที่เป็นแผ่นเหล็กลุกโพลง ทุบตีด้วยอาวุธต่างๆ และอีกพวกหนึ่งถูกนายนิรยบาลตัดตัวเป็นชิ้นๆ วางไว้ จึงทรงถามพระมาตุลีว่า สัตว์เหล่านั้นทำกรรมอะไรจึงได้เป็นเช่นนี้?

ตอบ พระมาตุลีทูลตอบว่า สัตว์นรกเหล่านั้นเคยเป็นผู้ฆ่าแกะ ฆ่าสุกร ฆ่าปลา เป็นต้น ครั้นฆ่าแล้วก็เอาไปวางขายในร้านที่ขายเนื้อ เป็นผู้มีกรรมหยาบร้ายมาก จึงได้มาถูกตัดตัวเป็นชิ้นๆ วางอยู่ดังนี้

นรกอุจจาระปัสสาวะ

ถาม พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นสัตว์นรกเหล่าหนึ่งกำลังกินมูตรและคูถอยู่ จึงทรงถามว่า สัตว์เหล่านั้นทำกรรมอะไรจึงได้มากินมูตรและคูถเป็นอาหารดังนี้?

ตอบ มาตุลีเทพบุตรทูลตอบว่า สัตว์นรกเหล่านั้นทำความทุกข์เบียดเบียนมิตรสหาย เป็นต้น ตั้งมั่นในความเบียดเบียนผู้อื่นทุกเมื่อ เป็นผู้มีกรรมหยาบร้ายประทุษร้ายมิตรเช่นนี้ จึงได้มาเคี้ยวกินคูถอยู่

นรกเลือดหนอง

ถาม สัตว์นรกเหล่าหนึ่งมีความหิวกระหายครอบงำจัดไม่สามารถกลั้นความหิวไว้ได้ก็เคี้ยวกินโลหิตบุพโพ จึงตรัสถามว่า สัตว์นรกเหล่านั้นทำกรรมอะไรไว้?

ตอบ เมื่อสัตว์นรกเหล่านั้นยังมีชีวิตอยู่ในมนุษยโลก ได้ฆ่ามารดา บิดา และพระอรหันต์ ชื่อว่าต้องปาราชิกทางคิหิเพศ มีกรรมหยาบช้าอย่างนี้ จึงต้องมาเสวยทุกข์มีโลหิตและบุพโพเป็นอาหาร

นรกเบ็ดเหล็ก

ถาม สัตว์นรกเหล่าหนึ่งถูกนายนิรยบาลเอาเบ็ดลุกโพลงเป็นไฟโตเท่าลำตาลเกี่ยวลิ้น และคร่าตัวให้นอนลงบนแผ่นโลหะที่ลุกโพลงเป็นไฟ แล้วเอาขอเหล็กสับ

หนังดุจสับหนังโค ฉะนั้น สัตว์นรกเหล่านั้นมิอาจทนทุกข์ได้ จึงพากันดิ้นรนเหมือนปลาดิ้นอยู่บนบก ต่างร้องไห้ครวญครางอยู่ จึงทรงถามว่า สัตว์นรกเหล่านั้นทำกรรมอะไรไว้?

ตอบ เมื่อสัตว์นรกเหล่านั้นเป็นมนุษย์อยู่ เป็นผู้ตีราคาของ ยังราคาซื้อให้เสื่อมไป คือรับสินจ้างผู้ซื้อของราคามากตีราคาน้อยให้ผู้ซื้อไปทำกรรมอันโกงเพราะมีความโลภ ปกปิดความโกงไว้ด้วยถ้อยคำอันอ่อนหวาน ดุจคนทำการตกปลาหุ้มเบ็ดให้มิดชิดด้วยเหยื่อแล้วตกปลามาฆ่าเสีย ฉะนั้น บุคคลที่จะช่วยป้องกันความโกงของคนเหล่านั้นไม่มีเลย สัตว์นรกเหล่านั้นทำกรรมหยาบร้ายอย่างนี้ จึงต้องถูกเบ็ดเกี่ยวลิ้นทนทุกข์อยู่

นรกภูเขาเหล็ก

ถาม พระราชาบรมโพธิสัตว์ ทอดพระเนตรเห็นนางสัตว์นรกเหล่านั้นมีร่างกายอันแตก มีชาติทรามเปรอะเปื้อนด้วยโลหิตและบุพโพ มีศีรษะขาดเหมือนฝูงโคที่มีศีรษะขาดบนที่ฆ่า ประคองแขนทั้ง ๒ ร้องไห้ ร่างกายของนางสัตว์เหล่านั้นจมอยู่ในพื้นแผ่นดินเพียงเอวทุกเมื่อ ภูเขาตั้งขึ้นทั้ง ๔ ทิศลุกโพลงผลัดกันบดนางสัตว์เหล่านั้นให้ละเอียดไปแล้วกลับปรากฏเป็นศีรษะขึ้นมาใหม่อีก เป็นอยู่เช่นนี้มิได้หยุดหย่อน สัตว์นรกเหล่านั้นได้ทำกรรมอะไรไว้ จึงมาถูกฝังอยู่เพียงเอวในภาคพื้นดินทุกเมื่อ?

ตอบ มาตุลีเทพบุตรทูลตอบว่า เมื่อครั้งนางสัตว์นรกทั้งหลายเป็นกุลธิดาอยู่ในมนุษยโลก มีการงานไม่บริสุทธิ์ ได้ประพฤติกรรมอันไม่สมควร คือนางเหล่านั้นเป็นชาตินักเลงและทิ้งสามีไป ยังจิตใจของตนให้ยินดีในบุรุษอื่น ตายแล้วมาเกิดในนรกนี้จึงถูกภูเขาไฟมาแต่ ๔ ทิศ ผลัดกันบดร่างกายให้ป่นเป็นจุรณวิจุรณไป

สัตว์นรกที่มีศีรษะทิ่มลง

ถาม สัตว์นรกที่มีศีรษะทิ่มลงเบื้องล่าง เพราะนายนิรยบาลได้จับสัตว์เหล่านั้นพุ่งให้ศีรษะทิ่มลงไปในนรก เหตุไรสัตว์นรกเหล่านั้นจึงถูกนายนิรยบาลจับตัวพุ่งให้ศีรษะทิ่มลงไป?

ตอบ มาตุลีเทพบุตรทูลตอบว่า สัตว์นรกเหล่านั้นเมื่อยังมีชีวิตอยู่ในมนุษยโลก เป็นผู้ประกอบทุราจารกรรม คือล่วงภรรยาแห่งบุรุษอื่น และลักภัณฑะอันอุดม จึงต้องมาสู่นรกนี้ เสวย ทุกขเวทนาสิ้นเวลาช้านาน สัตว์นรกเหล่านั้นมีการงานอันหยาบร้าย บุคคลที่จะช่วยป้องกันสัตว์นรกผู้มีปกติทำบาปเช่นนี้ย่อมไม่มี ฉะนั้น สัตว์นรกเหล่านั้นจึงต้องมาเสวยทุกข์อยู่

นรกป่าไม้งิ้ว

ถาม เมื่อพระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นสัตว์นรกน้อยใหญ่ บางพวกประกอบเหตุการณ์มีรูปร่างพิลึกปรากฏอยู่ในนรก สัตว์นรกเหล่านั้นได้ทำบาปอะไรไว้จึงมีทุกข์มากยิ่ง เสวยทุกขเวทนาอันเผ็ดร้อนอย่างนี้ ?

ตอบ มาตุลีเทพบุตรทูลตอบว่า สัตว์เหล่านั้นเมื่อยังมีชีวิตอยู่ในมนุษยโลก เป็นผู้มีความเห็นผิด หลงทำกรรมจนเคยชินด้วยมิจฉาทิฏฐิ ๑๐ คือ ทานที่ให้ไม่มีผล การบูชาไม่มีผล เซ่นสรวงไม่มีผล ผลของความดีชั่วไม่มี มารดาบิดาไม่มี สมณพราหมณ์ไม่มี สัตว์ลอยมาเกิดไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี ชักชวนผู้อื่นให้มีความเข้าใจผิดในทิฏฐิเช่นนี้ เหตุนั้น สัตว์เหล่านั้นจึงเสวยทุกขเวทนาอันเผ็ดร้อนมากยิ่ง

สัตว์ที่กำลังเสวยทุกข์อยู่ในประเทศส่วนหนึ่งแห่งอวีจินรก โทษและการเสวยทุกข์ในปหาสนิรยะ

ในมนุษยโลก บุคคลที่มีความยินดีพอใจหลงใหลไปในกามคุณทั้ง ๕ มีการฟ้อนรำ ขับร้อง แสดงละคร ลิเกต่างๆ โดยเป็นพระเอกบ้าง นางเอกบ้าง ร้องไห้ หัวเราะ ร้องเพลง ฟ้อนรำ และเต้นรำ แล้วแต่เรื่องที่ตนแสดง ทำให้ผู้ดูเกิดความยินดีบ้าง เศร้าโศกบ้าง บางทีเกิดความสนุกสนานขึ้นมาจนลืมตัว มัวแต่ชมบทบาทของพระเอกนางเอกที่กำลังแสดงอยู่เฉพาะหน้า บุคคลที่ฟ้อนรำหรือบุคคลที่แสดงละครลิเกเหล่านี้เมื่อตายแล้วได้ไปเสวยทุกข์อยู่ในปหาสนรก ในขณะเสวยทุกข์อยู่ในนรกนั้นคล้ายๆ

กับว่าฟ้อนรำ หรือร้องเพลงอยู่ ดังสาธกบาลีมีมาในสฬายตนสังยุตตอัฏฐกถา [๑] ว่า

ปหาโส นาม นิรโยติ วิสุํ ปหาสนามโก นิรโย นาม นตฺถิ, อวีจิสฺเสว ปน เอกสฺมึ โกฏฺฐาเส นจฺจนฺตา วิย คายนฺตา วิย จ นฏเวสํ คเหตฺวาว ปจฺจนฺติ.

โทษและการเสวยทุกข์ในอปราชิตนิรยะ

ในมนุษยโลก บุคคลที่มีความยินดีพอใจในการรบกัน (ทำสงคราม) อยู่เสมอๆ บุคคลเหล่านี้เมื่อตายแล้ว ได้ไปเสวยทุกข์อยู่ในอปราชิตนรก ในขณะเสวยทุกข์อยู่ในนรกนั้นคล้ายกับว่า นั่งรถที่เทียมด้วยช้างหรือม้าถืออาวุธ ๕ อย่างพร้อมโล่ ฆ่าฟันกันอยู่ตลอดเวลา ดังสาธกบาลีมีมาใน สฬายตนสังยุตตอัฏฐกถาว่า

อปราชิโต นาม นิรโยติ อยํปิ น วิสุํ เอโก นิรโย, อวีจิสฺเสว ปน เอกสฺมึ โกฏฺฐาเส ปญฺจาวุธสนฺนทฺธา ผลกหตฺถา หตฺถิอสฺสรเถ อารุยฺห สงฺคาเม ยุชฺฌนฺตา วิย ปจฺจนฺติ

โทษและการเสวยทุกข์ในนรกทั้ง ๑๐ มีอัพพุทนรกเป็นต้น

บุคคลที่อยู่ในมนุษยโลก ได้กล่าวคำติเตียนดูถูกพระอริยเจ้าด้วยประการอันมิชอบ ครั้นตายแล้วจึงได้ไปเสวยทุกข์อยู่ในนรกทั้ง ๑๐ มีอัพพุทะเป็นต้น ดังมีเรื่องเล่าว่า ในสมัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่นั้น พระโกกาลิกะได้กล่าวครหาว่าพระอัครสาวก ๒ รูป คือพระสารีบุตรเถระ และพระโมคคัลลานเถระ ได้ล่วงเกินปาราชิกสิกขาบทที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ เมื่อพระโกกาลิกะตายแล้วได้ไปเสวยทุกข์อยู่ในมหาปทุมนรกเพราะโทษแห่งการกล่าวคำที่ไม่จริง

---

[๑] สํ.สฬา. (บาลี) ๑๘/๓๕๔/๒๗๘, สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๕๔/๓๙๕, สํ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๑๖๕.

อธิบายชื่อแห่งนรกทั้ง ๑๐ มีอัพพุทนรกเป็นต้น

ในที่นี้คำว่า อัพพุทะ นิรัพพุทะ อพพะ เป็นต้นนี้ เป็นชื่อของหลักสังขยาที่ใช้สำหรับการนับ ทั้งนี้โดยเริ่มต้นนับที่หลักหน่วย ร้อย, พัน, หมื่น, แสน, ล้าน, โกฏิ.. ฉะนั้น การที่เรียกชื่อนรกเหล่านี้ว่า อัพพุทะ นิรัพพุทะ อพพนรก จึงเป็นการนำเอาคำที่ระบุหลักสังขยามาตั้งเป็นชื่อของนรก ซึ่งหากในนรกใด อายุตรงตามหลักสังขยาใด ท่านก็จะใช้หลักสังขยานั้นมาทำเป็นชื่อของนรกนั้นๆ

ประมาณแห่งอายุในอัพพุทนรกคือนับด้วยจำนวนเมล็ดงาสี่ร้อยเก้าโกฏิหกแสนเมล็ด ในจำนวนเมล็ดงาทั้งหมดนี้ ร้อยปีของมนุษย์เอาออกทิ้งเสียเมล็ดหนึ่งไปจนกว่าจะหมดเมล็ดงาสี่ร้อย เก้าโกฏิหกแสนเมล็ดจึงเท่ากับอายุของอัพพุทนรก, ส่วนอายุของนิรัพพุทนรกนี้มากกว่าอายุของอัพพุทนรกยี่สิบเท่า, ส่วนอายุของอพพ-นรกก็มากกว่าของนิรัพพุทนรกยี่สิบเท่า

แม้ในส่วนอายุของ อหหะ อฏฏะ กุมุทะ โสคันธิกะ อุปปละ ปุณฑริกะ มหาปทุมะ นรกเหล่านี้ ก็มีอายุมากกว่ากันและกันด้วยจำนวนยี่สิบเท่าขึ้นไปตามลำดับ (มาในพระบาลีอังคุตตรนิกายและอัฏฐกถา)

ความทุกข์และการอยู่ในนรกโดยไม่แน่นอน

๑. พระเทวทัต

พระเทวทัตได้กระทำการเบียดเบียนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรม ฉะนั้น พระเทวทัตจึงได้ไปบังเกิดในอวีจิมหานรกโดยตรง ในขณะที่เสวยทุกข์อยู่ในอวีจิมหานรกนั้น มีร่างกายสูงประมาณร้อยโยชน์ ตั้งแต่หูขึ้นไปจมอยู่ในแผ่นเหล็กแดงที่วางหนุนศีรษะ เบื้องล่างแต่ตาตุ่มลงไปจมอยู่ในแผ่นเหล็กแดงตาปูโดยประมาณเท่าต้นตาลตอกมือทั้งสองข้างติดไว้กับฝา หลาวเหล็กแทงข้างซ้ายทะลุถึงข้างขวา แทงข้างหน้าทะลุถึงข้างหลัง แทงแต่ศีรษะทะลุลงมาถึงเบื้องล่างไม่มีการกระดุกกระดิก และมีเปลวไฟเผาอยู่ตลอดเวลา จนกว่าจะพ้นจากอวีจินรก

ในอนาคตแสนมหากัปเลยไป จักได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้ามีชื่อว่า **อัฏฐิสสระ** (ส่วนบารมี สองอสงไขยนั้นได้เคยสร้างมาแล้ว) ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในธัมมบทอัฏฐกถาและมิลินทปัญหาว่า

"นิจฺจเล พุทฺเธ อปรทฺธภาเวน นิจฺจโลว หุตฺวา อวีจิมฺหิ ปจฺจติ, โส หิ อิโต สตสหสฺสกปฺปมตฺถเก อฏฺฐิสฺสโร นาม ปจฺเจกพุทฺโธ ภวิสฺสติ" [๑]

"เทวทตฺโต มหาราช ฉโกฏฺฐาเส กเต กปฺเป อติกฺกนฺเต ปฐมโกฏฺฐาเส สํฆํ ภินฺทิ, ปญฺจโกฏฺฐาเส นิรเย ปจฺจิตฺวา ตโต มุจฺจิตฺวา อฏฺฐิสฺสโร นาม ปจฺเจกพุทฺโธ ภวิสฺสติ" [๒]

๒. คาถาที่พระเทวทัตบูชาพระพุทธเจ้า ในขณะที่กำลังถูกธรณีสูบ

อิเมหิ อฏฺฐีหิ ตมคฺคปุคฺคลํ เทวาติเทวํ นรทมฺมสารถึ
สมนฺตจกฺขุํ สตปุญฺญลกฺขณํ ปาเณหิ พุทฺธํ สรณํ คโตสฺมิ.

ข้าพเจ้าขอบูชาพระพุทธเจ้า ผู้เป็นอัคคบุคคล ผู้เป็นเทวดายิ่งกว่าเทวดา ผู้เป็นสารถีฝึกนรชน ผู้มีพระจักษุโดยรอบ ผู้มีบุญลักษณะกำหนดด้วยร้อย ด้วยกระดูกเหล่านี้แล้ว ขอถึงพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นว่าเป็นที่พึ่ง ด้วยชีวิตของข้าพเจ้า

๓. เรื่องพระเจ้าทัณฑกี

ในเมืองพาราณสี มีพระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า **ทัณฑกี** นครหลวงชื่อว่า กุมภวตี ประชาชนทั้งหลายในพระนครกุมภวตี พร้อมด้วยพระเจ้าทัณฑกีล้วนแต่เป็นพวกมิจฉาทิฏฐิทั้งสิ้น ในสมัยนั้นมีดาบสอยู่องค์หนึ่ง มีนามว่า **กิสวัจฉดาบส** ดาบสองค์นี้เป็นผู้ได้ฌานอภิญญาสมาบัติแปด อาศัยอยู่ใกล้แม่น้ำ

---

[๑] ธัมมบท ยมกวรรค เทวทัตตวัตถุ ๑/๑๓๗

[๒] มิลินท ๑๑๖ ฉ.

โคทาวารี ครั้นต่อมาได้ย้ายมาอยู่ในพระนครกุมภวตีอันเป็นเมืองหลวง ได้พักอาศัยอยู่ในพระราชอุทยานของพระเจ้าทัณฑกีโดยมีท่านเสนาบดีเป็นผู้อุปการะ คอยให้ความสะดวกสบายแก่ท่านดาบสอยู่เสมอตลอดมา

ในพระนครกุมภวตี มีหญิงโสเภณีคนหนึ่ง มีตำแหน่งเป็นนางสนมของพระเจ้าทัณฑกี อยู่มาวันหนึ่ง หญิงโสเภณีคนนี้ถูกพระเจ้าทัณฑกีกริ้วถอดออกจากตำแหน่ง เมื่อนางถูกถอดออกจากตำแหน่งแล้วก็เลยเดินเข้าไปในพระราชอุทยานผ่านมาทางสถานที่ที่ท่านกิสวัจฉดาบสพักอยู่

เมื่อได้เห็นท่านกิสวัจฉดาบสเข้า นางก็เกิดความเข้าใจผิดขึ้นทันทีว่า ท่านดาบสผู้นี้คงเป็นคนลามก ถ้าเช่นนั้นอวมงคลทั้งหลายที่มีอยู่ในกายเราทั้งหมดนี้ ถ้าเราได้เอาทิ้งไว้บนร่างกายของผู้ลามกคนนี้แล้ว ก็จะทำให้เราได้รับสิ่งที่เป็นมงคลขึ้น เมื่อหญิงโสเภณีคิดเช่นนี้แล้ว ก็หยิบเอาไม้สีฟันมาสีฟันแล้วทิ้งไม้สีฟันที่สีเสร็จแล้วนั้นลงบนศีรษะของท่านดาบสซึ่งกำลังนั่งอยู่ แล้วตนเองก็กลับไป อาบน้ำสระผมชำระร่างกายให้หมดจดยังที่อยู่ของตน เมื่อหญิงโสเภณีได้กระทำการอย่างนี้แล้ว อยู่มาไม่ช้านัก พระเจ้าทัณฑกีก็มีความคิดถึงและรับสั่งให้หาตัวเข้าเฝ้า ทรงแต่งตั้งให้รับตำแหน่งตามเดิมต่อไป อนึ่ง การคิดถึงหญิงโสเภณีของพระเจ้าทัณฑกีนั้น หาได้เกี่ยวเนื่องด้วยการกระทำของนางแต่อย่างใดไม่ หากแต่เป็นการคิดถึงด้วยอำนาจกิเลส ซึ่งเป็นของธรรมดาเท่านั้น

หลังจากนั้นมาไม่นานนัก พระเจ้าทัณฑกีก็ทรงกริ้วพราหมณ์ปุโรหิตคนหนึ่งขึ้นอีก ถึงกับถอดออกจากตำแหน่งหน้าที่ปุโรหิต เช่นเดียวกันกับที่ได้ถอดตำแหน่งของหญิงโสเภณีนั้น เมื่อพราหมณ์ปุโรหิตถูกถอดออกจากตำแหน่งแล้ว ก็เข้าไปหาหญิงโสเภณีและถามถึงการที่หญิงโสเภณีถูกถอดจากตำแหน่ง และทำอย่างไรจึงได้กลับเข้ามารับตำแหน่งตามเดิมได้อีก หญิงโสเภณีก็เล่าถึงการกระทำที่ตนได้กระทำต่อดาบสที่พักอยู่ในพระราชอุทยานให้พราหมณ์ปุโรหิตฟัง พราหมณ์ปุโรหิตได้ทราบแล้วก็รีบเข้าไปในพระราชอุทยาน และกระทำต่อดาบสเช่นเดียวกันกับที่หญิงโสเภณีบอก ต่อมาไม่ช้าพระเจ้าทัณฑกีก็รับสั่งให้พราหมณ์ปุโรหิตผู้นี้เข้าเฝ้า และทรงมอบหมายตำแหน่งหน้าที่ให้ทำตามที่ได้เคยทำมาแล้วทุกประการ

การที่พราหมณ์ปุโรหิตได้เข้ารับตำแหน่งตามเดิมนี้ หาได้เกิดจากการกระทำที่ตนได้กระทำต่อดาบสนั้นแต่อย่างใดไม่ หากแต่เกิดจากความพยายามของตนเองที่คอยหาช่องทางเพื่อตนจะได้เข้ารับตำแหน่งตามเดิมและเป็นไปตามวิสัย ธรรมดาจิตใจของพระเจ้าทัณฑกีที่มีความกริ้วขึ้นพักหนึ่งๆ เท่านั้น ครั้นคลายความพิโรธแล้วก็ย่อมจะนึกถึงผู้ที่ได้เคยใช้สอยมาเป็นธรรมดาเท่านั้นเอง

อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าทัณฑกีได้ทรงรับหนังสือกราบทูลเรื่องราวจากชนบทว่ามีการกบฏเกิดขึ้น เมื่อพระเจ้าทัณฑกีทรงทราบข่าวตามหนังสือที่ได้กราบทูลมานั้นก็ทรงจัดการประชุมเสนาอำมาตย์ราชบริพารทั้งหลาย เพื่อจะได้ทำการปราบกบฏโดยมีพราหมณ์ปุโรหิตผู้นี้ประชุมอยู่ ณ ที่นั้นด้วย พราหมณ์จึงกราบทูลถามพระเจ้าทัณฑกีว่าการที่พระองค์จะทรงทำการปราบกบฏครั้งนี้ มีพระประสงค์จะเอาชัยชนะต่อพวกกบฏหรือ หรือว่าจะยอมแพ้ พระเจ้าทัณฑกีก็ทรงตอบว่าพระองค์จะต้องเอาชัยชนะให้จงได้ พราหมณ์จึงกราบทูลขึ้นว่า ถ้าพระองค์มีพระประสงค์จะทรงปราบกบฏให้มีชัยชนะโดยเร็วแล้ว บัดนี้มีผู้ลามกคนหนึ่ง พักอาศัยอยู่ในพระราชอุทยานของพระองค์พร้อมกับทหารทั้งหลาย ที่จะออกไปต่อสู้ทำการปราบปรามพวกกบฏทั้งหมดนี้ทำการชำระสิ่งโสโครกที่มีอยู่ในร่างกายรดลงบนร่างของคนลามก แล้วกลับมาอาบน้ำชำระร่างกายให้สะอาดหมดจดโดยทั่วกันหมดทั้งกองทัพแล้ว จึงค่อยยกทัพออกไปต่อสู้กับกบฏเหล่านั้น จะทำให้พระองค์ทรงมีชัยชนะแก่ฝ่ายกบฏได้โดยง่าย

จริงอยู่แม้ว่าการปราบกบฏนั้นฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินจะต้องได้ชัยชนะต่อฝ่ายพวกกบฏไม่เร็วก็ช้า แต่ถึงกระนั้น ก็ขอให้พระองค์ทรงชำระสิ่งโสโครกที่มีอยู่ในร่างกายของพระองค์และเหล่าทหารทั้งหมดนี้รดลงบนร่างของคนผู้ลามกนี้เสียก่อน แล้วค่อยยกทัพออกไป

ฝ่ายพระเจ้าทัณฑกีเมื่อได้ฟังคำกราบทูลของพราหมณ์ปุโรหิตดังนี้แล้ว ก็ทรงมีความเห็นชอบด้วย จึงสั่งให้ยกทัพทั้งหมดเข้าไปยังสถานที่ที่ดาบสพักอยู่

เมื่อพระองค์และขบวนทัพทุกหมวดเหล่าได้มาประชุมพร้อมกัน ณ สถานที่ที่พักของดาบสแล้ว พระเจ้าทัณฑกีและทหารทั้งหลายต่างก็เอาไม้มาสีฟันด้วยกันทุกคน เมื่อต่างคนต่างสีฟันเสร็จแล้ว ก็นำเอาไม้สีฟันนั้น ทิ้งรดลงบนตัวดาบสทั่วทุก

คนทั้งกองทัพ ไม้สีฟันที่ทุกคนสีแล้วทิ้งรดลงบนตัวดาบสนั้นมากมายก่ายกองท่วมทับตัวท่านดาบสเสียจนมิดตั้งแต่ศีรษะลงมา เสร็จแล้วก็ยกทัพกลับ

ส่วนท่านเสนาบดีที่เป็นผู้อุปการะท่านดาบสนั้น ครั้นพระเจ้าทัณฑกีเสด็จยกทัพกลับไปแล้ว ก็ชวนผู้คนบ่าวไพร่ที่มีความเคารพนับถือเลื่อมใสในท่านดาบสมาช่วยกันเก็บไม้สีฟันที่ทิ้งไว้จนท่วมตัวท่านดาบสออกเสียจนหมดสิ้น แล้วก็จัดการตักน้ำมาชำระร่างกายถวายแก่ท่านดาบส

เมื่อท่านดาบสได้อาบน้ำชำระร่างกายสะอาดหมดจดแล้ว จึงกล่าวคำปราศรัยกับท่านเสนาบดีว่า การที่พระเจ้าทัณฑกีและประชาชนทั้งหลายได้กระทำการหยาบร้ายต่อท่านถึงเพียงนี้นั้น สำหรับท่านเองไม่มีความขัดเคืองพระเจ้าทัณฑกีและประชาชนเลยแม้แต่น้อย แต่บัดนี้พวกเทวดาทั้งหลายมีความขัดเคืองต่อพระเจ้าทัณฑกีและประชาชนมาก นับจากวันนี้เป็นต้นไปครบ ๗ วัน พระนครกุมภวตีอันมีขอบเขตกว้าง ๖๐ โยชน์นี้ จะถูกทำลายพินาศโดยสิ้นเชิง ฉะนั้น ขอท่านเสนาบดีและพวกพ้องทั้งหลายจงได้รีบอพยพหลบภัยไปเสียก่อน

ฝ่ายท่านเสนาบดีเมื่อได้ทราบข่าวร้ายเช่นนี้จากท่านดาบส ก็มีความหวาดกลัวเป็นอย่างยิ่ง จึงได้รีบนำข่าวนี้ไปกราบทูลพระเจ้าทัณฑกีให้ทรงทราบ แล้วตนเองพร้อมกับครอบครัวมิตรสหายที่มีความเชื่อคำบอกเล่าของท่านดาบส ต่างก็ชวนกันอพยพหลบหนีไปเสียจากพระนครกุมภวตี

เมื่อท่านเสนาบดีที่เป็นผู้อุปการะท่านได้อพยพออกจากพระนครกุมภวตีไปแล้ว โพธิสัตว์ดาบสมีนามว่าสรภังคะผู้เป็นอาจารย์ของท่านอยู่ที่แม่น้ำโคทาวารีทราบเหตุการณ์ร้ายแรงจะบังเกิดขึ้นในพระนครกุมภวตี ชรอยท่านกิสวัจฉดาบสผู้เป็นลูกศิษย์ของท่านที่ยังพักอยู่ในพระนครนี้จะไม่พ้นภัย ฉะนั้น ท่านสรภังคดาบสโพธิสัตว์จึงได้ใช้ดาบส ๒ รูป ให้มารับท่านกิสวัจฉดาบสไปเสียจากพระนครกุมภวตีโดยการเข้าฌานแล้วเหาะไป

ฝ่ายพระเจ้าทัณฑกี เมื่อท่านเสนาบดีมาทูลให้ทรงทราบถึงภัยที่จะบังเกิดขึ้นแก่พระองค์และประชาชนทั้งหลายนั้น พระองค์ทรงเห็นว่าไม่เป็นความจริง ฉะนั้นจึงไม่มีความหวาดระแวงว่าภัยร้ายแรงเช่นนี้จะบังเกิดขึ้นได้ จึงทรงนอนพระทัยเสีย

บรรดาเทวดาทั้งหลายที่มีความขัดเคืองในการกระทำของพระเจ้าทัณฑกีและประชาชนที่ได้พากันทำความหยาบร้ายต่อท่านดาบสนั้น ครั้นถึงเวลาต่างก็พากันบันดาลให้ฝนตกลงมายังพระนครกุมภวตีอันมีขอบเขตกว้าง ๖๐ โยชน์ โดยครั้งแรกเป็นน้ำฝนธรรมดา ต่อมาเป็นเมล็ดทราย แล้วเป็นดอกไม้ แล้วเป็นเงินเป็นทองและเครื่องอาภรณ์ที่ประดับตกแต่งร่างกายของเทวดา เมื่อประชาชนได้เห็นของอันมีค่าเช่นนี้ตกลงมาจากอากาศแล้ว ต่างคนต่างก็มีใจชื่นชมยินดีรีบวิ่งออกมาจากบ้านของตนๆ เพื่อจะได้เก็บของอันมีค่าเหล่านี้ไว้เป็นสมบัติของตน เมื่อประชาชนกำลังตื่นเต้นออกมาเที่ยวเก็บสิ่งของเหล่านี้อยู่นั้น ในขณะนั้นเอง ก็บังเกิดเป็นอาวุธและถ่านเพลิงตกลงถูกตัวประชาชนทั้งหลายพร้อมทั้งพระเจ้าทัณฑกี ถึงแก่ความตายตลอดทั่วไปทั้งประเทศ

เมื่อประชาชนทั้งหลายพร้อมทั้งพระเจ้าทัณฑกีสิ้นชีวิตลงแล้วก็ได้ไปเสวยทุกข์อยู่ในอุสสทกุกกุฬนรกคือนรกขี้เถ้าร้อน มีขี้เถ้าร้อนเข้าสู่ทวารทั้งเก้า ส่วนบนศีรษะก็มีถ่านเพลิงตกลงมา

อกุศลกรรมของประชาชนและพระเจ้าทัณฑกีที่ได้ก่อขึ้นนี้เป็นอกุศลกรรมที่หนักมาก ควรจะไปเสวยทุกข์อยู่ในมหานรก แต่หาได้เป็นเช่นนั้นไม่ กลับไปเสวยทุกข์อยู่ในอุสสทกุกกุฬนรกเท่านั้น ดังสาธกบาลีมีมาในสรภังคชาดกว่า

กีสํ หิ วจฺฉํ อวกิริย ทณฺฑกี
อุจฺฉินฺนมูโล สชโน สรฏฺโฐ
กุกฺกุฬนาเม นิรยมฺหิ ปจฺจติ
ตสฺส ผุลิงฺคานิ ปตนฺติ กาเย.[๑]

---

[๑] ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๗๐/๔๓๕, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๐/๖๐๖, ชา.อ. (บาลี) ๗/๓๐๒

๔. เรื่องพระนางมัลลิกาเทวี

พระมเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศล มีพระนามว่ามัลลิกา ในขณะที่พระนางยังอยู่ในมนุษยโลกได้ทรงสร้างบุญกุศลไว้มาก เวลาที่พระนางยังทรงพระสำราญดีอยู่นั้นในวันหนึ่งพระนางได้ทรงกล่าวคำมุสาแด่พระเจ้าปเสนทิโกศล ต่อมา เมื่อถึงเวลาประชวรหนัก พระนางก็ยังทรงนึกถึงบุญกุศลที่ได้เคยทรงกระทำมาแล้วนั้นอยู่เสมอ ครั้นเมื่อถึงเวลาใกล้จะสิ้นพระชนม์ พระนางเธอก็ไม่สามารถที่จะระลึกถึงบุญกุศลที่ตนได้กระทำไว้นั้น แต่กลับไประลึกถึงคำมุสาที่ได้กล่าวไว้กับพระเจ้าปเสนทิโกศล จึงเกิดความกลุ้มพระทัยขึ้นเรื่อยไป จนกระทั่งสิ้นพระชนม์ เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วก็ได้ไปบังเกิดในอวีจิมหานรกเป็นเวลา ๗ วันตามเวลาในเมืองมนุษย์ ดังมีสาธกบาลีในธัมมบทอัฏฐกถาว่า **สา มรณกาเล เอวรูปํ มหาปริจฺจาคํ อนนุสฺสริตฺวา ตเมว ปาปกมฺมํ อนุสฺสรนฺตี กาลํ กตฺวา อวีจิมฺหิ นิพฺพตฺติ.** [๑]

๕. เรื่องพระเจ้าโจรนาคะ

ในลังกาทวีป มีพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าโจรนาคะ เป็นผู้ไม่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ฉะนั้น พระองค์จึงได้ทรงทำลายวัดใหญ่ๆ ถึง ๑๘ วัด และทำการเบียดเบียนพระภิกษุสามเณร อุบาสก อุบาสิกา สัปบุรุษทั้งหลายที่นับถือพระพุทธศาสนาอยู่ในเวลานั้น เมื่อพระองค์ได้ทรงกระทำการหยาบร้ายอยู่เช่นนี้ พระมเหสีของพระองค์ก็เกิดความไม่พอพระทัย จึงได้ทรงทำร้ายพระองค์เสียด้วยการนำเอายาพิษใส่ลงไปในกระยาหาร เมื่อพระเจ้าโจรนาคะได้เสวยกระยาหารที่เจือด้วยยาพิษก็สิ้นพระชนม์ แล้วไปบังเกิดในโลกันตริกนรก ดังมีสาธกบาลีมาในมหาวังสปกรณ์ ว่า

อตฺตโน ภริยาทินฺนํ วิสํ ภกฺโข มโต กิร
โลกนฺตริกนิรยํ ปาโป โส อุปปชฺชถ. [๒]

---

[๑] ขุ.ธ.อ. ๕/๑๐๘

[๒] มหาวํส. ๑/๓๔/๑๔

๖. นรกบางแห่งที่บุคคลฆ่าพ่อแม่แล้วต้องไปเสวยทุกข์

บุคคลที่ฆ่าพ่อแม่ เรียกว่า **ปาราชิกบุคคล** แปลว่า "บุคคลที่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์ (บุคคลผู้พ่ายแพ้)" เพราะว่าบุคคลเช่นนี้ เมื่อตายแล้วก็ต้องไปเสวยทุกข์อยู่ในอวีจิมหานรกโดยมาก และไม่สามารถจะมาเกิดเป็นมนุษย์ได้โดยง่าย แต่บางคนที่ฆ่าพ่อแม่ และพระอรหันต์แล้วต้องไปเสวยทุกข์อยู่ในนรกเลือดหนองก็มี ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในเนมิราชชาดกว่า

เย มาตรํ วา ปิตรํ วา ชีวโลเก
ปาราชิกา อรหนฺเต หนนฺติ
เต ลุทฺธกมฺมา ปสเวตฺว ปาปํ
เตเม ชนา โลหิตปุพฺพภกฺขาติ. [๑]

๗. เรื่องพระเจ้านาฬิเกระ

ในสมัยโบราณนานมาแล้ว ยังมีประเทศๆ หนึ่งชื่อว่า อังคะ นครหลวงของประเทศนี้ชื่อว่า **ทันตปูระ** พระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองทรงพระนามว่านาฬิเกระ พระเจ้านาฬิเกระพระองค์นี้ไม่เชื่อบาปบุญ ฉะนั้น พระองค์จึงได้ทรงฆ่าดาบสผู้มีศีลที่เป็นธรรมกถึกเสีย แล้วนำเอาไปทิ้งไว้ให้สุนัขกิน เมื่อพระเจ้านาฬิเกระได้กระทำอกุศลกรรมอันหนักถึงเพียงนี้จึงได้ถูกธรณีสูบ เมื่อพระเจ้านาฬิเกระได้ถูกธรณีสูบแล้วก็ได้ไปเสวยทุกข์อยู่ในอุสสทนรกชื่อว่าสุนัขนรก มีร่างกายสูงสามคาวุต มีสุนัขดำตัวใหญ่โตเท่าช้างกัดกินอยู่ อกุศลกรรมที่พระเจ้านาฬิเกระทรงทำไว้นั้น น่าจะไปเสวยทุกข์อยู่ในมหานรก แต่ก็หาได้เป็นเช่นนั้นไม่ กลับไปเสวยทุกข์ในอุสสทนรก ดังมีสาธกบาลี แสดงไว้ในสรภังคชาดกว่า

โย สญฺญเต ปพฺพชิเต อเหจฺจยิ
ธมฺมํ ภณนฺเต สมเณ อทูสเก
ตํ นาฬิเกรํ สุนขา ปรตฺถ
สงฺคมฺม ขาทนฺติ วิผนฺทมานํ. [๒]

---

[๑] ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๔๘๖/๑๗๕, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๔๘๖/๒๕๗

[๒] ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๗๑/๔๓๕, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๑//๖๐๖, ขุ.ชา. อ. (บาลี) ๗/๓๕๖

๘. เรื่องพระเจ้าอัชชุนะ

ครั้งโบราณสมัยหนึ่ง มีประเทศอยู่ประเทศหนึ่ง ชื่อว่า**มหิงสกะ** พระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองประเทศ มีพระนามว่า**อัชชุนะ** พระเจ้าอัชชุนะเป็นมิจฉาทิฏฐิ มีดาบสองค์หนึ่งชื่อว่าอังคีรสะ สกุลของท่านคือโคตมะ ดาบสองค์นี้เป็นผู้มีขันติธรรมเป็นประจำ และมีวิริยปฏิบัติอยู่เป็นนิจ แต่ท่านดาบสองค์นี้ได้ถูกพระเจ้าอัชชุนะฆ่าเสียด้วยการใช้ธนูยิง เมื่อพระเจ้าอัชชุนะได้ใช้ธนูยิงดาบสถึงแก่ความตายแล้ว อำนาจอกุศลกรรมที่พระเจ้าอัชชุนะทรงกระทำนี้จึงเป็นเหตุให้ถูกธรณีสูบ ก็ได้ไปเสวยทุกข์อยู่ในอุสสทนรกชื่อว่า สัตติสูลนรก ในการเสวยทุกข์ของพระเจ้าอัชชุนะนี้มีการตกลงมาจากที่สูงด้วยศีรษะทิ่มลง ส่วนข้างล่างมีหอกปักไว้ ในขณะที่กำลังตกลงมาด้วยอาการศีรษะทิ่มลงมานั้น ในขณะนั้นนายนิรยบาลก็ได้ใช้ดาบฟันบ้าง ใช้หอกพุ่งบ้าง อกุศลกรรมที่พระเจ้าอัชชุนะทรงกระทำนี้น่าจะไปเสวยทุกข์อยู่ในมหานรก แต่ก็หาได้เป็นเช่นนั้นไม่กลับไปเสวยทุกข์อยู่ในอุสสทสัตติสูลนรกเท่านั้น ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในสรภังคชาดก ว่า

อถชฺชุโน นิรเย สตฺติสูเล ***อวํสิโร ปติโต อุทฺธํปาโท***
องฺคีรสํ โคตมํ เหจฺจยิตฺวา ***ขนฺตึ ตปสฺสึ จิรพฺรหฺมจารึ*** [๑]

๙. เรื่องพระเจ้ามัชฌะ

เมื่อครั้งโบราณ ยังมีประเทศๆ หนึ่งชื่อว่า **มัชฌะ** พระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองประเทศมีพระนามว่า**มัชฌะ** พระเจ้ามัชฌะพร้อมทั้งบริวารของพระองค์ซึ่งเป็นประชาชนส่วนหนึ่งของประเทศนี้เป็นมิจฉาทิฏฐิ ยังมีดาบสอยู่องค์หนึ่งชื่อว่ามาตังคะ ดาบสองค์นี้มีบริวารมาก และมีชื่อเสียงโด่งดังปรากฏทั่วไปในประเทศ ส่วนพระเจ้ามัชฌะและบริวารทั้งหลายที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ เมื่อได้เห็นดาบสองค์นี้มีบริวารมาก และมีชื่อเสียงโด่งดังปรากฏทั่วไปในประเทศเช่นนี้ ก็เกิดความไม่พอใจ ในครั้งแรกได้กล่าวคำติเตียนและแสดงอาการดูถูกดาบสก่อน ต่อมาภายหลังจึงได้ฆ่าดาบสองค์นี้

---

[๑] ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๗๒/๔๓๕, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๒/๖๐๗, ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๗/๓๐๓

เสีย เพราะถูกพวกพราหมณ์ที่เป็นบริวารยุยงส่อเสียด เมื่อดาบสได้ถูกฆ่าแล้ว บริวารของดาบสก็พากันอพยพไปอยู่เสีย ณ ประเทศอื่น คงเหลือแต่พวกบริวารและประชาชนทั้งหลายที่เป็นพวกของพระเจ้ามัชฌะ เมื่อพระเจ้ามัชฌะและบริวารได้ร่วมใจกันฆ่าดาบสแล้วด้วยอำนาจอกุศลกรรมอันนี้จึงบันดาลให้ฝนตกลงมา แต่น้ำฝนนั้นกลายเป็นปรมาณูขี้เถ้าเพลิงถูกประชาชนและสัตว์ทั้งหลายพร้อมทั้งพระเจ้ามัชฌะได้ถึงแก่ความตายหมดสิ้น คงเหลือแต่แผ่นดินที่ว่างเปล่าและป่าเท่านั้น บุคคลเหล่านี้เมื่อถึงแก่ความตายแล้ว ก็ได้ไปเสวยทุกข์อยู่ในอุสสทกุกกุฬนรก ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ ในสังกิจจชาดกว่า

อุปหจฺจ มนํ มชฺโฌ มาตงฺคสฺมึ ยสสฺสิเน
สปาริสชฺโช อุจฺฉินฺโน มชฺฌารญฺญํ ตทา อหุ.

๑๐. เรื่องพระเจ้าทสภาติกะ

ยังมีประเทศๆ หนึ่งชื่อว่า**อันธกวินทะ** พระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองประเทศมีพี่น้องรวมกัน ๑๐ พระองค์ องค์พี่ใหญ่ได้ปกครองประเทศอันธกวินทะ ส่วนอีก ๙ องค์ก็มีประเทศปกครองด้วยกันทุกๆ พระองค์ แต่พระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๑๐ พระองค์นี้ไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนา ฉะนั้น จึงได้ดูถูกเบียดเบียนดาบสผู้มีศีล ดาบสองค์นี้มีนามว่า **กัณหทีปายนะ** ต่อมาก็ร่วมใจกันฆ่าดาบสองค์นี้เสีย

เมื่อพระเจ้าแผ่นดิน ๑๐ พระองค์ได้ร่วมใจกันฆ่าดาบสเสร็จแล้ว ต่อมาไม่ช้านัก พระเจ้าแผ่นดินทั้งสิบพระองค์นี้ก็เกิดทะเลาะวิวาทกันขึ้น ได้ใช้สากประหารซึ่งกันและกันจนถึงแก่ความตายด้วยกันทั้งสิบพระองค์ เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทั้งสิบพระองค์สิ้นพระชนม์ลงแล้ว ก็ได้ไปเสวยทุกข์อยู่ในอุสสทนรก ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในสังกิจจชาดกว่า

กณฺหทีปายนาสชฺช อิสึ อนฺธกวินฺทโย
อญฺโญญฺญํ มุสลา หนฺตา สมฺปตฺตา ยมสาธนํ.

๑๑. เรื่องพระเจ้าอุปวระ

ในสมัยเริ่มสร้างกัปใหม่ คือกัปที่กำลังเป็นไปอยู่เดี๋ยวนี้ เรียกว่า**วัฏฏฐายีกัป** ซึ่งเป็นกัปที่สัตว์ทั้งหลายได้อุบัติขึ้น และสร้างบ้านเมืองเป็นปึกแผ่นแน่นหนา ในสมัยต้นกัปนี้ มวลสัตว์ทั้งหลายที่อุบัติขึ้นมีอายุยืนมากถึงหนึ่งอสงไขยปี การนับอายุของสัตว์หนึ่งอสงไขยปีนั้นมีวิธีนับดังนี้ คือ

ตั้งเลขหนึ่งขึ้นต้นก่อน แล้วเติมศูนย์ต่อท้ายไปให้ครบ ๑๔๐ ศูนย์ เรียกว่าหนึ่งอสงไขยปี ในสมัยนั้นมีประเทศๆ หนึ่งชื่อว่าเจติยะ นครหลวงชื่อโสตถิยะ ประเทศนี้มีพระเจ้าแผ่นดินปกครองสืบต่อกันมาเป็นจำนวน ๑๑ พระองค์ นับตั้งแต่พระเจ้ามหาสมมุติราชขัตติยวงศ์เป็นองค์แรกจนถึงองค์ที่ ๑๑ มีพระนามว่า พระเจ้าอุปวระ ในสมัยต้นกัปพระเจ้าแผ่นดินปกครองประเทศทุกๆ พระองค์ที่ล่วงไปแล้วทั้ง ๑๐ พระองค์พร้อมทั้งประชาชนทั้งหลาย ล้วนแต่เป็นผู้ตั้งอยู่ในศีลธรรมเป็นอันดี คือเป็นผู้ประพฤติสุจริต ๑๐ ด้วยกันทั้งหมด ไม่มีบุคคลใดที่จะประพฤติทุจริตเลย อย่าว่าแต่การประพฤติทุจริตกันเลย แม้แต่การได้ยินได้ฟังคำกล่าวว่าทุจริตก็ไม่มีเป็นอันว่าบุคคลทั้งหลายเวลานั้น ไม่รู้เรื่องว่าการทุจริตนั้นเป็นอย่างไร ในวันหนึ่งประชาชนทั้งหลายได้ยินข่าวประกาศว่า พระเจ้าอุปวระผู้ปกครองประเทศพระองค์นี้จะตรัสคำมุสา ประชาชนจึงพากันแตกตื่นโจษกันเซ็งแซ่ว่า คำมุสานี้เป็นอย่างไรกันหนอเพราะยังไม่เคยได้ยินเลย จะเป็นสีขาวหรือดำแดงประการใด จึงพากันตั้งใจคอยฟังข่าวตามที่ประกาศไว้นั้นอยู่โดยทั่วกันหมดทั้งประเทศ

พระเจ้าอุปวระพระองค์นี้สมบูรณ์ด้วยอิทธิฤทธิ์ ๔ ประการ คือ ๑. เหาะได้ ๒. มีเทวดา ๔ องค์คอยรักษาทั้ง ๔ ทิศ พระหัตถ์ขวาทรงกระบี่ ๓. พระวรกายมีกลิ่นหอม ๔. พระโอษฐ์หอมฟุ้งเหมือนกลีบบัว

เมื่อครั้งสมัยพระราชบิดาของพระเจ้าอุปวระยังครองประเทศอยู่นั้น มีพราหมณ์ปุโรหิตผู้หนึ่งชื่อ**กปิละ** พราหมณ์ปุโรหิตผู้นี้มีน้องชายชื่อว่า **โกรกลัมภะ** พราหมณ์โกรกลัมภะเป็นเพื่อนรักใคร่กันมากกับพระเจ้าอุปวระ เพราะเมื่อครั้งพระเจ้าอุปวระยังทรงพระเยาว์อยู่ได้ไปศึกษาเล่าเรียนวิชาที่เมืองตักกสิลานั้น โกรกลัมภะก็ได้ไปศึกษาอยู่ด้วย จึงได้สนิทสนมกันตั้งแต่นั้นมา ในขณะที่พระเจ้าอุปวระ

กำลังศึกษาอยู่นั้น ได้ให้คำมั่นสัญญาต่อโกรกลัมภะพราหมณ์ว่า ถ้าพระองค์เสด็จครองราชสมบัติเมื่อใด จะแต่งตั้งโกรกลัมภะให้เป็นปุโรหิตผู้ใหญ่

ต่อมาเมื่อได้ขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ตำแหน่งปุโรหิตเก่าซึ่งพราหมณ์กปิละผู้เป็นพี่ชายโกรกลัมภะยังคงดำรงอยู่ จะทำการถอดก็ไม่ได้ และพราหมณ์กปิละก็มีบุตรชายซึ่งจะต้องดำรงตำแหน่งนี้สืบต่อไปอีกด้วย

ฉะนั้น พระเจ้าอุปวระจะทรงตั้งโกรกลัมภะขึ้นก็กระทำไม่ได้เพราะผิดกฎหมายสมัยนั้น นอกจากพราหมณ์กปิละผู้พี่ชายจะยอมสละตำแหน่งให้จึงจะได้ เพราะตามธรรมเนียม เมื่อตั้งปุโรหิตแล้ว จะเอาน้องตั้งก่อนพี่นั้นไม่ได้ พราหมณ์กปิละได้เคยทูลกับพระเจ้าอุปวระว่า ท่านชรามากแล้ว ไม่สามารถจะรับราชการต่อไปได้อีก ขอยกตำแหน่งนี้แก่บุตรชาย แล้วตัวท่านเองก็ออกไปบวชเป็นดาบสอยู่ในพระราชอุทยานทำกสิณจนได้ฌานอภิญญา

เมื่อเหตุการณ์ได้เป็นไปเช่นนี้ โกรกลัมภะก็ไม่มีโอกาสจะได้ครองตำแหน่งปุโรหิตตามความต้องการของตน จึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้าอุปวระเพื่อปรึกษาหารือ แล้วทูลถามว่าเมื่อไรจะทรงแต่งตั้งข้าพระองค์ เพราะได้เคยรับรองไว้ว่า ถ้าพระองค์ได้ครองราชย์เวลาใดจะทรงแต่งตั้งข้าพระองค์ในตำแหน่งปุโรหิตเวลานั้น บัดนี้กปิลพราหมณ์พี่ชายได้ออกบวชเป็นดาบส และตำแหน่งปุโรหิตก็ตกเป็นของบุตรชายซึ่งดำรงอยู่ในเวลานี้ เมื่อโกรกลัมภะกราบทูลพระเจ้าอุปวระในทำนองปรึกษาและตัดพ้อต่อว่าเช่นนี้ พระเจ้าอุปวระจึงตรัสตอบว่า อย่าได้วิตกไปเลย พระองค์ไม่ทรงกลับคำที่เคยได้สัญญาไว้แล้วนั้น โกรกลัมภะจึงย้อนทูลถามว่าพระองค์จะทรงแต่งตั้งได้โดยวิธีใด พระเจ้าอุปวระทรงตอบว่า พระองค์จะทรงกล่าวคำมุสาว่าโกรกลัมภะเป็นพี่ชาย ท่านดาบสเป็นน้องชาย โกรกลัมภะเห็นเป็นโอกาสจึงทูลถามขึ้นว่าพระองค์จะทรงกล่าวคำมุสานี้เมื่อใด พระเจ้าอุปวระทรงตอบว่า จะกล่าวภายในกำหนด ๗ วันข้างหน้านี้

ฝ่ายบุตรชายของพราหมณ์กปิละ เมื่อได้ทราบข่าวการปรึกษาระหว่างโกรกลัมภะกับพระเจ้าอุปวระแล้ว ก็นำเรื่องนี้ไปแจ้งแก่พราหมณ์ผู้เป็นบิดาให้ทราบก่อนถึงวันกำหนด

ส่วนโกรกลัมภะพราหมณ์ก็เข้าเฝ้าพระเจ้าอุปวระกราบทูลเพทุบายว่า บัดนี้พราหมณ์ผู้พี่ชายที่ออกไปบวชนั้น ได้สำเร็จฌานอภิญญา ฉะนั้น ถ้าพระองค์ทรงประกาศต่อประชาชนว่า ข้าพระองค์เป็นพี่ชาย ส่วนตัวพี่ชายกลับเป็นน้องชายเช่นนี้ ฤทธิ์ทั้ง ๔ ที่เคยมีอยู่ก็คล้ายๆ จะหายไป และจะปรากฏเหมือนกันกับธรณีสูบขึ้นมา เหล่านี้หาเป็นความจริงแต่ประการใด หากแต่เป็นไปด้วยอำนาจฌานอภิญญาของดาบส ฉะนั้น หากว่าเรื่องต่างๆ เหล่านี้ปรากฏมีแก่พระองค์ไซร้ ขออย่าได้ทรงตกพระทัยเลย เพราะเป็นเรื่องที่เกิดจากฤทธิ์ของดาบส หาใช่เกิดจากความเป็นจริงแต่ประการใดไม่ ที่ข้าพระองค์มาทูลเตือนไว้ก่อนเช่นนี้เพราะเกรงว่าเมื่อเหตุการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นแล้ว พระองค์จะทรงตกพระทัยแล้วกลับคำเสีย ถ้าพระองค์ทรงกลับคำ แล้วตำแหน่งปุโรหิตที่ข้าพระองค์ควรจะได้ก็ไม่ได้ ประโยชน์ของข้าพระองค์ที่จะพึงถึงพึงได้ก็จะกลับเสียไป ส่วนพระองค์ก็จะเสียพระวาจาที่ประกาศไปแล้วนั้นด้วย พระเจ้าอุปวระจึงทรงตอบว่า ข้อนี้ไม่น่าวิตก พระองค์จะต้องกล่าวแน่ ไม่มีการกลับคำพูด

ครั้นถึงวันกำหนดประกาศ ประชาชนทั่วทั้งประเทศก็พากันมาประชุมอย่างคับคั่งที่หน้าลานพระราชวัง เพื่อคอยฟังคำมุสาของพระเจ้าอุปวระ ท่านกปิลดาบสก็มาอยู่ ณ ที่นั้นด้วย เมื่อถึงเวลากล่าวคำมุสาของพระเจ้าอุปวระก็ทรงเหาะขึ้นไปลอยอยู่กลางอากาศ ท่านดาบสก็เหาะขึ้นไปนั่งบนอาสนะที่ปูรับรองไว้ในท่ามกลางอากาศนั้นด้วย ครั้นแล้วท่านดาบสก็ทูลถามพระเจ้าอุปวระว่า วันนี้พระองค์จะทรงกล่าวคำมุสาจริงหรือ พระเจ้าอุปวระทรงตอบว่า จริง ท่านดาบสได้ฟังคำตอบของพระเจ้าอุปวระเช่นนั้นแล้ว จึงได้กล่าวคำตักเตือนว่า ขออย่าทรงกล่าวคำมุสาเลย จงทรงกล่าวความตามเป็นจริงดีกว่า ว่าใครเป็นพี่เป็นน้อง พระเจ้าอุปวระไม่ยอมฟังคำตักเตือนของท่านดาบสจึงทรงตอบแก่ท่านดาบสว่า โกรกลัมภะเป็นพี่ ท่านดาบสเป็นน้อง เมื่อพระเจ้าอุปวระทรงกล่าวคำมุสาจบลง ฤทธิ์ทั้ง ๔ ที่มีอยู่ในพระองค์ก็อันตรธานหายไปทันที ตัวที่กำลังลอยอยู่กลางท้องฟ้าก็ตกลงสู่พื้นดิน กลิ่นตัวและกลิ่นปากที่เคยหอมเหมือนกลิ่นจันทน์และดอกบัวก็กลับเหม็นตลบไปในที่นั้น ท่านดาบสก็ได้ตักเตือนอีกเป็นครั้งที่สองว่าขอพระองค์จงทรงกล่าวความตามเป็นจริงว่า

ใครเป็นพี่ ใครเป็นน้อง เมื่อพระเจ้าอุปวระได้ฟังคำเตือนของดาบสเป็นครั้งที่สอง ความหวาดกลัวก็บังเกิดขึ้นแก่พระองค์ ทรงมองดูหน้าโกรกลัมภะเป็นเชิงขอความเห็นว่า จะกลับคำได้ไหม โกรกลัมภะก็แสดงกิริยาอาการว่า ฤทธิ์ทั้ง ๔ ที่หายไปนั้นไม่ได้หายไปจริง หากแต่เป็นไปด้วยอำนาจของท่านดาบสบันดาลให้เป็นไป ขอพระองค์จงยืนคำไว้ ฉะนั้น พระเจ้าอุปวระจึงทรงกล่าวคำมุสาขึ้นอีกเป็นคำรบสอง เมื่อพระองค์ได้กล่าวคำมุสาเป็นคำรบสองธรณีก็สูบพระองค์ลงไปแค่ตาตุ่ม ท่านดาบสก็ได้เตือนอีกเป็นครั้งที่สามและต่อๆ ไป จนครบ ๗ ครั้ง พระองค์ก็ยังคงยืนกรานอยู่อย่างนั้นเอง ในการกล่าวคำมุสาของพระเจ้าอุปวระปรากฏว่า

ครั้งที่ ๑ ฤทธิ์ทั้ง ๔ หายไป ครั้งที่ ๒ ธรณีสูบถึงตาตุ่ม

ครั้งที่ ๓ ธรณีสูบถึงหัวเข่า ครั้งที่ ๔ ธรณีสูบถึงตะโพก

ครั้งที่ ๕ ธรณีสูบถึงสะดือ ครั้งที่ ๖ ธรณีสูบถึงราวนม

ครั้งที่ ๗ ธรณีสูบถึงพระเศียร ไฟอวีจิก็ลุกโพลงขึ้นมาเป็นม่านสีดำคลุมตัวพระเจ้าอุปวระ ตั้งแต่พระเศียรตลอดจนถึงพระบาท แล้วจมลงไปสู่ใต้พื้นดิน

ในการกล่าวมุสาของพระเจ้าอุปวระนี้ ไม่ควรจะมีโทษหนักถึงกับธรณีสูบและต้องไปเสวยทุกข์อยู่ในอวีจิมหานรกเลย เพราะเป็นคำกล่าวมุสาเพียงเล็กน้อย และไม่เคารพต่อคำตักเตือนของท่านดาบสเท่านั้น ฉะนั้น เมื่อได้พิจารณาดูแล้วก็ไม่ควรที่จะได้รับโทษหนักถึงเพียงนี้ ถ้าจะเปรียบกันกับสมัยนี้แล้ว คำมุสาและไม่เคารพต่อคำตักเตือนก็มีอยู่ทั่วๆ ไป ตั้งแต่บุคคลชั้นต่ำจนตลอดถึงชั้นสูง ถ้าคำมุสาและไม่เคารพนี้หนักถึงกับธรณีสูบแล้ว ในสมัยนี้คนกล่าวมุสามากที่สุด ธรณีก็คงจะสูบบุคคลเหล่านี้โดยไม่มีที่ว่าง จริงอยู่การกล่าวมุสาและไม่เคารพต่อคำตักเตือนของบุคคลสมัยนี้ ถึงแม้จะไม่ได้รับโทษอย่างหนักเช่นพระเจ้าอุปวระก็จริง แต่โทษเหล่านี้หาได้หายสูญไปไม่ ในสัมปรายภพคือชาติหน้า เขาเหล่านี้ต้องได้รับโทษตามสมควรแก่การกล่าวคำมุสา และการไม่เคารพต่อคำตักเตือนนั้นโดยไม่มีการยกเว้น ดังมีสาธกบาลีแสดงได้ในเจติยชาดกว่า

ส ราชา อิสินา สตฺโต อนฺตลิกฺขจโร ปุเร

ปาเวกฺขิ ปถวึ ชจฺโจ หีนตฺโต ปตฺวปริยายํ

ตสฺมา หิ ฉนฺทาคมนํ นปฺปสํสนฺติ ปณฺฑิตา
อทุฏฺฐจิตฺโต ภาเสยฺย คิรํ สจฺจูปสํหิตํ. °

๑๒. เรื่องนางเรวตี

สมัยพุทธกาล มีประเทศฯ หนึ่งชื่อว่า**กาสี** พระนครหลวงมีนามว่าพาราณสี ในพระนครพาราณสี มีครอบครัวหนึ่ง สองคนสามีภรรยา สามีชื่อนันทิยะ ภรรยาชื่อเรวตี นันทิยมานพเป็นผู้มีใจเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มีการบริจาคทานถวายแด่พระภิกษุสงฆ์และยาจกอยู่เสมอเป็นนิจ ส่วนภรรยาไม่มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และไม่ยินดีในการบริจาคทาน ด้วยอำนาจของทานที่นันทิยมานพทำอยู่เป็นนิจนั้น ในดาวดึงสเทวโลกได้ปรากฏเป็นวิมานขึ้นวิมานหนึ่ง เพื่อสำหรับไว้เป็นที่อยู่ของนันทิยมานพ ดังนั้น เมื่อนันทิยมานพได้สิ้นชีวิตจากมนุษยโลกแล้ว จึงได้ไปบังเกิดอยู่ในวิมานนั้น

ส่วนนางเรวตีผู้เป็นภรรยา เมื่อสามีได้สิ้นชีวิตลง ทานทั้งหลายที่สามีได้เคยบริจาคอยู่เป็นนิจ เมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่นั้น ครั้นสามีล่วงลับไปแล้ว นางหาได้เอาใจใส่ในการที่จะบริจาคทานแทนสามีต่อไปไม่ กลับทอดทิ้งการบริจาคทานนั่นเสีย

ฝ่ายปฏิคาหกผู้เคยได้รับทานเสมอจากนันทิยมานพนั้น แม้ว่านันทิยมานพจะได้ล่วงลับไปแล้วก็ตาม พวกปฏิคาหกทั้งหลายก็หาได้หยุดการไปรับทานนี้ไม่ คงไปรอรับอยู่ตามเคย แต่แล้วก็ถูกนางเรวตีขับไล่และกล่าวคำดูถูก

เมื่อนางเรวตีได้ขับไล่และกล่าวคำดูถูกต่อปฏิคาหก คือพระภิกษุสงฆ์และยาจกที่เคยรับทานทั้งหลายเช่นนี้แล้ว ท้าวเวสสุวัณจึงสั่งให้ยักษ์ ๒ ตน ลงไปจับนางเรวตีนำไปยังชั้นดาวดึงส์เพื่อให้ดูวิมานที่นันทิยมานพอยู่ ยักษ์ทั้ง ๒ ตนได้รับคำสั่งจากท้าวเวสสุวัณ แล้วก็รีบไปจัดการตามคำสั่งของท้าวเวสสุวัณ คือจับตัวนางเรวตีด้วยการหิ้วแขนคนละข้าง แล้วนำไปสู่ดาวดึงสเทวโลก ให้นางเห็นนันทิยมานพที่กำลังเสวยสุขอยู่ในวิมานอันเกิดจากการบริจาคทานนั้น เมื่อยักษ์ทั้ง ๒ ได้นำนางไปให้เห็นนันทิยมานพ และวิมานเสร็จแล้ว ก็เหวี่ยงนางเรวตีลงไปในอุสสทนรก นาย

° ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๕๘-๕๙/๑๙๐, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๕๘-๕๙/๒๙๔

นิรยบาลทั้งหลายที่อยู่ในนั้น ก็พากันมาจับตัวและทุบตี นางเรวตีถูกนายนิรยบาลทุบตี ก็ได้รับทุกขเวทนาอย่างสาหัส ได้ร้องครวญและรำพันด้วยประการต่างๆ

นายนิรยบาลได้ยินคำรำพันต่างๆ ของนางเช่นนี้แล้ว แทนที่จะกรุณาสงสาร กลับด่าว่า เมื่อครั้งยังอยู่ในมนุษยโลกทำไมจึงไม่เกรงกลัวต่อบาป ทำบาปหยาบช้า ต่อปฏิคาหกคือพระภิกษุสงฆ์และยาจกผู้ที่เคยรับทานทั้งหลาย และทานที่นันทิย-มานพเคยบริจาคอยู่เป็นนิจก็ละทิ้งเสีย ไม่ดำเนินตามทางที่ดีที่ชอบเช่นนันทิยมานพเคยทำไว้ ครั้นได้รับผลของบาปจะมาร้องไห้และรำพันอยู่เช่นนี้ไม่มีประโยชน์อะไรเลย เมื่อนายนิรยบาลได้กล่าวคำจบลงก็จับเท้าทั้ง ๒ ยกขึ้น ส่วนศีรษะนั้นห้อยลง และเหวี่ยงลงไปในอุสสทนรก เพื่อให้เสวยทุกข์ต่อไปในที่นั้น ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในวิมานวัตถุว่า

อิจฺเจวํ วิปฺปลปนฺตึ ผนฺทมานํ ตถา ตถา
ขิปึสุ นิรเย โฆเร อุทฺธํปาทํ อวํสิรํ. [๑]

หมายเหตุ : บุคคลที่ต้องไปเสวยทุกข์อยู่ในมหานรกนั้น เพราะบุคคลเหล่านี้เมื่อยังอยู่ในมนุษยโลก ได้ทำการเบียดเบียนดูถูกสมณพราหมณ์โดยมาก ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในชาดกอัฏฐกถาว่า

มหานิรเยสุ กิร เยภุยฺเยน ธมฺมิกสมณพฺราหฺมเณสุ กตาปราธา ปจฺจนฺติ

สัตว์ทั้งหลายที่ต้องไปเสวยทุกข์อยู่ในมหานรก หรืออุสสทนรกนี้ การเสวยทุกข์อยู่ในนรกนั้นมีความไม่แน่นอน บางคนก็เสวยทุกข์เพียง ๗ วันก็มี บางคนเสวยทุกข์จนตลอดกัปก็มี ทั้งนี้แล้วแต่กรรมของสัตว์นั้นๆ ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในมณิสารมัญชูสาฎีกาว่า **อปาเยสุ หิ กมฺมเมว ปมาณํ** [๒] (ในอบายภูมิ ขึ้นอยู่กับกรรมเท่านั้น)

---

[๑] ขุ.วิ. (บาลี) ๒๖/๘๘๔/๙๑

[๒] มณิสาร ๒/๑๒ มจร.

๑๓. เรื่องพระเจ้าอชาตศัตรู

พระเจ้าอชาตศัตรู แม้จะเป็นผู้ที่ควรได้อรหัตตผล [๑] ในชาตินั้นก็จริง (ปัจฉิมภวิกบุคคล) แต่เป็นผู้คบคนผิด คือไปคบกับพระเทวทัตผู้เป็นปาปมิตรที่เป็นศัตรูกันกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เหตุนั้นพระเจ้าอชาตศัตรูจึงมีอภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิเกิดขึ้นจนถึงกับทำการปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระราชบิดาเสีย ธรรมดาบุคคลผู้กระทำปิตุฆาตกรรมนั้นต้องไปสู่อวีจิมหานรกโดยมาก แต่พระองค์หาต้องไปไม่ ที่เป็นดังนี้ก็เพราะในสมัยที่พระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดินนั้น ได้ทรงเลิกคบกับพระเทวทัต กลับมาประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดี มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพร้อมด้วยเหล่าอริยสงฆ์สาวกเป็นที่พึ่ง เกิดความเลื่อมใสสละจตุปัจจัยให้เป็นทาน จนถึงเป็นผู้อุปถัมภ์บำรุงการสังคายนา ฉะนั้นเมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์แล้ว จึงไม่ต้องไปสู่อวีจิมหานรก แต่ต้องไปเสวยทุกข์อยู่ในโลหกุมภีอุสสทนรกที่เป็นบริวารของอวีจิมหานรกแทน

การเสวยทุกข์ในโลหกุมภีอุสสทนรกนั้น ปรากฏว่า ค่อยๆ จมลงไปทีละน้อยๆ จนถึงพื้นล่างของโลหกุมภีนับเป็นเวลานานถึงสามหมื่นปีของนรกนี้ เมื่อจะโผล่ขึ้นมาจากพื้นล่าง ก็ค่อยๆ โผล่ขึ้นมาทีละน้อยๆ นับเป็นเวลานานถึงสามหมื่นปีแห่งนรกนี้อีกเช่นกัน รวมเวลาเสวยทุกข์ของพระเจ้าอชาตศัตรูในโลหกุมภีอุสสทนรก มีกำหนดหกหมื่นปีจึงจะพ้นออกจากนรกนี้

ในอนาคตต่อไปได้สองอสงไขยแสนมหากัป จักได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้ามีนามว่า **วิชิตาวี** ดังมีสาธกหลักฐานแสดงไว้ในสีลขันธวัคคอัฏฐกถา [๒] ว่า

> **"อชาตสตฺตุราชา โลหกุมฺภิยํ นิพฺพตฺติตฺวา ตีสวสฺสสหสฺสานิ อโธ ปตนฺโต เหฏฺฐิมตลํ ปตฺวา ตีสวสฺสสหสฺสานิ อุทฺธํ คจฺฉนฺโต ปุนปิ อุปริมตลํ ปาปุณิตฺวา มุจฺจิสฺสติ อนาคเต ปน วิชิตาวี นาม ปจฺเจกพุทฺโธ หุตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสติ"**

การแสดงนิรยบทโดยพิสดาร จบ

---

[๑] ในคัมภีร์อัฏฐกถาแห่งสีลขันธวรรค สามัญญผลสุตตวรรณนา กล่าวว่า "เป็นผู้ควรได้โสดาปัตติมรรค"

[๒] ที.อฏ. ๑/๒๑๔

ติรัจฉานภูมิ

ปทัจเฉทะ ปทสัมพันธะ วจนัตถะ และคำอธิบายติรัจฉานบทโดยพิสดาร

วจนัตถะ :- **ติโร อญฺชนฺตีติ *ติรจฺฉานา*** "สัตว์ผู้ไปโดยส่วนขวางเรียกว่า**ติรัจฉาน** หรืออีกนัยหนึ่ง สัตว์ที่เป็นไปขวางจากมรรคผล เรียกว่า **ติรัจฉาน"**

ในที่นี้ อธิบายว่าบรรดาสัตว์ทั้งหลาย เช่นมนุษย์ เมื่อเดินไปย่อมไปโดยส่วนสูง คือศีรษะตั้งตรงขึ้นเบื้องบน แต่ติรัจฉานนั้น เมื่อไปย่อมไปโดยส่วนขวาง คือ แขนทั้งสองต้องใช้เป็นเท้า ศีรษะตั้งอยู่ข้างหน้า และก้มลงเบื้องล่าง ส่วนติรัจฉานจำพวกนกนั้น ถึงแม้จะมีขาสองขาเหมือนกันกับมนุษย์ก็จริง แต่ในขณะเมื่อไปนั้นร่างกายไม่ได้ตั้งตรง คงไปโดยส่วนขวางเช่นเดียวกัน ฉะนั้น จึงเรียกว่า ติรัจฉานอีกประการหนึ่ง ในกำเนิดติรัจฉานนี้ แม้ว่าจะเป็นพระโพธิสัตว์แล้วก็ตาม ถ้าไปถือกำเนิดในบรรดาติรัจฉานเหล่าใดเหล่าหนึ่งแล้ว ต้องห่างจากมรรคผลโดยแน่นอน เพราะเป็นกำเนิดพวกติรัจฉาน ฉะนั้นสัตว์เหล่านี้จึงเรียกว่า **ติรัจฉาน**

การจำแนกติรัจฉานบท โดยนัยแห่งไวยากรณ์

ติรจฺฉาน ถ้าแยกกันเป็นดังนี้ คือ **ติโร อญฺช ยุ (อน)** หรือ **อาน, ติโร** เป็นอุปสัคบท **อญฺช** เป็นธาตุ **ยุ (อน)** หรือ **อาน** เป็นปัจจัย

วจนัตถะของติรัจฉานโยนิบท

ติรจฺฉานานํ โยนิ *ติรจฺฉานโยนิ* "ชาติของติรัจฉานทั้งหลายชื่อว่า **ติรจฺฉานโยนิ"** ในที่นี้คำว่า **โยนิ** แปลว่า **ชาติ** เพราะติรัจฉานทั้งหลายเหล่านี้ไม่มีสถานที่อยู่โดยเฉพาะ ฉะนั้น พระอนุรุทธาจารย์จึงเรียกว่า **ติรัจฉานโยนิ** ติรัจฉานนี้มี ๒ ชนิด คือ ติรัจฉานที่เห็นได้ด้วยตาปกติชนิดหนึ่ง และที่ไม่เห็นได้ด้วยตาปกติอีกชนิดหนึ่ง หมายความว่าติรัจฉานนี้ที่เป็นสัตว์จำพวกใหญ่โตก็มี และจำพวกเล็กๆ น้อยๆ ก็มี

อนึ่ง ในบรรดาติรัจฉานเหล่านี้พึงทราบว่ามีทั้งหมด ๔ จำพวก จำแนกโดยขา คือ

๑. **อปทติรจฺฉาน** จำพวกติรัจฉานที่ไม่มีขา ได้แก่ งู ปลา ไส้เดือน เป็นต้น

๒. **ทฺวิปทติรจฺฉาน** จำพวกติรัจฉานที่มี ๒ ขา ได้แก่ นก และ ไก่ เป็นต้น

๓. **จตุปฺปทติรจฺฉาน** จำพวกติรัจฉานที่มี ๔ ขา ได้แก่ วัว ควาย เป็นต้น

๔. **พหุปฺปทติรจฺฉาน** จำพวกติรัจฉานที่มีขามาก ได้แก่ ตะขาบ กิ้งกือ เป็นต้น

บรรดาติรัจฉานที่ได้กล่าวมาแล้วนี้แตกต่างกันโดยที่อาศัย คือบางพวกได้อาศัยอยู่บนแผ่นดิน แต่บางพวกอาศัยอยู่ในน้ำ ส่วนพวกที่อาศัยอยู่ในน้ำนั้นมากกว่าพวกที่อาศัยอยู่บนบก มีสาธกบาลีแสดงไว้ในพระบาลีเอกังคุตตระว่า

อปฺปกา ภิกฺขเว เต สตฺตา เย ถลชา อถโข เอเตว สตฺตา พหุตรา เย โอทกา [๑]

แปลความว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลายสัตว์เหล่าใดที่เกิดบนบก สัตว์เหล่านั้นมีจำนวนน้อย แต่ความจริงนั้นสัตว์เหล่าใดที่เกิดในน้ำสัตว์เหล่านั้นมีจำนวนมาก"

ในพระบาลีนี้พระองค์ทรงแสดงไว้ว่า สัตว์ที่เกิดบนบกมีจำนวนน้อย และที่เกิดในน้ำมีจำนวนมากนั้น พระองค์มิได้หมายเฉพาะแต่ติรัจฉานจำพวกเดียว มนุษย์ก็รวมอยู่ด้วย เพราะคำว่าสัตว์ในที่นี้หมายถึงทั้งติรัจฉานทั้งมนุษย์ที่มีอยู่ในมนุษยโลก และไม่ได้ทรงจำกัดไว้ว่า สัตว์ที่อยู่บนบกและในน้ำนั้นมีจำนวนเท่านี้ๆ เพียงแต่ทรงแสดงว่า สัตว์ทั้งหลายที่อยู่บนบก และในน้ำนั้นนับไม่ถ้วน (สตฺตนิกาโย อนนฺโต)

ตามพุทธภาษิตนี้ พระมหาพุทธโฆษาจารย์ ได้รับรองไว้ในมโนรถปูรณีอังคุตตรอัฏฐกถาว่า ความจริงบรรดาสัตว์ทั้งหลายที่มีอยู่ในมนุษยโลกนั้นนับไม่ถ้วน เช่นสัตว์ที่เกิดในน้ำก็มีจำนวนมากมายเหลือที่จะประมาณ ท่านได้ไปเห็นมาด้วยตนเองว่าปลาชนิดหนึ่งชื่อว่า นันทิยวัฏฏะ ที่อยู่ในมหาสมุทรที่ตั้งอยู่ระหว่างกลางของลังกาทวีปกับสุวรรณภูมิ "สุวรรณภูมินั้นเดี๋ยวนี้เรียกกันว่าจังหวัดสโถง (สเทิม)

---

[๑] องฺ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๓๒๒/๓๗

ซึ่งตั้งอยู่ทางภาคใต้ของประเทศพม่า" [๐] ฝั่งของมหาสมุทรนี้ ฝั่งหนึ่งจรดลังกาทวีป อีกฝั่งหนึ่งจรดสุวรรณภูมิ วัดระยะทางได้ ๗๐๐ โยชน์ ระหว่างลังกาและสุวรรณภูมิมีพ่อค้าไปมาค้าขายติดต่ออยู่เสมอในระหว่างมหาสมุทรอันมีความยาวถึง ๗๐๐ โยชน์นี้ ปลาชื่อนันทิยวัฏฏะได้ผุดว่ายขึ้นมาให้เห็นเป็นฝูงๆ ติดต่อกันอย่างแน่นขนัดตั้งแต่ฝั่งลังกาทวีปจนถึงฝั่งสุวรรณภูมิโดยระยะชิดกันทุกๆ ตัว มีจำนวนกว้างออกไป ไม่สามารถที่จะประมาณได้ ว่าแผ่กว้างออกไปถึงแค่ไหน คงคำนวณได้แต่เพียงว่าจากฝั่งสุวรรณภูมิยาว ๗๐๐ โยชน์ เมื่อพ่อค้าทั้งหลายได้ใช้เรือใบข้ามฟากจากลังกาไปสู่สุวรรณภูมินั้นกินเวลา ๗ วัน วันหนึ่งๆ เดินทางได้ ๑๐๐ โยชน์ ต่อไปนี้จะได้อธิบายถึงเรื่องพญานาค กินนร ราชสีห์ ครุฑ ช้าง ปลาใหญ่

พญานาค ๔ ประเภท ๑๐๒๔ ชนิด

พญานาค ๔ ประเภท

๑. **กฏฺฐมุข** พญานาคนี้มีพิษชนิดหนึ่ง คือ ถ้ากัดผู้ใดแล้วร่างกายผู้นั้นจะแข็งไปหมดทั้งตัว อวัยวะต่างๆ เช่น แขน จะงอเข้าและยืดออกไม่ได้ และปวดมาก

๒. **ปูติมุข** พญานาคนี้มีพิษชนิดหนึ่ง ถ้ากัดผู้ใดแล้วรอยแผลที่ถูกกัดนั้นจะเน่าและมีน้ำเหลืองไหลออกมา

๓. **อคฺคิมุข** พญานาคนี้มีพิษชนิดหนึ่ง ถ้ากัดผู้ใดแล้วก็เกิดความร้อนไปทั่วทั้งตัวและรอยแผลที่ถูกกัดนั้นก็เป็นรอยริ้วคล้ายกันกับถูกไฟไหม้

๔. **สตฺถมุข** พญานาคนี้มีพิษชนิดหนึ่ง ซึ่งไปกัดผู้ใดเข้าแล้ว ผู้นั้นก็เหมือนกันกับถูกฟ้าผ่า

ในบรรดาพญานาคที่ได้กล่าวมาแล้วทั้ง ๔ ประเภทนี้ พญานาคประเภทหนึ่งๆ ก็มีวิธีทำอันตรายได้ ๔ ชนิด คือ

---

[๐] เป็นความเห็นของนักปราชญ์แต่ละประเทศ (ผู้ชำระ)

๑. **ทัฏฐวิสพญานาค** ถ้ากัดแล้วก็เกิดพิษซ่านไปทั่วทั้งตัว

๒. **ทิฏฐวิสพญานาค** ใช้มองดูแล้วพ่นพิษออกทางตา

๓. **ผุฏฐวิสพญานาค** มีพิษทั่วๆ ไปที่ร่างกาย ใช้ร่างกายกระทบเข้าก็เกิดเป็นพิษซ่านออกมาได้

๔. **วาตวิสพญานาค** ใช้ลมหายใจพ่นเป็นพิษ และพิษอันนี้สามารถแผ่ซ่านไปได้, รวมพญานาค ๔ ประเภท ก็มีวิธีที่จะทำอันตรายได้เป็น ๑๖ ชนิด

ในบรรดา ๑๖ ชนิดนี้ ชนิดหนึ่งๆ แบ่งปฏิกิริยาของพิษได้อีก ๔ ชนิด คือ

๑. **อาคตวิส น โฆรวิส** มีพิษแผ่ซ่านไปอย่างรวดเร็วแต่ไม่รุนแรง

๒. **โฆรวิส น อาคตวิส** มีพิษแรงมาก แต่พิษนั้นแผ่ออกไปอย่างช้าๆ

๓. **อาคตวิส โฆรวิส** มีพิษแผ่ซ่านไปอย่างรวดเร็ว และแรงมาก

๔. **น อาคตวิส น โฆรวิส** มีพิษแผ่ออกไปช้าและไม่แรง

รวมเป็นวิธีที่จะทำอันตรายได้เป็น ๖๔ ชนิด

ในบรรดา ๖๔ ชนิดนี้ ชนิดหนึ่งๆ ได้แบ่งการเกิดออกเป็น ๔ ชนิด คือ

๑. **อัณฑชพญานาค** พญานาคที่เกิดในไข่

๒. **ชลาพุชพญานาค** พญานาคที่เกิดในครรภ์

๓. **สังเสทชพญานาค** พญานาคที่เกิดจากเหงื่อไคล

๔. **โอปปาติกพญานาค** - พญานาคที่เกิดเป็นโอปปาติกะ

รวมพญานาคทั้งหมดมี ๒๕๖ ชนิด

ในบรรดาพญานาค ๒๕๖ ชนิดนี้ ชนิดหนึ่งๆ แบ่งที่เกิดออกเป็น ๒ ชนิด คือ

๑. **ชลชพญานาค** พญานาคที่เกิดอยู่ในน้ำ

๒. **ถลชพญานาค** พญานาคที่เกิดบนบก

รวมพญานาคเป็น ๕๑๒ ชนิด

ในบรรดาพญานาค ๕๑๒ ชนิดนี้ ชนิดหนึ่งๆ แบ่งเป็น ๒ ชนิด คือ

๑. กามรูปีพญานาค พญานาคที่เสวยกามคุณ

๒. อกามรูปีพญานาค พญานาคที่ไม่เสวยกามคุณ

รวมเป็นพญานาค ๑๐๒๔ ชนิด

คำอธิบายที่ระบุถึงพญานาคว่ามี ๑๐๒๔ ชนิดนี้ มีมาในขันธวัคคลังยุตตอัฏฐ-กถานาควัคค์

สาเหตุที่ทำให้พญานาค คืนสภาพเป็นพญานาค ๕ อย่าง

พญานาคที่มีฤทธิ์มากนั้นสามารถจะเนรมิตตัวเองให้เป็นคนได้ ถึงแม้จะเนรมิตตัวเองให้เป็นคนได้ก็จริง แต่ลักษณะอาการ ๕ อย่างที่มีประจำตัวอยู่เสมอนั้น ไม่สามารถคงร่างเนรมิตไว้ได้ ต้องปรากฏร่างเป็นพญานาคตามเดิมนั้นเอง ลักษณะอาการ ๕ อย่างนั้น คือ

๑. ในขณะปฏิสนธิ ต้องปรากฏรูปร่างสัณฐานเป็นพญานาค

๒. ในขณะลอกคราบอยู่ รูปร่างสัณฐานคงความเป็นพญานาคอยู่ตามเดิม

๓. ในขณะเสพเมถุนอยู่กับพญานาคด้วยกัน คงร่างเป็นพญานาค

๔. ในขณะนอนหลับนั้น ถ้าหากเวลาใดนอนหลับไปโดยปราศจากสติ ขณะนั้นร่างกายก็กลับเป็นพญานาคขึ้นมา

๕. ในขณะตาย ก็ต้องปรากฏเป็นพญานาค

ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในธัมมบทอัฏฐกถา สังยุตตอัฏฐกถา วินยมหาวัคคอัฏฐกถาว่า

นาคสฺส ปน ปญฺจสุ สภาวปาตุกมฺมํ โหติ ปฏิสนฺธิกาเล ตจชหนกาเล สชาติยา เมถุนกาเล วิสฺสฏฺฐนิทฺโทกฺกมนกาเล จุติกาเลติ.

การปรากฏขึ้นเป็นปกติของร่างกายพญานาคในเวลา ๕ อย่าง คือ

๑. ในขณะปฏิสนธิ

๒. ในขณะกำลังลอกคราบอยู่

๓. ในขณะกำลังเสพเมถุนอยู่กับพญานาคด้วยกัน

๔. ในขณะนอนหลับปราศจากสติ

๕. ในขณะตาย

บุคคลที่ไม่มีการกระทำเป็นอันตรายต่อมรรคผล แต่ก็จัดเข้าในประเภทติรัจฉาน

ธรรมดาเทวดาทั้งหลายล้วนแต่เป็นบุคคลที่ควรได้มรรคผลด้วยกันทั้งสิ้น แต่จัดเข้าจำพวกติรัจฉานนั้น เพราะบวชไม่ได้ ดังมีสาธกบาลีแสดงได้ในวินยอัฏฐกถา กังขาวิตรณีอัฏฐกถา[๑] และวินยสังคหอัฏฐกถาว่า

ยสฺส อุปสมฺปทา ปฏิกฺขิตฺตา โส ติรจฺฉานคโต นาม

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงปฏิเสธซึ่งความอุปสมบทแก่บุคคลใด บุคคลนั้นชื่อว่า ติรัจฉาน ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในวินยมหาวัคคอัฏฐกถาว่า

อนฺตมโส สกฺกํ เทวราชานํ อุปาทาย โกจิ อมนุสฺสชาติโย สพฺโพ อิมสฺมึ อตฺเถ ติรจฺฉานคโตติ เวทิตพฺโพ.

บัณฑิตทั้งหลายพึงทราบว่า เฉพาะเรื่องนี้ บุคคลที่ไม่มีชาติเป็นมนุษย์ ถึงแม้จะเป็นพระอินทร์ก็ตาม ต้องจัดเข้าในประเภทติรัจฉาน

---

[๑] กังขาวิตรณี ๑๑๖ (มจร.)

อายุของพญานาค

อายุของพญานาคไม่แน่นอน บางทีก็อายุยืน บางทีก็อายุสั้น พวกที่มีอายุยืนนั้นถึงแม้พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นในโลกถึง ๕ องค์ก็ตาม พญานาคก็คงมีอายุอยู่ เช่นพญานาคตัวหนึ่งชื่อกาละ กาละพญานาคนี้ มีอายุมาตั้งแต่พระกกุสันธะจนถึงพระสมณโคตมะ และจะมีอายุยืนต่อไปอีกจนถึงพระศรีอริยเมตตรัย

เรื่องพญานาค จบ

กินนร

วจนัตถะ :- **กุจฺฉิโต นโร กินฺนโร (นรสทิสตฺตา)** สัตว์ที่น่าเกลียดแต่เหมือนคนชื่อว่า **กินนร** มีรูปร่างเหมือนคน ต่างกันเป็นบางอย่าง เช่นแขนทั้งสองเหมือนคน แต่ฝ่ามือทั้งสองเหมือนนก ส่วนศีรษะ ใบหน้า จมูก ตา เหมือนคน มีริมฝีปากกว้าง จรดคอ และปากยาวยื่นออกมาเหมือนม้า ขา ฝ่าเท้า และนิ้วเหมือนนก

ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในคัมภีร์ไวยากรณ์ชื่อว่าการิกาฎีกาดังนี้ว่า

คีวโต ปฏฺฐาย ยาว มุขา อสฺสมุขสณฺฐาโน คีวโต ปฏฺฐาย ยาว ปาทา ปกฺขิสณฺฐาโน ปญฺจสุ ฐาเนสุ ปกฺขิชาติโก

ในภัลลาติยชาดกได้แสดงไว้ว่า กินนรมีอายุ ๑,๐๐๐ ปี ธรรมดากินนรนั้นย่อมมีความกลัวน้ำมากที่สุด ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในภัลลาติยชาตกัฏฐกถาว่า

กินฺนรา นาม อุทกภีรุกา โหนฺติ

"ธรรมดากินนรทั้งหลายย่อมกลัวน้ำ"

กินนรมี ๗ อย่าง คือ ๑. เทวกินนร ๒. จันทกินนร ๓. ทุมกินนร ๔. ฑัณฑมาณกินนร ๕. โกนตกินนร ๖. สกุณกินนร ๗. กัณณปาวุรณกินนร

เรื่องกินนร จบ

ราชสีห์

ราชสีห์มี ๔ อย่าง คือ ๑. ติณสีหะ ๒. กาฬสีหะ ๓. บัณฑุสีหะ ๔. เกสรสีหะ ดังมีสาธกบาลีในอังคุตตรอัฏฐกถาว่า

สีโหติ จตฺตาโร สีหา ติณสีโห กาฬสีโห ปณฺฑุสีโห เกสรสีโหติ °

ในบรรดาราชสีห์ ๔ ประเภทนี้ อธิบายว่า

๑. ติณสีหะ มีร่างกายสีแดงเหมือนขานกพิราบ ใหญ่เท่ากับวัวหนุ่ม กินหญ้าเป็นอาหาร

๒. กาฬสีหะ มีร่างกายสีดำ ใหญ่เท่ากับวัวหนุ่ม กินหญ้าเป็นอาหาร

๓. บัณฑุสีหะ มีร่างกายสีใบไม้เหลือง ใหญ่เท่าวัวหนุ่ม กินเนื้อเป็นอาหาร

๔. เกสรสีหะ มีริมฝีปาก หางและเท้าสีแดง ตั้งแต่หัวลงไปตลอดถึงหลังมีลายพาดสีแดงสามแถว วนรอบสะโพก ๓ รอบ ที่ต้นคอมีขนปกคลุมลงมาตั้งแต่บ่ามีสีเหมือนผ้ากำพล ส่วนร่างกายที่เหลือนอกจากนี้มีสีขาวทั้งหมด กินเนื้อเป็นอาหาร

สถานที่อยู่ของเกสรสีหะมี ๕ แห่ง คือ ๑. ถ้ำทอง ๒. ถ้ำเงิน ๓. ถ้ำแก้วมณี ๔. ถ้ำเพชร ๕. ถ้ำมโนศิลา เกสรสีหะนี้อยู่เฉพาะแต่ในป่าหิมพานต์เท่านั้น มีร่างกายใหญ่เท่ากับควาย ราชสีห์ที่เหลืออีก ๓ ชนิดนั้นอยู่ในป่าหิมาลัย หรือป่าที่ใหญ่และลึกลับก็มีอยู่ ส่วนอายุนั้นไม่แน่นอน บางทีก็ถึง ๒๐๐ หรือ ๓๐๐ ปีก็ได้, ในบรรดาติรัจฉานทั้งหมด ราชสีห์นี้เป็นเจ้าแห่งติรัจฉาน

เรื่องราชสีห์ จบ

° มโนรถปูรณี ๒/๓๘๐

เรื่องพญาครุฑ

พญาครุฑมีรูปร่างสัณฐานเหมือนนก ฉะนั้น จึงจัดเข้าในประเภทของนกได้ในบรรดานกทั้งหมด พญาครุฑเป็นนกที่ใหญ่ที่สุดในจำพวกนกทั้งหลาย อยู่ที่ป่าไม้งิ้วในชั้นที่สองของภูเขาสิเนรุๆ มีบันไดเวียนรอบ ๕ ชั้น ชั้นที่หนึ่งอยู่ในมหาสมุทรสีทันดร เป็นที่อยู่ของพญานาค เจ้าแห่งพญาครุฑมีร่างกายสูง ๑๕๐ โยชน์ ปีกทั้งสองข้างกว้างข้างละ ๕๐ โยชน์ หางยาว ๖๐ โยชน์ คอยาว ๓๐ โยชน์ ปากกว้าง ๙ โยชน์ ขายาว ๑๒ โยชน์ เจ้าแห่งพญาครุฑขณะที่กำลังบินอยู่ อำนาจของการกระพือปีกทั้งสองบังเกิดเป็นลมพายุใหญ่พัดไปทั่วไปไกลถึง ๗๐๐ หรือ ๘๐๐ โยชน์ ธรรมดาพญาครุฑนั้นต้องกินพญานาคเป็นอาหาร

ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในสังยุตตอัฏฐกถาว่า

สุปณฺณราชา ทิยฑฺฒโยชนสติโก ตสฺส ทกฺขิณปกฺโข ปญฺญาสโยชนิโก โหติ, ตถา วามปกฺโข, ปิญฺฉวฏฺฏิ สฏฺฐิโยชนิกา คีวา ตึสโยชนิกา, มุขํ นวโยชนํ, ปาทา ทฺวาทสโยชนิกา, ตสฺมึ สุปณฺณวาตํ กาตุํ อารทฺเธ สตฺตฏฺฐโยชนสตฏฺฐานํ นปฺปโหติ.

เรื่องพญาครุฑ จบ

เรื่องช้าง

ช้างมี ๑๐ ชนิด คือ

๑. ช้างกาฬวกะ ช้างสีดำธรรมดา
๒. ช้างคังเคยยะ ช้างคงคา
๓. ช้างปัณฑระ ช้างเผือก
๔. ช้างตัมพะ ช้างสีแดง
๕. ช้างปิงคละ ช้างสีดำแดง
๖. ช้างคันธะ ช้างที่มีกลิ่นหอม

๗. ช้างมังคละ ช้างมงคล

๘. ช้างเหมะ ช้างสีเทา

๙. ช้างอุโปสถะ ช้างสีที่เรียบร้อย

๑๐. ช้างฉัททันตะ ช้างที่เกิดในสระฉัททันต์

กำลังของ	บุรุษ	๑๐ คน	เท่ากับกำลังของช้างกาฬวกะ	๑ ตัว
กำลังของ	ช้างกาฬวกะ	๑๐ ตัว	เท่ากับกำลังของช้างคังเคยยะ	๑ ตัว
กำลังของ	ช้างคังเคยยะ	๑๐ ตัว	เท่ากับกำลังของช้างปัณฑระ	๑ ตัว
กำลังของ	ช้างตัมพะ	๑๐ ตัว	เท่ากับกำลังของช้างปิงคละ	๑ ตัว
กำลังของ	ช้างปิงคละ	๑๐ ตัว	เท่ากับกำลังของช้างคันธะ	๑ ตัว
กำลังของ	ช้างคันธะ	๑๐ ตัว	เท่ากับกำลังของช้างมังคละ	๑ ตัว
กำลังของ	ช้างมังคละ	๑๐ ตัว	เท่ากับกำลังของช้างเหมะ	๑ ตัว
กำลังของ	ช้างเหมะ	๑๐ ตัว	เท่ากับกำลังของช้างอุโปสถะ	๑ ตัว
กำลังของ	ช้างอุโปสถะ	๑๐ ตัว	เท่ากับกำลังของช้างฉัททันตะ	๑ ตัว

เรื่องช้าง จบ

หมายเหตุ : เรื่องปลาใหญ่ ๘ จำพวก ได้แสดงแล้วในปัจจัยโชติกปัฏฐาน ฉะนั้น จึงไม่แสดงในที่นี้

สัญญาที่ปรากฏแก่ติรัจฉาน

สัญญาที่ปรากฏแก่ติรัจฉานทั้งหลายมี ๓ อย่าง คือ

๑. **กามสัญญา** รู้จักเสวยกามคุณ

๒. **โคจรสัญญา** รู้จักกิน

๓. **มรณสัญญา** รู้จักกลัวตาย

ส่วน **ธรรมสัญญา** นั้น ติรัจฉานบางพวก เช่นโพธิสัตว์จึงจะปรากฏขึ้นได้ ติรัจฉานนอกนั้นคงมีแต่สัญญา ๓ ประการ ที่ได้กล่าวแล้วนี้โดยมาก, ในบรรดาสัญญา

๓ อย่างนั้น มรณสัญญาปรากฏมากที่สุด เพราะอันตรายเกี่ยวกับชีวิตมีมากสำหรับติรัจฉานทั้งหลาย คือสัตว์ตัวเล็กย่อมถูกสัตว์ตัวใหญ่เบียดเบียนทำร้ายจับกินเป็นอาหารเสียโดยมาก เช่น จิ้งจกกินแมลง แมวกินจิ้งจก เสือกินแมวเป็นต้น นี้จัดเป็นอันตรายที่ได้รับระหว่างสัตว์ติรัจฉานด้วยกัน นอกจากนี้ ยังมีอันตรายที่เกี่ยวกับชีวิตทางด้านอื่นๆ อีก เช่นได้รับการอดอยากในเรื่องอาหารการกิน มีความลำบากในที่อยู่อาศัย ทั้งยังถูกพวกมนุษย์บางคนคอยเบียดเบียนทำร้ายเหล่านี้เป็นต้น ฉะนั้น อายุของพวกติรัจฉานตัวเล็กๆ มีอายุเพียง ๑ สัปดาห์ก็มี พวกสุนัขมีอายุอย่างมาก ๑๐ ถึง ๑๕ ปี วัว, ควาย, ม้า มีอายุ ๒๐ ถึง ๓๐ ปีก็มี หรือมีอายุเท่ากับคนก็มี อายุของช้างนั้นถึง ๖๐ ปีบ้าง ๑๐๐ ปีบ้าง ไม่แน่นอน สรุปความว่า อายุของติรัจฉานนั้นไม่มีการกำหนดโดยแน่นอน

การแสดงติรัจฉานบทโดยพิสดาร จบ

เปตติวิสยภูมิ

ปทัจเฉทะ ปทสัมพันธะ วจนัตถะ และคำอธิบายเปตติวิสยบท โดยพิสดาร

๑. สุขสมุสฺสยโต ปากฏจํ เอนฺตีติ *เปตา* "สัตว์ที่ชื่อว่า เปตะ เพราะย่อมถึงซึ่งฐานะอันห่างไกลจากความสุขทั้งหลาย"

๒. เปตานํ สมูโห *เปตฺติ* "หมู่เปรตทั้งหลาย ชื่อว่า เปตติ"

๓. เปตฺติยา วิสโย *เปตฺติวิสโย* "ที่อยู่ที่เกิดแห่งเปรตทั้งหลาย ชื่อว่า **เปตติวิสยะ"** คำศัพท์ที่ว่าเปตะนี้ สัตว์ทั้งหลายตายไปแล้ว เรียกว่า **เปตะ** ด้วยกันทั้งสิ้น แต่โดยเฉพาะในที่นี้ หมายถึงสัตว์ที่เป็นเปรต, ว่าโดยนัยไวยากรณ์แล้วในคำว่าเปตา แยกกันดังนี้ ป + อิ + ต, ป เป็นอุปสัคบท อิ เป็นธาตุ ต เป็นปัจจัย ธรรดาเปรตทั้งหลายย่อมไม่มีที่อาศัยอยู่โดยเฉพาะ ฉะนั้น เปรตเหล่านั้นจึงมีอยู่ทั่วๆ ไป เช่น ตามป่า ตามภูเขา เหว เกาะ ทะเล มหาสมุทร ป่าช้า เหตุนั้น พระอนุรุทธาจารย์จึงแสดงว่า **เปตฺติวิสโย**

คำว่า เปรตนั้น ได้แก่ ผี ยักษ์ และเปรตเป็นต้น ซึ่งคนทั้งหลายใช้พูดกันอยู่ทั่วไป และเปรตมีหลายจำพวกด้วยกัน บางจำพวกเป็นเปรตเล็ก บางจำพวกก็เป็นเปรตใหญ่ และเปรตนี้เนรมิตตัวให้เป็นอิฏฐารมณ์หรืออนิฏฐารมณ์ก็ได้ ฝ่ายอิฏฐารมณ์ก็ให้เห็นเป็นเทวดา เป็นชาย เป็นหญิง ดาบส เถร พระ แม่ชี ถ้าฝ่ายอนิฏฐารมณ์ ก็ให้เห็นเป็นวัว ควาย ช้าง สุนัข รูปร่างสัณฐานน่ากลัว มีศีรษะใหญ่ตาพอง และบางทีก็ไม่ปรากฏชัด เพียงแต่ให้เห็นเป็นสีดำ แดง ขาว ในบรรดาเปรตทั้งหลายนี้ บางพวกก็ต้องเสวยทุกข์อยู่นาน มีการอดข้าว อดน้ำ บางพวกก็เข้าไปกินเศษอาหารที่ชาวบ้านทิ้งไว้ในที่โสโครก บางพวกก็กินเสมหะ น้ำลาย และอุจจาระ ส่วนเปรตที่อาศัยอยู่ตามภูเขา คือ ภูเขาคิชฌกูฏนั้น ไม่ใช่แต่จะอดอาหารอย่างเดียว ยังต้องเสวยทุกข์เหมือนกันกับสัตว์นรกอีกด้วย

เปรตประเภทต่างๆ ที่มาในพระคัมภีร์

เปรต ๑๒ ชนิดที่มาในโลกบัญญัติปกรณ์และฉคติทีปนีปกรณ์

๑. **วันตาสเปรต**	เปรตที่กินน้ำลาย เสมหะ อาเจียน เป็นอาหาร
๒. **กุณปาสเปรต**	เปรตที่กินซากศพคนหรือสัตว์ เป็นอาหาร
๓. **คูถขาทกเปรต**	เปรตที่กินอุจจาระต่างๆ เป็นอาหาร
๔. **อัคคิชาลมุขเปรต**	เปรตที่มีเปลวไฟลุกอยู่ในปากเสมอ
๕. **สูจิมุขเปรต**	เปรตที่มีปากเท่ารูเข็ม
๖. **ตัณหัฏฏิตเปรต**	เปรตที่ถูกความหิวกระหายเบียดเบียนให้หิวข้าวหิวน้ำ อยู่เสมอ
๗. **สุนิชฌามกเปรต**	เปรตที่มีลำตัวดำเหมือนตอไม้ที่ถูกเผา
๘. **สัตถังคเปรต**	เปรตที่มีเล็บมือเล็บเท้ายาวและคมเหมือนมีด
๙. **ปัพพตังคเปรต**	เปรตที่มีร่างกายสูงใหญ่เท่าภูเขา
๑๐. **อชครังคเปรต**	เปรตที่มีร่างกายเหมือนงูเหลือม

๑๑. เวมานิกเปรต เปรตที่ต้องเสวยทุกข์ในเวลากลางวัน แต่กลางคืนได้ไปเสวยสุขในวิมาน

๑๒. มหิทธิกเปรต เปรตที่มีฤทธิ์มาก

วจนัตถะของเปรตทั้ง ๑๒ จำพวก โดยลำดับ

๑. **วนฺตํ อสติ ภกฺขตีติ *วนฺตาโส***
เปรตที่เรียกว่า วันตาสะ เพราะกินน้ำลาย อาเจียน เสมหะ

๒. **กุณปํ อสติ ภกฺขตีติ *กุณปาโส***
เปรตที่เรียกว่า กุณปาสะ เพราะกินซากศพคนหรือสัตว์

๓. **คูถํ ขาทตีติ *คูถขาทโก***
เปรตที่เรียกว่า คูถขาทกะ เพราะกินอุจจาระ

๔. **อคฺคิชาลา มุขโต เอตสฺสาติ *อคฺคิชาลมุโข***
เปรตที่เรียกว่า อัคคิชาลมุขะ เพราะมีเปลวไฟลุกอยู่ในปาก

๕. **สูจิปมาณํ มุขํ เอตสฺสาติ *สูจิมุโข***
เปรตที่เรียกว่า สูจิมุขะ เพราะมีปากเท่ารูเข็ม

๖. **ตณฺหาย อฏฺฏิโต ปีฬิโตติ *ตณฺหฏฺฏิโต***
เปรตที่เรียกว่า ตัณหัฏฏิตะ เพราะถูกเบียดเบียน ด้วยความหิวกระหาย คือหิวข้าว หิวน้ำ

๗. **สุฏฺฐุ นิสฺเสเสน ฌาโม *สุนิชฺฌาโม*, สุนิชฺฌาโม วิยาติ *สุนิชฺฌามโก***
ต้นไม้ที่ถูกไฟเผากิ่ง ก้านใบและลำต้นโดยไม่มีเหลือ คงเหลือแต่ตอชื่อว่า สุนิชฌาม ได้แก่ ตอไม้ที่ถูกเผา, เปรตที่เรียกว่า สุนิชฌามกะ เพราะดำเหมือนตอไม้ที่ถูกเผา

๘. **สตฺถสทิสํ องฺคํ เอตสฺสาติ *สตฺถงฺโค***
เปรตที่เรียกว่า สัตถังคะ เพราะมีเล็บมือเล็บเท้ายาวและคมเหมือนมีด

๙. **ปพฺพตปฺปมาโณ องฺโค เอตสฺสาติ *ปพฺพตงฺโค***
เปรตที่เรียกว่า ปัพพตังคะ เพราะมีร่างกายเท่าภูเขา

๑๐. **อชครสทิโส องฺโค เอตสฺสาติ *อชครงฺโค***

เปรตที่เรียกว่า อชครังคะ เพราะมีรูปร่างสัณฐานเหมือนงูเหลือม

๑๑. **วิมาเน นิพฺพตฺโตติ *เวมานิโก***

เปรตที่เรียกว่า เวมานิกะ เพราะเกิดในวิมาน แต่กลางวันต้องเสวยทุกข์ กลางคืนได้เสวยสุข

๑๒. **มหติยา อิทฺธิยา สมนฺนาคโตติ *มหิทฺธิโก***

เปรตที่เรียกว่า มหิทธิกะ เพราะมีฤทธิ์มาก

ที่อยู่ของเปรต ๑๒ จำพวกกับเจ้าแห่งเปรต

ที่เชิงภูเขาหิมาลัย มีป่าอยู่แห่งหนึ่งชื่อว่าป่าวิชฌาฏวี เป็นนครแห่งเปรต ๑๒ จำพวกที่กล่าวมาแล้วนั้นอาศัยอยู่ ในบรรดาเปรตทั้ง ๑๒ จำพวกนี้ **มหิทธิกเปรต** เป็นเจ้าแห่งเปรตทั้งหลายดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในโลกบัญญัติปกรณ์ว่า

ยตฺถ เปตนคเร เปตมหิทฺธิโก สพฺพเปตานํ อิสฺสริยาธิปจฺจํ กโรติ

นครแห่งเปรตนี้อยู่ที่ป่าวิชฌาฏวี และป่าวิชฌาฏวีนี้ ตั้งอยู่ในบริเวณภูเขาหิมาลัยนั้นเอง นครคือป่าวิชฌาฏวีนี้ มีมหิทธิกเปรตเป็นเจ้าปกครองดูแลเปรตทั้งหลาย

เปรต ๔ ประเภทที่มาในเปตวัตถุอัฏฐกถา

๑. **ปรทัตตุปชีวิกเปรต** เปรตที่มีการเลี้ยงชีวิตอยู่โดยอาศัยอาหารที่ผู้อื่นให้

๒. **ขุปปิปาสิกเปรต** เปรตที่ถูกเบียดเบียนด้วยการหิวข้าว หิวน้ำ

๓. **นิชฌามตัณหิกเปรต** เปรตที่ถูกไฟเผาให้เร่าร้อนอยู่เสมอ

๔. **กาลกัญจิกเปรต** เปรตจำพวกอสูร ชื่อ กัญจิกะ

กาลกัญจิกเปรตนี้มีร่างกายสูงสามคาวุต ไม่ใคร่มีแรง เพราะมีเลือดและเนื้อน้อย มีสีสันคล้ายกันกับใบไม้แห้ง ตาถลนออกมาเหมือนกับตาของปู และมีปากเท่ารูเข็มตั้งอยู่กลางศีรษะ (คำอธิบายเรื่องกาลกัญจิกเปรตนี้มีมาในปาเถยยวัคคอัฏฐกถา)

วจนัตถะของเปรต ๔ ประเภท

๑. **ปเรหิ ทตฺตํ อุปนิสฺสาย ชีวตีติ *ปรทตฺตุปชีวิโก***
เปรตที่เรียกว่า ปรทัตตุปชีวิกะ เพราะมีการเลี้ยงชีวิตโดยอาศัยอาหารที่ผู้อื่นให้

๒. **ขุกทา จ ปิปาสา จ *ขุปฺปิปาสา*, ขุปฺปิปาสาหิ ปิฬิโต *ขุปฺปิปาสิโก***
การหิวข้าวด้วย การกระหายน้ำด้วย ชื่อว่า ขุปปิปาส, เปรตที่เรียกว่า ขุปปิปาสิกะ เพราะถูกเบียดเบียนด้วยการหิวข้าวหิวน้ำ

๓. **นิชฺฌาเมน ตณฺหา เอตสฺสาติ *นิชฺฌามตณฺหิโก***
เปรตที่เรียกว่า นิชฌามตัณหิกะ เพราะมีตัวตัณหาคือหิวข้าวหิวน้ำอยู่เสมอ เนื่องจากเปลวไฟที่ลุกอยู่ในปากนั้นเอง

๔. ส่วน **กาลกัญจิกเปรต** ไม่ต้องแสดงวจนัตถะ [๑] เพราะเป็นชื่อของอสุรกาย มีสาธกบาลีแสดงไว้ในปาเถยยวัคคอัฏฐกถาว่า **กาลกญฺจิกาติ เตสํ อสุรานํ นามํ** คำว่า กาลกัญจิกะนี้ เป็นชื่อแห่งอสุรกายทั้งหลายที่เป็นเปรตนั้นเอง

เปรตจำพวกที่พระโพธิสัตว์ไม่ไปเกิด

บรรดาพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย นับตั้งแต่ได้รับพุทธพยากรณ์เป็นต้นไป ย่อมไม่ไปเกิดเป็นเปรต ๓ ประเภท คือ **๑. ขุปปิปาสิกเปรต ๒. นิชฌามตัณหิกเปรต ๓. กาลกัญจิกเปรต** ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ถ้าจะเกิดก็คงเกิดเป็นปรทัตตุปชีวิกเปรตประเภทเดียวเท่านั้น

(เรื่องพระโพธิสัตว์ที่ไม่ไปเกิดเป็นเปรต ๓ ประเภทนี้ มีมาในอปาทานอัฏฐกถา สุตตนิบาตอัฏฐกถา และพุทธวังสอัฏฐกถา)

---

[๑] หมายความว่า ชื่อบางอย่างที่เป็นประเภทรุฬหีนาม ท่านจะไม่นิยมตั้งรูปวิเคราะห์

ภพชาติที่พระโพธิสัตว์ไม่อุบัติ

ภพที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายผู้ได้รับพุทธพยากรณ์แล้วไม่ไปบังเกิด ได้แก่

๑. ไม่เกิดเป็นคนป่า
๒. เป็นมารเทวบุตรไม่ได้
๓. เป็นอสัญญสัตตพรหมไม่ได้
๔. เป็นสุทธาวาสพรหมไม่ได้
๕. ไม่ไปเกิดในจักรวาลอื่น
๖. ไม่เป็นอรูปพรหม
๗. ไม่เป็นผู้หญิง
๘. ไม่ไปเกิดกับคนที่เป็นทาส
๙. ไม่ไปเกิดเป็นคนบอด หนวก ใบ้
๑๐. ไม่เป็นคนขี้เรื้อนกุฏฐัง
๑๑. ไม่เปลี่ยนแปลงเพศ
๑๒. ไม่ทำปัญจานันตริยกรรม
๑๓. ไม่ไปเกิดในโลกันตริกนรก
๑๔. ไม่ไปเกิดในอเวจีมหานรก และไม่เป็นขุปปิปาสิกเปรต นิชฌาตัณหิกเปรต กาลกัญจิกเปรต
๑๕. ไม่ไปเกิดเป็นสัตว์ที่เล็กกว่านกกระจาบ และไม่ไปเกิดเป็นสัตว์ที่ใหญ่กว่าช้าง
๑๖. เป็นพระอริยะไม่ได้ในระหว่าง ๔ อสงไขย แสนกัป

หมายเหตุ : บรรดาเปรตทั้งหลายที่นอกจาก ๑๒ ประเภท และ ๔ ประเภท แล้วยังมีเปรตอื่นๆ อีก เช่น **สูจิโลมเปรต** คือ เปรตที่มีขนเหมือนกับเข็ม **ขรโลมเปรต** คือ เปรตที่มีขนหยาบ **ทีฆนขเปรต** คือเปรตที่มีเล็บมือและเล็บเท้ายาว เป็นต้น

เปรต ๒๑ จำพวก
ที่มาในวินัยและพระบาลีลักขณสังยุต

๑. **อัฏฐิสังขลิกเปรต** เปรตที่มีกระดูกติดต่อกันเป็นท่อนๆ แต่ไม่มีเนื้อ
๒. **มังสเปสิกเปรต** เปรตที่มีเนื้อเป็นชิ้นๆ แต่ไม่มีกระดูก
๓. **มังสปิณฑเปรต** เปรตที่มีเนื้อเป็นก้อน
๔. **นิจฉวิปุริสเปรต** เปรตที่มีรูปร่างเหมือนผู้ชาย ไม่มีหนัง
๕. **อสิโลมเปรต** เปรตที่มีขนเป็นพระขรรค์

๖.	**สัตติโลมเปรต**	เปรตที่มีขนเป็นหอก
๗.	**อุสุโลมเปรต**	เปรตที่มีขนเป็นลูกธนู
๘.	**สูจิโลมเปรต**	เปรตที่มีขนเป็นเข็ม
๙.	**ทุติยสูจิโลมเปรต**	เปรตที่มีขนเป็นเข็มชนิดที่ ๒
๑๐.	**กุมภัณฑเปรต**	เปรตที่มีอัณฑะใหญ่โตมาก
๑๑.	**คูถกูปนิมุคคเปรต**	เปรตที่จมอยู่ในบ่ออุจจาระ
๑๒.	**คูถขาทกเปรต**	เปรตที่กินอุจจาระ
๑๓.	**นิจฉวิตถีเปรต**	เปรตหญิงที่ไม่มีหนัง
๑๔.	**ทุคคันธเปรต**	เปรตที่มีกลิ่นเหม็นเน่า
๑๕.	**โอกิลินิเปรต**	เปรตที่นอนในกองถ่านไฟ
๑๖.	**อสีสเปรต**	เปรตที่ไม่มีศีรษะ
๑๗.	**ภิกขุเปรต**	เปรตที่มีรูปร่างสัณฐานเหมือนพระ
๑๘.	**ภิกขุณีเปรต**	เปรตที่มีรูปร่างสัณฐานเหมือนภิกษุณี
๑๙.	**สิกขมานเปรต**	เปรตที่มีรูปร่างสัณฐานเหมือนสิกขมานา
๒๐.	**สามเณรเปรต**	เปรตที่มีรูปร่างสัณฐานเหมือนสามเณร
๒๑.	**สามเณรีเปรต**	เปรตที่มีรูปร่างสัณฐานเหมือนสามเณรี

หมายเหตุ : เปรตงู และเปรตกา ที่มาในธัมมบทอัฏฐกถานั้น เปรตงู มีร่างกายยาว ๒๕ โยชน์ เปรตกา มีร่างกายใหญ่ ๒๕ โยชน์

ความเป็นอยู่ของเปรตต่างๆ

กาลกัญจิกเปรต

วันหนึ่ง กาลกัญจิกเปรตกระหายน้ำจัด จึงเดินออกไปเพื่อจะหาน้ำดื่ม ณ แห่งนั้น มีแม่น้ำคงคาตั้งอยู่ แม่น้ำคงคานี้มีความกว้าง ๑ โยชน์ ลึก ๑ โยชน์ เมื่อกาลกัญจิกเปรตเดินไปถึงแล้ว ก็ได้ยินเสียงน้ำในแม่น้ำไหล จึงรู้ได้ว่านี่เป็นแม่น้ำ จึงเดินลงไปเพื่อจะดื่มน้ำในแม่น้ำนั้น แต่ครั้นลงไปแล้วแทนที่จะได้ดื่มน้ำตามความ

ประสงค์ของตน ด้วยอำนาจแห่งกรรม น้ำนั้นก็กลายเป็นแผ่นหิน มีควันขึ้นตลบอยู่ทั่วๆ ไป แต่กาลกัญจิกเปรตก็คงได้ยินเสียงน้ำไหลอยู่เรื่อยๆ จึงได้เที่ยวด้อมมองดูตามเสียงน้ำที่กำลังไหลอยู่นั้นตั้งแต่ย่ำค่ำจนถึงตะวันขึ้นก็ไม่พบน้ำ ว่าเสียงน้ำที่กำลังไหลอยู่นั้นจะมีอยู่ ณ ที่แห่งใด

ในเวลาเช้าแห่งวันนั้นเอง มีพระภิกษุหมู่หนึ่งประมาณ ๓๐ รูป ได้เดินผ่านมาทางนั้นเพื่อจะไปบิณฑบาต แลเห็นกาลกัญจิกเปรตกำลังเที่ยวหาน้ำอยู่ พระภิกษุทั้งหลายได้เห็นแล้ว จึงเข้าไปถามว่า ท่านกำลังเที่ยวหาอะไร กาลกัญจิกเปรตตอบว่าข้าพเจ้ากำลังเที่ยวหาน้ำดื่ม ภิกษุทั้งหลายก็ตอบว่า ก็ตรงหน้าท่านนั่นแหละเป็นแม่น้ำ ท่านไม่เห็นหรือ กาลกัญจิกเปรตตอบว่าไม่เห็น แต่ตรงหน้าข้าพเจ้านี้แหละข้าพเจ้าได้ยินเสียงน้ำไหลเรื่อยๆ แต่มองดูแล้วไม่เห็นน้ำสักที ข้าพเจ้าได้เที่ยวหาน้ำตามที่ได้ยินเสียงน้ำไหลนี้ ตั้งแต่ย่ำค่ำจนถึงรุ่งแห่งวันนี้ก็ยังหาน้ำไม่พบ

พระภิกษุทั้งหลายจึงได้บอกให้กาลกัญจิกเปรตนอนหงายลง ณ ที่นั้นแล้วท่านก็พากันเอาบาตรไปตักน้ำที่แม่น้ำมากรอกใส่เข้าในปากของกาลกัญจิกเปรต โดยเปลี่ยนกันกรอกใส่ปากทั่วทั้ง ๓๐ รูป แต่น้ำที่กรอกเข้าไปในปากนั้นเข้าไปได้เพียงนิดเดียว เพราะกาลกัญจิกเปรตมีปากเล็กเท่ารูเข็ม (คำอธิบายถึงความเป็นอยู่ของเปรตนี้มีมาในสัมโมหวิโนทนีอัฏฐกถา)

เปรตหมู

ในสมัยศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า มีพระภิกษุรูปหนึ่งมีกายสังวรแต่ไม่มีวจีสังวร พระภิกษุรูปนี้ครั้นสิ้นชีวิตแล้วได้ไปเสวยทุกข์อยู่ในนรกเนื่องด้วยไม่มีวจีสังวร เมื่อพ้นจากการเสวยทุกข์ในนรกแล้วก็มาบังเกิดเป็นเปรตหมู มีร่างกายเป็นคนผิวพรรณเปล่งปลั่งเหมือนกับทอง มีศีรษะเป็นสุกร มีชีวิตยืนยาวตลอดมา จนกระทั่งถึงสมัยศาสนาของพระสมณโคดมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นี้

อยู่มาวันหนึ่ง เปรตหมูนี้ได้พบกับพระนารทเถระ ผู้เป็นสาวกของพระสมณโคดม เปรตหมูจึงได้เรียนกับพระเถระว่า การที่ข้าพเจ้าต้องมาบังเกิดเป็นเปรตหมูมีร่างกายและศีรษะเป็นคนละอย่างไม่เหมือนกันนั้น เป็นผลที่ได้รับมาจากการที่ไม่

มีวจีสังวร ส่วนร่างกายของข้าพเจ้าเป็นคนและมีผิวพรรณเปล่งปลั่งเหมือนกับทองนั้น เป็นผลที่ข้าพเจ้ามีกายสังวร ฉะนั้น ขอพระคุณเจ้าจงมีกายสังวรและวจีสังวรด้วยดี เพื่อจะได้ไม่ต้องเป็นเหมือนเช่นข้าพเจ้า (อธิบายเรื่องเปรตหมูนี้มาในพระบาลีเปตวัตถุ)

เวมานิกเปรต

ในสมัยพุทธกาลของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นี้ มีนครอยู่ ๒ นคร นครหนึ่งมีนามว่า **สาวัตถี** อีกนครหนึ่งมีนามว่า **ปาตลีบุตร** มีพ่อค้าไปมาค้าขายระหว่างนครสาวัตถี และปาตลีบุตรกับสุวรรณภูมิอยู่เสมอๆ ในเวลาหนึ่งบรรดาพ่อค้าทั้งหลายในนครสาวัตถี และปาตลีบุตรต่างก็พากันนำสินค้าของตนบรรทุกเรือออกจากนครทั้ง ๒ เพื่อไปขายยังสุวรรณภูมิ ในระหว่างเดินทางมากลางมหาสมุทรนั้น มีพ่อค้าคนหนึ่งเกิดป่วยหนักถึงกับสิ้นชีวิตลงในท่ามกลางมหาสมุทรนั้นเอง ในขณะที่พ่อค้ากำลังป่วยหนักอยู่ในเรือนั้นมีจิตคิดถึงภรรยาอยู่เสมอ แต่ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่นั้น พ่อค้าคนนี้เป็นผู้มีใจเลื่อมใสในการทำบุญ ฉะนั้น เมื่อสิ้นชีวิตลงในท่ามกลางมหาสมุทรแล้ว ก็ได้ไปเกิดเป็นเวมานิกเปรตอยู่ในกลางมหาสมุทรนั้นเอง มีสาธกบาลีแสดงไว้ในเปตวัตถุอัฏฐกถาว่า **โส กตกุสโล เทวโลกํ อนุปฺปชฺชิตฺวา อิตฺถิยา ปฏิพนฺธจิตฺตตาย ปน สมุทฺทมชฺเฌ วิมานเปโต หุตฺวา นิพฺพตฺติ.**

เปรตหญิงผู้หนึ่ง

ในนครโกสัมพีมีมานพผู้หนึ่งชื่อว่า**อุตตระ** อุตตรมานพผู้นี้มีความเคารพและเลื่อมใสในพระมหากัจจายนะเถระเจ้ามากที่สุด จึงได้จัดการสร้างกุฏิขึ้นหลังหนึ่งเพื่อถวายแด่พระเถระเจ้าองค์นี้ พร้อมกับจัดอาหารถวายท่านทุกๆ เวลา ฝ่ายมารดาของอุตตรมานพเป็นผู้ตระหนี่เหนียวมาก เมื่อเห็นบุตรชายจัดการสร้างกุฏิและถวายอาหารแด่พระเถระเจ้าอยู่เสมอเช่นนี้ ก็เกิดความไม่พอใจ อยู่มาวันหนึ่ง นางจึงกล่าวคำแช่งขึ้นว่า “อาหารใดที่ได้ถวายแล้วแก่พระเถระเจ้าองค์นี้ ต่อไปในอนาคตขอให้อาหารนี้จงกลายเป็นเลือด แล้วเป็นอาหารแก่พระเถระเจ้าเถิด”

เมื่ออุตตรมานพสร้างกุฏิเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็ได้จัดการฉลอง ในการฉลอง

กุฏินี้ อุตตรมานพมีความประสงค์อยากได้หางนกยูงมาร้อยกรองจัดเป็นรูปพัด เพื่อจะได้ประดับตกแต่งกุฏิให้สวยงามถวายแด่พระเถระเจ้า การงานทุกอย่างที่อุตตรมานพได้กระทำไปแล้วทั้งสิ้น มารดาไม่มีความพอใจเลยแม้แต่อย่างเดียว แต่เมื่ออุตตรมานพต้องการหางนกยูงเอามาจัดประดับตกแต่งกุฏิให้สวยงามนั้น นางมีความเห็นชอบและอนุโมทนายินดีด้วยในข้อนี้ ครั้นนางสิ้นชีวิตลง ก็ได้ไปบังเกิดเป็นเปรต แต่ด้วยอำนาจกุศลที่นางมีความยินดีถวายหางนกยูงแด่พระเถระเจ้า จึงทำให้นางมีเส้นผมละเอียดอ่อนยาวหยักศก มีสีอันดำขลับปลายงอน แต่ด้วยอำนาจที่นางได้กล่าววาจาแช่งว่า “อาหารใดที่ได้ถวายแล้วแด่พระเถระ ขอให้อาหารนั้นจงกลายเป็นเลือด”

ฉะนั้นเมื่อนางเปรตมีความกระหายน้ำขึ้นมา จึงเดินไปที่แม่น้ำคงคาเพื่อจะหาน้ำดื่ม เมื่อไปถึงแม่น้ำแล้ว น้ำในแม่น้ำก็กลายเป็นเลือดไปสิ้น อยู่มาวันหนึ่ง นางเปรตได้พบกับพระกังขาเรวตเถระเจ้าในที่แห่งหนึ่ง ใกล้ๆ กับแม่น้ำคงคานั้น นางจึงได้กล่าวขอน้ำแก่พระเถระเจ้า เมื่อพระเถระเจ้าได้ฟังคำของนางเปรตมาขอน้ำเพื่อจะดื่มเช่นนั้น จึงกล่าวว่า ก็น้ำในแม่น้ำคงคามีอยู่ เหตุใดจึงไม่ไปดื่ม ต้องมาขอกับเราทำไม นางเปรตตอบว่า น้ำในแม่น้ำไม่มี คงมีแต่เลือดเท่านั้น เมื่อพระเถระเจ้าได้ยินคำของนางเปรตเช่นนี้ก็เกิดความสงสัย เพราะท่านเองก็เห็นเป็นน้ำทั้งแม่น้ำ แต่ทำไมนางเปรตจึงได้เห็นเป็นเลือดไปเล่า จึงถามนางเปรตว่า ในชาติก่อนท่านได้กระทำกรรมอันใดไว้จึงได้เห็นน้ำทั้งแม่น้ำเป็นเลือดไปเช่นนี้ นางเปรตจึงตอบว่า ในชาติก่อนข้าพเจ้าได้กล่าวคำแช่งว่า อาหารใดที่ได้ถวายไปแล้วแก่พระเถระเจ้า ในอนาคตต่อไปขอให้อาหารนั้นจงกลายเป็นเลือด ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงได้เห็นน้ำในแม่น้ำเป็นเลือดไป ขอพระคุณเจ้าจงโปรดเอ็นดูแก่ข้าพเจ้า ขอน้ำให้ข้าพเจ้าได้ดื่มสักครั้งเพื่อบรรเทาความกระหายเถิด

พระเถระเจ้ากล่าวตอบว่า จะช่วยหาน้ำมาให้ เมื่อพระเถระเจ้ารับปากกับนางเปรตแล้วก็มาคำนึงว่า ถ้าจะเอาน้ำไปให้นางโดยตรง นางก็จะไม่สามารถที่จะดื่มได้ตามความต้องการ เพราะด้วยอำนาจอกุศลที่ตนได้ทำไว้ ฉะนั้น พระเถระเจ้าจึงคิดว่า เราต้องไปบิณฑบาต เมื่อบิณฑบาตได้มาแล้วจะต้องจัดการถวายแด่พระ

ภิกษุสงฆ์แล้วกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลนี้ให้แก่นางเปรต เมื่อนางเปรตได้กล่าวคำอนุโมทนาว่า สาธุ นางจึงจะได้ดื่มน้ำตามประสงค์ได้ พระเถระเจ้าคิดดังนี้แล้วก็ออกไปบิณฑบาต เมื่อได้อาหารบิณฑบาตมา ก็จัดอาหารนั้นพร้อมด้วยน้ำถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ แล้วก็กรวดน้ำแผ่ส่วนบุญให้แก่นางเปรต

เมื่อฝ่ายนางเปรตได้รับการแผ่ส่วนบุญจากพระเถระเจ้าแล้ว ก็เปล่งคำอนุโมทนาว่าสาธุๆ เมื่อนางได้เปล่งคำอนุโมทนาว่า สาธุๆ หลายๆ ครั้ง ด้วยอำนาจการกล่าวคำอนุโมทนาว่าสาธุของนาง นางก็พ้นจากกำเนิดที่เป็นเปรต ได้ไปบังเกิดในชั้นจาตุมหาราชิกา มีวิมานทิพย์และอาหารทิพย์เกิดขึ้น เมื่อนางได้รับผลที่เป็นทิพย์แล้วก็ลงมาหาพระเถระเจ้าเพื่อเรียนให้พระเถระทราบว่าตนได้รับผลเป็นสุขพ้นจากทุกข์แล้ว (เรื่องนี้มีมาในพระบาลีเปตวัตถุและอัฏฐกถา)

โสมเฝ้าทรัพย์

มีหญิงสาวคนหนึ่งเป็นแม่ค้าอยู่ในนครสาวัตถี อยู่มาวันหนึ่งหญิงสาวคนนี้ได้ออกจากนครสาวัตถี เพื่อไปค้าขายในจังหวัดอื่นร่วมกันกับเพื่อนหญิงด้วยกันอีกหลายคน ในการเดินทางไปค้าขายของหญิงสาวยังต่างจังหวัดครั้งนี้ หญิงสาวผู้นี้ทำการค้ามีกำไรได้เงินมาเป็นจำนวนห้าร้อยกหาปนะ เมื่อค้าขายได้กำไรพอกับความต้องการแล้ว ต่างก็พากันกลับมายังนครสาวัตถีอันเป็นบ้านของตน ในระหว่างที่เดินทางมาได้บังเอิญไปพบกับโจรพวกหนึ่ง บรรดาเพื่อนหญิงที่ไปด้วยกันนั้นต่างก็พากันหลบหนีพวกโจรและนำเงินติดตัวไปด้วย ส่วนหญิงสาวผู้นี้เมื่อพบโจร นางได้เอาเงินห้าร้อยที่กำไรมาจากการค้านั้นทิ้งเสียในที่รกแห่งหนึ่ง แล้วตนเองก็หลบหนีพวกโจรไปซุ่มตัวอยู่ในบริเวณใกล้ๆ กันกับที่ทิ้งเงินไว้

ฝ่ายพวกโจรเมื่อมาถึงที่ที่หญิงสาวและเพื่อนหญิงหลายคนเดินทางมา ต่างก็พากันค้นหาเงินในสถานที่นั้นทั่วๆ ไป เพราะเข้าใจว่าบรรดาหญิงทั้งหลายที่หนีไปแล้วทุกๆ คนคงทิ้งเงินไว้ แต่ก็หาไม่พบ เมื่อกำลังค้นหาอยู่นั้นได้พบหญิงสาวผู้นี้เข้าจึงพากันจับตัวลากออกมาขู่เข็ญให้นางมอบเงินให้และให้บอกที่ที่ทิ้งเงิน แต่หญิงสาวไม่ยอมบอก พวกโจรจึงพากันรุมทุบตีหญิงสาวผู้นี้จนถึงแก่ความตาย

เมื่อหญิงสาวถูกโจรทุบตีจนถึงแก่ความตาย ด้วยอำนาจจิตใจที่ฝักใฝ่ ห่วงใยในเงินห้าร้อยที่นางได้ทิ้งไว้ จึงได้เกิดเป็นเปรตเฝ้าทรัพย์อยู่ตรงสถานที่ที่ทิ้งเงินนั้นเอง ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในเปรตวัตถุอัฏฐกถาว่า

สา ธนโลเภน ตตฺเถว เปตา หุตฺวา นิพฺพตฺติ.

เปรตงู

ในเมืองพาราณสี มีเศรษฐีผู้หนึ่งมีเงิน ๔๐ โกฏิ เศรษฐีผู้นี้ได้นำเงินจำนวน ๔ โกฏิของตนไปฝังไว้ ณ ที่ใต้ดินแห่งหนึ่งบริเวณริมฝั่งแม่น้ำคงคา ต่อมาเศรษฐีผู้นี้ป่วยหนัก ในขณะที่ป่วยหนักอยู่นั้นมีความวิตกห่วงใยคิดถึงสมบัติของตนที่ฝังไว้ ครั้นสิ้นชีวิตลงก็ไปเกิดเป็นงูอยู่บนปากหลุมที่ตนได้ฝังทรัพย์ไว้ ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในเอกนิบาตสัจจกิรชาดกอัฏฐกถาว่า

ตสฺมึ ปน กาเล พาราณสีวาสี เอโก จ เสฏฺฐี นทีตีเร จตฺตาฬีสโกฏิธนํ นิทหิตฺวา มรนฺโต ธนตณฺหาย ธนปิฏฺเฐ สปฺโป หุตฺวา นิพฺพตฺติ [๑]

เปรตหนู

ในเมืองพาราณสี มีเศรษฐีผู้หนึ่งมีเงิน ๓๐ โกฏิ เศรษฐีผู้นี้ได้นำเงิน ๓๐ โกฏิของตนไปฝังไว้ที่ใต้ดินบริเวณริมฝั่งแม่น้ำคงคา ด้วยอำนาจของโลภตัณหา เมื่อเศรษฐีได้สิ้นชีวิตลง ก็ได้ไปเกิดเป็นหนูอยู่บนปากหลุมที่ตนได้ฝังทรัพย์ไว้ ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในเอกนิบาตสัจจกิรชาดกอัฏฐกถาว่า

อปโร ตสฺมึเยว ปเทเส ตึสโกฏิโย นิทหิตฺวา มรนฺโต ธนตณฺหาย ตตฺเถว อุนฺทูโร นิพฺพตฺติ [๒]

---

[๑] ชา.อฏฺ. ๒/๒๓๐

[๒] ชา.อฏฺ. ๒/๒๓๐

เปรต ๘๔,๐๐๐

ในอดีตกาลนานมาแล้วสมัยหนึ่งนับถอยหลังจากภัทรกัปนี้เป็นต้นไปเป็นกัปที่ ๙๒ ในกัปที่ ๙๒ นี้ มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งได้อุบัติขึ้นในโลก มีพระนามว่า**ผุสสะ** พระพุทธเจ้าพระองค์นี้มีพี่น้องอยู่ด้วยกัน ๓ คน, ๓ คนพี่น้องเป็นผู้มั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติมาก ต่อมาเมื่อพี่ชายคนโต คือท่านผุสสะได้ออกบวชและสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว น้องชายทั้ง ๒ คนก็มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนานี้ยิ่งนัก ฉะนั้น ทั้ง ๒ พี่น้องจึงได้ตกลงกันนำทรัพย์สมบัติที่มีอยู่ทั้งหมดไปมอบให้แก่เจ้าหน้าที่รัฐบาลเป็นผู้ดูแลรักษาแทนตน คือรัฐมนตรีการคลังผู้หนึ่งและรัฐมนตรีจัดการผลประโยชน์คือเก็บภาษีอากรผู้หนึ่ง เจ้าหน้าที่ทั้งสองคนนี้ต้องรับภาระเป็นผู้ดูแลผลประโยชน์ของ ๒ พี่น้องต่อไป เมื่อ ๒ พี่น้องได้มอบหมายกิจการใหญ่น้อยของตนให้แก่เจ้าหน้าที่ทั้งสองโดยเรียบร้อยแล้ว ก็นำบริวารพันคนไปรักษาศีลสิบในสำนักของพระพุทธเจ้าผุสสะตลอดไตรมาส

ฝ่ายเจ้าหน้าที่ทั้งสองได้รับมอบหมายกิจการต่างๆ จากพี่น้องทั้ง ๒ แล้ว ก็ต้องจัดหาอาหารไปถวายแด่ภิกษุสงฆ์และพระพุทธเจ้าผุสสะพร้อมทั้งพี่น้องทั้ง ๒ และบริวารพันคนทุกๆ เวลาในการหุงอาหารนี้ต้องใช้คนงานเป็นจำนวน ๘๔,๐๐๐ คน ภรรยาของท่านรัฐมนตรีทั้งสองและญาติต่างก็ได้มาช่วยในงานนี้ด้วย

เมื่อการหุงหาอาหารเสร็จแล้ว แทนที่จะจัดการถวายอาหารแด่พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกก่อน กลับชวนกันรับประทานอาหารนั้นเสียก่อนเช่นนี้อยู่เสมอๆ ทุกเวลาไป เมื่อบุคคลเหล่านี้ได้สิ้นชีวิตลงแล้ว ในระหว่าง ๙๐ กัป นับถอยหลังจากกัปนี้เป็นต้นไป กรรมไม่ดีที่เขาได้กระทำไว้นี้ไม่ทราบว่าเขาเหล่านั้นได้ไปบังเกิดเป็นอะไรอยู่ ทราบแต่เพียงว่าในสมัยศาสนาของพระกกุสันโธ พระโกนาคมโน พระกัสสโป บุคคลเหล่านี้ได้บังเกิดเป็นเปรตด้วยกันทุกคนพร้อมทั้งอดอาหารด้วย ฉะนั้นเมื่อถึงสมัยพุทธกาลของพระสมณโคดม เปรตเหล่านี้จึงได้มีโอกาสมาพบกับพระพุทธเจ้าและได้กราบทูลว่า เขาทั้งหลายได้รับทุกข์ทรมานมานานแล้ว ด้วยการอดอาหารนับเป็นเวลาพระพุทธเจ้าได้อุบัติขึ้นถึง ๓ พระองค์ เขายังไม่เคยได้รับประทานอาหารเลย ขอพระองค์จงทรงกรุณาแก่เขาทั้งหลายเพื่อให้ได้อาหารมารับประทานด้วย

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงสดับเรื่องเหล่านี้แล้ว จึงมีพระดำรัสแก่เปรตทั้งหลายเหล่านั้นว่า ญาติของท่านที่เคยเป็นรัฐมนตรีดูแลรักษาผลประโยชน์เมื่อสมัยนั้น ได้มาเป็นพระเจ้าพิมพิสารอยู่ ณ บัดนี้ ฉะนั้น ถ้าพระเจ้าพิมพิสารทรงบำเพ็ญกุศลในเวลาใด ท้าวเธอก็คงจะแผ่ส่วนกุศลนั้นๆ ไปให้ เมื่อพวกเปรตทั้งหลายได้ฟังพระพุทธองค์ตรัสนั้นแล้ว ต่างก็พากันชื่นชมยินดีว่าตนคงจะได้รับอาหารจากพระเจ้าพิมพิสารบ้างเป็นแน่

ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสารนั้น เมื่อท้าวเธอทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเสร็จแล้วทีไรท้าวเธอก็มิได้แผ่ส่วนบุญนั้นให้แก่ญาติที่ตายไปแล้วโดยเฉพาะเลย เป็นแต่แผ่อย่างสามัญคือแผ่ทั่วๆ ไปเท่านั้น ฉะนั้น เปรตเหล่านั้นจึงไม่มีโอกาสที่จะได้อนุโมทนาส่วนกุศลอันเป็นเหตุแห่งการได้รับอาหารซึ่งเป็นผลก็เกิดขึ้นไม่ได้ ในคืนวันหนึ่งเขาจึงพากันไปส่งเสียงร้องและแสดงตัวให้ปรากฏเฉพาะพระพักตร์พระเจ้าพิมพิสาร

เมื่อพระเจ้าพิมพิสารทอดพระเนตรเห็นเปรตเหล่านั้น พร้อมกับได้ยินเสียงร้องของเปรตทั้งหลาย ก็มีความตกพระทัยกลัวอย่างยิ่ง พอรุ่งเช้าก็รีบเสด็จไปเฝ้าทูลถามพระพุทธองค์ว่า เมื่อคืนนี้ข้าพระองค์ได้ยินเสียงร้องผิดปกติ แต่ไม่ทราบว่าเป็นเสียงอะไร ฉะนั้น ขอพระองค์จงทรงพระกรุณาช่วยชี้แจงเรื่องราวทั้งหลายที่ปรากฏขึ้นเมื่อคืนนี้ให้ข้าพระองค์ได้ทราบด้วยเถิด

พระพุทธองค์จึงทรงมีพระราชดำรัสตอบว่า เสียงร้องที่ท้าวเธอได้ยินเมื่อคืนนี้เป็นเสียงของเปรต ที่เป็นญาติของพระองค์แต่สมัยพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าผุสสะ การที่เขาไปส่งเสียงร้องก็เพราะพระองค์ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเสร็จทีไรไม่เคยทรงแผ่ส่วนกุศลให้แก่พวกเขาบ้างเลย พวกเขาได้พากันรอคอยที่จะรับอนุโมทนาส่วนกุศลอันเป็นเหตุ เพื่อจะได้รับผลเป็นอาหารจากพระองค์อยู่ เพราะอดอาหารมาช้านานหนักหนาแล้ว ฉะนั้น ต่อไปนี้ถ้าพระองค์จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลใดๆ ขอพระองค์จงทรงแผ่ส่วนกุศลนั้นๆ ให้แก่เขาโดยเฉพาะๆ ด้วย ดังนั้น พระเจ้าพิมพิสารจึงได้ทรงจัดการบำเพ็ญกุศลเป็นการใหญ่ แล้วก็อุทิศส่วนกุศลนั้นให้แก่เปรตทั้งหลายซึ่งเป็นญาติเหล่านั้นโดยเฉพาะ

ฝ่ายเปรตเหล่านั้น เมื่อได้รับการแผ่ส่วนบุญจากพระเจ้าพิมพิสารแล้ว ต่างก็พากันอนุโมทนาว่า สาธุๆ ขึ้นพร้อมกัน เมื่อได้เปล่งวาจาว่าสาธุๆ พร้อมๆ กัน ก็พ้นจากการเป็นเปรต ได้ไปบังเกิดเป็นเทวดาในชั้นจาตุมหาราชิกาหมดสิ้นด้วยกันทุกคน

เปรตที่รับส่วนบุญได้

ในบรรดาเปรตทั้งหลายที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งสิ้นมี ๑๒ จำพวกบ้าง ๔ จำพวกบ้าง ๒๑ จำพวกบ้าง ฉะนั้น เปรตทั้งหมดนี้ เปรตที่มีโอกาสจะได้รับส่วนบุญจากญาติอุทิศให้ก็มีแต่ปรทัตตุปชีวิกเปรตจำพวกเดียวเท่านั้น ส่วนเปรตอื่นๆ ที่นอกจากนี้ไม่สามารถจะรับส่วนบุญที่ญาติอุทิศไปให้ได้ เพราะเหตุว่าเปรตเหล่านี้อยู่ห่างไกลจากหมู่มนุษย์แต่สำหรับปรทัตตุปชีวิกเปรตนั้นเป็นเปรตที่เกิดอยู่ในบริเวณบ้าน เช่นบุคคลบางคนถูกฆ่าตายโดยปัจจุบัน หรือผู้ที่ตายธรรมดาก็ตาม แต่มีความห่วงใยอาลัยก็เกิดเป็นเปรตอยู่ในบริเวณบ้านนั้นเอง และปรากฏตนให้บรรดาญาติหรือบุคคลอื่นๆ เห็นได้ ตามที่ชาวบ้านเขานิยมพูดกันว่าผีหรือเปรต ผีหรือเปรตเหล่านี้ก็ได้แก่ปรทัตตุปชีวิกเปรตนั้นเอง แต่ถึงแม้ว่าปรทัตตุปชีวิกเปรตจะเป็นเปรตที่เกิดอยู่ในบริเวณบ้านทั้งหลายได้ก็ตาม แต่ถ้าไม่รู้ว่าเขาแผ่ส่วนบุญให้ก็ไม่สามารถที่จะรับส่วนบุญนั้นได้เหมือนกัน ทั้งนี้ก็เพราะว่าถ้าไม่รู้แล้วก็ไม่สามารถจะอนุโมทนาว่าสาธุๆ เมื่อไม่สามารถจะอนุโมทนาว่าสาธุ ก็เป็นอันว่าไม่ได้รับส่วนบุญที่ญาติอุทิศมาให้ เพราะเป็นธรรมดาของเปรตทั้งหลายที่จะต้องเป็นเช่นนั้น ฉะนั้น ปรทัตตุปชีวิกเปรตจำพวกนี้ ก็ไม่เป็นการแน่นอนทีเดียวว่าจะได้รับส่วนบุญจากญาติที่อุทิศให้เสมอไป

เรื่องสัตว์ที่ตายไปแล้วรับส่วนบุญไม่ได้

บรรดาสัตว์ทั้งหลายที่ได้ล่วงลับไปแล้ว ต่างก็ไปเกิดอยู่ในนรกบ้าง เป็นดิรัจฉานบ้าง เป็นเปรตที่อยู่ห่างไกลจากหมู่มนุษย์บ้าง เป็นเทวดาบ้าง เป็นพรหมบ้าง ส่วนญาติทั้งหลายที่อยู่ภายหลังต่างก็ชวนกันทำบุญอุทิศให้แก่บุคคลเหล่านี้อยู่เสมอๆก็ตาม ก็ไม่สำเร็จประโยชน์อันใดแก่บุคคลที่ได้ไปถือกำเนิดในที่ต่างๆ เช่นนั้นได้แต่คงเป็น

ประโยชน์แก่ผู้ที่อุทิศให้เท่านั้น เช่นญาติคนหนึ่งของเราถึงแก่ความตายลงและเกิดเป็นสุนัขอยู่ในบ้าน ถึงแม้ว่าญาติจะทำบุญอุทิศให้ก็จริง แต่บุญนั้นก็ไม่สำเร็จประโยชน์อะไรให้แก่สุนัขนั้นได้ ถึงแม้เป็นเทวดาหรือเป็นพรหมก็เช่นเดียวกัน เพียงแต่รู้ว่าญาติของตนทำบุญและอุทิศส่วนบุญมาให้เท่านั้น บุญนั้นไม่สำเร็จประโยชน์อันใดให้แก่เทวดาและพรหมทั้งหลายเลย

ส่วนผู้ที่ทำบุญอุทิศให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว ถึงแม้ญาตินั้นจะไม่ได้รับส่วนบุญอุทิศไปให้ บุญที่ผู้กระทำได้อุทิศไปให้นั้นก็ไม่สูญหายไปไหน คงเป็นบุญติดตัวอยู่แก่ผู้กระทำเสมอ ทั้งในชาตินี้ชาติหน้าและชาติต่อๆ ไป

ฉะนั้น เมื่อเวลาทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตายไปแล้ว ผู้ทำบุญควรเว้นจากการสนุกสนานเอิกเกริกเฮฮา เช่น มีการเลี้ยงเหล้ากันในขณะนั้น หรือมีมหรสพ คือการเล่นต่างๆ เสีย จะเป็นบ้านหรือที่วัดก็ตาม ผู้ทำบุญควรสมาทานศีลเสียก่อนให้ใจสงบและต้องเจริญมรณานุสสติ อสุภะหรืออนิจจะ ทุกขะ อนัตตาด้วย เพื่อให้กุศลจิตเกิดขึ้น การทำบุญตามที่กล่าวมานี้ ผู้ทำก็ได้อานิสงส์มาก คือได้บุญนั้นเต็มร้อยเปอร์เซ็นต์ และผู้ที่ตายไปแล้ว ถ้าอนุโมทนาก็ได้รับส่วนบุญนั้นเต็มร้อยเปอร์เซ็นต์เช่นเดียวกันกับผู้ทำ

ถ้าหากผู้ทำบุญไม่ได้ทำตามที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ มัวแต่มีการสนุกสนานต่างๆ นานาแล้ว จิตใจในขณะนั้นก็ไม่สงบและกุศลก็เกิดน้อย ฉะนั้น การทำบุญที่เจือด้วยความสนุกสนานเช่นนั้น ผู้ทำบุญย่อมได้อานิสงส์ของการกระทำนั้นเล็กน้อย ไม่สามารถได้บุญเต็มที่ ฝ่ายผู้ที่ได้รับส่วนบุญที่ญาติแผ่ไปให้ก็คงได้รับไม่เต็มที่เช่นเดียวกัน คือกุศลที่เกิดขึ้นในสันดานของผู้ทำมีเพียง ๑ เปอร์เซ็นต์แต่อกุศลมี ๙ เปอร์เซ็นต์ ถ้าหากผู้ทำบุญบังเอิญตายในขณะนั้นเข้า ก็จะต้องไปเกิดในอบายภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่ง และไม่ควรคิดว่าจะเป็นเทวดาหรือมนุษย์ได้

อนึ่ง บุญใดที่บุคคลได้กระทำแล้วในชาติปัจจุบันนี้ และได้อุทิศส่วนบุญนั้นให้แก่ท่านผู้เป็นบิดา มารดา ครูบาอาจารย์ บุตร ภรรยา สามี มิตรสหายที่ได้ล่วงลับไปแล้วในชาติปัจจุบัน พร้อมกับท่านที่เคยเป็นบิดา มารดา ครูบาอาจารย์ บุตร ภรรยา สามี มิตรสหายในอดีตชาติที่ล่วงลับไปแล้ว แม้บุญนั้นก็ย่อมสำเร็จประโยชน์ให้ท่าน

เหล่านั้นได้รับผลบุญที่อุทิศให้นั้นโดยสมบูรณ์ เช่นเดียวกันกับท่านที่ได้เป็นบิดามารดาในชาติปัจจุบันนี้ อนึ่ง อายุของเปรตไม่แน่นอน แล้วแต่กรรม

การแสดงเปตติวิสยบทโดยพิสดาร จบ

อสุรภูมิ

ปทัจเฉทะ ปทสัมพันธะ วจนัตถะ และคำอธิบายอสุรกายบทโดยพิสดาร

วจนัตถะ : - น สุรนฺติ อิสฺสริยกีฬาทีหิ น ทิพฺพนฺตีติ *อสุรา* "สัตว์เหล่าใดไม่สว่างรุ่งโรจน์โดยความเป็นใหญ่และสนุกรื่นเริง ฉะนั้น สัตว์เหล่านั้นชื่อว่า อสุระ", **อสุรานํ กาโย *อสุรกาโย*** "หมู่แห่งอสุระทั้งหลายชื่อว่า อสุรกาย"

ในวจนัตถะนี้อธิบายว่า สัตว์ที่เรียกว่าอสุระนั้น เพราะไม่สว่างรุ่งโรจน์โดยความเป็นใหญ่และความสนุกรื่นเริง คำว่าสว่างรุ่งโรจน์ ณ ที่นี้ ไม่ได้หมายถึงความสว่างที่เป็นรัศมีออกจากตัว แต่หมายถึงความสว่างรุ่งโรจน์โดยความเป็นอยู่ อุปมาเช่นคนทั้งหลายที่เป็นอยู่ในมนุษย์โลกทุกวันนี้ บางคนได้กระทำทุจริตผิดกฎหมายของบ้านเมือง ถูกลงโทษจำคุกอยู่ในเรือนจำ บุคคลเหล่านี้ย่อมได้รับทุกข์โดยนานาประการ เช่น อาหารการกินก็อดอยาก ถึงแม้จะได้อาหารก็ได้อาหารที่เลวๆ ตลอดจนผ้าที่จะนุ่งจะห่ม ที่หลับที่นอนก็ล้วนแล้วแต่ไม่ดีทั้งสิ้น มิหนำซ้ำยังต้องถูกจองจำด้วยโซ่ตรวนที่ขาอีก เขาได้รับความทุกข์ยากลำบากในการเป็นอยู่เช่นนี้แหละ จึงเรียกว่าไม่มีความสว่างรุ่งโรจน์ในทางเป็นใหญ่และความสนุกรื่นเริงไม่เหมือนกันกับบุคคลที่อยู่ภายนอกอันได้แก่บุคคลที่มั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ เขาเหล่านี้ย่อมได้รับความสุขความสบายในการเป็นอยู่ที่เกิดจากการมีโภคทรัพย์นั้นๆ อย่างสมบูรณ์ จึงเรียกบุคคลเหล่านี้ว่า เป็นผู้ที่มีความรุ่งโรจน์ในทางเป็นใหญ่และสนุกรื่นเริง อันเป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับบุคคลที่ถูกจองจำอยู่ในเรือนจำดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น

ฉะนั้น คำว่า **อสุระที่มีความหมายตรงกับวจนัตถะนี้ ก็ได้แก่กาลกัญจิกเปรตอสุระ** ธรรมดากาลกัญจิกเปรตอสุระนี้ไม่มีภูมิเป็นที่อยู่โดยเฉพาะ เที่ยวอยู่ตามสถานที่

ต่างๆ ในมนุษยโลกนี้เอง เช่น อยู่ตามป่า ทะเล มหาสมุทร ภูเขา เกาะและเหว ฉะนั้น พระอนุรุทธาจารย์จึงแสดงไว้ว่า **อสุรกาโย** หมู่แห่งกาลกัญจิกเปรตอสุระนั้นเอง เรียกว่า **อสุรภูมิ**

หมายเหตุ : ความลำบากของกาลกัญจิกเปรตอสุระได้แสดงไว้แล้วในจำพวกเปรต จึงไม่แสดงไว้ในที่นี้อีก ถึงแม้กาลกัญจิกเปรตอื่นๆ ก็คงได้รับความลำบากเช่นเดียวกัน

การจำแนกสัตว์ที่เรียกว่าอสุระ (อสูร) โดยความว่าอสุระ

อสุระมี ๓ อย่าง คือ เทวอสุระ เปตติอสุระ นิรยอสุระ

เทวอสุระ ได้แก่ เทวดาที่เรียกว่าอสุระ

เปตติอสุระ ได้แก่ เปรตที่เรียกว่าอสุระ

นิรยอสุระ ได้แก่ สัตว์นรกที่เรียกว่าอสุระ

เทวอสุระมี ๖ อย่าง คือ

๑. เวปจิตติอสุระ ๒. พลิอสุระ

๓. ราหุอสุระ ๔. ปหาราทอสุระ

๕. สัมพรอสุระ ๖. วินิปาติกอสุระ

ในบรรดาเทวอสุระ ๖ อย่างนี้ เวปจิตติอสุระ ๑ พลิอสุระ ๑ ราหุอสุระ ๑ ปหาราทอสุระ ๑ สัมพรตีอสุระ ๑ รวม ๕ พวกนี้ ที่เรียกว่าอสุระนั้น เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อเทวดาชั้นตาวติงสา ถึงแม้ว่าสถานที่อยู่ของเทวดาทั้ง ๕ จำพวกนี้จะอยู่ใต้ภูเขาสิเนรุก็จริง แต่ก็สงเคราะห์เข้าในจำพวกเทวดาชั้นตาวติงสาได้, ส่วนเทวดาที่เรียกว่าวินิปาติกอสุระนั้น ได้แก่ ปิยังกรมาตา, อุตตรมาตา, ผุสสมิตตา, ธัมมคุตตา เป็นต้น

วินิปาติกอสุระ อันได้แก่ ปิยังกรมาตาเป็นต้น ที่เรียกว่าอสุระนั้นเพราะวินิปาติกอสุระนี้ ว่าโดยรูปร่างสัณฐานก็เล็กกว่าเทวดาที่อยู่ในชั้นตาวติงสา ว่าโดยอำนาจก็น้อยกว่าและสถานที่อยู่ของวินิปาติกอสุระ ก็เที่ยวอาศัยอยู่ในมนุษยโลกทั่วไป

เช่น ตามป่าตามเขา ต้นไม้ และศาลที่เขาปลูกไว้ ซึ่งเป็นที่อยู่ของภุมมัฏฐเทวดาทั้งหลาย ฉะนั้น วินิปาติกอสุระนี้ก็คงเป็นบริวารของภุมมัฏฐเทวดานั่นเอง ถ้าสงเคราะห์เข้าในจำพวกเทวดาแล้วก็คงสงเคราะห์เข้าในจำพวกเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา

เปตติอสุระมี ๓ จำพวก

เปตติอสุระมี ๓ จำพวก คือ กาลกัญจิกเปรตอสุระ เวมานิกเปรตอสุระ อาวุธิกเปรตอสุระ บรรดาเปรตทั้งสามจำพวกนี้

๑. กาลกัญจิกเปรตอสุระ เป็นเปรตอสุระที่จัดเข้าในคำว่า **อสุรกาโย** ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ฉะนั้น ในวจนัตถะข้อแรกที่กล่าวว่า **น สุรนฺติ อิสฺสริยกิฬาทีหิ น ทิพฺพนฺตีติ *อสุรา*** นั้น ข้อความของวจนัตถะนี้ มุ่งหมายเอาเฉพาะแต่กาลกัญจิกเปรตอสุระจำพวกเดียว มิได้หมายถึงพวกอสุระประเภทอื่นๆ ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในชินาลังการฎีกาว่า

อสุรกาโยติ ยสฺมา อสุรา นาม กาลกญฺจิกเปตา, ตสฺมา เต เปเตสุ ปวิฏฺฐา [๑]

๒. เวมานิกเปรตอสุระ เป็นจำพวกเปรตที่ได้เสวยทุกข์ในเวลากลางวันแต่กลางคืนได้เสวยสุข, ความสุขที่ได้เสวยในเวลากลางคืนนั้น เหมือนกับความสุขที่มีอยู่ในชั้นตาวติงสา อาศัยการที่ได้เสวยความสุขในเวลากลางคืนเหมือนกับเทวดาชั้นตาวติงสานี้แหละ จึงเรียกว่าอสุระในที่นี้

๓. อาวุธิกเปรตอสุระ ได้แก่จำพวกเปรตที่ประหัตประหารซึ่งกันและกันด้วยอาวุธต่างๆ อาวุธิกเปรตที่เรียกว่าอสุระนั้น เพราะเป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับเทวดาชั้นตาวติงสาโดยความเป็นอยู่ เพราะเทวดาชั้นตาวติงสานั้นมีความรักใคร่ซึ่งกันและกัน ส่วนอาวุธิกเปรตว่าโดยความเป็นอยู่แล้ว มีแต่การประหัตประหารซึ่งกันและกัน

---

[๑] ชินา.ฎี. ๗๖

นิรยอสุระหนึ่งจำพวก

เปรตจำพวกหนึ่งที่ต้องเสวยทุกข์อยู่ในโลกันตริกนรก โลกันตริกนรกนี้ตั้งอยู่ระหว่างกลางของจักรวาลทั้งสามที่มีเขตเชื่อมติดต่อกัน ว่าโดยส่วนรอบของจักรวาลแล้ว จักรวาลหนึ่งๆ ก็มีลักษณะกลมด้วยกันทั้งสามจักรวาล ฉะนั้น เมื่อจักรวาลทั้งสามมีขอบเขตมาเชื่อมติดต่อกันเข้าเช่นนี้ ก็ปรากฏมีเป็นช่องว่างขึ้นตรงกลาง อุปมาเหมือนกับเราเอาถ้วยแก้วสามใบมาตั้งรวมกันเข้าเป็นสามมุม ก็ย่อมมีช่องว่างอยู่ตรงระหว่างกลางของถ้วยแก้วที่ได้ตั้งไว้ทั้งสามใบฉันใด เมื่อจักรวาลทั้งสามจักรวาลได้เชื่อมต่อกันเข้าเป็นสามมุมแล้วก็ย่อมมีเป็นช่องว่างขึ้นระหว่างกลางของจักรวาลทั้งสามฉันนั้น ฉะนั้น ในช่องว่างระหว่างกลางของจักรวาลทั้งสามนี้แหละเป็นโลกันตริกนรก อันเป็นที่อาศัยของสัตว์ที่เรียกว่า สัตว์โลกันตริกนรก ภายในช่องนี้มืดมิดภายใต้มีน้ำเย็นจัด ถ้าสัตว์นรกตนใดตนหนึ่งตกลงไปในน้ำนี้ ร่างกายของสัตว์นรกนั้นจะละลายลงทันทีเหมือนกันกับเอาเกลือใส่ลงไปในน้ำ เกลือย่อมละลายหายไปฉันใด ร่างกายของสัตว์นรกที่ตกลงไปในโลกันตริกะนี้ก็ละลายหายสูญไปสิ้นฉันนั้น

บรรดาสัตว์โลกันตริกนรกทั้งหลายที่อยู่ในโลกันตริกนรกนี้ ความเป็นอยู่ของสัตว์เหล่านี้เหมือนกันกับสัตว์ค้างคาวที่เกาะอยู่ตามฝาผนัง และกำลังไต่ไปมาตามฝาผนังอยู่ฉะนั้น สัตว์นรกเหล่านี้ต่างก็พากันเกาะอยู่ตามขอบจักรวาลภายในช่องว่างตรงกลางของจักรวาลทั้งสาม ซึ่งมีขอบเขตเชื่อมต่อกัน เมื่อสัตว์นรกเหล่านี้เกาะอยู่ตามขอบของจักรวาลนั้น ได้มีความหิวกระหายเป็นกำลัง ฉะนั้นขณะที่กำลังไต่ไปไต่มาอยู่ตามขอบของจักรวาลนั้น ถ้าไปพบสัตว์นรกด้วยกันตนใดตนหนึ่งเข้าแล้ว ก็สำคัญผิดคิดว่าตนได้พบอาหาร ต่างฝ่ายต่างก็กระโดดเข้ากัดกันทันที เมื่อต่างฝ่ายต่างกระโดดเข้ากัดกันก็ต้องปล่อยมือจากการเกาะ เมื่อเป็นเช่นนี้สัตว์นรกที่กัดกันนั้นก็ตกลงไปในน้ำซึ่งมีอยู่ ณ ภายใต้นั้นเอง

สัตว์โลกันตริกนรกที่เรียกว่าอสุระ ก็เพราะว่าเป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับเทวดาชั้นตาวติงสา โดยความเป็นอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ อารมณ์ที่เทวดาชั้นตาวติงสาได้เสวยอยู่ล้วนแต่เป็นฝ่ายอิฏฐารมณ์ทั้งสิ้น ส่วนอารมณ์ที่สัตว์โลกันตริกนรกกำลัง

เสวยอยู่เป็นอนิฏฐารมณ์ (สัตว์โลกันตริกนรกที่เรียกว่าอสุระนี้ มีมาในพุทธวังสอัฏฐกถา)

อสุรกายภูมินี้ ถ้าจะสงเคราะห์ก็สงเคราะห์เข้าในเปตติภูมิ แต่การที่ท่านมาจัดเป็นอสุรกายภูมิเข้าอีกเช่นนี้ ก็เพราะว่าในบรรดาเปรตทั้งหลายนั้น มีเปรตที่พิเศษอีกพวกหนึ่ง ฉะนั้น เปรตที่เป็นพิเศษนี้ท่านจึงเรียกว่าอสุรกาย ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในสังยุตตนิกายทสุตตรสุตตอัฏฐกถาว่า

เปตฺติวิสเยเนว อสุรกาโย คหิโต

ประวัติของเทวดาชั้นตาวติงสา (ดาวดึงส์) ที่กระทำสงครามกับเทวอสุระ (เทพอสูร) ๕ จำพวก

ดั้งเดิมมาในสมัยต้นกัป เทวโลกชั้นตาวติงสานั้นเป็นสถานที่อยู่ของเทวอสูรทั้งหลาย ครั้นต่อมา **มฆมานพ**ได้ไปบังเกิดเป็นพระอินทร์ในชั้นนั้น อยู่มาวันหนึ่งพระอินทร์ได้มีการประชุมเทวดาทั้งหลายในชั้นตาวติงสา และมีการเลี้ยงเหล้า เมื่อการเลี้ยงเหล้าได้ผ่านไปโดยเรียบร้อยตามความประสงค์ของพระอินทร์ ผู้เป็นจอมเทวะแล้ว บรรดาเทวดาที่มาชุมนุมกันอย่างคับคั่งในเวลานั้น ยังมีเทวดาในชั้นตาวติงสาพวกหนึ่งมีความมึนเมามากที่สุด เทวดาพวกนี้ได้แก่พวกเวปจิตติอสูร เป็นต้นนั้นเอง

ฝ่ายพระอินทร์ เมื่อเห็นพวกเทวดาเหล่านี้เมามากสมความมุ่งหมายของตนตามที่ได้ตั้งใจไว้ ก็สบโอกาสอันเหมาะที่จะลงมือกระทำการกำจัดพวกเทวดาเหล่านี้ให้พ้นออกไปจากชั้นตาวติงสา ฉะนั้น พระอินทร์กับบริวารซึ่งกำลังเตรียมพร้อมอยู่แล้วต่างก็พากันรุมจับเวปจิตติอสูรโยนลงไปภายใต้ภูเขาสิเนรุด้วยอำนาจฤทธิ์ของพระอินทร์และบริวาร

ณ ภายใต้ภูเขาสิเนรุนี้ มีนครอยู่นครหนึ่ง ซึ่งคล้ายกันกับนครที่มีอยู่ในชั้นตาวติงสาเทวโลก เมื่อเวปจิตติอสูรกับพวกถูกจับตัวโยนลงมา ณ ภายใต้ภูเขาสิเนรุนั้นในขณะนั้นปรากฏว่า เวปจิตติอสูรกับพวกกำลังเมาจัด ทั้งการกระทำนั้นก็เป็นไปด้วยอิทธิฤทธิ์ ฉะนั้น เวปจิตติอสูรกับพวกก็ยังไม่รู้ว่าตนได้ถูกจับตัวโยนลงมา ณ

ภายใต้ภูเขาสิเนรุแม้แต่ประการใด ทั้งนี้ก็เพราะภายใต้ภูเขาสิเนรุนั้นมีนครคล้ายกันกับนครของชั้นตาวติงสา ฉะนั้น เวปจิตติอสูรกับพวกจึงไม่มีความสงสัยหรือระแวงใจแม้แต่อย่างใด คงอยู่ไปเป็นปกติเหมือนกับที่เคยอยู่ในนครชั้นตาวติงสา

ทั้งสองนครนี้มีข้อที่จะพึงสังเกตให้รู้ได้ว่าต่างกันนั้นก็อยู่ที่ต้นไม้ เพราะในชั้นตาวติงสานครมีต้นไม้ชื่อว่า **ปาริฉัตตกะ** (ต้นทองหลาง) แต่นครของอสูรภายใต้ภูเขาสิเนรุ มี**ต้นปาฏลิ** (ต้นแคฝอย) แต่ชื่อของนครทั้งสองนี้เหมือนกันคือชื่อว่า **อยุชฌปุรนคร** ฉะนั้น เวปจิตติอสูรกับพวกจึงไม่มีความสงสัยแม้แต่ประการใด ต่อมาเมื่อถึงฤดูออกดอกต้นไม้ที่มีอยู่ในนครภายใต้ภูเขาสิเนรุก็มีดอกขึ้น เมื่อเวปจิตติอสูรกับพวกได้เห็นดอกไม้นี้แล้ว ก็เกิดความระแวงใจขึ้นทันทีว่าไม่ใช่เป็นต้นไม้ที่มีอยู่ในนครชั้นตาวติงสา ต้นไม้ที่มีอยู่ในนครชั้นตาวติงสานั้นเป็นต้นทองหลาง แต่นี่เป็นต้นแคฝอยก็รู้ได้ว่าในขณะที่ตนกับพวกมีการเลี้ยงเหล้ากันในชั้นตาวติงสานั้น ตนกับพวกมีความเมาจัด ฉะนั้น จึงเป็นโอกาสให้พระอินทร์กับพวกทำการจับตัวโยนลงมาภายในสถานที่นี้ เมื่อเวปจิตติอสูรกับพวกได้สำนึกแล้ว ก็มีความโกรธแค้นต่อพระอินทร์เป็นอย่างยิ่ง จึงได้ประชุมกันเพื่อจะทำสงครามกับพระอินทร์ เพื่อจะชิงเอาอยุชฌปุรนครในชั้นตาวติงสากลับคืนมาเป็นของตนอย่างเดิม

การประชุมได้ตกลงกันโดยพร้อมเพรียงว่า จะต้องทำสงครามกับพระอินทร์อย่างแน่นอน เวปจิตติอสุระจึงได้จัดตั้งกองทัพขึ้น เรียกว่า กองทัพอสูร, สถานที่ของภูเขาสิเนรุที่เป็นตอนล่างนั้น นับแต่บนพื้นมหาสมุทรขึ้นไปแบ่งออกเป็น ๕ ชั้น ชั้นหนึ่งๆ มีลักษณะเป็นพื้นที่เวียนไปรอบๆ เขา เช่นเดียวกันกับบันไดเวียน

พื้นที่เวียนไปรอบเขาหนึ่งรอบก็เป็นชั้นหนึ่ง ในชั้นหนึ่งๆ ก็ต้องมีเทวดารักษาสถานที่ประจำอยู่ทั้ง ๕ ชั้น โดยนับแต่ตอนล่างขึ้นไป

ฉะนั้น ตอนล่างของภูเขาสิเนรุอันเป็นชั้นที่หนึ่งนั้น มีเทวดาที่มีรูปร่างเหมือนพญานาคชื่อว่า**นาคะ**คอยดูแลรักษาประจำอยู่ ถัดขึ้นไปชั้นที่สองก็มีเทวดาชื่อว่า **คฬุนะ** (ครุฑ) คอยดูแลรักษาประจำอยู่ชั้นที่สามมีเทวดาชื่อว่า**กุมภัณฑะ** คอยดูแลรักษาประจำอยู่ ชั้นที่สี่มีเทวดาชื่อว่า**ยักขะ** คอยดูแลรักษาประจำอยู่ ชั้นที่ห้ามีเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาประจำอยู่ เมื่อสถานที่ของภูเขาสิเนรุมีลักษณะเป็นพื้นที่เวียนรอบภูเขาเป็น ๕

ชั้นนี้ พร้อมกับมีเทวดารักษาอยู่ทุกๆ ชั้น ฉะนั้น เมื่อพวกเวปจิตติอสุระจะยกกองทัพขึ้นไปสู้รบกับพระอินทร์ จึงต้องยกกองทัพขึ้นไปตามลำดับชั้นของภูเขา เมื่อกองทัพอสูรได้ยกมาถึงชั้นที่หนึ่งอันเป็นสถานที่เทวดานาครักษาประจำอยู่ เทวดานาคทั้งหลายก็พากันยกพวกออกต่อต้านตามหน้าที่ของตนที่มีหน้าที่รักษาสถานที่นั้นๆ แต่เทวดาที่มีหน้าที่รักษาสถานที่ทั้ง ๕ ชั้นนี้ไม่มีฤทธิ์หรือกำลังพอเพียงที่จะทำการต่อสู้กับกองทัพอสูรได้ จึงพากันแตกพ่ายหนีไปทุกๆ ชั้น กองทัพอสูรก็ผ่านขึ้นไปได้โดยลำดับ จนถึงกับพระอินทร์ต้องยกกองทัพออกมาสู้รบด้วยตนเอง

ในการทำสงครามระหว่างพระอินทร์กับอสูรนั้น ไม่เหมือนกับการทำสงครามในมนุษย์ การทำสงครามในมนุษย์มีการตาย บาดเจ็บสาหัสและไม่สาหัส เช่นแขนขาด ขาขาด ร่างกายมีบาดแผลโลหิตไหล, ส่วนการทำสงครามในชั้นเทวโลกไม่มีการตายและบาดเจ็บ คงเป็นเหมือนรูปหุ่นต่อรูปหุ่นรบกัน ถ้าฝ่ายใดสู้ไม่ไหวเพราะมีพวกน้อยกว่าก็พากันหลบหนีเข้าไปในนคร แล้วก็พากันปิดประตูนครที่มีประจำอยู่ทั้ง ๔ ทิศเสีย ฝ่ายชนะก็ต้องถอยไปเพราะไม่สามารถจะทำลายประตูเข้าไปได้

การทำสงครามระหว่างพระอินทร์กับอสูรนี้ ต่างก็ผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะ บางครั้งพระอินทร์เป็นฝ่ายแพ้ พระอินทร์กับพวกก็พากันหนีเข้าในนครและปิดประตูนครเสีย พวกอสูรก็ต้องถอยทัพกลับ เพราะไม่สามารถจะตีหักเข้าไปได้ บางครั้งพระอินทร์เป็นฝ่ายชนะตีกองทัพอสูรแตกพ่ายไป แล้วพระอินทร์ก็ยกกองทัพประชิดติดตามไปจนถึงนครของพวกอสูร พวกอสูรก็พากันหนีเข้าในนครและปิดประตูนครทั้ง ๔ ทิศเสีย พระอินทร์ก็ไม่สามารถจะตีหักเข้าไปได้เช่นเดียวกัน จึงจำเป็นต้องยกทัพกลับไป โดยเหตุนี้นครทั้งสองฝ่ายจึงมีชื่อว่า อยุชฌปุรนคร แปลว่า นครที่สามารถป้องกันเหตุอันตรายที่เกิดจากภายนอกได้

การแสดงประวัติของเทวดาชั้นตาวติงสาที่ต้องกระทำสงครามกันนี้ มีมาในสารัตถทีปนีฎีกา และนวังคุตตรอัฏฐกถา

การกระทำสงครามซึ่งกันและกัน ระหว่างพระอินทร์กับพวกอสูร นับจำเดิมตั้งแต่สมัยต้นกัปตลอดเรื่อยมาจนถึงสมัยพุทธกาลและจนกระทั่งถึงบัดนี้ พระอินทร์กับพวกอสูรก็ยังคงกระทำสงครามกันอยู่เสมอ

เมื่อครั้งสมัยพุทธกาลมีเรื่องเกิดขึ้น โดยพระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในพระบาลีมหาวัคคสังยุตดังนี้ว่า

ในมัชฌิมประเทศ มีสระโบกขรณีอยู่สระหนึ่ง ชื่อว่า สุมาคธะ ภายในสระนี้มีดอกบัวบานแย้มอยู่ทั่วไป ที่ริมขอบสระโบกขรณีมีบุรุษผู้หนึ่งกำลังนั่งพักผ่อนร่างกายอยู่ ในขณะที่เขากำลังนั่งพักผ่อนอยู่นั้น บุรุษผู้นี้ก็รำพึงถึงเรื่องราวต่างๆ ว่าพระอาทิตย์ พระจันทร์ ต้นไม้นานาชนิดที่มีอยู่ในโลก ตลอดจนถึงสิ่งทั้งหลายมีแผ่นดินมหาสมุทร เป็นต้นเหล่านี้เกิดมาจากไหนหนอ ขณะที่เขารำพึงถึงเรื่องต่างๆ อยู่นั้นตรงหน้าของบุรุษผู้นั้น ปรากฏเป็นกองทัพกองหนึ่งที่พรั่งพร้อมด้วยพลรบทั้ง ๔ เหล่าคือ พลช้าง พลม้า พลรถ พลเท้า ที่กำลังพ่ายแพ้แก่ศัตรูแล้วพากันหลบหนีมาทางสระโบกขรณีนี้ เมื่อกองทัพทั้ง ๔ เหล่าได้หนีมาถึงสระโบกขรณีแล้ว ต่างก็เนรมิตตัวให้เล็กลงแล้วเข้าไปในดอกบัวที่มีอยู่ในสระนั้นจนหมดสิ้นทั้งกองทัพ เพื่อจะไม่ให้ฝ่ายข้าศึกที่ยกติดตามมาภายหลังได้พบเห็น เมื่อพวกอสูรเนรมิตตัวเข้าไปหลบซ่อนอยู่ภายในดอกบัวได้แล้ว ต่างก็ชวนกันเดินทางเล็ดลอดหนีต่อไปยังนครของตนที่ตั้งอยู่ ณ ภายใต้ภูเขาสิเนรุ

บุรุษที่กำลังนั่งอยู่นั้น เมื่อได้เห็นเหตุการณ์อันเป็นสิ่งที่เหลือวิสัยที่เขาจะพึงเห็นได้เช่นนี้ ก็มีความประหลาดใจเป็นอย่างยิ่ง แล้วหวนคิดขึ้นว่าเรานี้เห็นจะเป็นบ้าแน่แล้ว เพราะได้มาพบเห็นสิ่งที่ผิดปกติแปลกจากความเป็นธรรมดาไป จึงได้นำเรื่องราวตามที่ตนได้พบเห็นมานั้น ทูลถามต่อพระพุทธองค์ พระองค์จึงทรงมีพระดำรัสตอบว่า เรื่องที่เขาได้พบเห็นมานั้นเป็นความจริง กองทัพที่แตกพ่ายหนีมานั้นเป็นกองทัพ ฝ่ายอสูรที่กำลังถูกพวกพระอินทร์ตีแตกและกำลังติดตามตัวอยู่ พวกอสูรเหล่านี้จึงได้พากันเนรมิตตัวเข้าไปหลบซ่อนอยู่ในดอกบัวก่อน เพื่อจะไม่ให้พวกพระอินทร์ที่กำลังยกทัพตามมานั้นเห็น แล้วจึงจะพากันหนีต่อไปยังนครของตน ณ ภายใต้ภูเขาสิเนรุ

โทษที่เป็นเหตุให้ไปเกิดในอสุรภูมิ

บุคคลบางคนที่อยู่ในโลกนี้เป็นผู้มียศและทรัพย์พอสมควร หรือใหญ่ยิ่งก็ตาม แต่บุคคลเหล่านี้เป็นผู้มีจิตใจไม่ดีหรือเป็นผู้ได้สดับตรับฟังน้อย ฉะนั้น จึงไม่สามารถจะเลือกเฟ้นว่า บุคคลใดควรจะยกย่องสรรเสริญ และบุคคลใดไม่ควรยกย่องสรรเสริญ เมื่อเป็นเช่นนี้ เขาจึงได้ใช้อำนาจและทรัพย์สมบัติไปในทางที่ผิด คือบุคคลที่มีคุณงามความดีมีศีลธรรมควรจะยกย่องสรรเสริญ ก็กลับใช้อำนาจทางกายกดขี่ข่มเหง ใช้อำนาจทางวาจา กล่าวคำดูถูกติเตียน ส่วนบุคคลที่ไม่ดีมีความประพฤติทุจริตผิดศีลธรรมก็กลับไปยกย่องสรรเสริญ บุคคลเช่นนี้เมื่อละโลกนี้ไปแล้วย่อมไปบังเกิดในอสูรภูมิ

คำอธิบายเกี่ยวกับอสุรกายบทโดยพิสดาร จบ

การจำแนกอบายภูมิทั้ง ๔ ที่เป็นทุคติโดยตรงและโดยอ้อม

นรก ติรัจฉาน เปรต อสุรกาย ทั้ง ๔ อย่างนี้ เรียกอบายภูมิดังที่ได้แสดงมาแล้วแต่เบื้องต้น อบายภูมิทั้ง ๔ นี้เรียกว่าทุคติภูมิ เพราะเป็นที่เกิดแห่งสัตว์ทั้งหลายด้วยความลำบาก ดังมีวจนัตถะว่า

ทุกฺเขน คนฺตพฺพาติ ทุคฺคติ

ภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งสัตว์ทั้งหลายด้วยความลำบาก ชื่อว่า **ทุคติภูมิ**

ในบรรดาอบายภูมิทั้ง ๔ นี้ นรก เปรต อสุรกาย เรียกว่าทุคติโดยตรง ส่วนติรัจฉานที่เรียกว่าทุคตินั้นเป็นการเรียกโดยอ้อม เพราะติรัจฉานบางจำพวก มีพญานาคราชสีห์ พญาช้างฉัตทันต์เหล่านี้ล้วนแต่มีฤทธิ์มากและมีความสุข ฉะนั้น ติรัจฉานภูมิจึงจัดเข้าในทุคติภูมิโดยตรงไม่ได้ ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในเนตติอัฏฐกถาว่า

อปายคฺคหเณน ติรจฺฉานโยนึ ทีเปติ, ทุคฺคติคฺคหเณน เปตฺติวิสยํ ทีเปติ

แปลความว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงชาติของติรัจฉานด้วยศัพท์ว่า อปาย ทรงแสดงนรก เปรต อสุรกาย ทั้งสามด้วยศัพท์ว่า ทุคฺคติ

ในบางปกรณ์เช่น เนตติอัฏฐกถา เมื่อแสดงถึงนรก เปรต อสุรกายทั้งสามจำพวกนี้แล้ว ท่านใช้คำว่า **เปตฺติ** อย่างเดียว เป็นอันรวมถึงนรกและอสุรกายด้วย เพราะสัตว์ทั้งหลายที่ละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมเกิดขึ้นในภพใหม่โดยความปรากฏเป็นร่างกายใหญ่โตขึ้นทันที ถ้าเกิดในนิรยภูมิก็เรียกว่าสัตว์นรก ถ้าเกิดในเปตติภูมิก็เรียกว่า สัตว์เปรต ถ้าเกิดในอสุรกายภูมิก็เรียกว่าสัตว์อสุรกาย การที่ท่านเรียกรวมกันว่าเป็นสัตว์เปรตอย่างเดียวนั้น ก็เพราะท่านหมายถึงรูปร่างสัณฐานของสัตว์ทั้งสามจำพวกนี้เป็นอนิฏฐารมณ์ เหมือนกันโดยร่างกาย และอีกอย่างหนึ่งสัตว์เหล่านี้เมื่อจุติจากภพเก่าและเกิดขึ้นในภพใหม่นั้น ร่างกายปรากฏใหญ่โตขึ้นทันที อาศัยเหตุนี้ท่านจึงได้รวมเรียกว่าสัตว์เปรตอย่างเดียว

คำอธิบายประเภทของทุคติและสุคติ

ทุคติและประเภทของคติ

คติ แปลว่าที่ไปเกิดของสัตว์

คติมี ๔ ความหมาย คือ

๑. **คติคติ** ภพเป็นที่ไปเกิดแห่งสัตว์

๒. **นิพพัตติคติ** ความเป็นความเกิด

๓. **อัชฌาสยคติ** อัธยาศัยหรือความประสงค์

๔. **วิภวคติ** ความสูญเสีย [๑]

---

[๑] โดยทั่วไปแล้วในคัมภีร์พระบาลี อรรถกถา ฎีกา แสดงคติไว้ ๕ ความหมาย โดยข้อที่ ๕ ได้แก่ **นิปผัตติคติ-ความสำเร็จ**, (ผู้ชำระ)

คำว่าคติในที่นี้ได้แก่ **คติคติ** ดังมีวจนัตถะในปัณณาสอัฏฐกถา ว่า

สุกตทุกฺกฏกมฺมวเสน คนฺตพฺพาติ คติ

ภูมิที่สัตว์ทั้งหลายพึงไป โดยอำนาจแห่งกรรมที่ได้ทำไปแล้ว ที่เป็นส่วนดีและไม่ดี ชื่อว่า **คติ**

ความหมายของทุคติ

คำว่า ทุคติ แยกบทเป็น ทุ + คติ แปลว่า ไม่ดี คติ แปลว่าที่ไปเกิดของสัตว์ มีวจนัตถะแสดงไว้ในปัณณาสอัฏฐกถา ว่า

ทุกฺขสฺส คติ ปฏิสรณนฺติ ทุคฺคติ [๑]

ภูมิที่ชื่อว่า ทุคติ เพราะเป็นที่เกิดแห่งความลำบาก, หรืออีกนัยหนึ่ง

ทุกฺเขน คนฺตพฺพาติ ทุคฺคติ

ภูมิที่สัตว์พึงไปโดยความลำบาก ชื่อว่า **ทุคติ**

ประเภทของทุคติ

ทุคติมี ๓ อย่าง คือ **๑. อคาริยปฏิปัตติทุคติ ๒. อนาคาริยปฏิปัตติทุคติ ๓. คติทุคติ**

ในทุคติทั้ง ๓ ประการนี้ คฤหัสถ์ผู้ครองเรือนได้กระทำทุจริตด้วยอำนาจของกิเลส ชื่อว่า **อคาริยปฏิปัตติทุคติ**

ภิกษุสามเณรที่อยู่ในพระพุทธศาสนา ได้ปฏิบัติผิดคือทำลายศรัทธาที่มีอยู่ในสันดานของพุทธศาสนิกชนให้เศร้าหมองไป (กุลทูสนะ) และทำตัวเป็นหมอดู หมอยา (อเนสนะ) ภิกษุสามเณรผู้กระทำผิดดังที่ได้กล่าวมานี้ ชื่อว่า **อนาคาริยปฏิปัตติทุคติ**

ส่วนคติทุคตินั้น ได้แก่คฤหัสถ์และภิกษุสามเณรที่ได้กระทำผิดดังที่ได้กล่าวมาเมื่อเวลาตายได้ไปบังเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ เรียกว่า **คติทุคติ**

(ประเภทแห่งทุคติทั้งสามประการนี้ มีมาในมูลปัณณาสอัฏฐกถา)

---

[๑] ปปัญจสูทนี ๒/๔๙

ความหมายของสุคติ

สุคติ ถ้าแยกบท เป็น สุ + คติ สุ แปลว่า “ดี”, คติ แปลว่า “ที่ไปเกิดของสัตว์” ดังมีวจนัตถะแสดงไว้ในเนตติอัฏฐกถา ว่า

สุนฺทรา คติ สุคติ

ภูมิที่ดีชื่อว่า **สุคติ**

ประเภทของสุคติ

สุคติมี ๓ อย่าง คือ ๑. อคาริยปฏิปัตติสุคติ ๒. อนาคาริยปฏิปัตติสุคติ ๓. คติสุคติ

ในสุคติทั้ง ๓ ประการนี้ คฤหัสถ์ผู้ครองเรือนได้ประพฤติสุจริตอยู่ในกุศลกรรมบท ๑๐ ชื่อว่า **อคาริยปฏิปัตติสุคติ**

ภิกษุสามเณรที่อยู่ในพระพุทธศาสนา ได้ปฏิบัติคันถธุระวิปัสสนาธุระอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งสองอย่าง ชื่อว่า **อนาคาริยปฏิปัตติสุคติ**

ส่วน **คติสุคติ** นั้น ได้แก่คฤหัสถ์และภิกษุสามเณรที่ได้ประพฤติดีปฏิบัติชอบดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เมื่อเวลาตายได้ไปบังเกิดในมนุษยโลกเทวโลก ชื่อว่า คติสุคติ (ประเภทสุคติทั้งสามประการนี้ มีมาในมูลปัณณาสอัฏฐกถา)

การแสดงอบายภูมิ ๔ จบ

❁❁❁❁❁❁

กามสุคติภูมิ ๗

คำอธิบายกามสุคติภูมิ ๗ ภูมิโดยพิสดาร

กามสุคติภูมิ มี ๗ คือ ๑. มนุสสะ ๒. จาตุมหาราชิกา ๓. ตาวติงสา ๔. ยามา ๕. ตุสิตา ๖. นิมมานรตี ๗. ปรนิมมิตวสวัตตี

วจนัตถะของกามสุคติ

กามสหจริตา สุคติ *กามสุคติ*

"สุคติภูมิที่เกิดพร้อมด้วยกามตัณหาชื่อว่า กามสุคติ"

สุคติภูมิมี ๒๗ ภูมิ ตั้งแต่มนุษย์จนถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ ในบรรดาสุคติภูมิทั้ง ๒๗ ภูมินี้ สุคติภูมิที่เกิดพร้อมด้วยกามตัณหา มีเฉพาะแต่ในกามภูมิ ๗ ชั้นเท่านั้น คือมนุษย์หนึ่ง เทวดา ๖ ชั้น คำว่าเกิดพร้อมด้วยกามตัณหาในที่นี้นั้น ได้แก่การที่สัตว์ทั้งหลายอุบัติขึ้นในกามสุคติภูมิทั้ง ๗ ชั้นนี้ เนื่องมาจากกามตัณหานั้นเอง คือ

อยากเห็นสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต อยากฟังเสียงของสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต

อยากดมกลิ่นของสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต อยากลิ้มรสของสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต

อยากสัมผัสสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต, และในขณะที่กำลังเห็น กำลังฟังเสียง กำลังดมกลิ่น กำลังลิ้มรส กำลังถูกต้องอยู่ ก็มีความยินดีพอใจ อันนี้แหละที่เรียกว่า **เกิดพร้อมด้วยกามตัณหา**

ถาม ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายที่จะเกิดเป็นมนุษย์ เทวดาได้นั้น ต้องเป็นไปด้วยอำนาจของทาน ศีล ภาวนา อันเป็นมหากุศลที่สัตว์ทั้งหลายได้สร้างสมได้แล้วในชาติก่อนๆ แต่ในที่นี้ทำไมจึงกล่าวว่า สัตว์ทั้งหลายที่เกิดมาเป็นมนุษย์ เทวดานั้นเนื่องมาจากกามตัณหาเล่า

ตอบ ใช่ สัตว์ทั้งหลายที่เกิดมาเป็นมนุษย์ เทวดาได้นั้น ย่อมเกิดมาจากมหากุศลด้วยกันทั้งสิ้น แต่ทว่ามหากุศลที่นำให้สัตว์เกิดเป็นมนุษย์และเทวดานี้ ยังอยู่ใน

จำพวกภูมิ ๓๑ ภูมิ ที่เรียกว่าสังสารวัฏภูมิ ๓๑ ภูมิหรือสังสารวัฏนี้ ท่านจัดเข้าในทุกขสัจจะ ฉะนั้น ปวงหมู่สัตว์ที่เกิดขึ้นแล้วในบรรดาภูมิใดภูมิหนึ่งใน ๓๑ ภูมินี้จะพ้นไปจากทุกขสัจจะนั้นไม่มีเลย ถึงแม้มนุษย์และเทวดาจะเกิดมาจากมหากุศลก็จริง แต่ก็ยังอยู่ในพวกทุกขสัจจะ คือมีความเกิดดับหรือเกิดแก่เจ็บตายเป็นต้น

ธรรมดาทุกขสัจจะนั้น จะมีขึ้นเองโดยที่ไม่มีเหตุที่จะให้เกิดนั้นย่อมเป็นไปไม่ได้ ทุกขสัจจะปรากฏขึ้นได้ก็ต้องเนื่องมาจากรากฐาน คือสมุทยสัจจะ สมุทยสัจจะที่เป็นมูลรากของทุกขสัจจะที่เป็นมนุษย์เทวดานี้ได้แก่กามตัณหานั้นแหละ ฉะนั้น จึงได้มีวจนัตถะว่า

กามสหจริตา สุคติ กามสุคติ

แปลว่า สุคติภูมิ คือภูมิที่เกิดพร้อมด้วยกามตัณหา

มนุสสภูมิ

วจนัตถะและคำอธิบายมนุสสภูมิบทโดยพิสดาร

๑. **มโน อุสฺสนฺนํ เอเตสนฺติ *มนุสฺสา*** "สัตว์ทั้งหลายที่ชื่อว่า มนุษย์ เพราะมีใจรุ่งเรืองและกล้าแข็ง", ในวจนัตถะนี้ คำว่ามนุสสะ ว่าโดยมุขยนัย "นัยโดยตรง" ได้แก่ คนที่อยู่ในชมพูทวีป ถ้าว่าโดยสทิสูปจารนัย "นัยโดยอ้อม" ได้แก่ คนที่อยู่ในทวีปอีกสามทวีปที่เหลือ

ในที่นี้อธิบายว่า จิตใจของคนที่อยู่ในชมพูทวีป และจิตใจของคนที่อยู่ในทวีปทั้งสามนั้นไม่เหมือนกัน คือคนที่อยู่ในชมพูทวีปเป็นผู้มีจิตใจกล้าแข็ง เป็นไปทั้งฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดี

ฝ่ายดีนั้นสามารถทำให้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า อัครสาวก มหาสาวก ปกติสาวก พระเจ้าจักรพรรดิ ฌานลาภี อภิญญาลาภีได้

ฝ่ายที่ไม่ดีนั้น อาทิเช่น ฆ่าบิดามารดา ฆ่าพระอรหันต์ และทำโลหิตุปบาท คือทำให้พระโลหิตห้อ และทำสังฆเภท

ส่วนจิตใจของคนที่อยู่ในทวีปสามทวีปที่เหลือนั้น ไม่สามารถจะทำเช่นนี้ได้ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายดีและไม่ดี

ฉะนั้น คำว่ามนุสสะคือคนนั้น จึงได้แก่คนที่อยู่ในชมพูทวีปโดยตรง ส่วนคนที่อยู่ในทวีปอีกสามทวีปนั้นที่ชื่อว่ามนุสสะนั้น เพราะมีรูปร่างสัณฐานเหมือนกันกับคนที่อยู่ในชมพูทวีปนั้นเอง เพราะฉะนั้น จึงได้ชื่อว่าเป็นมนุสสะโดยอ้อม

คนที่อยู่ในชมพูทวีปซึ่งเป็นจักรวาลเดียวกันกับที่เราอยู่ทุกวันนี้ มีชื่อว่ามนุสสะ (คน) นั้น ไม่มีการแสดงเป็นพิเศษ ทั้งนี้เพราะว่าความเป็นไปในทางที่ดีและไม่ดีทั้งสองฝ่ายนั้น ก็ได้ปรากฏชัดแจ้งแล้วว่า พระพุทธเจ้าเป็นต้นก็อุบัติขึ้นในจักรวาลนี้เท่านั้น การทำปัญจานันตริยกรรมคือฆ่าบิดามารดาเป็นต้นก็มีแต่ในจักรวาลนี้เท่านั้น

๒. อีกนัยหนึ่ง วจนัตถะว่า **การณาการณํ มนติ ชานาตีติ *มนุสฺโส*** "คนชมพูทวีปชื่อว่า มนุสสะ เพราะมีความเข้าใจในสิ่งเป็นเหตุอันสมควรและไม่สมควร" วจนัตถะนี้อธิบายว่า ธรรมดาสิ่งทั้งหลายในโลกนี้ ย่อมมีอยู่เพียงสองอย่างเท่านั้น คือสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต สิ่งที่มีชีวิตก็มีอยู่หลายๆ ประเภท สิ่งที่ไม่มีชีวิตก็มีอยู่หลายๆ ประเภท สิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งสองอย่างนี้ ย่อมเกิดมาจากเหตุโดยเฉพาะๆ

คนชมพูทวีปเมื่อได้ประสบพบเห็นสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกนี้แล้ว ย่อมพิจารณาค้นคว้าหาเหตุที่ให้เกิดสิ่งเหล่านี้โดยเฉพาะๆ เช่น สิ่งเหล่านี้ย่อมเกิดมาจากเหตุนี้ไม่ใช่เกิดมาจากเหตุอื่น หรือธรรมเหล่านี้ย่อมเป็นเหตุของธรรมนี้เท่านั้น และธรรมเหล่านี้ไม่ใช่เป็นเหตุของธรรมเหล่าอื่น, อุปมาเหมือนขณะที่เดินไปตามทางได้พบเห็นต้นมะม่วง ต้นทุเรียน ต้นส้ม ก็ทราบว่าต้นมะม่วงนี้มาจากเมล็ดมะม่วงไม่ใช่มาจากเมล็ดทุเรียนดังนี้เป็นต้น อุปมาข้อนี้ฉันใด คนชมพูทวีปที่เข้าใจในสิ่งอันเป็นเหตุที่สมควรและไม่สมควรก็ฉันนั้น

ในวจนัตถะนี้คำว่า **การณะ** แปลว่าเหตุ เหตุนี้มีอยู่สองอย่าง คือเหตุที่เป็นนามอย่างหนึ่ง เหตุที่เป็นรูปอย่างหนึ่ง เหตุที่เป็นนามนั้นได้แก่ความรู้สึกที่เกิดขึ้นภายในสัตว์ทั้งหลายในชาติปัจจุบันนี้และชาติที่ล่วงมาแล้วทั้งหมด เหตุที่เป็นรูปนั้นได้แก่รูปร่างสัณฐานของสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตที่ไม่มีความรู้สึกทั้งหมด เหตุต่างๆ ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ คนชมพูทวีปย่อมมีความรู้ความเข้าใจได้ตามสมควรโดยความเป็นธรรมชาติที่ไม่มีสิ่งใดๆ มาบังคับ

ในวจนัตถะนี้แสดงให้เห็นว่า คนที่อยู่ในทวีปที่เหลือสามทวีปและเทวดาตลอดจนถึงพรหมทั้งหลาย มีความรู้ความเข้าใจในเหตุที่สมควรและไม่สมควร ไม่เท่ากันกับคนที่อยู่ในชมพูทวีป ในที่นี้คนชมพูทวีปได้แก่คนที่อยู่ในประเทศที่มีอาณาเขตพื้นดินติดต่อกันกับเราอยู่ทุกวันนี้ โดยไม่มีมหาสมุทรมากั้น คือเอเชีย ยุโรป แอฟริกา

๓. หรืออีกนัยหนึ่ง วจนัตถะว่า **อตฺถานตฺถํ มนติ ชานาตีติ *มนุสฺโส*** "คนชมพูทวีปชื่อว่า **มนุสสะ** เพราะเข้าใจในสิ่งที่มีประโยชน์ และไม่มีประโยชน์", วจนัตถะนี้อธิบายว่า ธรรมดาสัตว์โลกทั้งหลาย เมื่อผลปรากฏขึ้นแล้วจะเป็นที่น่ายินดีพอใจ หรือไม่น่ายินดีและไม่พอใจก็ตาม ทั้งสองอย่างนี้ย่อมเกิดมาจากการทำ การพูด การคิดเท่านั้น การทำ การพูด การคิดดี ก็ได้ผลดีคือมีประโยชน์ ถ้าการทำ การพูด การคิดไม่ดี ก็ได้ผลไม่ดีคือไม่มีประโยชน์

คนชมพูทวีปนี้มีความรู้ความเข้าใจว่า การทำการพูดการคิดอย่างนี้ดี จะมีประโยชน์อย่างนี้ๆ การทำการพูดการคิดอย่างนี้ไม่ดีไม่มีประโยชน์ คือไร้ประโยชน์, ในวจนัตถะนี้คำว่า **อตฺถ** แปลว่าผล คือประโยชน์นั้นเอง ผลคือประโยชน์นี้มีสองอย่าง คือ **๑. โลกิยประโยชน์ ๒. โลกุตตรประโยชน์**

โลกิยประโยชน์ ได้แก่ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข หรือมนุษย์สมบัติ เทวสมบัติ พรหมสมบัติ

โลกุตตรประโยชน์ ได้แก่ กุศลและความรู้ในธรรม หรือเป็นอริยะและสัปบุรุษตั้งแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าลงมา

ผลคือประโยชน์ต่างๆ ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ คนชมพูทวีปย่อมมีความรู้ความเข้าใจได้ตามสมควร โดยความเป็นธรรมชาติ แล้วแต่ศรัทธา วิริยะ ปัญญาบารมี และการคบหาสมาคม

ในวจนัตถะนี้แสดงให้เห็นว่า คนที่อยู่ในทวีปที่เหลือสามทวีปและเทวดาตลอดจนถึงพรหมทั้งหลาย มีความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ไม่เท่ากับคนที่อยู่ในชมพูทวีป

๔. หรืออีกนัยหนึ่ง วจนัตถะว่า **กุสลากุสลํ มนติ ชานาตีติ *มนุสฺโส*** "คนชมพูทวีปชื่อว่า มนุสสะ เพราะเข้าใจในสิ่งที่เป็นกุศลและอกุศล, วจนัตถะนี้อธิบายว่าธรรมดาสัตว์ทั้งหลายย่อมมีการงานอยู่สามอย่างเท่านั้น คือการงานที่ทำทางกาย การงานที่กล่าวทางวาจา การงานที่คิดนึกและพิจารณาด้วยใจ จะมีประโยชน์หรือไม่มีประโยชน์ก็ตาม เมื่อว่าโดยทางโลกแล้วก็มีเพียงสามนี้เท่านั้น แต่ถ้าว่าตามสภาวะแล้วก็มีสอง คือ กุศลและอกุศล การทำการพูดการคิดที่เกี่ยวเนื่องด้วยทาน ศีล ภาวนา เป็นกุศล การทำการพูดการคิดที่เกี่ยวเนื่องด้วยทุจริต ๑๐ เป็นอกุศล

คนชมพูทวีปมีความรู้ความเข้าใจว่า การทำการพูดการคิดอย่างนี้เป็นกุศล การทำการพูดการคิดอย่างนี้เป็นอกุศล, ในวจนัตถะนี้ คำว่า กุศล อกุศล ก็ได้แก่กุศลและอกุศลนี้เอง กุศลมี ๒ อย่าง คือ โลกิยกุศล และโลกุตตรกุศล โลกียกุศลได้แก่การบริจาคทาน รักษาศีล เจริญสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา โลกุตตรกุศลได้แก่อริยมรรคทั้ง ๔ ที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนาและสามารถประหาณกิเลสได้เด็ดขาด ส่วนอกุศล ได้แก่ **โลภะ โทสะ โมหะ** เป็นต้น คือ

โลภะ มีความต้องการในกามคุณทั้ง ๕ เช่น อยากดูหนัง อยากฟังร้องเพลง อยากดมกลิ่นที่หอมๆ อยากกินอาหารที่มีรสดีๆ อยากถูกต้องในสิ่งที่ดีๆ และคิดถึงอารมณ์ คือสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งที่เป็นภายในและภายนอก

โทสะ ได้แก่ ความโกรธ ความเสียใจ ไม่พอใจ กลุ้มใจ และพยาบาท

โมหะ ได้แก่ ความหลง คือความไม่เชื่อไม่เลื่อมใสเพราะกำลังวิพากษ์วิจารณ์อยู่ ด้วยอำนาจวิจิกิจฉาในพุทธะ ธัมมะ สังฆะ จิตใจไม่สงบ มีความฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ

คนชมพูทวีปนี้มีความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่เป็นกุศลและอกุศลดังที่ได้กล่าวมาแล้วโดยความเป็นธรรมชาติ แล้วแต่ลัทธิ แล้วแต่ศรัทธา วิริยะ ปัญญา บารมีและการคบหาสมาคม ฉะนั้น ความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่เป็นกุศลและอกุศลของคนชมพูทวีปที่ต่างกันโดยลัทธิเป็นต้นนั้นมีดังนี้คือ คนชมพูทวีปที่นับถือพระพุทธศาสนาและมีความสนใจในธรรมะ มีศรัทธา วิริยะ ปัญญา บารมี และการคบหาสมาคมดีย่อมเข้าใจในสิ่งที่เป็นกุศลและอกุศลได้มาก ส่วนคนชมพูทวีปที่นับถือลัทธิอื่นๆ และ

ไม่มีความสนใจในธรรมะ ไม่มีศรัทธา วิริยะ ปัญญา บารมี และไม่คบหากับสัปบุรุษ ย่อมเข้าใจในสิ่งที่เป็นกุศลและอกุศลน้อย ความแตกต่างกันมีอยู่เพียงเท่านี้

ในวจนัตถะข้อที่สี่ที่แสดงให้เห็นว่า คนที่อยู่ในทวีปที่เหลือทั้งสามทวีปและเทวดา ตลอดจนถึงพรหมทั้งหลาย มีความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่เป็นกุศลและอกุศลไม่เท่ากับคนที่อยู่ในชมพูทวีป ดังนั้น เมื่อจะสรุปวจนัตถะของคำว่า มนุสสะ ข้อ ๒-๓-๔ รวมกันแล้วก็มี ดังนี้ คือ

การณาการณํ อตฺถานตฺถํ กุสลากุสลํ มนติ ชานาตีติ มนุสฺโส

คนชมพูทวีป ชื่อว่า **มนุสสะ** เพราะเข้าใจในสิ่งที่เป็นเหตุอันสมควรและไม่สมควร เข้าใจในสิ่งมีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ และเข้าใจในสิ่งที่เป็นกุศลและอกุศล

อาจารย์ที่เข้าใจในไวยากรณ์บาลีเป็นอย่างดีได้แสดงวจนัตถะ คำว่า มนุสสะ ไว้อีกอย่างหนึ่ง ว่า

๕. มนุโน อปจฺจาติ *มนุสฺสา* "คนทั้งหลายชื่อว่า มนุสสะ เพราะเป็นลูกของพระเจ้ามนุ", ในสมัยต้นกัป ประชาชนทั้งหลายได้มีการประชุมเลือกตั้งพระโพธิสัตว์ให้ขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองประเทศ โดยถวายพระนามว่า พระเจ้ามหาสัมมตะ พระเจ้ามหาสัมมตะพระองค์นี้ ชื่อเดิมของท่านชื่อว่า **มนุ** เมื่อพระเจ้ามหาสัมมตะได้ดำรงตำแหน่งเป็นพระราชาผู้ปกครองประเทศโดยสมบูรณ์แล้ว ก็ทรงจัดการวางระเบียบแบบแผน และกฎข้อบังคับในทางที่เป็นธรรม เพื่อให้ประชาชนทั้งหลายได้ประพฤติปฏิบัติตามกฎข้อบังคับในทางที่เป็นธรรม เพื่อให้ประชาชนทั้งหลายได้ประพฤติปฏิบัติตามกฎข้อบังคับนั้นๆ โดยถูกต้องไม่ให้ฝ่าฝืนออกไปนอกข้อบังคับที่พระองค์ได้ทรงวางไว้

ฉะนั้น ประชาชนทั้งหลายจึงได้พร้อมใจกันปฏิบัติตามกฎข้อบังคับนั้นๆ โดยเคร่งครัดทั่วทั้งประเทศ คือ ข้อใดทรงห้ามไม่ให้กระทำ และข้อใดที่ทรงอนุญาต เขาเหล่านั้นต่างก็พากันกระทำตามข้อที่พระองค์ทรงอนุญาตไว้เท่านั้น ส่วนข้อที่พระองค์ทรงห้ามไม่ให้ประพฤติหรือกระทำ เขาก็งดเว้นเสียตามกฎข้อห้ามนั้นๆ ทุกๆ ประการไม่มีผู้ใดที่จะฝ่าฝืนคงทำตามกฎที่พระองค์ทรงอนุญาตไว้เท่านั้น เช่นเดียวกับบุตรที่ดีทั้งหลายได้ประพฤติตนตามโอวาทของบิดา ฉะนั้น คนทั้งหลายที่ชื่อว่า

มนุสสะ นี้ก็เพราะเป็นลูกของพระเจ้ามนุที่เรียกว่าพระเจ้ามหาสัมมตะในสมัยต้นกัปนั้นเอง กฎข้อบังคับระเบียบแบบแผนที่พระเจ้ามนุทรงวางเป็นกฎเกณฑ์ไว้นี้เป็นที่นิยมสืบต่อกันมาจนถึงทุกวันนี้ ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในมนุวัณณนาธัมมสัตถ-ปกรณ์° ว่า

ยสสฺสินํ สราชินํ โลกสีมานุรกฺขินํ
อาทิภูตํ ปถวิยํ กถยนฺติ มนูติ ยํ
เอวญฺจ มนุนามิโก ปณฺฑิโต มุทุพฺยตฺตวา

แปลความว่า *พระเจ้ามหาสัมมตะพระองค์นี้ ประชาชนทั้งหลายพากันเรียกพระองค์ว่าพระเจ้ามนุ พระเจ้ามนุมียศมาก มีพระเจ้าแผ่นดินเป็นบริวารมาก เป็นผู้รักษาโลกคือ มนุษย์ทั้งหลายให้มีระเบียบ และเป็นพระราชาองค์แรก พระเจ้ามหาสัมมตะที่มีพระนามว่ามนุนี้ เป็นผู้มีปัญญาเฉียบแหลมและสุขุม เชี่ยวชาญในการพิจารณาตัดสิน*

คุณสมบัติ ๓ ประการของคนชมพูทวีป

คนชมพูทวีปมีคุณสมบัติ ๓ ประการสูงกว่า ประเสริฐกว่าคนอุตตรกุรุและเทวดาชั้นตาวติงสา คุณสมบัติ ๓ ประการ ของคนชมพูทวีปนั้น คือ

๑. **สูรภาว** มีจิตใจกล้าแข็งในการบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา
๒. **สติมนฺต** มีสติตั้งมั่นในคุณพระรัตนตรัย
๓. **พฺรหฺมจริยวาส** มีการประพฤติพรหมจรรย์คือบวชได้

ดังมีสาธกบาลีที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงไว้ในพระบาลีนวกนิบาตอังคุตตรนิกายว่า

° คัมภีร์ธรรมศาสตร์ ชื่อ มนุวัณณนา เป็นคัมภีร์ฝ่ายสันสกฤต ดังนั้น สาธกเดิมน่าจะเป็นภาษาสันสกฤต ไม่ใช่ภาษาบาลี

ตีหิ ภิกฺขเว ฐาเนหิ ชมฺพุทีปกา มนุสฺสา อุตฺตรกุรุเก มนุสฺเส อธิคณฺหนฺติ เทเว จ ตาวตึเส, กตเมหิ ตีหิ ฐาเนหิ ? สูรา จ สติมนฺโต จ อิธ พฺรหฺมจริยวาโส จาติ [๑]

แปลความว่า *"ภิกษุทั้งหลาย คนชมพูทวีป เป็นผู้มีคุณสูงและประเสริฐกว่าคนอุตตรกุรุ และเทวดาชั้นตาวติงสาอยู่ ๓ อย่าง คือ จิตใจกล้าแข็งในการกระทำความดี มีสติตั้งมั่นในพระรัตนตรัย และประพฤติพรหมจรรย์ คือ บวชได้"*

เหตุที่พระโพธิสัตว์ไม่อยู่จนสิ้นอายุกัปในเทวโลก

ในบรรดาคุณทั้ง ๓ อย่างนี้ ***อิธ พฺรหฺมจริยวาโส*** อันได้แก่การประพฤติพรหมจรรย์คือการบวช การรักษาศีลแปด ศีลเก้า ศีลสิบ มีโอกาสที่จะบำเพ็ญได้ก็แต่ในชมพูทวีปของเรานี้เท่านั้น ในเทวโลกไม่มีโอกาสประพฤติพรหมจรรย์ได้ ฉะนั้นพระโพธิสัตว์ที่ยังมีบารมีอ่อนอยู่ ในขณะที่ไปบังเกิดในชั้นเทวโลกที่มีอายุยืนมาก จึงไม่อยู่จนสิ้นอายุกัปของชั้นเทวโลกนั้นๆ โดยอธิษฐานให้สิ้นอายุแล้วมาบังเกิดเป็นมนุษย์ในชมพูทวีป การตายของพระโพธิสัตว์ด้วยอาการเช่นนี้ เรียกว่า ***อธิมุตฺติกาลกิริยา*** ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในมหาวัคคอัฏฐกถาฑีฆนิกาย [๒] ว่า

อญฺญทา ปน ฑีฆายุกเทวโลเก นิพฺพตฺตา โพธิสตฺตา น ยาวตายุกํ ติฏฺฐนฺติ, กสฺมา ? ตตฺถ ปารมีนํ ทุปฺปูรณียตฺตา

แปลเป็นใจความว่า ธรรมดาในชั้นเทวโลกการสร้างบารมีลำบากมาก ฉะนั้นพระโพธิสัตว์ที่ไปบังเกิดในชั้นเทวโลกที่มีอายุยืนจึงไม่อยู่จนตลอดอายุกัป

---

[๑] อัง. นวก. (บาลี) ๒๓/๒๑/๓๒๔

[๒] สุมังคลวิลาสินี ๒/๒๘

คุณสมบัติ ๓ ประการของชาวอุตตรกุรุ

คนอุตตรกุรุมีคุณสมบัติ ๓ ประการสูงและประเสริฐกว่าคนชมพูทวีปและเทวดาชั้นตาวดึงสา คุณสมบัติ ๓ ประการของคนอุตตรกุรุนั้น คือ

๑. ไม่มีการยึดถือเงินทองว่าเป็นของตน

๒. ไม่หวงแหน หรือยึดถือบุตร ภรรยา สามี ว่าเป็นของตน

๓. มีอายุยืนถึงหนึ่งพันปีเสมอ

คติภพ(ที่ไปเกิด) ของคนอุตตรกุรุ

ธรรมดาคนอุตตรกุรุ มีการรักษาศีล ๕ เป็นนิจ ฉะนั้น เมื่อตายแล้วคนเหล่านี้ย่อมไปบังเกิดในชั้นเทวโลก ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในนวังคุตตรอัฏฐกถาและสารัตถทีปนีฎีกาว่า **คติปิ นิพทฺธา, ตโต จวิตฺวา สคฺเคเยว นิพฺพตฺตนฺติ** แปลความว่า คติภพ (ที่ไปเกิด) ของคนอุตตรกุรุย่อมมีทิศทางที่แน่นอน คือ คนอุตตรกุรุเมื่อตายแล้วต้องไปบังเกิดในชั้นเทวโลกอย่างแน่นอน

คำอธิบายพิเศษในเรื่องคติภพ(ที่ไปเกิด) ของคนอุตตรกุรุ

อนึ่ง แม้ว่าเมื่อคนอุตตรกุรุจะตายจากภพเก่าแล้วต้องไปบังเกิดในชั้นเทวโลกโดยแน่นอนก็จริง แต่ถ้าถึงเวลาจุติจากเทวโลกแล้วอาจไปบังเกิดในอบายภูมิหรือทวีปอื่นหรือภูมิใดภูมิหนึ่งก็ได้ ฉะนั้น ข้อที่ว่า คนอุตตรกุรุเมื่อตายแล้วต้องไปบังเกิดในชั้นเทวโลกอย่างแน่นอนนั้น เป็นคำพูดที่หมายถึงการจุติต่อจากภพที่เขากำลังเป็นอยู่เท่านั้น

วจนัตถะ ของคำว่ามนุสสภูมิมีดังนี้ **มนุสฺสานํ ภูมีติ *มนุสฺสภูมิ*** "ที่อยู่ที่อาศัยของคนทั้งหลาย ชื่อว่า **มนุสสภูมิ"** อีกนัยหนึ่ง **มนุสฺสานํ นิวาสา *มนุสฺสา*** "ที่อยู่ที่อาศัยของคนทั้งหลาย ชื่อว่า **มนุสสา"**

ในวจนัตถะทั้งสองอย่างนี้ คำว่า **มนุสสภูมิ** และ**มนุสสา** ก็ได้แก่ที่อยู่ที่อาศัยของคนทั้งหลายเหมือนกัน แตกต่างกันโดยนัยไวยากรณ์เท่านั้น การแตกต่างกันโดยนัยไวยากรณ์นั้นมีดังนี้ คือ คำว่า มนุสฺสภูมิ นี้เป็นสมาสบท สร้างรูปคำจากบทสอง

บทคือ มนุสฺส + ภูมิ ภายหลังจากที่สำเร็จเป็น มนุสฺสภูมิ แล้ว ลงสิปฐมาวิภัติ, ลบสิวิภัตติ

ส่วนคำว่า **มนุสฺสา** นั้น เป็นนิวาสตัทธิตบท ลงณปัจจัย, ลงอาปัจจัยมาเพื่อทำศัพท์ให้เป็นอิตถีลิงค์ ลงสิวิภัติ ลบสิวิภัตติ

ที่อยู่ของมนุษย์

มนุษย์นี้อาศัยอยู่บนพื้นแผ่นดินที่มีอยู่ทั้ง ๔ ทิศของภูเขาสิเนรุ มีภูเขาสิเนรุอยู่ตรงกลาง ส่วนเนื้อที่ๆ เหลือนอกออกไปจากแผ่นดินที่มนุษย์อาศัยอยู่ อันได้แก่ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ กับทวีปน้อย ๒,๐๐๐ และภูเขาสัตตบรรพ์นั้นล้วนแต่เป็นมหาสมุทรทั้งสิ้น

พื้นแผ่นดินทั้ง ๔ ทิศ ได้แก่ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ ซึ่งเป็นที่อาศัยของมนุษย์นั้นมีชื่อว่า

๑. ปุพพวิเทหทวีป ๒. อปรโคยานทวีป
๓. ชมพูทวีป ๔. อุตตรกุรุทวีป

เกณฑ์อายุของมนุษย์ในทวีปทั้ง ๔

มนุษย์ที่อาศัยอยู่ในทวีปทั้ง ๔ นี้ มีการกำหนดอายุดังนี้ คือ

คนที่อาศัยอยู่ในชมพูทวีปมีอายุไม่แน่นอน โดยความยิ่งหย่อนกว่ากันและกัน เช่นสมัยใดคนชมพูทวีปมี กาย วาจา ใจ ประกอบด้วยศีลธรรม สมัยนั้นคนชมพูทวีปมีอายุยืนถึงหนึ่งอสงไขยปี การนับอสงไขยนั้นก็นับเช่นเดียวกันกับการนับอายุของสัตว์นรกที่ได้อธิบายมาแล้วในเรื่องพระเจ้าอุปวระ สมัยใดคนชมพูทวีปมี กาย วาจา ใจ ไม่ประกอบด้วยศีลธรรม สมัยนั้นคนชมพูทวีปนั้น ก็มีอายุลดน้อยถอยลงมาตามลำดับ จนกระทั่งถึง ๑๐ ปี ส่วนคนที่อยู่ในปุพพวิเทหทวีปนั้น มีอายุ ๗๐๐ ปีเสมอ คนที่อยู่ในอปรโคยานทวีปนั้นมีอายุ ๕๐๐ ปีเสมอ คนที่อยู่ในอุตตรกุรุทวีปนั้นมีอายุ ๑,๐๐๐ ปีเสมอ

ทวีปใหญ่ทวีปหนึ่งก็มีทวีปน้อย ๕๐๐ เป็นบริวาร รวมเป็นทวีปน้อยมี ๒,๐๐๐ ทวีป คนที่อาศัยอยู่ในทวีปน้อย ๒,๐๐๐ ทวีปนี้ ก็มีอายุมากบ้างน้อยบ้าง ไปตามคนที่อยู่ในทวีปใหญ่นั้นๆ ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในสังยุตตรนิกายอัฏฐกถาว่า

ชมฺพุทีปวาสีนํ อายุปฺปมาณํ นตฺถิ, ปุพฺพวิเทหานํ สตฺตวสฺสตายุกา, อปรโคยานวาสีนํ ปญฺจวสฺสสตายุกา, อุตฺตรกุรุวาสีนํ วสฺสสหสฺสายุกา, เตสํ เตสํ ปริตฺตทีปวาสีนมฺปิ ตทนุคติกาว.

หมายเหตุ การอธิบายโดยพิสดารของมนุสสภูมินี้ จะได้อธิบายต่อไปในตอนสุดท้ายของภูมิจตุกกะ

การแสดงมนุสสภูมิ จบ

พุทธภาษิตที่ทรงแสดงเรื่องโลก

อยํ โข อานนฺท มหาปถวี อุทเก ปติฏฺฐิตา, อุทกํ วาเต ปติฏฺฐิตํ, วาโต อากาสฏฺโฐ โหติ [๑]

แปลความว่า "ดูกรอานนท์ พื้นแผ่นดินตั้งอยู่บนน้ำ น้ำตั้งอยู่บนลม ลมตั้งอยู่บนอากาศ"

ภพโลกตามพุทธภาษิต หมายถึงภพโลกที่มีคุณลักษณะ ดังต่อไปนี้

๑. พื้นดินหนาสองแสนสี่หมื่นโยชน์ ชั้นบนครึ่งหนึ่งเป็นดินธรรมดาเรียกว่า ปัสุปถวี หนาหนึ่งแสนสองหมื่นโยชน์ ชั้นล่างครึ่งหนึ่งเป็นหินเรียกว่า **สิลาปถวี** หนาหนึ่งแสนสองหมื่นโยชน์

๒. ตั้งอยู่บนพื้นน้ำ น้ำที่รองรับแผ่นดินนี้เป็นน้ำแข็ง มีความหนาสี่แสนแปดหมื่นโยชน์

๓. น้ำแข็งตั้งอยู่บนพื้นลม มีความหนาเก้าแสนหกหมื่นโยชน์

๔. ต่อจากพื้นลมไปเป็นอากาศว่างเปล่า มีแต่ความมืด ไม่มีน้ำ ไม่มีลม ความหนาหาประมาณมิได้

---

[๑] ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๗๑/๙๖, องฺ.อฏฺฐก. (บาลี) ๒๓/๗๐/๒๕๙.

๕. ภูเขาสิเนรุมีความสูง หนึ่งแสนหกหมื่นแปดพันโยชน์ ครึ่งหนึ่งอยู่ในพื้นมหาสมุทร มีความลึกแปดหมื่นสี่พันโยชน์ อีกครึ่งหนึ่งอยู่เหนือพื้นมหาสมุทรขึ้นไป มีความสูงแปดหมื่นสี่พันโยชน์ วัดโดยรอบได้สองแสนห้าหมื่นสองพันโยชน์

๖. ความกว้างและความสูงของยอดเขาแปดหมื่นสี่พันโยชน์ มีลักษณะกลมพื้นแผ่นดินสำเร็จไปด้วยรัตนะทั้ง ๗

๗. ตามไหล่เขาทั้ง ๔ ด้าน ด้านตะวันออกเป็นเงิน ด้านตะวันตกเป็นแก้วผลึก ด้านใต้เป็นแก้วมรกต ด้านเหนือเป็นทอง ดังนั้น สีของน้ำในมหาสมุทรก็ดี อากาศก็ดี ต้นไม้ ใบไม้ก็ดี ที่อยู่ในด้านนั้นๆ ก็เป็นสีน้ำเงิน สีผลึก สีเขียว สีทอง ไปตามสีของไหล่เขานั้นด้วย

๘. จากตอนกลางของภูเขาสิเนรุลงมาจนถึงใต้พื้นน้ำมหาสมุทร มีชานบันไดเวียนห้ารอบ คือชั้นที่หนึ่งที่อยู่ภายใต้พื้นน้ำเป็นที่อยู่ของพญานาค ชั้นที่สองเป็นที่อยู่ของครุฑ ชั้นที่สามเป็นที่อยู่ของกุมภัณฑเทวดา ชั้นที่สี่เป็นที่อยู่ของเทวดา ชั้นที่ห้าเป็นที่อยู่ของจาตุมหาราชิกา ๔ องค์

๙. ฐานของภูเขาสิเนรุนั้น มีภูเขา ๓ ลูกตั้งรับอยู่ ๓ ด้าน ฐานของภูเขาสิเนรุหยั่งลงตั้งอยู่ในช่องระหว่างกลางของภูเขาทั้ง ๓ ใต้ฐานของภูเขาสิเนรุลงไปมีช่องว่างเป็นอุโมงค์ มีความกว้างหนึ่งหมื่นโยชน์ เป็นที่อยู่ของเหล่าอสูร

๑๐. ภูเขาจักรวาล เป็นภูเขาที่กั้นระหว่างจูฬโลกธาตุ โลกเล็กโลกหนึ่งๆ มีความสูงหนึ่งแสนหกหมื่นสี่พันโยชน์ ต่ำกว่าภูเขาสิเนรุเพียงสี่พันโยชน์ ครึ่งหนึ่งอยู่ในพื้นมหาสมุทร อีกครึ่งหนึ่งอยู่เหนือพื้นมหาสมุทรขึ้นไป หนาแปดหมื่นสองพันโยชน์ ภายในเขตภูเขาจักรวาล ส่วนกว้างและยาวเท่ากัน คือ หนึ่งล้านสองแสนสามพันสี่ร้อยห้าสิบโยชน์ ภายในวัดโดยรอบได้สามล้านหกแสนหนึ่งหมื่นสามร้อยห้าสิบโยชน์

๑๑. รอบภูเขาสิเนรุมีภูเขาสัตตบรรพ์ ๗ ชั้นล้อมรอบ ชั้นที่หนึ่งชื่อยุคันธรสูงแปดหมื่นสี่พันโยชน์ ชั้นที่สองชื่อ อีสธร สูงสี่หมื่นสองพันโยชน์ ชั้นที่สามชื่อกรวีกะสูงสองหมื่นหนึ่งพันโยชน์ ชั้นที่สี่ชื่อ สุทัสสนะ สูงหนึ่งหมื่นห้าร้อยโยชน์ ชั้นที่ห้าชื่อเนมินธร สูงห้าพันสองร้อยห้าสิบโยชน์ ชั้นที่หกชื่อ วินตกะ สูงสองพันหกร้อยยี่สิบห้าโยชน์ ชั้นที่เจ็ดชื่อ อัสสกัณณะ สูงหนึ่งพันสามร้อยสิบสองโยชน์ครึ่ง ห่างจากกัน

และกันก็ดี ความหนาแต่ละชั้นๆ ก็ดี ความลึกของมหาสมุทรสีทันดรในระหว่างภูเขาทั้ง ๗ ก็ดีเท่ากับครึ่งหนึ่งของส่วนสูงของชั้นนั้นๆ หมายความว่าเมื่อคำนวณแล้ว ยุคันธรกับอีสธรห่างจากกันสี่หมื่นสองพันโยชน์ ยุคันธรหนาสี่หมื่นสองพันโยชน์ ในระหว่างยุคันธรกับอีสธร ห่างจากกันสี่หมื่นสองพันโยชน์ ยุคันธรหนาสี่หมื่นสองพันโยชน์ ในระหว่างยุคันธรกับอีสธรมหาสมุทรสีทันดรมีความลึกสี่หมื่นสองพันโยชน์ อีก ๖ ชั้นที่เหลือก็คงคำนวณในทำนองเดียวกันนี้

๑๒. ภูเขายุคันธรกับภูเขาสิเนรุห่างจากกันแปดหมื่นสี่พันโยชน์ ในระหว่างภูเขาทั้งสองนี้ความลึกของมหาสมุทรสีทันดรแปดหมื่นสี่พันโยชน์

๑๓. ระหว่างภูเขาจักรวาลกับภูเขาสิเนรุ ห่างจากกันสี่แสนเจ็ดหมื่นเจ็ดพันเจ็ดร้อยยี่สิบห้าโยชน์ ระหว่างภูเขาจักรวาลกับภูเขาอัสสกัณณะ ห่างจากกันสามแสนเก้าพันหกร้อยเก้าสิบสามโยชน์กับเศษสามส่วนสี่ ระหว่างโพธิมณฑลที่ตรัสรู้ในประเทศอินเดียกับภูเขาจักรวาลด้านใต้ของชมพูทวีป ห่างจากกันหนึ่งแสนสี่พันเจ็ดร้อยห้าสิบห้าโยชน์ ระหว่างโพธิมณฑลกับภูเขาสิเนรุ ห่างจากกันสามแสนเจ็ดหมื่นสองพันเก้าร้อยสามสิบแปดโยชน์กับเศษสามส่วนสี่

มหาสมุทรที่อยู่ในจักรวาลนี้มีอยู่ด้วยกัน ๒ มหาสมุทร คือมหาสมุทรภายใน (อนฺโตสมุทฺทา) ได้แก่มหาสมุทรสีทันดร ๗ ชั้น มหาสมุทรภายนอก (พหิสมุทฺทา) ได้แก่มหาสมุทรที่อยู่ในระหว่างภูเขาจักรวาลกับภูเขาอัสสกัณณะ

ระหว่างภูเขาอัสสกัณณะกับภูเขาสิเนรุ ห่างจากกันสองแสนสี่หมื่นเก้าพันสามร้อยเจ็ดสิบห้าโยชน์

๑๔. มหาสมุทรที่อยู่ในระหว่างชมพูทวีปกับอปรโคยานทวีปก็ดี ระหว่างอปรโคยานทวีปกับอุตตรกุรุทวีปก็ดี ระหว่างอุตตรกุรุทวีปกับปุพพวิเทหทวีปก็ดี ระหว่างปุพพวิเทหทวีปกับชมพูทวีปก็ดี เหล่านี้มีความกว้างหกแสนหนึ่งหมื่นสามพันเก้าร้อยห้าสิบโยชน์เท่าๆ กัน น้ำในท่ามกลางมหาสมุทรระหว่างทวีปหนึ่งกับทวีปหนึ่งมีคลื่นเป็นประจำอยู่ ๓ ชนิด คือ ๑. คลื่นมหินทะ สูง ๖๐ โยชน์ ๒. คลื่นคังคา สูง ๕๐ โยชน์ ๓. คลื่นโรหณี สูง ๔๐ โยชน์ ดังที่ท่านแสดงได้ในสัมโมหวิโนทนีอรรถกถา ว่า

มหาสมุทฺเท กิร มหินฺทวีจิ นาม สฏฺฐิโยชนานิ อุคฺคจฺฉติ, คงฺคาวีจิ นาม ปณฺณาสํ, โรหณีวีจิ นาม จตฺตาลีสโยชนานิ อุคฺคจฺฉติ [๐]

๑๕. ในบรรดาทวีปใหญ่ทั้ง ๔ ที่พระพุทธองค์ทรงเรียกว่าทวีปหนึ่งๆ นั้น ก็เพราะว่าแต่ละทวีปมีพื้นแผ่นดินติดต่อกันโดยไม่มีมหาสมุทรมาคั่น ฉะนั้น จึงจัดเป็นทวีปใหญ่ทวีปหนึ่ง ในทวีปหนึ่งๆ มีมหาสมุทรล้อมรอบทั้ง ๔ ด้าน

๑๖. สำหรับทวีปที่ได้ชื่อว่าชมพูทวีปนั้น ก็ได้แก่ เอเชีย ยุโรป แอฟริกา ส่วนทวีปเล็กๆ อีก ๕ ที่เป็นบริวาร เดี๋ยวนี้ก็คงได้แก่ อเมริกาเหนือ อเมริกาใต้ อังกฤษ ออสเตรเลีย ลังกา ญี่ปุ่น เหล่านี้เป็นต้น

๑๗. ทวีปเล็กที่เป็นบริวารนั้น แม้ว่าสมัยปัจจุบันนี้จะเจริญรุ่งเรือง กว้างขวางใหญ่ยิ่งก็จริง แต่ครั้งสมัยต้นกัปที่โลกสร้างใหม่ๆ หาได้มีพื้นที่กว้างขวางและมีผู้คนอาศัยอยู่อย่างคับคั่งเหมือนกับเดี๋ยวนี้ไม่

๑๘. ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ อันเป็นที่อยู่ของสุริยเทวบุตรและจันทิมเทวบุตรพร้อมด้วยบริวาร กำลังโคจรไปมารอบภูเขาสิเนรุ อยู่ในระดับเสมอกันกับยอดภูเขายุคันธรนั้น ห่างจากมนุษยโลกสี่หมื่นสองพันโยชน์

๑๙. ในสารัตถทีปนีฎีกาแสดงไว้ว่ามหานรก ๘ ขุม ตั้งอยู่ภายในดินธรรมดา (ปัสุปถวี) ตรงกันกับชมพูทวีป มหานรกขุมหนึ่งๆ มีอุสสทนรก ๕ ชั้น ล้อมรอบเป็นบริวาร ทั้งขุมใหญ่และขุมเล็กรวมกันมีเนื้อที่กว้างหนึ่งหมื่นโยชน์ สูงหนึ่งหมื่นโยชน์เป็นรูปสี่เหลี่ยม

๒๐. ภายในมหานรก ๘ ขุม ไม่มีนายนิรยบาลอยู่ประจำ เพราะในที่นั้นไม่มีสถานที่สำหรับอยู่ สถานที่สำหรับอยู่ของเหล่านิรยบาลนั้นอยู่ที่อุสสทนรก

๒๑. เฉพาะมหานรกขุมหนึ่งๆ มีความกว้าง ยาว และสูงหนึ่งโยชน์สำเร็จไปด้วยเหล็กมีความหนาเก้าโยชน์

๒๒. สถานที่ก็ดี เครื่องทรมานต่างๆก็ดี เหล่านี้ล้วนแต่เป็นกัมมปัจจยอุตุชรูปทั้งสิ้น (รูปที่เกิดจากอุตุมีอกุศลกรรมเป็นเครื่องอุดหนุน)

---

[๐] อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๕๔๔

เทวภูมิ ๖

แสดงความเกี่ยวเนื่องด้วยเทวภูมิ ๖ ชั้น โดยลำดับ ตามอรรถกถา [๑] ฎีกา

วจนัตถะของคำว่า **เทวะ ปญฺจหิ กามคุเณหิ ทิพฺพนฺติ กีฬนฺตีติ** ***เทวา*** "ผู้เพลิดเพลินด้วยกามคุณทั้ง ๕ ชื่อว่า **เทวะ**"

เทวะ มี ๓ อย่าง คือ

๑. **สมมุติเทวะ** ได้แก่ พระมหากษัตริย์ และพระราชินี พร้อมด้วยพระโอรส พระธิดา

๒. **อุปปัตติเทวะ** ได้แก่ เทวดาและพรหมทั้งหมด

๓. **วิสุทธิเทวะ** ได้แก่ พระอรหันต์ทั้งหมด

สำหรับวจนัตถะนี้ แสดงถึงอุปปัตติเทวดาผู้อยู่ในเทวภูมิ ๖ ชั้นเท่านั้น

จาตุมหาราชิกาภูมิ

วจนัตถะ

๑. **จตฺตาโร มหาราชาโน** ***จตุมหาราชา*** "เทวดาเป็นเจ้ายิ่งใหญ่ ๔ องค์ ชื่อจตุมหาราช"

จตุมหาราชเทวดา ๔ องค์นั้น คือ ๑. ท้าวธตรัฏฐะ ๒. ท้าววิรุฬหกะ ๓. ท้าววิรูปักขะ ๔. ท้าวกุเวระ หรือ ท้าวเวสสุวัณ

เทวดา ๔ องค์นี้ อาศัยอยู่ตอนกลางของภูเขาสิเนรุซึ่งสูงเท่ากันกับยอดเขายุคันธร ดังนี้

๑. **ท้าวธตรัฏฐะ** อยู่ทางด้านตะวันออกของภูเขาสิเนรุ เป็นผู้ปกครองคันธัพพเทวดาทั้งหมด

๒. **ท้าววิรุฬหกะ** อยู่ทางด้านใต้ของภูเขาสิเนรุ เป็นผู้ปกครองกุมภัณฑเทวดาทั้งหมด (เทวดาท้องใหญ่โต)

---

[๑] คำนี้เขียนได้ ๒ แบบ คือ อัฏฐกถา กับ อรรถกถา

๓. **ท้าววิรูปักขะ** อยู่ทางด้านตะวันตกของภูเขาสิเนรุ เป็นผู้ปกครองนาคเทวดาทั้งหมด

๔. **ท้าวกุเวระ** หรือ ท้าวเวสสุวัณ อยู่ทางด้านเหนือของภูเขาสิเนรุ เป็นผู้ปกครองยักขเทวดาทั้งหมด

ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในพระบาลีมหาวรรคแห่งสุตตันตปิฎก และปรมัตถทีปนีสังคหมหาฎีกา ดังนี้

ปุริมํ ทิสํ ธตรฏฺโฐ ทกฺขิเณน วิรุฬฺหโก
ปจฺฉิเมน วิรูปกฺโข กุเวโร อุตฺตรํ ทิสํ
จตฺตาโร เต มหาราชา สมนฺตา จตุโร ทิสา. [๑]

(พระบาลีมหาวรรค)

แปลความว่า *ท้าวธตรัฏฐะอยู่ทางทิศตะวันออกของภูเขาสิเนรุ ท้าววิรุฬหกะอยู่ทางทิศใต้ ท้าววิรูปักขะอยู่ทางทิศตะวันตก ท้าวกุเวระอยู่ทางทิศเหนือ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์นั้น อยู่โดยรอบทั้ง ๔ ทิศของภูเขาสิเนรุ*

ตตฺถ ธตรฏฺโฐ คนฺธพฺพานํ ราชา โหติ, วิรุฬฺหโก กุมฺภณฺฑานํ, วิรูปกฺโข นาคานํ, กุเวโร ยกฺขานํ

(ปรมัตถทีปนีสังคหมหาฎีกา)

แปลความว่า *ในจำนวนท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์นั้น ท้าวธตรัฏฐะเป็นเจ้าแห่งคันธัพพเทวดาทั้งหลาย ท้าววิรุฬหกะเป็นเจ้าแห่งกุมภัณฑ์ทั้งหลาย ท้าววิรูปักขะเป็นเจ้าแห่งพญานาคทั้งหลาย ท้าวกุเวระเป็นเจ้าแห่งยักษ์ทั้งหลาย*

ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์นี้ เป็นผู้รักษามนุษยโลกด้วย ฉะนั้น จึงเรียกว่าท้าวจตุโลกบาล ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในเนตติอรรถกถาว่า **โลกํ ปาเลนฺตีติ โลกปาลา, จตฺตาโร มหาราชาโน** แปลความว่า *เทวดาที่เป็นผู้รักษามนุษยโลก ชื่อว่าเทวดา*

---

[๑] ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๓๖/๒๒๐

โลกบาล ได้แก่ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ นั้นเอง, ผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจในโลกียปกรณ์ [๑] ต่างๆ เรียกท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ องค์ นี้ว่า **อินทะ ยมะ วรุณะ กุเวระ** ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในเนตติอรรถกถา ว่า **โลกิยา ปน อินฺทยมวรุณกุเวรา โลกปาลาติ วทนฺติ** แปลความว่า ส่วนบุคคลผู้ที่เข้าใจในโลกียปกรณ์นั้น เรียกเทวดาโลกบาลทั้ง ๔ องค์ นี้ว่า **อินทะ ยมะ วรุณะ กุเวระ** ดังนี้

๒. จตูสุ มหาราเชสุ ภตฺติ เอเตสนฺติ *จาตุมหาราชิกา* "เทวดาทั้งหลายที่ชื่อว่า จาตุมหาราชิกะ เพราะเหตุว่ามีหน้าที่เป็นผู้ปฏิบัติรับใช้ท้าวมหาราชทั้ง ๔", อธิบายว่า เทวดาที่อยู่ในชั้นจาตุมหาราชิกาทั้งหมดนี้ เป็นบริวารอยู่ภายใต้อำนาจของท้าวมหาราชทั้ง ๔ ด้วยเหตุนี้ เทวดาเหล่านี้ จึงได้ชื่อว่า **จาตุมหาราชิกะ**, อีกนัยหนึ่ง มีวจนัตถะว่า **จตุมหาราเช ภวาติ จาตุมหาราชิกา** *เทวดาทั้งหลาย ที่ชื่อว่า จาตุมหาราชิกะ เพราะเหตุว่าเกิดขึ้นในสถานที่ที่ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ปกครองอยู่*

อธิบายว่า สถานที่ซึ่งท้าวมหาราชทั้ง ๔ ปกครองนั้น ตั้งอยู่ตอนกลางของภูเขาสิเนรุสูงเสมอกันกับเขายุคันธรลงมาจนถึงพื้นแผ่นดินที่มนุษย์อยู่ และบริเวณที่เสมอกันกับยอดเขายุคันธรนั้น มีอาณาเขตแผ่ออกไปในอากาศจรดขอบจักรวาล และภูเขาสัตตบรรพ์ ตลอดทั่วมหาสมุทรทั้งหมด อาณาเขตที่ท้าวจาตุมหาราชปกครองอยู่นี้ ชื่อว่า **จาตุมหาราชิกาภูมิ** ดังมีวจนัตถะว่า **จาตุมหาราชิกานํ นิวาสาติ จาตุมหาราชิกา** ที่อยู่ของท้าวจาตุมหาราชทั้ง ๔ พร้อมกับเทวดาทั้งหลายที่เป็นบริวาร ชื่อว่า จาตุมหาราชิกาภูมิ

เทวดาที่อยู่ใต้อำนาจการปกครองของท้าวจตุมหาราช

๑. ปัพพตัฏฐเทวดา เทวดาที่อาศัยอยู่ตามภูเขา

๒. อากาสัฏฐเทวดา เทวดาที่อาศัยอยู่ในอากาศ

๓. ขิฑฑาปโทสิกเทวดา เทวดาที่จุติเพราะมัวเพลิดเพลินในการเล่นกีฬาจนลืมบริโภคอาหาร

๔. มโนปโทสิกเทวดา เทวดาที่จุติเพราะความโกรธ

---

[๑] โลกิยปกรณ์ ในที่นี้ หมายถึง คัมภีร์สันสกฤตที่นอกจากคัมภีร์พระเวท

๕. สีตวลาหกเทวดา เทวดาที่ทำให้อากาศเย็นเกิดขึ้น

๖. อุณหวลาหกเทวดา เทวดาที่ทำให้อากาศร้อนเกิดขึ้น

๗. จันทิมเทวปุตตเทวดา เทวดาที่อยู่ในพระจันทร์

๘. สุริยเทวปุตตเทวดา เทวดาที่อยู่ในพระอาทิตย์

ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในสัมโมหวิโนทนีอรรถกถาว่า

จาตุมหาราชิกา นาม สิเนรุปพฺพตสฺส เวมชฺเฌ โหนฺติ, ปพฺพตฏฺฐาปิ อากาสฏฺฐาปิ, เตสํ ปรมฺปรา จกฺกวาฬปพฺพตํ ปตฺตา, ขิฑฺฑาปโทสิกา มโนปโทสิกา สีตวลาหกา อุณฺหวลาหกา จนฺทิมเทวปุตฺโต สุริยเทวปุตฺโตติ เอเต สพฺเพปิ จาตุมหาราชิก-เทวโลกฏฺฐกา เอว [๑]

แปลความว่า *สถานที่อยู่ของท้าวจาตุมหาราชทั้ง ๔ นั้น ตั้งอยู่ระหว่างกลางของภูเขาสิเนรุ ตั้งแต่ตอนกลางของภูเขาสิเนรุลงมาจนถึงมนุษยโลกนั้น มีเทวดาอยู่ ๒ พวก คือพวกที่อยู่บนเขาและพวกที่อยู่ในอากาศ ที่อยู่ของเทวดาเหล่านี้อยู่ติดต่อกันไปจนถึงภูเขาจักรวาลโดยรอบ เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกานี้มีอยู่หลายพวกด้วยกัน ขิฑฑาปโทสิกเทวดา มโนปโทสิกเทวดา สีตวลาหกเทวดา อุณหวลาหกเทวดา จันทิมเทวบุตร สุริยเทวบุตร ทั้งหลายเหล่านี้ก็จัดเข้าอยู่ในพวกจาตุมหาราชิกาภูมินั้นเอง*

เทวดาทั้งหลายที่อยู่ในชั้นจาตุมหาราชิกาภูมิ มีอยู่ ๓ พวก คือ

๑. ภุมมัฏฐเทวดา เทวดาที่อยู่บนพื้นแผ่นดิน

๒. รุกขัฏฐเทวดา เทวดาที่อยู่บนต้นไม้

๓. อากาสัฏฐเทวดา เทวดาที่อยู่ในอากาศ

๑. ภุมมัฏฐเทวดา ได้แก่ เทวดาที่อาศัยอยู่ตามสถานที่ต่างๆ เช่น ภูเขา แม่น้ำ มหาสมุทร ใต้ดิน บ้าน เจดีย์ ศาลา และซุ้มประตู เป็นต้น ส่วนท้าวมหาราช

---

[๑] อภิ.อ. ๒/๕๖๕

ทั้ง ๔ กับเทวดาบางองค์ที่อยู่ตอนกลางของภูเขาสิเนรุโดยรอบนั้น มีปราสาทเป็นวิมานของตนโดยเฉพาะๆ สำหรับภุมมัฏฐเทวดาอื่นๆ ที่ไม่มีวิมานเป็นที่อยู่ของตนโดยเฉพาะนั้น ถ้าเทวดาองค์ใดไปอาศัย วัด บ้าน ภูเขา มหาสมุทร แม่น้ำอยู่ ก็ถือว่าสถานที่นั้นๆ เป็นวิมานของตน

๒. รุกขัฏฐเทวดา มีอยู่ ๒ จำพวก คือ จำพวกหนึ่งมีวิมานอยู่บนต้นไม้ อีกจำพวกหนึ่งอยู่บนต้นไม้แต่ไม่มีวิมาน ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในสารัตถทีปนีฎีกาว่า

> **รุกฺขทิพฺพวิมาเนติ จ สาขฏฺฐกวิมานํ สนฺธาย วุตฺตํ, รุกฺขสฺส อุปรินิพฺพตฺติ หิ วิมานรุกฺขปฏิพนฺธิตา รุกฺขวิมานนฺติ วุจฺจติ สาขฏฺฐกวิมานํ ปน สพฺพสาขสนฺนิสฺสิตํ หุตฺวา ติฏฺฐติ.**
>
> แปลความว่า *คำว่า รุกขทิพวิมาน นั้น หมายเอาวิมานที่ตั้งอยู่บนยอดของต้นไม้ จริงอยู่ วิมานที่ปรากฏขึ้นบนยอดต้นไม้นี้เรียกว่ารุกขวิมาน เพราะตั้งติดกันกับต้นไม้ ส่วนสาขัฏฐกวิมานนั้นเป็นวิมานที่อาศัยตั้งอยู่บนสาขาของต้นไม้ทั่วไป*

๓. อากาสัฏฐเทวดา เทวดาจำพวกนี้มีวิมานเป็นที่อยู่ของตนเองโดยเฉพาะ เช่นพระอาทิตย์ พระจันทร์ และดาวทั้งหลาย ที่เราเห็นกันอยู่นั้นก็คือวิมานอันเป็นที่อยู่ของอากาสัฏฐเทวดาทั้งหลายนั้นเอง ทั้งภายในและภายนอกของวิมานนั้นประกอบไปด้วยรัตนะ ๗ อย่าง อันบังเกิดขึ้นด้วยอำนาจกุศลกรรม คือ แก้วมรกต แก้วมุกดา แก้วประพาฬ แก้วมณี แก้ววิเชียร เงิน ทอง บรรดาวิมานทั้งหลายนี้ บางวิมานก็ประกอบด้วยรัตนะ ๒ บางวิมานก็ประกอบด้วยรัตนะ ๓-๔-๕-๖ และบางวิมานก็ประกอบด้วยรัตนะทั้ง ๗ สุดแท้แต่กุศลที่ตนได้สร้างไว้ และวิมานเหล่านี้ก็ลอยหมุนเวียนไปรอบๆ เขาสิเนรุอยู่เป็นนิจ

บางปกรณ์กล่าวไว้ว่า เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกามี ๒ จำพวก คือ ภุมมัฏฐเทวดาและอากาสัฏฐเทวดา ส่วนรุกขัฏฐเทวดานั้นจัดเข้าอยู่ในจำพวกภุมมัฏฐเทวดา ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในธัมมบทอรรถกถา พุทธวังสอรรถกถาและสคาถาวัคคลังยุตต-อรรถกถาและฎีกาว่า

๑. ภูมิตเล รุกฺขคจฺฉปพฺพตาทีสุ ภุมฺมฏฺฐา เทวตา.

(ธัมมบทอรรถกถา)

๒. ภุมฺมาติ ภูมฏฺฐปาสาณปพฺพตาวนรุกฺขาทีสุ ฐิตา.

(พุทธวังสอรรถกถา)

๓. ภุมฺมาติ ภูมิวาสิโน.

(สคาถาวัคคสังยุตตอรรถกถา)

๔. ภูมิวาสิโนติ ภูมิปฏิลทฺธวุตฺติโน, เอเตน รุกฺขปพฺพตนิวาสิโนปิ คหิตา โหนฺติ.

(สคาถาวัคคสังยุตตฎีกา)

เทวดาที่มีใจโหดร้าย

เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาที่มีใจโหดร้าย มีอยู่ ๔ จำพวก คือ

๑. ยักโข ยักขินี ได้แก่ เทวดายักษ์ ชาย หญิง

๒. คันธัพโพ คันธัพพี ได้แก่ เทวดาคันธัพพะ ชาย หญิง

๓. กุมภัณโฑ กุมภัณฑี ได้แก่ เทวดากุมภัณฑ์ ชาย หญิง

๔. นาโค นาคี ได้แก่ เทวดานาค ชาย หญิง

๑. ยักษ์ มี ๒ จำพวก คือ จำพวกหนึ่งมีรูปร่างสวยงามและมีรัศมี เป็นสัตว์ชนิดหนึ่งที่ไม่ใช่คน พวกนี้เป็นเทวดายักษ์ อีกพวกหนึ่งมีรูปร่างน่าเกลียด ไม่มีรัศมี พวกนี้เป็นดิรัจฉานยักษ์

เทวดายักษ์นี้ บางทีก็มีความพอใจในการเบียดเบียนสัตว์นรกให้เดือดร้อน ฉะนั้น เมื่อมีจิตคิดอยากจะเบียดเบียนสัตว์นรกขึ้นมาในเวลาใด เวลานั้นก็เนรมิตตัวเป็นนายนิรยบาลลงไปสู่นิรยโลก เที่ยวลงโทษสัตว์นรกเหล่านั้นตามความพอใจของตน หรือเมื่อมีความต้องการอยากจะกินสัตว์นรกขึ้นมา ก็เนรมิตตัวเป็นแร้งยักษ์ กายักษ์ แล้วก็พากันจับสัตว์นรกเหล่านั้นกินเสีย เทวดายักษ์เหล่านี้อยู่ในความปกครองของท้าวกุเวระ หรือท้าวเวสสุวัณ

๒. คันธัพพเทวดา ได้แก่ เทวดาที่ถือกำเนิดอยู่ภายในต้นไม้ที่มีกลิ่นหอม และอาศัยอยู่ตลอดไป ถึงแม้ต้นไม้นั้นจะผุพัง หรือถูกพายุพัดล้มลง หรือถูกคนมาตัดเอาไปสร้างบ้าน สร้างกุฏิ สร้างเรือเหล่านี้แล้วก็ตาม คันธัพพเทวดาเหล่านี้ก็ไม่ยอมละทิ้งที่อยู่ของตน คงอาศัยติดอยู่กับไม้นั้นเรื่อยๆ ไป ฉะนั้น บ้านเรือนใด กุฏิใด หรือเรือลำใดที่มีคันธัพพเทวดาอาศัยสิงอยู่นั้น บางคราวคันธัพพเทวดานี้จะแสดงตนให้ปรากฏแก่ผู้ที่อาศัยอยู่ในสถานที่นั้นๆ หรือถ้าไม่แสดงตนให้ปรากฏก็มักจะทำการรบกวนให้อุปสรรคต่างๆ เกิดขึ้นแก่ผู้ที่อาศัยอยู่นั้น เช่น ให้เกิดการเจ็บป่วยขึ้น หรือทำอันตรายแก่ทรัพย์สมบัติของบุคคลนั้นๆ ให้พินาศไป เป็นต้น เทวดาพวกนี้แหละที่เราเรียกกันว่า นางไม้หรือแม่ย่านางเรือนั้นเอง ดังมีวจนัตถะว่า **ปฏิสนฺธิวเสน คนฺธรุกฺเขสุ อปฺเปนฺติ อุปคจฺฉนฺตีติ คนฺธพฺพา** "เทวดาทั้งหลายที่ชื่อว่า คันธัพพะ เพราะย่อมเข้าถึงด้วยการถือปฏิสนธิในต้นไม้ที่มีกลิ่นหอม"

คันธรุกขคันธัพพเทวดา

เทวดาคันธัพพะที่เกิดในต้นไม้ที่มีกลิ่นหอม มี ๑๐ จำพวก คือ

๑. มูลคันธัพพะ	เกิดอยู่ในรากไม้
๒. สารคันธัพพะ	เกิดอยู่ในแก่นไม้
๓. เผคคุคันธัพพะ	เกิดอยู่ในเนื้อไม้
๔. ตจคันธัพพะ	เกิดอยู่ในเปลือกไม้
๕. ปปฏิกคันธัพพะ	เกิดอยู่ในตะคละไม้
๖. รสคันธัพพะ	เกิดอยู่ในน้ำหอม
๗. ปัณณคันธัพพะ	เกิดอยู่ในใบไม้
๘. ปุปผคันธัพพะ	เกิดอยู่ในดอกไม้
๙. ผลคันธัพพะ	เกิดอยู่ในผลไม้
๑๐. กันทคันธัพพะ	เกิดอยู่ในเหง้าใต้ดิน

เทวดาคันธัพพะทั้ง ๑๐ จำพวกนี้ เรียกว่า **กัฏฐยักขะ**

ความแตกต่างกันในที่อาศัยของคันธัพพเทวดา และรุกขัฏฐเทวดา คือ รุกขัฏฐเทวดานี้อาศัยต้นไม้อยู่เช่นเดียวกันกับคันธัพพเทวดา แต่ต่างกันในการอาศัยโดยที่รุกขัฏฐเทวดาที่อาศัยต้นไม้อยู่นั้น ถ้าต้นไม้ที่ตนอาศัยอยู่ล้มลงหรือมีคนมาตัดไปแล้ว รุกขัฏฐเทวดาก็ย้ายไปอาศัยต้นไม้อื่นอยู่ต่อไป ซึ่งตรงกันข้ามกับคันธัพพเทวดา ดังที่ได้แสดงมาแล้วนั้น

คันธัพพเทวดาพวกหนึ่งที่เกิดขึ้นในร่างกายของมนุษย์ คือ คันธัพพเทวดาที่เป็นหญิงบางจำพวก ได้เคยทำอกุศลกรรมไว้ในอดีตชาติ ฉะนั้น จึงได้มาเกิดในร่างกายของมนุษย์หญิง คันธัพพเทวดาหญิงพวกนี้ในคัมภีร์เวท เรียกชื่อว่า **โยคินี** ส่วนหญิงที่ถูกคันธัพพเทวดามาอาศัยเกิดนี้ ท่านก็เรียกหญิงนี้ว่าโยคินีเหมือนกัน ซึ่งชาวโลกเรียกกันว่าคนผีสิง

คนที่ถูกผีเข้าสิงนี้ มีอยู่ ๒ จำพวก คือ พวกที่ ๑ คือพวกที่ถูกคันธัพพเทวดามาอาศัยเกิดตั้งแต่ยังอยู่ในครรภ์ของมารดา พวกที่ ๒ คือพวกที่คันธัพพเทวดามาอาศัยเกิดเมื่อเจริญเติบโตแล้ว และหญิงที่ถูกคันธัพพเทวดาเข้าสิงอยู่นี้ เมื่อเกิดความไม่พอใจผู้หนึ่งผู้ใดขึ้นแล้วก็ใช้คันธัพพเทวดาที่อยู่ในร่างกายของตน ให้ไปทำความเดือดร้อนประทุษร้ายแก่บุคคลที่ตนไม่ชอบอยู่นั้นต่างๆ นานา แล้วแต่จะมีโอกาสเหมาะเวลาใด

หญิงที่ถูกคันธัพพเทวดาเข้าสิงอยู่นี้ ในเวลาปกติ ความเป็นอยู่ เช่น การกินอาหาร การทำกิจการต่างๆ ก็เหมือนกันกับคนธรรมดานั้นเอง แต่เมื่อถึงเวลาวันเพ็ญพระจันทร์ขึ้นเต็มดวง ด้วยอำนาจของคันธัพพเทวดาที่สิงอยู่ในร่างกายนั้น ทำให้หญิงนี้ออกเที่ยวแสวงหาอาหารในเวลากลางคืน ในขณะที่กำลังเที่ยวหาอาหารอยู่นั้น ก็มีแสงเป็นประกายออกมาจากร่างกายด้วยอิทธิฤทธิ์ของคันธัพพเทวดา ฉะนั้น คันธัพพเทวดานี้จึงมีชื่อว่า **ชุณหา** แปลว่า เทวดามีความสว่าง ดังมีวจนัตถะว่า **ชุสนฺติ ทิพฺพนฺตีติ ชุณฺหา** “คันธัพพเทวดาชื่อว่า ชุณหา เพราะเป็นผู้ทำแสงสว่างให้ปรากฏขึ้น” คำว่า โยคินี ชุณหา ผีสิง ทั้งสามคำนี้มีความหมายอย่างเดียวกัน ก็คันธัพพเทวดาทั้งหมดที่ได้กล่าวแล้วนี้ อยู่ใต้อำนาจการปกครองของท้าวธตรัฏฐะ”

๓. กุมภัณฑเทวดา เป็นเทวดาจำพวกหนึ่งที่เรียกกันว่า **รากษส** มีลักษณะรูปร่างพุงใหญ่ ตาพองโตสีแดง มีที่อยู่สองแห่ง คือในมนุษยโลกแห่งหนึ่งและในนิรยโลกแห่งหนึ่ง

กุมภัณฑเทวดาที่อยู่ในมนุษยโลก มีหน้าที่รักษาป่า ภูเขา ต้นไม้ สระโบกขรณี แม่น้ำ พุทธเจดีย์ แก้วรัตนะ ต้นยาที่ประเสริฐ ต้นไม้ที่มีดอกหรือไม้หอม เช่นภูเขาเวปุลละที่มีแก้วมณี และต้นมะม่วงที่เรียกว่า อัพภันตระ เป็นต้น สถานที่ต่างๆ ที่กุมภัณฑเทวดาดูแลรักษาอยู่นั้น ถ้าหากว่ามีผู้ใดล่วงล้ำเข้าไปภายในบริเวณที่ตนดูแลรักษา ซึ่งท้าวจาตุมหาราชกำหนดให้ไว้นั้น กุมภัณฑเทวดาก็จับเอาบุคคลนั้นกินได้โดยไม่มีโทษ ดังมีวจนัตถะแสดงไว้ว่า **"รตนาทีนิ รกฺขิตฺวา อสนฺติ ภกฺขนฺตีติ รกฺขสา"** "เทวดาผู้รักษาสมบัติต่างๆ มี แก้วมณี เป็นต้น ซึ่งถ้าผู้ใดมาเอาไปย่อมจับผู้นั้นกินเสียเรียกว่ารากษส", ส่วนพวกกุมภัณฑเทวดาที่อยู่ในนิรยโลกนั้น ก็ได้แก่นายนิรยบาลรากษส การากษส สุนัขรากษส แร้งรากษสนั้นเอง ที่มีหน้าที่คอยลงโทษสัตว์นรก และจับสัตว์นรกกิน, สำหรับนายนิรยบาลยักษ์ กายักษ์ สุนัขยักษ์ แร้งยักษ์ ที่ได้แสดงมาแล้วเป็นพวกเทวดายักษ์ กุมภัณฑเทวดาเหล่านี้ อยู่ในความปกครองของท้าววิรุฬหกะ

๔. นาคเทวดา มีกำเนิด ๒ อย่าง คือ กำเนิดวสุนธระ และกำเนิดภุมมเทวะ มีที่อยู่ ๒ แห่ง คืออยู่ใต้ดินธรรมดาแห่งหนึ่ง อยู่ใต้ภูเขาแห่งหนึ่ง นาคเทวดาที่อาศัยอยู่ในสถานที่ ๒ แห่งนี้ ชื่อว่า **ปฐวีเทวดา**

นาคเทวดาทั้งหลายนี้ บางคราวก็มีการสนุกสนานรื่นเริงด้วยการเล่นต่างๆ และในขณะที่นาคเทวดากำลังเล่นกีฬาสนุกสนานอยู่นั้น มีความกระเทือนแรงมากจนเกิดแผ่นดินไหวขึ้นได้ แต่ไม่ใช่เป็นทุกครั้งไป เพราะบางทีแผ่นดินไหวขึ้นด้วยอำนาจของเหตุอื่นก็มี

นาคเทวดานี้มีวิชาเกี่ยวด้วยเวทมนตร์คาถาต่างๆ ในพรหมชาลสูตรแสดงชื่อของเวทมนตร์คาถานี้ว่า **วัตถุวิชา** หรือ**ภูมิวิชา** นาคเทวดาเหล่านี้ เมื่อขณะที่ท่องเที่ยวไปในมนุษยโลก บางทีก็ไปในสภาพร่างกายเดิมของตน บางทีก็เนรมิตเป็นคน เป็นสุนัข เสือ หรือราชสีห์เที่ยวไป นาคเทวดาพวกนี้ มีอัธยาศัยจิตใจชอบในการลงโทษ

พวกสัตว์นรก เช่นเดียวกันกับพวกยักขเทวดาและกุมภัณฑเทวดาทั้งหลาย ฉะนั้น ในบางคราวก็ลงไปสู่นิรยโลกเพื่อลงโทษพวกสัตว์นรก และเนรมิตตัวเป็นแร้งยักษ์ สุนัขยักษ์ แล้วเที่ยวจับสัตว์นรกเหล่านั้นกิน

เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาที่มีใจโหดร้าย ๔ จำพวกตามที่กล่าวมาแล้วนี้ มิใช่แต่จะเที่ยวเบียดเบียนสัตว์พวกอื่นให้เดือดร้อนเท่านั้น ถึงแม้ว่าในจำพวกเดียวกันก็มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกันให้เดือดร้อนอยู่เสมอเช่นเดียวกัน ฉะนั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจปกครองอยู่ จึงได้จัดตั้งหัวหน้าขึ้นเพื่อคอยดูแล ห้ามปรามไม่ให้ไปเที่ยวเบียดเบียนสัตว์อื่นๆ และวิวาทซึ่งกันและกัน

บางคราวที่ในมนุษยโลกมีคนตายมากจนผิดปกติ ถ้ามีการจัดตั้งเครื่องสังเวยและบูชาท้าวจาตุมหาราชทั้ง ๔ แล้ว อันตรายต่างๆ ที่กำลังปรากฏอยู่ในขณะนั้นก็จะค่อยทุเลาลง ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในพระบาลีเปตวัตถุว่า

จตฺตาโร จ มหาราเช โลกปาเล ยสสฺสิเน
กุเวรํ ธตรฏฺฐญฺจ วิรูปกฺขํ วิรุฬฺหกํ
เต เจว ปูชิตา โหนฺติ ทายกา จ อนิปฺผลา [๑]

แปลความว่า ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์ คือ ท้าวกุเวระ ท้าวธตรัฏฐะ ท้าววิรูปักขะ ท้าววิรุฬหกะนี้ มียศและบริวารมาก เป็นผู้รักษาคุ้มครองมนุษย์ทั้งหลาย ผู้ใดทำการบูชาท่านด้วยอามิสบูชาต่างๆ แล้ว ผู้นั้นย่อมไม่เสียผลในการบูชานั้น โดยจะได้รับความสุขความสบายเป็นเครื่องตอบแทน

สรุปความว่า เทวดาในชั้นจาตุมหาราชิกาทั้งหมดนั้น มีอยู่ด้วยกันหลายจำพวก เช่น บางพวกมีร่างกายสวย บางพวกไม่สวย บางพวกมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา บางพวกไม่เลื่อมใส บางพวกชอบเบียดเบียนสัตว์อื่น บางพวกรักษาพระพุทธศาสนา รักษาโลก รักษาสถานที่ต่างๆ รักษาแก้วรัตนะ เหล่านี้ เป็นต้น

---

[๑] ขุ.เปต. ๒๖/๑๑/๑๕๒

การแสดงความเป็นไปต่างๆ ของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกานี้ มีมาในอรรถกถาและฎีกาแห่งพระอภิธรรม อรรถกถาแห่งทีฆนิกาย อรรถกถาแห่งชาดก และคัมภีร์พระเวท

การแสดงเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา จบ

ตาวติงสภูมิ

วจนัตถะ **เตตฺตึส ชนา นิพฺพตฺตนฺติ เอตฺถาติ *เตตฺตึสา*** "ภูมิอันเป็นที่เกิดของบุคคลจำนวน ๓๓ คน ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า เตตติงสะ", **เตตฺตึส เอว นิรุตฺตินเยน ตาวตึสา** คำว่า เตตติงสะ นั้นแหละเรียกว่า ตาวติงสะ (ดาวดึงส์) โดยการแผลงคำตามหลักนิรุตติ (ไวยากรณ์)

ตามวจนัตถะทั้ง ๒ ข้อข้างต้นนี้ พึงทราบว่า เทวภูมิชั้นที่สองที่เรียกว่าตาวติงสะนั้น มีความหมายว่าภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งคน ๓๓ คน เหตุที่ทำให้เกิดการเรียกชื่อเทวภูมิชั้นนี้ว่า ตาวติงสะนั้น มีเรื่องที่จะเล่าพอเป็นสังเขปว่า

ในอดีตกาลครั้งหนึ่ง มีหมู่บ้านหมู่หนึ่งชื่อว่า มจลคาม ณ หมู่บ้านนี้มีคนอยู่กลุ่มหนึ่ง เรียกตัวเองว่า คณะสหบุญญการี ซึ่งแปลว่า คณะทำบุญร่วมกัน คณะนี้มีอยู่ ๓๓ คนด้วยกันเป็นชายทั้งหมด คนที่เป็นหัวหน้าคณะชื่อว่า มฆมานพ ชายทั้ง ๓๓ คนนี้ช่วยกันทำความสะอาดถนนหนทางที่อยู่ในบริเวณหมู่บ้านนั้น และเมื่อถนนแห่งใดชำรุดทรุดโทรมก็ช่วยกันซ่อมแซมปฏิสังขรณ์ขึ้นให้เรียบร้อย เพื่อให้เกิดความสะดวกสบายแก่ผู้คนที่อาศัยสัญจรไปมา พร้อมกันตั้งโรงสำหรับเก็บน้ำเพื่อให้ประชาชนที่ผ่านไปมาทางนั้นได้อาศัยดื่มกิน และสร้างศาลาขึ้นที่หนทาง ๔ แพร่งเพื่อให้ประชาชนทั้งหลายได้พักอาศัย ครั้นเมื่อชายทั้ง ๓๓ คนเหล่านี้ได้สิ้นชีวิตลงแล้ว ก็ได้ไปบังเกิดในเทวภูมิชั้นที่สอง มฆมานพนั้นได้ไปบังเกิดเป็นพระอินทร์ ส่วนอีก ๓๒ คน ได้บังเกิดเป็นเทวดาชั้นผู้ใหญ่ด้วยกันทุกคน ชื่อว่า ปชาปติ วรุณะ อีสานะ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้แหละเทวภูมิชั้นที่สองนี้ จึงมีนามว่า **เตตตึสะ**

การที่เรียก เตตฺตึส เป็น ตาวตึส นี้ เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงรูปโดยนัยแห่งไวยากรณ์เท่านั้น (ส่วนความหมายยังคงเหมือนเดิม) โดยมีกระบวนการแปลงรูปศัพท์ดังนี้ คือ แปลง เต เป็น ตาว, ลบ ต ออก, คงตึสไว้ตามเดิม สำเร็จรูปเป็น ตาวตึส อีกนัยหนึ่ง แปลง เอ เป็น อา, คง ต ไว้ตามเดิม, แปลง ต ตัวที่ ๒ เป็น ว, คงตึสไว้ตามเดิม สำเร็จรูปเป็น ตาวตึส

มีปัญหาอยู่ว่า ในจักรวาลอื่นๆ นอกจากจักรวาลที่เราอยู่นี้ ก็มีเทวภูมิชั้นที่สองอยู่ด้วยเหมือนกัน ฉะนั้น เทวภูมิชั้นที่สองที่อยู่ในจักรวาลอื่นๆ นั้น จะมีชื่อว่า ตาวติงสะ เหมือนกันหรือไม่? ข้อนี้แก้ว่า เทวภูมิชั้นที่ ๒ ที่อยู่ในจักรวาลอื่นๆ ก็มีชื่อว่า ตาวติงสะเหมือนกัน แต่เป็นชนิดรุฬหีสัญญา (ชื่อที่มีความหมายไม่ตรงกับความเป็นจริง) หมายความว่า ขอยืมชื่อเทวภูมิชั้นที่สองที่อยู่ในจักรวาลของเรานี้ไปตั้งเป็นชื่อขึ้น

วจนัตถะและคำอธิบาย “ตาวตึส” อีกนัยหนึ่ง

ตาว ปฐมํ ตึสติ ปาตุภวตีติ ตาวตึโส “พื้นแผ่นดินใดปรากฏขึ้นในโลกเป็นครั้งแรกก่อนพื้นแผ่นดินอื่นๆ ฉะนั้น พื้นแผ่นดินนั้น จึงชื่อว่า ตาวติงสะ”

อธิบายว่า เมื่อโลกถูกทำลายลงจนหมดสิ้นแล้ว ก็ได้มีการเริ่มสร้างโลกใหม่ขึ้นอีก โดยมีฝนตกลงมาอย่างหนัก ฝนนั้นตกลงมาจนท่วมเต็มพื้นที่ที่โลกถูกทำลาย ในชั้นแรกน้ำฝนนั้นใสสะอาด ครั้นต่อมาเป็นเวลานาน น้ำนั้นก็ค่อยๆ เกิดเป็นตะกอนขุ่นเข้าๆ ทุกที จนกลายเป็นก้อนดินขึ้น แล้วน้ำนั้นก็ค่อยๆ ลดแห้งลงไปตามลำดับ จนปรากฏเห็นพื้นแผ่นดินโผล่ขึ้น พื้นแผ่นดินที่ปรากฏเห็นขึ้นก่อนนี้ก็คือ ยอดเขาสิเนรุ ซึ่งเป็นที่อยู่ของเทวดาชั้นที่สองนั้นเอง ฉะนั้น พื้นแผ่นดินนี้จึงเรียกว่า ตาวติงสะ แปลว่าพื้นแผ่นดินที่ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรก ซึ่งเราเรียกว่า ดาวดึงส์ นั้นเอง

แผ่นดินชั้นดาวดึงส์ที่ตั้งอยู่บนยอดเขาสิเนรุนี้ ถ้าวัดโดยตรงลงมา จนถึงตอนกลางของภูเขา อันเป็นที่อยู่ของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาแล้ว มีระยะห่างกันสี่หมื่นสองพันโยชน์ และจากชั้นจาตุมหาราชิกาลงมาจนถึงแผ่นดินที่มนุษย์อยู่ มีระยะห่างกันอีกสี่หมื่นสองพันโยชน์ รวมระยะความสูงจากยอดเขาสิเนรุลงมาจนถึงพื้นมนุษยโลกนี้ มีความสูงแปดหมื่นสี่พันโยชน์

ระยะห่างกันจากชั้นดาวดึงส์ขึ้นไปถึงชั้นยามาก็ดี จากชั้นยามาขึ้นไปถึงชั้นดุสิตก็ดี จากชั้นดุสิตขึ้นไปถึงชั้นนิมมานรตีก็ดี และจากชั้นนิมมานรตีขึ้นไปถึงชั้นปรนิมมิตวสวัตตีก็ดี ทั้ง ๕ ชั้นนี้มีระยะห่างเท่าๆ กัน คือ ห่างกันชั้นละสี่หมื่นสองพันโยชน์ไปตามลำดับ

บนยอดเขาสิเนรุนี้มีลักษณะกลม วัดโดยความกว้างแล้วมีความกว้างแปดหมื่นสี่พันโยชน์เท่ากับความสูง มีพระนครชื่อว่า สุทัสสนะ ตั้งอยู่ตรงกลางภูเขา พระนครสุทัสสนะนี้มีความกว้างหนึ่งหมื่นโยชน์ มีกำแพงล้อมรอบ ๔ ด้าน ด้านหนึ่งๆ มีประตู ๒๕๐ ประตู รวมทั้ง ๔ ด้านมีประตูหนึ่งพันประตู

พื้นแผ่นดินบนยอดเขาสิเนรุ สำเร็จไปด้วยรัตนะทั้ง ๗ ส่วนด้านข้างๆ คือตามไหล่เขาทั้ง ๔ ด้านนั้น ทางทิศตะวันออกเป็นเงิน ทางทิศตะวันตกเป็นแก้วผลึก ทางทิศเหนือเป็นทอง ทางทิศใต้เป็นแก้วมรกต ฉะนั้น ผู้ที่อยู่ในเทวภูมิชั้นนี้ จะเหยียบย่างลงไปในที่ใด เท้าก็จะไม่กระทบกับพื้นดินเลย

สีของน้ำมหาสมุทร สีของต้นไม้ สีพื้นนภากาศ ที่อยู่ในทวีปหนึ่งๆ นั้น ย่อมมีสีไม่เหมือนกัน ทั้งนี้เป็นเพราะว่า บรรดาสีเหล่านี้ต้องอาศัยเกิดมาจากแสงของแก้วรัตนะต่างๆ ที่อยู่ตามไหล่เขาสิเนรุนั้นเอง สำหรับชมพูทวีปนั้น ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของภูเขาสิเนรุและไหล่เขาสิเนรุทางทิศใต้นี้ล้วนแต่เป็นแก้วมรกต ฉะนั้น แสงของมรกตจึงฉายส่องจับพื้นมหาสมุทรและท้องอากาศ ตลอดจนต้นไม้ต่างๆ ที่อยู่ในด้านนี้ปรากฏเป็นสีเขียวไปด้วย

ทางด้านอุตตรกุรุทวีปนั้น น้ำในมหาสมุทร ท้องฟ้า และใบไม้ต่างๆ เป็นสีทอง เพราะอุตตรกุรุทวีปนั้นตั้งอยู่ทางทิศเหนือของภูเขาสิเนรุ และไหล่เขาทางด้านนั้นสำเร็จไปด้วยทอง ฉะนั้น สีของน้ำ สีท้องฟ้า และสีใบไม้จึงมีสีทองไปด้วย

ทางด้านปุพพวิเทหทวีปนั้น ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของภูเขาสิเนรุ ซึ่งทางด้านนั้นสำเร็จไปด้วยเงิน ฉะนั้น สีของน้ำในมหาสมุทร สีของท้องฟ้า และสีใบไม้ต่างๆ ในทวีปนั้นจึงมีสีเงินไปด้วย

ทางด้านอปรโคยานทวีป ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของภูเขาสิเนรุ ไหล่เขาด้านนั้นสำเร็จด้วยแก้วผลึก ฉะนั้น น้ำในมหาสมุทร ท้องฟ้า และใบไม้ต่างๆ จึงมีสีเป็นแก้วผลึกเช่นเดียวกัน

เทวดาที่อยู่บนชั้นดาวดึงส์นี้มีอยู่สองพวก คือ พวกภุมมัฏฐเทวดา และอากาสัฏฐเทวดา ภุมมัฏฐเทวดา ได้แก่ พระอินทร์และเทวดาชั้นผู้ใหญ่ ๓๒ องค์ พร้อมด้วยบริวารทั้งหมด เทพอสุร ๕ จำพวกที่อยู่ใต้ภูเขาสิเนรุนี้ ก็อยู่ในจำพวกภุมมัฏฐเทวดาเหมือนกัน

อากาสัฏฐเทวดา ได้แก่ เทวดาที่อยู่ในวิมานลอยกลางอากาศ ตั้งแต่ยอดเขาสิเนรุตลอดไปจนจรดขอบเขาจักรวาล บางวิมานก็เป็นวิมานว่าง ยังไม่มีเทวดามาอยู่ก็มี

ในท่ามกลางพระนครสุทัสสนะ มีปราสาทเวชยันต์ อันเป็นที่อยู่ของท้าวสักกะตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระนคร มีสวนดอกไม้ชื่อว่า สวนนันทวัน กว้างพันโยชน์ ภายในสวนมีสระโบกขรณีอยู่ ๒ สระชื่อว่า มหานันทา สระหนึ่งชื่อว่า จูฬนันทา สระหนึ่งรอบบริเวณสระกับขอบสระปูลาดด้วยแผ่นศิลา เป็นที่สำหรับนั่งพักผ่อน แผ่นศิลาที่ปูรอบอยู่รอบบริเวณสระใด ก็เรียกแผ่นศิลานั้นไปตามชื่อของสระนั้นๆ

ทางทิศตะวันตกมีสวนชื่อว่าสวนจิตรลดา กว้าง ๕๐๐ โยชน์ มีสระโบกขรณีอยู่ ๒ สระ ชื่อว่า วิจิตรา สระหนึ่ง จูฬจิตรา สระหนึ่ง

ทางทิศเหนือมีสวนชื่อว่า สวนมิสสกวัน กว้าง ๕๐๐ โยชน์ มีสระโบกขรณีอยู่ ๒ สระ ชื่อว่า ธัมมา สระหนึ่ง สุธัมมา สระหนึ่ง

ทางทิศใต้มีสวนชื่อว่าสวนผารุสกวัน กว้าง ๗๐๐ โยชน์ มีสระโบกขรณีอยู่ ๒ สระ ชื่อว่า ภัททา สระหนึ่ง สุภัททา สระหนึ่ง

สวนทั้ง ๔ แห่งนี้ เป็นสถานที่สำหรับเที่ยวพักผ่อนรื่นเริงของเทวดาทั้งหลายที่อยู่ในชั้นดาวดึงส์นี้

ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระนครสุทัสสนะ มีสวน ๒ แห่ง แห่งหนึ่ง ชื่อว่า สวนปุณฑรีกะ ไม่ปรากฏว่ากว้างเท่าใด อีกแห่งหนึ่งชื่อว่า สวนมหาวัน กว้าง ๗๐๐ โยชน์ สวนทั้ง ๒ แห่งนี้ ที่สวนปุณฑรีกะมีต้นปาริฉัตรหรือปาริชาต สูง ๑๐๐ โยชน์ มีกิ่งก้านสาขาใหญ่กว้าง ๕๐ โยชน์ เมื่อถึงคราวมีดอก ก็ส่งกลิ่นหอมไปไกลได้ ๑๐๐ โยชน์ ภายใต้ต้นปาริฉัตรมีแท่นปัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ แท่นนี้กว้าง ๕๐ โยชน์ ยาว ๖๐ โยชน์ หนา ๑๕ โยชน์ มีสีแดงเหมือนดอกชบา มีลักษณะยืดหยุ่น คือ

ยุบลงได้ในขณะนั่งและฟูขึ้นเป็นปกติในขณะที่ลุกขึ้น มีศาลาเป็นที่ประชุมฟังธรรม ชื่อว่า **ศาลาสุธัมมา** มีเจดีย์แก้วมรกตที่เรียกว่า **พระจูฬามณี** สูง ๑๐๐ โยชน์ ภายในองค์พระเจดีย์บรรจุพระเขี้ยวแก้วข้างขวาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กับพระเกศาที่พระองค์ทรงตัดทิ้งในตอนที่เสด็จออกบรรพชา

อนึ่ง สวนมหาวันนั้น เป็นที่ประทับสำราญพระราชอิริยาบถของท้าวสักก-เทวราช มีสระโบกขรณีกว้างหนึ่งโยชน์ ชื่อว่า สุนันทา มีวิมานหนึ่งพัน

อิฏฐารมณ์ต่างๆ ที่มีอยู่ในชั้นดาวดึงส์

เทพยดาทั้งหลายที่ได้มาบังเกิดในชั้นดาวดึงส์นี้ ล้วนแต่เป็นผู้ได้เสวยทิพย-สมบัติอันเป็นผลที่ได้รับมาจากกุศลกรรมในอดีตภพ ฉะนั้น อารมณ์ต่างๆ ที่ได้รับในชั้นดาวดึงส์นี้ จึงล้วนแต่เป็นอารมณ์ที่ดีงามทั้งนั้น เทวดาผู้ชายนั้นมีรูปร่างลักษณะอยู่ในวัยที่มีอายุราว ๒๐ ปี ส่วนเทวดาผู้หญิงก็มีรูปร่างอยู่ในวัยที่มีอายุราว ๑๖ ปีเหมือนกันทุกๆ องค์ ความชราคือ ผมหงอก ฟันหัก ตามัว หูตึง เนื้อหนังเหี่ยวย่น เหล่านี้ไม่มี มีแต่ความสวยงามเป็นหนุ่มเป็นสาวตลอดไป

พยาธิ คือความเจ็บไข้ก็ไม่มี อาหารที่เป็นเครื่องอุปโภคก็เป็นชนิดละเอียดเป็นสุธาโภชน์ ด้วยเหตุนี้ภายในร่างกายจึงไม่มีอุจจาระ ปัสสาวะ เทวดาหญิงก็ไม่มีประจำเดือนและไม่ต้องมีครรภ์ ส่วนภุมมัฏฐเทพธิดาบางองค์นั้น มีประจำเดือนและมีครรภ์เหมือนกับมนุษย์หญิงธรรมดา

ธรรมดาบุตรและธิดาเทวดาทั้งหลายในเทวโลกนั้น จะได้บังเกิดเหมือนมนุษย์นั้นหามิได้ แต่บุตรธิดาทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมบังเกิดในตักแห่งเทวดาทั้งหลาย ถ้าแลนางฟ้าทั้งหลายจะบังเกิดเป็นบาทบริจาริกา ก็ย่อมบังเกิดขึ้นในที่นอน เทวดาที่เป็นพนักงานตกแต่งประดับอาภรณ์วิภูษิต เครื่องทรงเป็นต้นนั้น ย่อมบังเกิดล้อมรอบที่นอน ถ้าจะเป็นไวยาวัจจกรนั้นย่อมบังเกิดขึ้นภายในวิมาน ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในสักกปัญหสุตตันตอรรถกถา และมูลปัณณาสอรรถกถาว่า **เทวานํ ธีตา จ ปุตฺตา จ องฺเก นิพฺพตฺตนฺติ ปาทปริจาริกา อิตฺถิโย สยเน นิพฺพตฺตนฺติ ตาสํ มณฺฑนปสาธน การิกา เทวตา สยนํ ปริวาเรตฺวา นิพฺพตฺตนฺติ เวยฺยาวจฺจกรา**

อนฺโตวิมาเน นิพฺพตฺตนฺติ. [๑]

เมื่อเทวดาทั้งหลาย ไปบังเกิดขึ้นภายในวิมานของเทวดาองค์หนึ่งองค์ใดแล้ว ย่อมเป็นอันว่าเทวดาหรือนางฟ้าก็ตามที่บังเกิดขึ้นใหม่นั้น ต้องเป็นบริวารของเทวดาผู้เป็นเจ้าของวิมานนั้นๆ โดยที่เทวดาองค์อื่นๆ จะมาวิวาทแย่งชิงเอาไปไม่ได้เลย ถ้าเทพบุตรก็ดีเทพธิดาก็ดี บังเกิดขึ้นภายนอกระหว่างกลางเขตแดนวิมานต่อวิมานแล้ว เทวดาที่เป็นเจ้าของวิมานนั้นๆ ก็บังเกิดการวิวาทแก่กัน เพื่อแย่งชิงเอาเทวดาทั้งหลายที่บังเกิดขึ้นใหม่นั้นมาเป็นกรรมสิทธิของตน ถ้าต่างฝ่ายต่างไม่สามารถจะตัดสินได้ว่าเทวดาที่บังเกิดขึ้นใหม่นั้นจะเป็นของใครได้แล้ว ก็พากันไปสู่สำนักแห่งท้าวสักกเทวราชผู้เป็นอธิบดีใหญ่กว่าเทวดาทั้งปวง ถ้าวิมานของเทวดาองค์ใดอยู่ใกล้กว่ากัน ท้าวสักกะเทวราชก็พิพากษาให้เป็นของเทวดาองค์นั้น ถ้าเทวดาผู้บังเกิดใหม่ปรากฏขึ้นในที่ท่ามกลางเสมอกันแห่งวิมานของเทวดา ๒ องค์ เทวดาที่บังเกิดใหม่นั้น เล็งแลดูวิมานของเทวดาองค์ใด ท้าวสักกะก็พิพากษาให้เป็นของเทวดาองค์นั้น ถ้าเทวดาผู้บังเกิดใหม่ มิได้ดูแลซึ่งวิมานหนึ่งวิมานใด แล้วท้าวสักกะก็พิพากษาให้เป็นของพระองค์เสียเอง เพื่อตัดความวิวาทแห่งเทวดาทั้งหลายเสีย เทวดาบางองค์ก็มีนางฟ้าเป็นบาทบริจาริกา ๕๐๐ บ้าง ๗๐๐ บ้าง ๑๐๐๐ บ้าง เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า เทวดาที่ไม่มีวิมานอยู่โดยเฉพาะของตนก็มีอยู่เป็นจำนวนมาก และในเทวโลกนี้ก็เป็นไปคล้ายกับมนุษยโลก คือมีการทะเลาะวิวาทกัน และมีผู้พิพากษาตัดสินความเช่นเดียวกัน

เทพบุตรและเทพธิดาที่อยู่ในเทวโลกนี้ ก็มีการไปมาหาสู่เยี่ยมเยียนซึ่งกันและกันเช่นเดียวกับในมนุษยโลก จะพึงรู้ได้จากเรื่องเทพบุตรที่เป็นนักเล่นดนตรีองค์หนึ่งชื่อว่าปัญจสิขะ เทพบุตรองค์นี้ชำนาญในการดีดพิณที่มีชื่อว่าเพลุวะ และชำนาญในการขับร้อง มีความรักใคร่ในสูริยวัจฉลาเทพธิดา ซึ่งเป็นธิดาของเทวดาผู้ใหญ่องค์หนึ่งชื่อว่า ติมพรุเทพบุตร

---

[๑] สุมงฺคลวิลาสินี ๒/๘๐๓

วันหนึ่ง ปัญจสิขเทพบุตรได้ไปหาสูริยวัจฉสาเทพธิดา และได้ดีดพิณขับร้องมีใจความว่า

ยํ เม อตฺถิ กตํ ปุญฺญํ อรหนฺเตสุ ตาทิสุ

ตํ เม สพฺพงฺคกลฺยาณิ ตยา สทฺธึ วิปจฺจตํ. [๑]

แปลความว่า *แน่ะ นางผู้มีเรือนร่างที่งดงาม กุศลใดๆ ที่ข้าพเจ้าได้เคยสร้างสมมาแล้วต่อพระอรหันต์ที่มีคุณต่างๆ ขอกุศลนั้นๆ จงเป็นผลสำเร็จแก่ข้าพเจ้า และแม่นางทุกประการเทอญ*

แต่เทพธิดาสูริยวัจฉสานั้น ได้รักใคร่กันกับสิขันติเทพบุตร ซึ่งเป็นบุตรของมาตุลีเทพบุตร เมื่อทั้ง ๒ ฝ่ายมีความรักไม่ตรงกันเช่นนี้ ท้าวโกสีย์เทวราชทรงพิจารณาเห็นว่า ปัญจสิขเทพบุตรเป็นผู้มีความดีความชอบ และทำคุณประโยชน์ให้แก่พระองค์มาก จึงตัดสินพระทัยยกสูริยวัจฉสาเทพธิดาให้แก่ปัญจสิขเทพบุตร

เทพธิดาบางองค์มีวิมานอยู่โดยเฉพาะๆ ของตนแล้วแต่ยังขาดคู่ครอง ก็ทำให้เกิดความเบื่อหน่ายในความเป็นอยู่ของตน ไม่มีความเบิกบานและร่าเริงเหมือนกับเทพธิดาที่มีคู่ครองทั้งหลาย ส่วนเทพธิดาที่มีคู่ครองต่างก็ชวนกันไปแสวงหาความสุขสำราญในสถานทั้ง ๔ แห่ง พร้อมด้วยบริวารของตน

อนึ่ง บริวาร วิมาน และรูปารมณ์ต่างๆ อันเป็นสมบัติของเทพยดาทั้งหลายนั้น มีความสวยงามยิ่งหย่อนกว่ากันและกัน แล้วแต่กุศลกรรมที่ตนได้สร้างสมไว้ ฉะนั้น รัศมีที่ซ่านออกจากร่างกายและอาภรณ์ภูษาที่เป็นเครื่องประดับเครื่องทรงของเทพบุตรและเทพธิดาทั้งหลาย พร้อมทั้งวิมานอันเป็นที่อยู่ของตนๆ นั้น บางองค์ก็มีรัศมีสว่าง ๑๒ โยชน์ ถ้าองค์ใดมีบุญมาก ก็มีรัศมีสว่างถึง ๑๐๐ โยชน์ ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในอรรถกถาแห่งทีฆนิกายมหาวรรคว่า

ยา สา สพฺพเทวตานํ วตฺถาลงฺการวิมานสรีรานํ ปภา ทฺวาทสโยชนานิ ผรติ, มหาปุญฺญานํ ปน สรีรปฺปภา โยชนสตํ ผรติ

---

[๑] ที.มหา. ๑๐/๓๔๘/๒๒๘

มีปัญหาว่า บรรดาเทวดาทั้ง ๖ ชั้นนี้ จะแลเห็นซึ่งกันและกันได้หรือไม่?

ข้อนี้วิสัชนาว่า เทวดาที่อยู่ชั้นเบื้องบนย่อมเห็นเทวดาที่อยู่ชั้นต่ำกว่าตนได้ แต่เทวดาที่อยู่ชั้นต่ำจะเห็นเทวดาที่อยู่สูงกว่าตนไม่ได้ เพราะธรรมดาเทวดาที่อยู่ชั้นสูงๆ นั้น มีร่างกายละเอียดมากกว่าเทวดาที่อยู่ชั้นต่ำ นอกจากเทวดาที่อยู่ชั้นเบื้องบนนั้นจะเนรมิตร่างกายให้หยาบขึ้น เทวดาที่อยู่ต่ำกว่าจึงจะเห็นได้ ทั้งนี้เป็นไปตามลำดับชั้นกันดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในอรรถกถาแห่งทีฆนิกายมหาวรรคว่า

เหฏฺฐา เหฏฺฐา หิ เทวตา อุปรูปริเทวานํ โอฬาริกํ
กตฺวา มาปิตเมว อตฺตภาวํ ปสฺสิตุํ สกฺโกนฺติ [๑]

ในระหว่างมนุษย์และเทวดาก็เช่นเดียวกัน มนุษย์จะไม่สามารถมองแลเห็นเทวดาได้ เพราะเทวดามีรูปร่างละเอียด นอกจากเทวดานั้นจะเนรมิตรูปให้หยาบ พวกมนุษย์จึงจะสามารถเห็นได้

อนึ่ง ได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้นว่า อารมณ์ต่างๆ ที่อยู่ในชั้นดาวดึงส์นี้ล้วนแต่เป็นอิฏฐารมณ์ทั้งสิ้น และบรรดาเทพบุตรเทพธิดาที่อยู่ในชั้นนี้ก็เป็นผู้เสวยแต่ทิพยสมบัติ เครื่องทรงและอาภรณ์ ตลอดจนร่างกายก็เป็นทิพย์ ไม่มีสิ่งโสโครกปฏิกูลที่จะไหลออกจากทวารทั้ง ๙ เลย ซึ่งต่างกับพวกมนุษย์ที่เต็มไปด้วยสิ่งปฏิกูลต่างๆ ที่ไหลออกจากทวารทั้ง ๙ อยู่เสมอ ฉะนั้น เทวดาทั้งหลาย เมื่อได้กลิ่นมนุษย์เข้าแล้วจะมีความรู้สึกอย่างไร?

ตอบว่า เทวดาทั้งหลายเมื่อได้กลิ่นมนุษย์ที่อยู่ห่างกันถึง ๑๐๐ โยชน์ในขณะใด ขณะนั้นจะรู้สึกเหมือนกับได้กลิ่นสุนัขเน่า แม้แต่พระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งในวันหนึ่งมีการสรงน้ำ ๒ ครั้ง เปลี่ยนฉลองพระองค์ ๓ ครั้ง และทรงลูบไล้พระวรกายด้วยสุคนธรสอันดีเลิศเช่นนั้นแล้วก็ตาม ถ้าเทวดาทั้งหลายได้กลิ่นของพระเจ้าจักรพรรดิที่อยู่ในระยะห่างกัน ๑๐๐ โยชน์ในเวลาใด ก็เหมือนกับได้กลิ่นสุนัขเน่าที่เอามาผูกติดอยู่ที่คอฉะนั้น ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในอรรถกถาแห่งทีฆนิกายมหาวรรคว่า

---

[๑] ที.ม.อ. (บาลี) ๒๘๔/๒๕๑

ทิวสสฺส ทฺวิกฺขตฺตุํ นฺหาตฺวา วตฺถานิ ติกฺขตฺตุํ ปริวตฺเตตฺวา อลงฺกตปฏิมณฺฑิตานํ จกฺกวตฺติอาทีนมฺปิ มนุสฺสานํ คนฺโธ โยชนสเต จิตานํ เทวตานํ กณฺเฐ อาสตฺตกุณปํ วิย พาธติ [๑]

ความวิจิตรงดงาม และความสุขที่เป็นทิพยสมบัติในชั้นดาวดึงส์นี้ไม่สามารถจะบรรยายให้หมดสิ้นได้ สมบัติต่างๆ ที่มีอยู่ในมนุษยโลก จะเป็นสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิหรือของราชเศรษฐี คหบดีก็ตาม ก็ไม่อาจจะเอามาเปรียบเทียบกับเทวสมบัติซึ่งเป็นของทิพย์ได้

อิฏฐารมณ์ต่างๆ ที่มีอยู่ในชั้นดาวดึงส์นั้น อิฏฐารมณ์ที่มีอยู่ในสวนนันทวันเป็นอิฏฐารมณ์ที่ดีเลิศ ยิ่งกว่าอิฏฐารมณ์ที่มีอยู่ในสถานที่ต่างๆ ทั้งหมดในชั้นดาวดึงส์ เพราะว่าถ้าเทพบุตรหรือเทพธิดาองค์ใดเกิดโสกะปริเทวะพิไรรำพันกลัวความตายที่จะได้รับอยู่นั้น ถ้าได้เข้าไปยังสวนนันทวันแล้ว ความโสกะปริเทวะเหล่านั้นก็หายไปสิ้น ฉะนั้น เทวดาองค์ใดหรือมนุษย์คนใดก็ตาม ถ้ายังไม่เคยเข้าไปในสวนนันทวันแล้ว จัดว่าบุคคลนั้นยังไม่รู้ถึงความสุขที่ดีเลิศที่มีอยู่ในชั้นดาวดึงส์ ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในพระบาลีสคาถาวรรคสังยุตว่า

น เต สุขํ ปชานนฺติ เย น ปสฺสนฺติ นนฺทนํ
อาวาสํ นรเทวานํ ติทสานํ ยสฺสสินํ. [๒]

แปลความว่า *บุคคลเหล่าใดยังไม่เคยชมสวนนันทวัน อันเป็นสถานที่หย่อนใจของเทพบุตรเทพธิดาทั้งหลายซึ่งเป็นผู้มีบุญมีความสวยงาม มีบริวารมากในชั้นดาวดึงส์นี้บุคคลนั้นได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่ยังไม่สมบูรณ์ต่อการเสวยความสุขในกามคุณที่มีอยู่ในเทวภูมิชั้นนี้*

อนึ่ง สวนนันทวันนี้มิใช่มีอยู่แต่เฉพาะชั้นดาวดึงส์แห่งเดียวเท่านั้น ในเทวภูมิชั้นอื่นๆ ก็มีเช่นเดียวกันทุกชั้น สำหรับเหตุผลในการตั้งชื่อสวนว่านันทวันนั้น ก็

---

[๑] ที.ม.อ. (บาลี) ๔๑๕/๔๒๖

[๒] สํ.ส. ๑๕/๑๑/๖

เพราะว่าเป็นสถานที่ที่น่ายินดีน่าเพลิดเพลินนั้นเอง ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในอรรถกถาแห่งทีฆนิกายมหาวรรคว่า **สพฺเพสุ เทวโลเกสุ หิ นนฺทวนํ อตฺถิเยว**

ในสารัตถทีปนีฎีกาแสดงไว้ว่า ในบรรดาสวน ๖ แห่ง ที่มีอยู่ในชั้นดาวดึงส์นี้ มีต้นไม้ทิพย์อยู่ทุกๆ สวน สวนหนึ่งๆ มีต้นไม้ทิพย์นี้อยู่พันต้น ดังมีบาลีแสดงว่า

ตํ ปน ทิพฺพรุกฺขสหสฺสปฏิมรณฺฑิตํ ตถา นนฺทวนํ ผารุสกวนญฺจ [๑]

ภายในสวนจิตรลดามีต้นไม้เครือเถาชื่อว่า อาสาวตี หนึ่งพันปีของชั้นดาวดึงส์นี้ จึงจะมีผลครั้งหนึ่ง ข้างในผลมีน้ำเรียกว่าน้ำทิพย์ น้ำทิพย์ที่อยู่ข้างในผลไม้นี้แหละเป็นสุราของพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ เทวดาองค์ใดได้ดื่มแล้วจะเกิดความมึนเมา และฤทธิ์ของความเมานี้ทำให้หลับไปเป็นเวลานานถึง ๔ เดือน จึงจะสร่างความเมา ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในพระบาลีชาดกและพระบาลีอปทาน ว่า

อาสาวตี นาม ลตา ชาตา จิตฺตลตาวเน

ตสฺสา วสฺสสหสฺเสน เอกํ นิพฺพตฺตเต ผลํ. [๒]

แปลความว่า *เครือเถาทิพย์ที่เรียกว่า อาสาวตีนี้ มีอยู่ในสวนจิตรลดาและเครือเถาทิพย์หนึ่งพันปีจึงจะมีผลครั้งหนึ่ง ดอกเครือเถานี้ก็เป็นดอกไม้ทิพย์*

เรื่องพระอินทร์ที่มีนามว่าสักกะ

วจนัตถะของคำว่า สักกะ, **สกฺกจฺจํ ทานํ ททาตีติ *สกฺโก*** ที่เรียกว่า ท้าวสักกะ เพราะว่ามีการบริจาคทานโดยเคารพ หรืออีกนัยหนึ่ง

อสุเร เชตุํ สกฺกุณาตีติ *สกฺโก* ที่เรียกว่า ท้าวสักกะ เพราะว่าสามารถเอาชัยชนะต่อพวกอสูรได้

ท้าวสักกเทวราช หรือที่เรียกกันว่าท้าวโกสีย์อมรินทร์นี้ เป็นผู้ปกครองเทพยดาและชั้นดาวดึงส์และเทพยดาชั้นจาตุมหาราชิกา เทวภูมิทั้งสองนี้ เทวภูมิดาวดึงส์

---

[๑] สารตฺถ. ฎี. ๑/๔๑๕-๖

[๒] ขุ.ชา. ๒๗/๒๖/๑๔๗

เป็นที่อยู่ของท้าวโกสีย์อมรินทร์ มีปราสาททองเป็นที่ประทับชื่อว่า เวชยันต์ สูงหนึ่งพันโยชน์ ที่ปราสาทเวชยันต์นี้มีเสาธงปักอยู่โดยรอบ เสาธงนี้ประดับด้วยรัตนะทั้ง ๗ สูง ๓๐๐ โยชน์ มีราชรถเป็นที่สำหรับทรงของท้าวโกสีย์ ชื่อว่า เวชยันต์เช่นเดียวกัน ตอนหน้าราชรถเป็นที่นั่งของสารถีคือมาตุลีเทพบุตร ที่นั่งนี้ยาว ๕๐ โยชน์ ตอนกลางเป็นที่ประทับของท้าวโกสีย์ ยาว ๕๐ โยชน์ ตอนท้ายยาว ๕๐ โยชน์ รวมความยาวของราชรถเวชยันต์ยาว ๑๕๐ โยชน์ ส่วนกว้าง ๕๐ โยชน์ วัดโดยรอบตัวราชรถแล้วได้ ๔๐๐ โยชน์ บัลลังก์ที่ประทับภายในราชรถสำเร็จด้วยรัตนะทั้ง ๗ สูง ๑ โยชน์ กว้าง ๑ โยชน์ กั้นด้วยเศวตฉัตรใหญ่ ๓ โยชน์ มีม้าสินธพอาชานัยพร้อมด้วยเครื่องประดับสำหรับเทียมราชรถ ๑,๐๐๐ ตัว ม้าสินธพอาชานัยนั้นไม่ใช่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน เป็นเทพยดาในชั้นดาวดึงส์นั้นเองเนรมิตกายขึ้น

บางครั้งท้าวสักกเทวราชก็ทรงช้างเป็นพาหนะ ช้างทรงนี้ชื่อว่า เอราวัณ ไม่ใช่ช้างดิรัจฉาน เป็นช้างที่สำเร็จขึ้นด้วยการเนรมิตกายของเทพยดาในชั้นดาวดึงส์ ในเมื่อท้าวสักกเทวราชมีความประสงค์จะทรงช้าง ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในสารัตถทีปนีฎีกาว่า

สกฺกสฺส ปน เอราวโณ นาม หตฺถี ทิยฑฺฒโยชนสติโก,
โสปิ เทวปุตฺโตเยว, น หิ เทวโลกสฺมึ ติรจฺฉานคตา โหนฺติ.

ช้างเอราวัณนี้มีร่างใหญ่ ๑๕๐ โยชน์ มีเศียร ๓๓ เศียร เศียรหนึ่งๆ มีงา ๗ งา รวม ๓๓ เศียร มีงา ๒๓๑ งา งาหนึ่งๆ ยาว ๕๐ โยชน์ในงาข้างหนึ่งๆ มีสระโบกขรณี ๗ สระ รวม ๒๓๑ งา มีสระโบกขรณี ๑,๖๑๗ สระ, สระโบกขรณีสระหนึ่งๆ มีกอบัว ๗ กอ รวม ๑,๖๑๗ สระ มีกอบัว ๑๑,๓๑๙ กอ กอบัวกอหนึ่งๆ มีดอกบัว ๗ ดอก รวม ๑๑,๓๑๙ กอ มีดอกบัว ๗๙,๒๓๓ ดอก ดอกบัวดอกหนึ่งๆ มีกลีบ ๗ กลีบ รวม ๗๙,๒๓๓ ดอก มีกลีบ ๕๕๔,๖๓๑ กลีบ กลีบหนึ่งๆ มีเทพธิดา ๗ องค์ รวม ๕๔๔,๖๓๑ กลีบ มีเทพธิดา ๓,๘๘๒,๔๑๗ องค์ เทพธิดาทั้งหมดนี้กำลังฟ้อนรำถวายท้าวสักกเทวราชให้ทอดพระเนตรอยู่ภายในงาช้าง ๒๓๑ งา ซึ่งมีความยาวงาละ ๕๐ โยชน์นั้นเอง

บนกระพองหัวช้างเอราวัณ หัวที่อยู่ตรงกลางนั้นชื่อว่า สุทัสสนะ มีมณฑปสูง ๑๒ โยชน์ กว้าง ๕๐ โยชน์ ข้างในมณฑปมีบัลลังก์แก้วมณีกว้าง ๑ โยชน์ เป็นที่ประทับของท้าวสักกะ รอบๆ มณฑปมีธงปักไว้ในระยะชิดๆ กัน ธงผืนหนึ่งๆ ยาว ๑ โยชน์ มีกระดิ่งใบโพธิ์แขวนไว้ที่ปลายคันธงทุกๆ คัน เมื่อเวลาต้องลมมีเสียงปรากฏออกมาเหมือนกับเสียงพิณ

ท้าวสักกเทวราชนี้ ถึงแม้ว่าจะมีจักษุทั้งสองเหมือนกันกับจักษุของเทพยดาทั้งหลายก็จริง แต่จักษุของท้าวสักกะนั้นสามารถมองแลเห็นสิ่งต่างๆ ได้ไกลมากเท่ากับตาพันดวง ฉะนั้น จึงได้ชื่ออีกนัยหนึ่งว่า ท้าวสหัสสนัย ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในสรภังคชาดกอรรถกถาว่า

สหสฺสเนตฺตานํ เทวานํ ทสฺสนูปจาราติกฺกมนสมตฺโถติ

สหสฺสเนตฺโตติ.

อนึ่ง ผู้ที่จะเป็นพระอินทร์ได้นั้นต้องประกอบด้วยคุณธรรม ๗ ประการ คือ

๑. เลี้ยงบิดามารดา

๒. เคารพต่อผู้ใหญ่ในตระกูล

๓. กล่าววาจาอ่อนหวาน

๔. ไม่กล่าวคำส่อเสียด

๕. ไม่มีความตระหนี่

๖. มีความสัตย์

๗. ระงับความโกรธไว้ได้

ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค และเอกนิบาตชาดกอรรถกถา ดังนี้ว่า

มาตาเปตฺติภรํ ชนฺตุํ กุเล เชฏฺฐาปจายินํ
สณฺหํ สขิลสมฺภาสํ เปสุเณยฺยปฺปหายินํ
มจฺเฉรวินเย ยุตฺตํ สจฺจํ โกธาภิภุํ นรํ
ตํ เว เทวา ตาวตึสา อาหุ สปฺปุริโส อิติ.

เรื่องเกี่ยวกับศาลาสุธัมมา

ในตอนต้นได้แสดงมาแล้วว่า ดาวดึงส์เทวภูมิชั้นนี้มีสถานที่ที่สวยสดงดงามต่างๆ เช่น พระนครสุทัสสนะ สวนสาธารณะ ๔ แห่ง และสวนพิเศษอีก ๒ แห่ง คือสวนปุณฑริกะและสวนมหาวัน ซึ่งสวนมหาวันนั้นเป็นสวนที่สำหรับพักผ่อนสำราญพระทัยของท้าวสักกเทวราช เหล่านี้จัดเป็นสถานที่อำนวยความสำราญในส่วนโลกียวิสัยเท่านั้น ส่วนสวนปุณฑริกะนั้นเป็นสวนพิเศษที่มีความสำคัญมากกว่าสวนอื่นๆ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งปูชนียสถานสำคัญต่างๆ เช่น พระจุฬามณี พระแท่นปัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ภายใต้ต้นปาริฉัตรที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เคยเสด็จขึ้นไปประทับแสดงพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ และศาลาสุธัมมาเทวสภา ซึ่งเป็นสถานที่ที่เทวดาทั้งหลายมาประชุมฟังธรรม

ต่อไปนี้ จะได้แสดงถึงเรื่องเกี่ยวกับศาลาสุธัมมาโดยเฉพาะดังนี้คือ ศาลาสุธัมมานี้เป็นสถานที่ที่เทพบุตรและเทพธิดาทั้งหลายที่สนใจในธรรม พากันมาประชุมฟังธรรมและสนทนาธรรมกัน ณ ที่นี้ โดยมีท้าวอมรินทราธิราช (พระอินทร์) เป็นประธาน ศาลาสุธัมมานี้สำเร็จด้วยรัตนะทั้ง ๗ มีความสูง ๕๐๐ โยชน์ กว้าง ๓๐๐ โยชน์ วัดโดยรอบศาลาได้ ๑,๒๐๐ โยชน์ พื้นของศาลาสำเร็จด้วยแก้วผลึก เสาสำเร็จด้วยทองเครื่องบนมีขื่อคาน ระแนง หลังคา เพดาน เป็นต้น เหล่านี้สำเร็จด้วยรัตนะทั้ง ๗ หลังคามุงด้วยแก้วอินทนิล บนเพดานและตามเสาประดับด้วยลวดลายต่างๆ ซึ่งสำเร็จด้วยแก้วประพาฬ ช่อฟ้าสำเร็จด้วยเงิน ภายในศาลา ตรงกลางตั้งธรรมาสน์สำหรับแสดงธรรมสูง ๑ โยชน์ สำเร็จด้วยรัตนะทั้ง ๗ กั้นด้วยเศวตฉัตรสูง ๓ โยชน์ ข้างๆ ธรรมมาสน์เป็นที่ประทับของท้าวโกสีย์เทวราช ถัดจากนั้นเป็นที่ประทับของเทวดาชั้นผู้ใหญ่ ๓๒ องค์ มีท้าวปชาปติ ท้าววรุณะ ท้าวอีสานะ

เป็นต้นโดยลำดับ ถัดต่อไป เป็นที่นั่งของเทวดาผู้ใหญ่องค์อื่นๆ และเทวดาผู้น้อยทั่วไป ศาลาสุธัมมานี้ตั้งอยู่ข้างๆ ต้นปาริฉัตร

ต้นปาริฉัตรนี้ ออกดอกปีละ ๑ ครั้ง เมื่อเวลาใกล้จะมีดอก ใบจะมีสีนวล เมื่อเทวดาทั้งหลายแลเห็นใบปาริฉัตรตกสีนวลแล้ว ต่างองค์ก็มีความยินดี ด้วยว่าอีกไม่ช้าแล้วก็จะได้พากันชมดอกปาริฉัตร แล้วก็คอยเฝ้ามาเวียนดูอยู่เสมอ เมื่อถึงคราวออกดอกแล้วใบนั้นก็ร่วงลงหมดสิ้น มีแต่ดอกออกสะพรั่งไปหมด สีของดอกปาริฉัตรนี้มีสีแดง ฉายแสงเป็นรัศมีแผ่ไปเป็นปริมณฑลกว้าง ๕๐๐ โยชน์ ส่งกลิ่นหอมไปตามลมได้ ๑๐๐ โยชน์ ดอกปาริฉัตรนี้ไม่จำเป็นต้องขึ้นไปเก็บบนต้นหรือใช้ไม้สอยแต่อย่างใด มีลมชื่อว่ากันตนะ ทำหน้าที่พัดให้ดอกนั้นหล่นลงมาเอง และเมื่อดอกหล่นลงมาแล้วก็ไม่ต้องใช้ภาชนะมีผอบเป็นต้นมาคอยรองรับ มีลมชื่อว่าสัมปฏิจฉนะ ทำหน้าที่รองรับดอกไม้นั้นไม่ให้ร่วงลงสู่พื้นได้ ต่อจากนั้น มีลมชื่อว่าปเวสนะ ทำหน้าที่พัดเอาดอกไม้นั้นให้เข้าไปในศาลาสุธัมมา ลมชื่อว่าสัมมิชชนะก็ทำหน้าที่คอยพัดเอาดอกเก่าออกไป และลมชื่อว่าสันถกะ ก็ทำหน้าที่จัดดอกไม้นั้นให้เป็นระเบียบเรียบร้อยไม่ให้รวมกันเป็นกองดังนี้

ระเบียบการประชุมฟังธรรมที่ในศาลาสุธัมมานั้น เมื่อถึงเวลาประชุมฟังธรรมเทศนา ท้าวอมรินทราธิราชก็ทรงเป่าสังข์ชื่อว่า วิชยุตตระ สังข์นี้มีความยาวประมาณ ๑๒๐ ศอก เสียงสังข์ดังก้องกังวานทั่วไปทั้งภายในและภายนอกพระนครสุทัสสนะ และเสียงของสังข์ที่เป่าครั้งหนึ่งๆ นั้น ดังปรากฏอยู่นานถึง ๔ เดือนของมนุษย์

เทพบุตรและเทพธิดาทั้งหลายที่อยู่ในชั้นดาวดึงส์นี้ เมื่อได้ยินเสียงสังข์ดังก้องกังวานขึ้นต่างพากันมาสู่ ณ ที่ศาลา รัศมีที่ออกจากร่างกายและแสงของเครื่องทรง เครื่องประดับก็ส่องสว่างทั่วไปทั้งศาลา เมื่อท้าวโกสีย์เทวราชทรงเป่าสังข์ประกาศแก่ปวงเทพยดาทั้งหลายแล้ว ท้าวเธอพร้อมด้วยมเหสีทั้ง ๔ องค์ ก็เสด็จออกจากปราสาทเวชยันต์ขึ้นทรงช้างเอราวัณ มีเทพยดาห้อมล้อมตามเสด็จประมาณ ๓ โกฏิ ๖ ล้านองค์ ไปสู่ศาลาสุธัมมา สำหรับผู้แสดงธรรมนั้น ได้แก่พรหมชื่อว่าสนังกุมาระ ได้เสด็จลงมาแสดงเสมอ แต่ในบางครั้งท้าวโกสีย์ก็ทรงแสดงเอง หรือเทพบุตรองค์ใดที่มีความรู้ในธรรมดีก็เป็นผู้แสดงได้

อนึ่ง ศาลาสุธัมมานี้มิใช่จะมีอยู่แต่ในชั้นดาวดึงส์ชั้นเดียวเท่านั้น แม้ในเทวโลกเบื้องบนอีก ๔ ชั้นก็มีศาลาสุธัมมาเช่นเดียวกัน

เรื่องพระอินทร์ทรงบำเพ็ญกุศลในพระพุทธศาสนา

พระอินทร์หรือท้าวสักกเทวราชผู้เป็นใหญ่กว่าเทวดาทั้งปวงในชั้นดาวดึงส์นี้ ระหว่างที่พระศาสนาของพระสมณโคดมยังไม่อุบัติขึ้นนั้น ความสวยงาม รัศมีและวิมานก็ด้อยกว่าเทพยดาชั้นผู้ใหญ่บางองค์ คงมีแต่อำนาจความเป็นใหญ่อย่างเดียว ต่อมาเมื่อศาสนาของพระสมณโคดมได้อุบัติขึ้นแล้ว ความสวยงามของวิมานและรัศมีของท้าวสักกะจึงมีบริบูรณ์เต็มที่ ทั้งนี้เป็นด้วยอำนาจของกุศลกรรมที่ท้าวเธอได้ลงมาถวายทานแด่พระมหากัสสปเถระเจ้า ดังมีเรื่องว่า

ขณะที่พระอินทราธิราชเสวยทิพยสมบัติอยู่ในชั้นดาวดึงส์นั้นได้ทอดพระเนตรเห็นเทพยดาชั้นผู้ใหญ่บางองค์มีรัศมีและมีวิมานสวยงามมากกว่าพระองค์ซึ่งเป็นใหญ่กว่า จึงทรงนึกในพระทัยว่า เพราะเหตุใดเทวดาพวกนี้ จึงมีรัศมีและวิมานสวยงามมากกว่า พระองค์ก็ทรงทราบได้ว่าการที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า เทวดาพวกนี้ได้สร้างกุศลไว้ในพระพุทธศาสนาในขณะที่ศาสนาดำรงอยู่ ฉะนั้น กุศลกรรมอันใดที่บุคคลได้ทำไว้ในเวลาที่ยังมีพระพุทธศาสนา กุศลอันนั้น ย่อมมีอานิสงส์ไพบูลย์ยิ่งกว่ากุศลกรรมที่ทำในเวลาที่ว่างจากพระพุทธศาสนา สำหรับพระองค์ที่มีรัศมีน้อย มีวิมานที่สวยงามน้อยกว่านั้น ก็เพราะว่ากุศลกรรมที่พระองค์ได้ทำไว้นั้นเป็นไปในเวลาที่ว่างจากพระพุทธศาสนา เมื่อพระองค์ทรงทราบดังนี้แล้ว ก็พยายามคอยหาโอกาสที่จะทรงสร้างกุศลในพระพุทธศาสนาให้จงได้

อยู่มาวันหนึ่ง พระองค์ทรงเล็งทิพยเนตรเห็นพระมหากัสสปเถระเจ้า ออกจากนิโรธสมาบัติ และกำลังจะไปโปรดคนที่ยากจน ณ หมู่บ้านแห่งหนึ่ง เมื่อพระองค์ทรงทราบดังนี้แล้วก็มีความยินดีเป็นอย่างยิ่ง เพราะคอยหาโอกาสที่จะทำบุญในพระพุทธศาสนามานานแล้ว จึงชวนนางสุชาดามเหสีเสด็จลงสู่มนุษยโลกพร้อมด้วยสุธาโภชน์ สำหรับถวายแก่พระมหาเถระเจ้า เมื่อลงมาถึงมนุษยโลกแล้วก็เนรมิตองค์เป็นคนชราสองคนผัวเมียทอผ้าอยู่ในกระท่อมอยู่ต้นทางที่พระมหาเถระจะผ่านมา

เมื่อพระมหากัสสปเถระเจ้าออกจากนิโรธสมาบัติแล้ว ก็ตั้งใจว่าจะไปโปรดคนที่ยากจนในหมู่บ้านแห่งนั้น จึงจัดแจงครองจีวรและอุ้มบาตรเดินมา เมื่อถึงหมู่บ้านนั้นแล้วก็เข้าไปหยุดยืนอยู่ที่หน้าบ้านๆ แรกที่ถึง สมเด็จอมรินทราธิราชแปลงเมื่อแลเห็นพระมหาเถระเจ้าหยุดยืนที่หน้าประตูกระท่อมของตนก็รีบออกมาแล้วบอกให้นางสุชาดายกเอาอาหารมาให้เพื่อจะได้ใส่บาตร นางสุชาดาก็ยกเอาสุธาโภชน์ที่เตรียมมานั้นมาให้แก่พระสามี องค์อมรินทร์จึงยกเอาสุธาโภชน์นั้นใส่ลงในบาตรของพระมหาเถระเจ้า

ในชั้นแรก พระมหาเถระเจ้าไม่ได้พิจารณารู้ว่าสองสามีภรรยาผู้ใส่บาตรนี้เป็นพระอินทร์และพระมเหสี คิดว่าเป็นคนยากจนธรรมดาเหมือนกับคนอื่นๆ ต่อเมื่อรับเอาอาหารที่พระอินทร์ถวายแล้ว กลิ่นของอาหารนั้นมาสัมผัสกับจมูก ท่านก็รู้ได้ทันทีว่านี่ไม่ใช่อาหารธรรมดา แต่เป็นอาหารทิพย์ และชายชรากับภรรยานั้นก็มิใช่คนธรรมดา แท้จริงเป็นพระอินทร์กับพระมเหสีปลอมแปลงมา พระมหาเถระรู้ดังนั้นแล้วก็ต่อว่าพระอินทร์ขึ้นว่า ในการที่อาตมภาพมาโปรดสัตว์ ณ ที่นี้ มิได้ตั้งใจจะมาโปรดผู้ที่มีบุญอยู่แล้วเช่นองค์อมรินทร์นี้ อาตภาพตั้งใจจะมาโปรดคนยากคนจน เหตุไฉน ท่านจึงมาทำเช่นนี้ พระอินทร์จึงบอกว่าข้าพระองค์ก็เป็นคนยากจนเหมือนกัน เพราะถึงแม้ว่าข้าพระองค์จะเป็นใหญ่อยู่ในชั้นดาวดึงส์ก็จริงอยู่ แต่ว่ารัศมีก็ดี วิมานก็ดี ของข้าพระองค์นั้น ยังด้อยกว่าเทวดาองค์อื่นๆ บางองค์มากนัก ทั้งนี้ก็เพราะว่า ข้าพระองค์ไม่ได้ทำกุศลในเวลาที่มีพระพุทธศาสนานั้นเอง มาบัดนี้ ข้าพระองค์ได้มาพบกับพระผู้เป็นเจ้าแล้ว จึงต้องการสร้างกุศลในศาสนา เพื่อให้รัศมีแห่งกายและวิมานของข้าพระองค์ได้มีความสว่างรุ่งโรจน์อย่างบริบูรณ์ด้วยเหตุนี้แหละ ข้าพระองค์จึงต้องแปลงปลอมตนมากระทำดังนี้

อาศัยการถวายทานแก่พระขีณาสวะมหากัสสปเถระแล้ว เมื่อพระอินทร์กลับขึ้นไปสู่ดาวดึงส์เทวโลกนั้น รัศมีกายของพระองค์ และรัศมีแห่งวิมาน ก็ปรากฏสว่างรุ่งโรจน์สวยงามบริบูรณ์เต็มที่ด้วยประการดังนี้

เรื่องท้าวสักกเทวราชเป็นโสดาบัน และในอนาคตจะได้มาเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในมนุษยโลก

ท้าวสักกเทวราชพระองค์นี้ เมื่อได้ทรงฟังพระธรรมเทศนาจากพระผู้มีพระภาคเจ้าในเรื่องพรหมชาลสูตรจบลงแล้ว ท้าวเธอก็ได้สำเร็จเป็นโสดาบัน และจะอยู่ในดาวดึงส์พิภพตลอดจนสิ้นอายุ และเมื่อจุติจากดาวดึงส์แล้ว ก็จะได้มาบังเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในมนุษยโลก จะได้สำเร็จเป็นสกทาคามีเป็นลำดับที่ ๒ เมื่อสิ้นชีพจากมนุษย์แล้วก็ไปบังเกิดในชั้นดาวดึงส์อีก และได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีเป็นลำดับที่ ๓ เมื่อสิ้นอายุในภพดาวดึงส์จะได้ไปบังเกิดในชั้นสุทธาวาสตั้งแต่ชั้นอวิหาเป็นต้นไปจนถึงชั้นอกนิฏฐา และปรินิพพานในชั้นนั้น, เรื่องที่แสดงมานี้ มีมาในสักกปัญหสูตรพระบาลีมหาวรรคและอรรถกถา

เรื่องอสุรินทราหู

ในชั้นดาวดึงส์เทวโลกนี้ ยังมีเทพยดาองค์หนึ่งชื่อว่า อสุรินทราหู มีกายสูงใหญ่กว่าเทพยดาทั้งหลายที่มีอยู่ในเทวโลกทั้ง ๖ ชั้น ร่างกายแห่งอสุรินทราหูนั้นมีความสูง ๔,๘๐๐ โยชน์ ระหว่างไหล่ทั้งสองกว้าง ๑,๒๐๐ โยชน์ รอบตัวใหญ่ ๖๐๐ โยชน์ ฝ่ามือฝ่าเท้าใหญ่ ๒๐๐ โยชน์ จมูกใหญ่ ๓๐๐ โยชน์ ปากกว้าง ๓๐๐ โยชน์ องคุลีหนึ่งๆ ยาว ๕๐ โยชน์ ระหว่างลูกตาทั้ง ๒ ห่างกัน ๕๐ โยชน์ หน้าผากกว้าง ๓๐๐ โยชน์ ศีรษะใหญ่ ๙๐๐ โยชน์ ความสูงใหญ่ของอสุรินทราหูนี้ ถ้าหากลงไปในมหาสมุทรอันลึกล้ำนั้น น้ำในมหาสมุทรจะท่วมเพียงแค่เข่า ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในสุตตันตมหาวัคคอรรถกถาว่า

ราหุ อสุรินฺโท ปน ปาทนฺตโต ยาว เกสนฺตา โยชนานํ จตฺตาริสหสฺสานิ อฏฺฐ จ สตานิ โหนฺติ, ตสฺส ทุวินฺนํ พาหานํ อนฺตรํ ทฺวาทสโยชนสติกํ, พหลตฺเถน ฉโยชนสติกํ, หตฺถปาทตลานิ ปุถุลโต ทฺวิโยชนสตานิ, ติโยชนสติกา นาสิกา, ตถา มุขํ เอเกกํ องฺคุลิปพฺพํ ปญฺญาสโยชนํ, ตถา ภมุกนฺตรํ, นลาฏํ ติโยชนสติกํ,

สีสํ นวโยชนสติกํ, ตสฺส มหาสมุทฺทํ โอติณฺณสฺส คมฺภีรํ อุทกํ ชานุปมาณํ โหติ. [๐]

มีประวัติเกี่ยวกับความสูงใหญ่ของอสุรินทราหูกับอิทธิฤทธิ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อสุรินทราหูนี้เสวยสิริสมบัติเป็นอุปราชอยู่ในพิภพอสูรภายใต้เขาพระสุเมรุ เมื่อได้ฟังกิตติคุณแห่งสมเด็จพระมหากรุณาสัมมาสัมพุทธเจ้าในสำนักแห่งเทพยดาทั้งปวงได้เห็นเทพยดาทั้งปวงพากันไปสู่สำนักสมเด็จพระพุทธองค์ ก็มาดำริว่าเรานี้มีกายอันสูงใหญ่ จะไปสู่สำนักสมเด็จพระพุทธองค์อันมีร่างกายเล็กน้อยและจะก้มตัวลงแลดูสมเด็จพระพุทธองค์นั้น เรามิอาจก้มตัวลงได้ อสุรินทราหูดำริฉะนี้แล้วก็มิได้ไปสู่สำนักสมเด็จพระพุทธองค์ อยู่มาในกาลวันหนึ่งอสุรินทราหูได้ฟังเทพยดาทั้งปวงสรรเสริญพระเดชพระคุณแห่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหาที่สุดมิได้ จึงคิดว่าสมเด็จพระพุทธเจ้านั้นจะประเสริฐเป็นประการใดหนอ เทพยดาจึงสรรเสริญเยินยอยิ่งนัก เราจะพยายามไปดูสักครั้งหนึ่ง แต่กว่าจะก้มจะกราบมองดูอย่างไรหนอจึงจะแลเห็นองค์สมเด็จพระศาสดาจารย์ ดำริฉะนี้แล้ว อสุรินทราหูก็ปรารภที่จะมาสู่สำนักสมเด็จพระมหาศาสดาผู้ทรงเปี่ยมด้วยพระกรุณา

ในกาลครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค ก็ทรงทราบอัธยาศัยแห่งอสุรินทราหู พระองค์จึงทรงดำริว่า ราหูจะมาสู่สำนักตถาคตในครั้งนี้ ตถาคตจะสำแดงอิริยาบถยืน หรือจะสำแดงอิริยาบถนั่ง หรือจะสำแดงอิริยาบถเดิน หรือจะอิริยาบถนอนเป็นประการใด จึงทรงพระปริวิตกต่อไปว่า บุคคลที่ยืนหรือนั่งถึงจะต่ำก็ปรากฏดุจดังว่าสูง เหตุนี้ ตถาคตควรจะสำแดงซึ่งอิริยาบถไสยาสน์แก่อสุรินทราหู ให้อสุรินทราหูเห็นตถาคตในอิริยาบถนอนนี้เถิด เมื่อทรงดำริฉะนี้แล้วก็มีพระพุทธฎีกาตรัสสั่งแก่พระอานนท์ว่า

"ดูกรอานนท์ เธอจงตกแต่งเตียงที่บรรทมแห่งตถาคตภายในบริเวณใกล้แห่งพระคันธกุฎีนี้เถิด ตถาคตจะบรรทมในสถานที่นั้น"

พระอานนท์รับพระพุทธฎีกาแล้ว ก็ตกแต่งเตียงที่บรรทมแห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคในบริเวณแห่งพระคันธกุฎี สมเด็จพระพุทธองค์ทรงสำเร็จสีหไสยาสน์บรรทมในสถานที่นั้น

---

[๐] ที.สี.อ. (บาลี) ๒๕๖

ฝ่ายอสุรินทราหู เมื่อมาถึงสำนักสมเด็จพระพุทธองค์แล้ว ต้องเงยหน้าขึ้นแลดูสมเด็จพระพุทธเจ้า ประดุจหนึ่งทารกแหงนดูดวงจันทร์ในอากาศ สมเด็จพระบรมโลกนาถจึงมีพุทธฎีกาตรัสถามว่า

"ดูกรอสูรินทราหู ท่านมาแลดูตถาคตนี้เห็นเป็นประการใดบ้าง?"

อสุรินทราหูจึงทูลตอบว่า

"ขอเดชะทรงพระมหากรุณา กระหม่อมฉันนี้ไม่ทราบเลยว่าพระพุทธองค์นี้ทรงพระเดชพระคุณอันล้ำเลิศประเสริฐดังนี้ กระหม่อมฉันนี้สำคัญว่าเมื่อมาแล้วจักมิอาจที่จะก้มลงได้ ฉะนั้นกระหม่อมฉันจึงเพิกเฉยอยู่ มิได้มาสู่สำนักพระองค์"

"ดูกรอสุรินทราหู เมื่อตถาคตบำเพ็ญพระบารมีทั้งปวงนั้น ตถาคตจะได้ก้มหน้าย่อท้อต่อที่จะบำเพ็ญพระบารมีนั้นหามิได้ ตถาคตเงยหน้าขึ้นแล้วก็บำเพ็ญพระบารมีทั้งปวงมิได้หดหู่ย่อท้อเลย ด้วยเหตุนี้ บุคคลผู้ปรารถนาจะแลดู ตถาคตนี้จะต้องก้มหน้าลงแลดูเหมือนอย่างท่านคิดนั้นหามิได้"

มีพุทธฎีกาตรัสฉะนี้แล้ว ก็โปรดประทานพระธรรมเทศนาแก่อสุรินทราหู อสุรินทราหูก็ยอมรับนับถือสมเด็จพระพุทธองค์เป็นที่พึ่งในกาลครั้งนั้น

การแสดงเทวดาชั้นดาวดึงส์ จบ

ยามาภูมิ

วจนัตถะ : **ทุกฺขโต ยาตา อปคตาติ *ยามา*** (ยา ธาตุ + ม ปัจจัย) เทวดาทั้งหลายที่ชื่อว่า ยามะเพราะว่าปราศจากความลำบาก

อีกนัยหนึ่ง **ทิพฺพสุขํ ยาตา ปยาตา สมฺปตฺตาติ *ยามา*** (ยา ธาตุ + ม ปัจจัย) เทวดาเหล่าใดถึงแล้วซึ่งความสุขด้วยดี เทวดาเหล่านั้น ชื่อว่า ยามะ

วจนัตถะทั้ง ๒ ข้อนี้ มุ่งหมายถึงเทวดาที่อยู่ในเทวภูมิชั้นยามานี้ แต่ถ้ามุ่งหมายถึงภูมิจะต้องตั้งวจนัตถะดังนี้ว่า

ยามานํ นิวาสา *ยามา* (คำนี้เป็นนิวาสตัทธิต) "ภูมิอันเป็นที่อยู่ของเทวดาทั้งหลายที่ปราศจากความลำบากและผู้ถึงซึ่งความสุขที่เป็นทิพย์ ฉะนั้น ภูมินั้นชื่อว่า ยามา"

วจนัตถะทั้ง ๓ ข้อที่ได้แสดงมานี้ เป็นการแสดงตามศัพท์บาลี ฉะนั้น คำว่า ยามะ ในวจนัตถะนี้ หมายถึงเทวดาทั้งหมดที่อยู่ในเทวโลกชั้นที่ ๓ เพราะเทวดาเหล่านั้นเป็นผู้ปราศจากความลำบาก และมีความสุขที่เป็นทิพย์นั้นเอง ฉะนั้น เทวดาเหล่านั้นจึงชื่อว่า ยามะ สถานที่อยู่ของพวกยามะเทวดาทั้งหลายที่ชื่อว่ายามาภูมินั้นเรียกไปตามชื่อของเทวดานั้นเอง

อนึ่ง ตำแหน่งท้าวเทวราชผู้เป็นใหญ่ปกครองเทวดาทั้งหลายนั้น ไม่ใช่มีอยู่แต่ในชั้นดาวดึงส์ชั้นเดียวเท่านั้น ถึงแม้ในชั้นอื่นๆ ก็มีเทวดาที่มีตำแหน่งเป็นท้าวเทวราชปกครองอยู่ทุกๆ ชั้นเช่นเดียวกัน

ท้าวเทวราชผู้ปกครองเทวดาในเทวโลกชั้นที่				๓	ชื่อว่า	**สุยามะ** หรือ **ยามะ**
”	”	”	”	๔	”	**สันตุสสิตะ**
”	”	”	”	๕	”	**สุนิมมิตะ** หรือ **นิมมิตะ**
”	”	”	”	๖	”	**ปรนิมมิตะ**

ฉะนั้น เทวภูมิชั้นที่ ๓ ที่เรียกว่ายามานั้น ใช้เรียกตามชื่อของท้าวยามะผู้เป็นใหญ่ก็กล่าวได้ ดังมีวจนัตถะแสดงไว้ว่า **ยามนามกสฺส เทวราชสฺส นิพฺพตฺโตติ ยาโม** ภูมิเป็นที่อยู่ของท้าวเทวราชผู้มีนามว่ายามะ เพราะเหตุนั้น ภูมินั้นจึงชื่อว่า **ยามา**

ชั้นยามาภูมินี้เป็นภูมิที่ตั้งอยู่ในอากาศ ฉะนั้น จึงไม่มีพวกภุมมัฏฐเทวดามีแต่อากาสัฏฐเทวดาพวกเดียว ส่วนวิมาน ทิพยสมบัติ และร่างกายของเทวดาชั้นยามานี้ประณีตสวยงามมากกว่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ และอายุขัยก็ยืนยาวมากกว่า บริเวณของชั้นยามาภูมินี้แผ่กว้างออกไปเสมอด้วยกำแพงจักรวาล มีวิมานอันเป็นที่อยู่ของเทวดาในชั้นนี้อยู่ตลอดทั่วไป

การแสดงเทวดาชั้นยามา จบ

ดุสิตภูมิ

วจนัตถะ : **นิจฺจํ ตุสนฺติ เอตฺถ นิพฺพตฺตา เทวาติ *ตุสิตา*** *ภูมิที่ชื่อ ดุสิตนั้น เพราะทำให้เทวดาทั้งหลายที่บังเกิดขึ้นในภูมินั้นมีความยินดีและแช่มชื่นอยู่เป็นนิจ*

อธิบายว่า เทวโลกชั้นที่ ๔ นี้เป็นสถานที่ที่ปราศจากความร้อนใจ มีแต่นำความยินดีและความชื่นบานให้แก่ผู้ที่อยู่ในภูมินี้ทั้งหมด ฉะนั้น ภูมินี้ จึงจัดว่าเป็นภูมิที่ประเสริฐ

อนึ่ง พระโพธิสัตว์ทุกๆ พระองค์ก่อนที่จะมาบังเกิดในมนุษยโลก และได้สำเร็จอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในภพสุดท้ายนั้น ย่อมบังเกิดอยู่ในชั้นดุสิตภูมินี้ทั้งหมด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่จะมาบังเกิดในอนาคตเช่นพระศรีอริยเมตตรัย พร้อมด้วยผู้ที่จะได้มาบังเกิดเป็นอัครสาวกนั้น เวลานี้ก็เสวยทิพยสมบัติอยู่ในดุสิตาภูมิเหมือนกัน ต่อเมื่ออายุขัยของมนุษย์ได้ ๘ หมื่นปีในเวลาข้างหน้านี้แล้ว พระองค์ท่านพร้อมด้วยผู้ที่จะเป็นอัครสาวกก็จะได้จุติจากดุสิตาภูมิลงมาบังเกิดในมนุษยโลก และได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ และอัครสาวกโพธิญาณสืบต่อไป ข้อนี้ก็เป็นเหตุที่กล่าวได้ว่าเทวโลกชั้นดุสิตนี้ เป็นภูมิที่ประเสริฐกว่าเทวภูมิชั้นอื่นๆ [๑]

อีกนัยหนึ่งของ **อตฺตโน สิริสมฺปตฺติยา ตุสํ ปีตึ อิตา คตาติ *ตุสิตา*** "เทวดาเหล่าใดถึงพร้อมด้วยความยินดีและแช่มชื่นอยู่ในสมบัติอันเป็นสิริมงคลของตน ฉะนั้นเทวดาเหล่านั้นชื่อว่า ดุสิต" ในวจนัตถะข้อนี้ คำว่า ตุสิต หมายเอาชื่อของเทวดาเหล่านั้น

อีกนัยหนึ่ง **ตุสิตานํ นิวาสา *ตุสิตา*** "สถานที่อันเป็นที่อยู่ของเทวดาถึงพร้อมด้วยความยินดีและแช่มชื่นอยู่ในสมบัติอันเป็นสิริมงคลของตน ฉะนั้น สถานที่นั้นชื่อว่า ดุสิต" วจนัตถะข้อนี้หมายถึงภูมิที่อยู่, เทวภูมิชั้นดุสิตนี้ห่างจากชั้นยามาสี่หมื่นสองพันโยชน์ เทวดาที่อยู่ในภูมินี้มีจำพวกเดียวคืออากาสัฏฐเทวดา วิมานทิพยสมบัติและรูปร่างของเทวดาชั้นนี้ก็ประณีตมากกว่าเทวดาชั้นยามา อายุขัยก็ยืนยาวกว่า

การแสดงเทวดาชั้นดุสิต จบ

---

[๑] ข้อความนี้มีมาในหนังสืออนาคตวังสอรรถกถา

นิมมานรตีภูมิ

วจนัตถะ : **ยถารุจิเต โภเค สยเมว นิมฺมินิตฺวา นิมฺมินิตฺวา รมนฺติ เอตฺถาติ *นิมฺมานรตี*** "เทวดาทั้งหลายที่เกิดอยู่ในภูมินั้น ย่อมเนรมิตกามคุณทั้ง ๕ ขึ้นตามความพอใจของตนเอง แล้วมีความยินดีเพลิดเพลินในอารมณ์เหล่านั้น ฉะนั้น ภูมินั้นจึงชื่อว่า นิมมานรตี"

อีกนัยหนึ่ง **นิมฺมาเน รติ เอเตสนฺติ *นิมฺมานรติโน*** "เทวดาที่ชื่อว่า นิมมานรตีนั้น เพราะมีความยินดีเพลิดเพลินในกามคุณทั้ง ๕ ที่ตนเนรมิตขึ้น"

นิมฺมานรตีนํ นิวาสา *นิมฺมานรตี* "ภูมิที่อยู่ของเทวดาที่มีปกติเสวยกามคุณทั้ง ๕ ที่ตนเนรมิตนั้น ฉะนั้น ภูมินั้นชื่อว่า นิมมานรตี"

อธิบายว่า ในเทวโลกตั้งแต่ชั้นจาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิตทั้ง ๔ ภูมินี้เทวดาทั้งหลายย่อมมีคู่ครองของตนเป็นประจำอยู่ แต่ในชั้นนิมมานรตีและปรนิมมิตวสวัตตีนั้นไม่มีคู่ครองเป็นประจำ เทพบุตรหรือเทพธิดาที่อยู่ในชั้นนิมมานรตีนี้ เวลาใดอยากเสวยกามคุณซึ่งกันและกัน เวลานั้นตนเองก็เนรมิตเป็นเทพบุตรเทพธิดาขึ้น

นิมมานรตีภูมินี้ อยู่ห่างจากดุสิตภูมิสี่หมื่นสองพันโยชน์ มีอากาสัฏฐเทวดาอยู่จำพวกเดียว ความประณีตสวยงามของวิมานและเทวดานั้น ประเสริฐกว่าเทวดาที่อยู่ในชั้นดุสิต อายุขัยก็ยืนยาวกว่า

การแสดงเทวดาชั้นนิมมานรตี จบ

ปรนิมมิตวสวัตตีภูมิ

วจนัตถะ : **อตฺตโน รุจึ ญตฺวา ปเรหิ นิมฺมิเตสุ โภเคสุ วสํ วตฺตนฺติ เอตฺถาติ *ปรนิมฺมิตวสวตฺตี*** "เทวดาทั้งหลายที่เกิดอยู่ในภูมินั้น ย่อมเสวยกามคุณทั้ง ๕ ที่เทวดาองค์อื่นรู้ความต้องการของตนแล้วเนรมิตให้ ฉะนั้น ภูมินั้นจึงชื่อว่าปรนิมมิตวสวัตตี"

อีกนัยหนึ่ง **ปรนิมฺมิตฺเตสุ โภเคสุ วสํ วตฺเตนฺตีติ *ปรนิมฺมิตวสวตฺติโน*** "เทวดาทั้งหลายที่ชื่อว่า ปรนิมมิตวสวัตตี เพราะได้เสวยกามคุณที่เทวดาองค์อื่นๆ เนรมิตให้"

ปรนิมฺมิตวสวตฺตีนํ นิวาสา *ปรนิมฺมิตวสวตฺตี* "ภูมิที่อยู่ของเทวดาที่ได้เสวยกามคุณ ๕ ที่เทวดาองค์อื่นเนรมิตให้ ฉะนั้น ภูมินั้นชื่อว่า ปรนิมมิตวสวัตตี"

อธิบายว่า เทพบุตรเทพธิดาที่อยู่ในชั้นปรนิมมิตวสวัตตีนี้ เมื่อต้องการเสวยกามคุณ ๕ เวลาใด เวลานั้น เทวดาที่เป็นผู้รับใช้ก็จัดการเนรมิตขึ้น ให้ตามความประสงค์ของตน ฉะนั้น เทวดาทั้งหลายที่อยู่ในชั้นปรนิมมิตวสวัตตีจึงไม่มีคู่ครองเป็นประจำของตน เช่นเดียวกันกับเทวดาชั้นนิมมานรตี

ปรนิมมิตวสวัตตีภูมินี้ อยู่ห่างจากนิมมานรตีภูมิสี่หมื่นสองพันโยชน์ เทวดาที่อยู่ในภูมินี้ก็เป็นพวกอากาสัฏฐเทวดาเช่นเดียวกัน ความสวยงามความประณีตแห่งวิมานทิพยสมบัติ และรูปร่างนั้น มีความประณีตมากกว่าเทวดาชั้นนิมมานรตี และอายุขัยก็ยืนกว่า

การแสดงเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตี จบ

ผู้ปกครองเทวภูมิทั้ง ๖ ชั้น

เทวดาผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่เหนือเทวดาทั้งหลายนั้นคือ วสวัตตีมารเทวบุตร อยู่ในชั้นปรนิมมิตวสวัตตีภูมิ เป็นผู้ปกครองเทวดาทั่วทั้ง ๖ ชั้น มารเทวบุตรองค์นี้ เป็นมิจฉาเทวดา ไม่มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เป็นผู้คอยขัดขวางให้เกิดอุปสรรคต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่เสมอ นับตั้งแต่ออกมหาภิเนษกรมณ์เป็นต้นมาจนกระทั่งถึงปรินิพพาน ต่อมาเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพานล่วงไปแล้ว ๓๐๐ ปี ในสมัยนั้นพระเจ้าศรีธรรมาโศกราช เป็นพระราชาครองราชสมบัติอยู่ในเมืองปาตลีบุตร มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้ทรงสร้างปูชนียสถานคือพระเจดีย์และวัดขึ้นเป็นจำนวนอย่างละ ๘ หมื่น ๔ พัน เพื่อเป็นการบูชาพระธรรมขันธ์อันมีจำนวน ๘ หมื่น ๔ พันพระธรรมขันธ์ และทรงสร้างมหาเจดีย์บรรจุพระสรีรธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสำหรับเป็นที่สักการบูชา เมื่อสร้างเสร็จแล้วก็มีการฉลอง

ปูชนียสถานที่สร้างขึ้นนั้นเป็นเวลา ๗ เดือน ๗ วัน ในขณะที่ทำการฉลองอยู่นั้น พญามารเทวบุตรผู้นี้ก็ได้มาแกล้งทำลายพิธีนั้นเสียด้วยอิทธิฤทธิ์มีประการต่างๆ แต่การทำลายของพญามารผู้นี้ไม่สำเร็จ เพราะพระมหาเถรอุปคุตต์ได้มาทำการขัดขวางต่อสู้กับพญามาร และได้ทรมานพญามารเสียจนสิ้นพยศ ผลสุดท้ายพญามารละมิจฉาทิฏฐิได้กลับเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จนถึงกับปรารถนาพุทธภูมิในกาลข้างหน้า

การเสวยกามคุณของบรรดาเทพบุตร เทพธิดา ในเทวโลกทั้ง ๖ ชั้น

เรื่องนี้มีวาทะอยู่ ๒ ฝ่ายคือ วาทะหนึ่งเป็นของเกจิอาจารย์ อีกวาทะหนึ่งเป็นของอรรถกถาจารย์ วาทะของเกจิอาจารย์แสดงไว้ว่า การเสวยกามคุณของพวกเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาและชั้นดาวดึงส์ทั้ง ๒ ชั้นนี้ประพฤติเป็นไปในทำนองเดียวกันกับพวกมนุษย์

การเสวยกามคุณของพวกเทวดาชั้นยามา ใช้เสวยด้วยการจุมพิตและสัมผัสกอดรัดร่างกายซึ่งกันและกัน

การเสวยกามคุณของพวกเทวดาชั้นดุสิตา เพียงแต่ใช้สัมผัสมือต่อกันก็สำเร็จกิจ

การเสวยกามคุณของพวกเทวดาชั้นนิมมานรตี ใช้แลดูและยิ้มให้กันและกันก็สำเร็จกิจ

การเสวยกามคุณของพวกเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ใช้สายตาจ้องดูกันก็สำเร็จกิจ

ส่วนวาทะของท่านอรรถกถาจารย์แสดงว่า การเสวยกามคุณของพวกเทวดาทั้งชั้นนั้น ประพฤติเป็นไปตามทำนองเดียวกันกับพวกมนุษย์ทั้งหลาย ไม่มีอะไรผิดแปลกกันเลย ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในสังคีติสูตรอรรถกถาว่า **ฉนฺนมฺปิ กามาวจรานํ กามา ปากติกา เอว** [๑] แปลความว่า "การเสวยกามคุณของกามาวจรเทวดาทั้ง ๖

---

[๑] สุมังคลวิลาสินี ๓/๒๔๙

ชั้นนั้นก็เป็นไปโดยปกติเช่นเดียวกันกับพวกมนุษย์ทั้งหลายนั้นแหละ" และท่านกล่าวอ้างว่า ตามวาทะของเกจิอาจารย์นั้นย่อมเป็นไปไม่ได้ในโลกนี้ เพราะธรรมดาการเสวยกามคุณนั้น ถ้าไม่มีการสัมผัสถูกต้องร่างกายซึ่งกันและกันแล้ว การเสวยนั้นย่อมไม่สำเร็จลงไปได้ ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในสุตตันตปาถิกวรรคอรรถกถาว่า

เอตํ ปน นตฺถีติ ปฏิกฺขิตฺตํ, น หิ กาเยน อผุสนฺตสฺส โผฏฺฐพฺพํ กามกิจฺจํ สาเธติ [๑]

แปลความว่า มหาอรรถกถาจารย์ได้ปฏิเสธวาทะของเกจิอาจารย์เหล่านั้นเสีย เพราะความจริงนั้น การเสวยกามคุณในโผฏฐัพพารมณ์นี้ จะไม่สามารถทำให้สำเร็จกิจลงไปได้หากบุคคลไม่ได้กระทบถูกต้องร่างกายซึ่งกันและกัน

ท่านอาจารย์ผู้รจนา **เตรสกัณฑวินยฎีกา** (คัมภีร์สารัตถทีปนีฎีกา) กล่าวรับรองตามวาทะของท่านอาจารย์อรรถกถา ซึ่งมีบาลีแสดงไว้ว่า

มนุสฺสา วิย หิ เต ทฺวยํ ทฺวยํ สมาปตฺติวเสเนว เมถุนํ ปฏิเสวนฺติ [๒]

แปลความว่า พวกเทวดากามาวจรทั้ง ๖ ชั้น ย่อมเสวยเมถุนธรรมด้วยอำนาจแห่งการเป็นคู่ๆ กัน เช่นเดียวกันกับมนุษย์ทั้งหลายนั้นเอง

ในคัมภีร์กถาวัตถุอรรถกถาแสดงไว้ว่า

เตสํ เทวานํ สุกฺกวิสฺสฏฺฐิ นาม นตฺถิ [๓]

แปลความว่า การหลั่งออกซึ่งน้ำกาม ย่อมไม่มีแก่พวกเทวดาทั้งหลาย

---

[๑] สุมงฺคลวิลาสินี ๓/๒๔๘

[๒] สารตฺถทีปนีฎีกา ๓/๓

[๓] อภิ.อฏฺ. ๓/๒๐๖

ในคัมภีร์เตรสกกัณฑวินยฎีกา(สารัตถทีปนีฎีกา) แสดงว่า

ขีณาสวานํ ปน พฺรหฺมานญฺจ สมฺภโว นตฺถีติ เถเรน วุตฺตํ [๑]

แปลความว่า อาจารย์ธรรมปาลเถระกล่าวว่า สุกกธาตุคือน้ำกามนี้ ย่อมไม่มีเลยแก่พระขีณาสพและพวกพรหมทั้งหลาย

การส้องเสพซึ่งเมถุนธรรมย่อมมีอยู่แต่เฉพาะในกามภูมิเท่านั้น แต่เมื่อกล่าวโดยบุคคลแล้วหาได้เป็นไปทั้งหมดไม่ คือพระอรหันต์และพระอนาคามีเว้นแล้วซึ่งการเสพ อสัทธรรมนี้ พวกสัตว์นรกและพวกนิชฌามตัณหิกเปรตทั้งหลายก็ไม่มีการเสพ เพราะพวกสัตว์นรกและพวกนิชฌามตัณหิกเปรตนี้ได้รับการเสวยทุกขเวทนาโดยถูกไฟเผาร่างกายอยู่ตลอดเวลา ฉะนั้น จึงไม่มีโอกาสที่จะคิดนึกถึงสิ่งเหล่านี้ได้เลย ส่วนสัตว์จำพวกอื่นนอกจากนี้แล้วย่อมส้องเสพอยู่ทั่วไป มีพระคาถาแสดงการให้โอวาทในเรื่องเสวยกามคุณนี้ว่า

เปตยฺยสุขสํยุตฺตํ ปิปาสฉาตปีฬิตํ
ทุติยสาธกํ กามํ เชคุจฺเฉยฺยุํ น กึ พุธา.

แปลความว่า บัณฑิตทั้งหลายจะไม่เกลียดการเสวยกามคุณที่เกี่ยวกับการมีคู่ครองได้อย่างไร เพราะต้องถูกความหิวกระหายต่อสิ่งนี้เบียดเบียนอยู่เสมอและความสุขที่ได้รับจากการเสวยนี้ก็คล้ายๆ กันกับความสุขของพวกเปรตเช่นเดียวกัน

เทวโลกมีอริยบุคคลมากกว่ามนุษยโลก

ถามว่า : ในมนุษยโลกและในเทวโลกทั้ง ๓ ภูมินี้ ภูมิไหนจะมีอริยบุคคลมากกว่ากัน

ตอบว่า : ในเทวโลกมีอริยบุคคลมากกว่าในมนุษยโลก อธิบายว่าในสมัยพุทธกาล บรรดาคฤหัสถ์และบรรพชิตทั้งหลายที่อยู่ในกรุงสาวัตถี ราชคฤห์ เวสาลี โกสัมพี กบิลพัสดุ์ เป็นต้น เมื่อบุคคลเหล่านี้ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ได้สำเร็จเป็นโสดาบันบ้าง สกทาคามีบ้าง ในประเทศหนึ่งๆ มี

---

[๑] สารตฺถทีปนีฎีกา ๓/๓

จำนวนหลายโกฏิ เมื่อบุคคลเหล่านี้ได้สิ้นชีพจากมนุษย์แล้ว ก็ได้ไปบังเกิดในเทวโลกทั้ง ๖ ชั้น

ส่วนพวกเทวดาทั้งหลายมีอยู่ในเทวโลกทั้ง ๖ ชั้น เมื่อได้มีโอกาสฟังพระธรรมเทศนาพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ ธัมมจักกัปปวัตนสูตร มหาสมัยสูตร มหาสติปัฏฐานสูตร อนัตตลักขณสูตร สมจิตตสูตร เหล่านี้เป็นต้น ต่างก็ได้สำเร็จเป็นโสดาบัน สกทาคามี เป็นจำนวนมากมายหาประมาณมิได้ ฉะนั้น อริยบุคคลที่เกิดอยู่ในเทวโลกทั้ง ๖ ชั้นนี้ จึงไม่สามารถจะประมาณได้ว่ามีจำนวนเท่าใด

สำหรับพระอนาคามีและพระอรหันต์ทั้งสองพวกนี้ ไม่ต้องนับเข้าอยู่ในจำนวนนี้ เพราะว่าพระอนาคามีก็ไม่มาเกิดในมนุษยโลกอีก และพระอรหันต์ก็เข้าสู่ปรินิพพานไปเลย ฉะนั้น อริยบุคคลที่มีอยู่ในมนุษยโลกนั้น ก็กล่าวได้ว่ามีจำนวนน้อยกว่าอริยบุคคลที่มีอยู่ในเทวโลก

คุณสมบัติเพื่อความเป็นอริยะ

การที่อริยบุคคลในมนุษยโลกมีน้อยกว่าในเทวโลกนั้น ก็เพราะว่าบุคคลที่นับถือพระพุทธศาสนาในมนุษยโลกนี้ มีความสนใจในการปฏิบัติวิปัสสนาเป็นส่วนน้อย และการที่จะเป็นอริยบุคคลได้นั้นต้องประกอบด้วยธรรม ๗ ประการ คือ

๑. ต้องเป็นติเหตุกบุคคล

๒. ต้องได้เคยสร้างบารมีที่เกี่ยวกับวิปัสสนามาแล้วในชาติก่อน

๓. ต้องมีความเพียรในชาติปัจจุบันนี้ด้วย

๔. วิธีเจริญวิปัสสนาต้องถูกต้องตามหลักพระบาลีและอรรถกถา

๕. ต้องมีสถานที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติ

๖. ต้องไม่มีปลิโพธ ๑๐ ประการ

๗. ต้องมีเวลาอันสมควร

ฉะนั้น บุคคลที่มีความสนใจในวิปัสสนาธุระเป็นส่วนน้อยอยู่แล้วนั้น จะหาบุคคลที่ประกอบด้วยธรรมทั้ง ๗ ประการ ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นนั้น ก็หาได้โดยยาก และมีบุคคลที่มีความเข้าใจผิดคิดว่า

๑. ถ้าเราเจริญวิปัสสนาแล้ว จะทำให้เราเป็นคนมีชื่อเสียงดี

๒. จะเป็นที่เคารพและเชื่อถือแก่บุคคลทั่วๆ ไป ทำให้อาชีพของเราเจริญขึ้นได้ง่าย

ความเข้าใจผิดเช่นนี้ ไม่ได้หมายความว่าจะเป็นไปแก่บุคคลทั้งหมดก็หามิได้ หมายถึงมีอยู่ในบุคคลเป็นส่วนมากเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่า อริยบุคคลที่มีอยู่ในมนุษยโลกนั้น น้อยกว่าอริยบุคคลที่มีอยู่ในเทวโลกเป็นจำนวนมาก, มีพุทธภาษิตที่เป็นเครื่องวินิจฉัยอยู่ ๕ ข้อ ชื่อว่า **ปธานิยังคะ** สำหรับเป็นเครื่องตัดสินตัวเองว่าชาตินี้ตนจะเป็นอริยะได้หรือไม่ดังนี้คือ

ปธานิยังคะ ๕

๑. ต้องมีความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และอาจารย์ที่สอนวิปัสสนา

๒. ต้องมีร่างกายแข็งแรง ไม่มีโรค

๓. ต้องไม่มีมารยาสาไถยกับอาจารย์ หรือในหมู่พวกปฏิบัติด้วยกัน

๔. ต้องมีความเพียรตั้งมั่นในใจว่า เลือดและเนื้อของเรานี้ แม้ว่าจะเหือดแห้งไปคงเหลือแต่หนัง เส้นเอ็น กระดูกก็ตาม เราจะไม่ยอมละความเพียรนั้นเสีย

๕. ผู้ปฏิบัติต้องปฏิบัติให้ถึงขั้นอุทยัพพยญาณเสียก่อน

พุทธภาษิตที่วางไว้เป็นหลักสำหรับวินิจฉัยตนเองทั้ง ๕ ข้อนี้ เมื่อผู้ใดพิจารณาดูตัวเองว่ามีครบถ้วนแล้ว ก็มั่นใจได้ว่าตนต้องสำเร็จมรรคผลในชาตินี้ได้แน่นอน ถ้าขาดไปข้อใดข้อหนึ่งแล้ว ก็เป็นอันหวังไม่ได้ซึ่งมรรคผลในชาตินี้

ความเจริญแห่งพระพุทธศาสนาที่ตั้งอยู่ ในมนุษยโลกและในเทวโลก

เมื่อจะกล่าวถึงความเจริญของพระพุทธศาสนา ที่อยู่ในมนุษยโลกกับที่อยู่ในเทวโลกแล้ว ย่อมกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาที่ตั้งอยู่ในเทวโลกนั้น มีความเจริญรุ่งเรืองมากกว่าในมนุษยโลก เพราะในการที่พระพุทธศาสนาจะเจริญแพร่หลายได้นั้นก็ต้องอาศัยพุทธศาสนิกชนเป็นใหญ่ ในสถานที่ใดมีพุทธศาสนิกชนมาก สถานที่นั้นก็เป็นที่เจริญแพร่หลายของพระพุทธศาสนามาก และอริยบุคคลที่มีอยู่ในเทวโลกนั้นมีมากกว่าอริยบุคคลที่มีอยู่ในมนุษยโลก ข้อนี้จึงแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาที่ตั้งอยู่ในเทวโลกนั้นมีความเจริญแพร่หลายมาก ก็ด้วยการที่มีอริยบุคคลมากนั้นเอง

ส่วนในมนุษยโลกนั้น พุทธศาสนิกชนมีน้อยมากก็จริง แต่ก็ยังมีข้อพิเศษที่ต่างกันกับเทวโลก คือ ในมนุษยโลก มีปริยัติศาสนา ได้แก่ การสอนพระไตรปิฎก การเรียนพระไตรปิฎก การแสดงธรรม และการฟังธรรม ทั้ง ๔ อย่างนี้มีอยู่โดยพร้อมมูล แต่ในเทวโลกมีอยู่เพียง ๒ อย่างเท่านั้น คือ การแสดงธรรมและการฟังธรรม อีกประการหนึ่ง ในเทวโลกไม่มีพระสงฆ์ มีอยู่แต่ในมนุษยโลกเท่านั้น

การแสดงกามาวจรเทวดา ๖ ชั้น จบ

รูปาวจรภูมิ ๑๖

การแสดงรูปาวจรภูมิ ๑๖ ชั้นโดยลำดับและคำอธิบาย

วจนัตถะ **รูปพฺรหฺมานํ วจรา ภูมิ** ***รูปาวจรภูมิ*** "ที่เกิดของรูปพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า รูปาวจรภูมิ" อีกนัยหนึ่ง **รูปาวจรานํ ภูมิ** ***รูปาวจรภูมิ*** "ที่เกิดของรูปาวจรวิบาก ชื่อว่า รูปาวจรภูมิ"

รูปสฺส ภโว ***รูปํ*** ภูมิเป็นที่เกิดแห่งรูป ชื่อว่า รูป (รูปาวจรภูมิ)

รูปาวจรภูมิทั้ง ๑๖ ชั้นนี้ เป็นที่อยู่ของพวกพรหมทั้งหลาย ฉะนั้น คำว่า พรหม นั้นหมายความว่ากระไร? และได้แก่บุคคลจำพวกไหน?

คำว่า **พรหม** นั้น หมายความว่า ผู้ที่มีความเจริญอยู่ด้วยคุณพิเศษ มีฌานเป็นต้น เรียกว่า พรหม ได้แก่ เทวดาทั้งหลายที่อยู่ในชั้นพรหมโลก ดังมีวจนัตถะแสดงว่า **พฺรูหนฺติ วฑฺฒนฺติ อติปณีเตหิ ฌานาทิคุเณหีติ *พฺรหฺมาโน*** เทวดาทั้งหลายที่มีความเจริญด้วยคุณพิเศษมีฌานเป็นต้น อันเป็นสิ่งที่ประณีตมาก ฉะนั้น เทวดาเหล่านั้นชื่อว่า พรหม”

อธิบายว่า ความเจริญมีอยู่ ๒ อย่าง คือ ความเจริญทางโลกอย่างหนึ่ง ความเจริญทางธรรมอย่างหนึ่ง ความเจริญทางโลกนั้นได้แก่การบริบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติ ยศ บริวาร ที่อยู่ที่อาศัย เครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆ และการมีความรู้ความเข้าใจในวิชาทางโลก การมีอายุยืน มีผิวพรรณงดงาม มีความสุขกายสุขใจ มีกำลังแข็งแรง เหล่านี้ได้ชื่อว่ามีความเจริญทางโลก

ความเจริญทางธรรม ได้แก่ การเจริญด้วยกุศลธรรมต่างๆ มี ศีล สมาธิ ปัญญา หรือฌาน อภิญญา มรรค ผล นิพพาน หรือการเจริญด้วยปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ เหล่านี้ได้ชื่อว่ามีความเจริญทางธรรม

สำหรับผู้ที่ได้ชื่อว่าพรหมนั้น ย่อมมีความเจริญได้ ทั้งทางโลกและทางธรรม ความเจริญทางโลกของพวกพรหมนั้น คือการมีอายุยืนนาน มีผิวพรรณผ่องใสงดงาม มีความสุขอย่างประณีต มีร่างกายแข็งแรง มีวิมานอย่างวิจิตรงดงามเป็นที่อาศัย มีสวนดอกไม้เป็นที่หย่อนอารมณ์ มีบริวารตามสมควร สิ่งที่เป็นสมบัติของพรหมเหล่านี้ย่อมประเสริฐพิเศษกว่าพวกเทวดาชั้นกามาวจรทั้งหลาย

ความเจริญในทางธรรมของพรหม คือ การมีศีล สมาธิ ปัญญา หรือฌาน สมาบัติ อภิญญา และพรหมวิหารธรรม การเจริญด้วยคุณพิเศษมีฌานเป็นต้น อันเป็นสิ่งประณีตมากดังที่ได้กล่าวมานี้ ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า **พรหม**

ปฐมฌานภูมิ ๓

๑. พรัหมปาริสัชชาภูมิ

วจนัตถะ **ปริสติ ภวา *ปาริสชฺชา*** "พรหมที่อยู่ในบริษัท (อยู่ในฝักฝ่ายที่เป็นบริวาร) ชื่อว่า ปาริสัชชะ" ได้แก่ พวกที่เป็นสามัญธรรมดา ไม่มีอำนาจอะไรเป็นพิเศษ

อีกนัยหนึ่ง **พฺรหฺมานํ ปาริสชฺชา *พฺรหฺมปาริสชฺชา*** "พวกพรหมที่เป็นบริษัทของมหาพรหม ชื่อพรหมปาริสัชชะ" หมายความว่าพวกพรหมปาริสัชชะนี้เป็นบริวารของมหาพรหม, ในรูปภูมิทั้ง ๔ ชั้น คือ ปฐมฌานภูมิชั้น ๑ ทุติยฌานภูมิชั้น ๑ ตติยฌานภูมิชั้น ๑ จตุตถฌานภูมิชั้น ๑ (เว้นอสัญญสัตตาภูมิ) ทั้ง ๔ ชั้นนี้ ในชั้นหนึ่งแบ่งพรหมออกเป็น ๓ พวกคือ

๑. พรหมที่เป็นบริวารคอยรับใช้พรหมที่เป็นหัวหน้า เรียกว่า **ปาริสัชชพรหม**

๒. พรหมที่เป็นที่ปรึกษาของพรหมที่เป็นหัวหน้า เรียกว่า **ปุโรหิตพรหม**

๓. พรหมที่เป็นใหญ่เป็นหัวหน้า เรียกว่า **มหาพรหม**

พรหมทั้ง ๓ พวกนี้ มีอยู่ทุกๆ ชั้นของรูปภูมิทั้ง ๔ ชั้นนั้น, คำว่า พรหมปาริสัชชะนี้ เป็นชื่อของพรหมจำพวกหนึ่งที่เกิดอยู่ในชั้นปฐมฌานภูมิ และสถานที่ที่เป็นที่เกิดที่อาศัยของพรหมจำพวกนี้ ก็เรียกว่าพรหมปาริสัชชา ทั้งนี้ ก็โดยเอาชื่อของผู้ที่อยู่ในที่นั้นมาตั้งเป็นชื่อของสถานที่นั้นเอง ดังนี้ เรียกว่าการตั้งชื่อโดยฐานยูปจารนัย คือตั้งชื่อโดยทางอ้อม ไม่ใช่ตั้งชื่อโดยตรงทีเดียว [วิธีการนำเอาคำที่เป็นชื่อของบุคคลมาใช้เป็นชื่อของสถานที่นี้ เรียกว่า ฐานยูปจาระ]

วจนัตถะของคำว่า พรหมปาริสัชชา ซึ่งเป็นชื่อของภูมิมีดังนี้ **พฺรหฺมปาริสชฺชานํ นิพฺพตฺตาติ *พฺรหฺมปาริสชฺชา*** "ภูมิอันเป็นที่เกิดที่อาศัย ของพวกพรหมที่เป็นบริษัทของพรหมที่เป็นหัวหน้า ฉะนั้น ชื่อว่า **พรหมปาริสัชชา"**

๒. พรัหมปุโรหิตาภูมิ

วจนัตถะ **ปุเร อุจฺเจ ฐาเน โอหนฺติ ติฏฺฐนฺตีติ *ปุโรหิตา*** *"ผู้มีตำแหน่งสูงฐานะเป็นผู้นำในกิจการทั้งหลายของมหาพรหม ชื่อว่า ปุโรหิตะ"*

อีกนัยหนึ่ง **ปุเร อคฺเค ธียเต ถปิยเตติ *ปุโรหิโต*** "ผู้ที่ได้รับแต่งตั้งให้อยู่ในตำแหน่งเป็นผู้แนะนำ ชื่อว่า ปุโรหิตะ"

วจนัตถะทั้ง ๒ ข้อนี้ ได้แก่ ผู้ที่มีตำแหน่งเป็นปุโรหิต **พฺรหฺมานํ ปุโรหิตา *พฺรหฺมปุโรหิตา*** "พวกพรหมที่เป็นปุโรหิตของมหาพรหม ชื่อว่า พรหมปุโรหิตะ"

คำว่า พรหมปุโรหิตะนี้ ก็เป็นชื่อของพวกพรหมที่เกิดอยู่ในชั้นปฐมฌานภูมินั้นเอง สถานที่ที่เป็นที่เกิดที่อาศัยของพรหมจำพวกนี้ก็เรียกชื่อว่า พรหมปุโรหิตา โดยเอาชื่อของผู้ที่อาศัยอยู่ในที่นั้นมาตั้งเป็นชื่อของสถานที่เช่นเดียวกัน

วจนัตถะของคำว่า พรหมปุโรหิตา ซึ่งเป็นชื่อของภูมิ มีดังนี้ **พฺรหฺมปุโรหิตานํ นิพฺพตฺตาติ *พฺรหฺมปุโรหิตา*** "ภูมิอันเป็นที่เกิดที่อาศัยของพวกพรหมที่เป็นปุโรหิตของมหาพรหม ชื่อว่า พรหมปุโรหิตา"

๓. มหาพรัหมาภูมิ

วจนัตถะ **พฺรูหติ ปริวฑฺฒตีติ *พฺรหฺมา*** *"ผู้ที่มีความเจริญด้วยคุณวิเศษมีฌานเป็นต้น ชื่อว่า พรหม"* ได้แก่ ผู้ที่มีความเจริญในฌาน อภิญญา และอายุ วรรณะ สุขะ พละ มากกว่ามนุษย์และเทวดากามาวจรทั้งหลาย

มหนฺโต พฺรหฺมา *มหาพฺรหฺมา* *พรหมที่เป็นใหญ่ ชื่อว่า มหาพรหม* ได้แก่ พรหมที่เป็นผู้ยิ่งใหญ่กว่าพรหมปาริสัชชะและพรหมปุโรหิตะทั้งหลาย

มหาพรหมมี ๓ จำพวก คือ

๑. มหาพรหมที่มีรัศมีแผ่ไปไกล ๑,๐๐๐ จักรวาล เรียกว่า **สหัสสพรหม**

๒. " " " ๒,๐๐๐ จักรวาล " **ทวิสหัสสพรหม**

๓. " " " ๓,๐๐๐ จักรวาล " **ติสหัสสพรหม**

มหาพฺรหฺมานํ นิพฺพตฺตาติ *มหาพฺรหฺมา* "ภูมิอันเป็นที่เกิดที่อาศัยของพวกมหาพรหม ชื่อว่า มหาพรหมา", คำว่า มหาพรหมนั้น ก็เป็นชื่อของพวกพรหมที่เป็นผู้ยิ่งใหญ่อยู่ในปฐมฌานภูมิ และสถานที่อยู่ของพรหมพวกนี้ก็เรียกว่า มหาพรหมา โดยเอาชื่อของผู้ที่อาศัยอยู่ในที่นั้นมาตั้งเป็นชื่อของสถานที่ ดุจเดียวกันกับภูมิที่ได้แสดงมาแล้วข้างต้น

ที่ตั้งแห่งปฐมฌานภูมิ ๓

ภูมิอันเป็นที่ตั้งแห่งปฐมฌานภูมิทั้ง ๓ นี้ หาได้ตั้งอยู่เป็นชั้นๆ ขึ้นไปตามลำดับกันไม่ ความจริงนั้น ปฐมฌานทั้ง ๓ ภูมินี้ ตั้งอยู่ในพื้นที่ระดับเดียวกันเหมือนกับพื้นที่ของพวกมนุษย์ และตั้งอยู่ท่ามกลางอากาศห่างจากกามาวจรเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ประมาณ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์ พรั่งพร้อมไปด้วยวิมานสวนดอกไม้ สระโบกขรณี อันตั้งอยู่บนพื้นที่ซึ่งล้วนแล้วไปด้วยแก้วรัตนะ ๗ อย่างมีรัศมีสวยงามยิ่งนัก ในปฐมฌานภูมิ ๓ นี้ แบ่งอาณาเขตออกเป็นส่วนๆ ส่วนหนึ่งเป็นที่อยู่ของปุโรหิตพรหม และอีกส่วนหนึ่งเป็นที่อยู่ของปาริสัชชพรหม ซึ่งอยู่ในพื้นที่เดียวกันทั้งสิ้น แต่เรียกชื่อเป็นชั้นๆ ขึ้นไปตามลำดับนั้น มิได้มุ่งหมายเอาภูมิเป็นที่ตั้ง อาศัยเรียกไปตามตำแหน่งของพรหมที่อยู่ในชั้นปฐมฌานภูมินี้นั้นเอง ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในธัมมหทยวิภังคอรรถกถาว่า **อิเม ตโยปิ ชนา ปฐมชฺฌานภูมิยํ เอกตเล วสนฺติ** [๑] แปลความว่า พรหมทั้ง ๓ เหล่านี้อยู่ชั้นปฐมฌานภูมิในพื้นที่ระดับเดียวกันนั้นเอง

มหาพรหมที่เป็นใหญ่อยู่ในชั้นปฐมฌานภูมิ ๓ นั้น มีอยู่องค์เดียว การที่รู้ได้เช่นนี้ก็โดยอาศัยข้อความที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในพรหมชาลสูตรว่า เมื่อเวลาที่โลกถูกทำลายลงด้วยไฟก็ดี ด้วยน้ำก็ดี หรือด้วยลมก็ดี ชั้นปฐมฌานภูมินี้ได้ถูกทำลายลงด้วยทุกๆ ครั้งไป และเมื่อเวลาที่เริ่มสร้างโลกใหม่นั้น ในชั้นปฐมฌานภูมิก็มีมหาพรหมองค์เดียวเกิดขึ้นก่อน ส่วนพรหมปุโรหิตะ และพรหมปาริสัชชะ ๒ พวกนี้เกิดตามมาภายหลัง

อีกประการหนึ่ง พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ในพรหมสังยุตว่า **ตตฺร สุทํ ภิกฺขเว พฺรหฺมา (มหาพฺรหฺมา) จ พฺรหฺมปริสา จ พฺรหฺมปาริสชฺชา จ อุชฺฌายนฺติ ขียนฺติ** [๒] เป็นต้น ตามพระบาลีที่แสดงมานี้ เมื่อพิจารณาดูตามนัยแห่งไวยากรณ์แล้ว จะเห็นได้ว่าบาลีได้แสดงมุ่งหมายถึงมหาพรหมนั้นใช้วิภัตติฝ่ายเอกวจนะ ส่วน

---

[๑] สมฺโมหวิโนทนี ๕๖๖

[๒] สํ.ส. ๑๕/๒๒๘

บาลีที่มุ่งหมายถึงพรหมปุโรหิตะและพรหมปาริสัชชะนั้นใช้พหุวจนะ ด้วยเหตุนี้ จึงสันนิษฐานได้ว่า มหาพรหมนี้มีองค์เดียวในชั้นปฐมฌานภูมิ

ทุติยฌานภูมิ ๓

๑. ปริตตาภาภูมิ

วจนัตถะ **ปริตฺตา อาภา เอเตสนฺติ** ***ปริตฺตาภา*** "พรหมที่มีรัศมีน้อยกว่าพรหมที่อยู่เบื้องบน ชื่อว่า ปริตตาภา"

อีกนัยหนึ่ง **ปริตฺตาภานํ นิพฺพตฺตาติ** ***ปริตฺตาภา*** "ภูมิที่เกิดของปริตตาภาพรหม ชื่อว่า ปริตตาภา"

๒. อัปปมาณาภาภูมิ

วจนัตถะ **อปฺปมาณา อาภา เอเตสนฺติ** ***อปฺปมาณาภา*** "พรหมที่มีรัศมีหาประมาณมิได้ ชื่อว่า อัปปมาณาภะ"

อีกนัยหนึ่ง **อปฺปมาณาภานํ นิพฺพตฺตาติ** ***อปฺปมาณาภา*** "ภูมิเป็นที่เกิดของพวกอัปปมาณาภาพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า อัปปมาณาภา"

๓. อาภัสสราภูมิ

วจนัตถะ **สรติ นิสฺสรตีติ** ***สรา*** "รัศมีที่แผ่ซ่านออก ชื่อว่า สรา", **อาภา สรา เอเตสนฺติ** ***อาภสฺสรา*** "พรหมที่มีรัศมีแผ่ซ่านออกจากร่างกาย ชื่อว่า อาภัสสระ"

อีกนัยหนึ่ง **อาภา สรนฺติ นิจฺฉรนฺติ เอเตสูติ** ***อาภสฺสรา*** รัศมีแผ่ซ่านอยู่ในร่างกายของพรหมเหล่านั้น ฉะนั้น พรหมเหล่านั้น ชื่อว่า อาภัสสระ

อาภัสสรพรหมเหล่านี้มีความยินดีในฌานของตนอย่างเต็มที่ ซึ่งเป็นไปด้วยอำนาจของปีติอยู่เสมอ ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้จิตใจของพรหมพวกนี้มีความผ่องใสมาก เมื่อจิตใจผ่องใสแล้ว จิตตชรูปคือรูปที่อาศัยเกิดก็มีความผ่องใสตามไปด้วย และด้วยอำนาจแห่งจิตตชรูปที่ผ่องใสนี้แหละเป็นเหตุให้เห็นอุตุชรูป คือรูปที่ปรากฏให้เป็นแสงรัศมี จึงมีความผ่องใสเช่นเดียวกัน ฉะนั้น ในการที่พวกอาภัสสรพรหมมีรัศมี

แผ่ซ่านไปทั้งร่างกายนี้ก็เป็นไปด้วยอำนาจแห่งอุตุชรูปซึ่งอาศัยจิตตชรูปเกิด เรียกว่า จิตตปัจจยอุตุชรูป ที่มีความผ่องใสปรากฏออกมานั้นเอง

อาภสฺสรานํ นิพฺพตฺตาติ *อาภสฺสรา* ภูมิซึ่งเป็นที่เกิดของพวกอาภัสสรพรหม ชื่อว่า อาภัสสรา

คำว่า **ปริตฺตาภา อปฺปมาณาภา อาภสฺสรา** ทั้ง ๓ ชื่อนี้เป็นชื่อของพรหมโดยตรง สำหรับภูมิที่เรียกชื่อเหมือนกันกับชื่อของพรหมนั้น ก็เป็นการเรียกชื่อโดยฐานยูปจารนัย เช่นเดียวกันกับพวกปฐมฌานภูมิ ดังได้แสดงมาแล้วนั้น

ที่ตั้งแห่งทุติยฌานภูมิทั้ง ๓ นี้ ตั้งอยู่กลางอากาศห่างจากปฐมฌานภูมิ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์ พื้นที่ของภูมิทั้ง ๓ นี้ตั้งอยู่ในระดับเดียวกัน สำเร็จไปด้วยรัตนะทั้ง ๗ พรั่งพร้อมไปด้วยวิมาน สวนดอกไม้ สระโบกขรณี และต้นกัลปพฤกษ์

ทุติยฌานภูมิ ๓ ที่ตั้งอยู่กลางอากาศนั้น ประดุจเรือลำใหญ่ที่ลอยลำอยู่ท่ามกลางมหาสมุทร และบรรดาพรหมที่อยู่ในทุติยฌานภูมิ ๓ นี้

ปริตตาภาพรหม	มีตำแหน่งเท่ากับ	ปาริสัชชพรหม
อัปปมาณาภาพรหม	มีตำแหน่งเท่ากับ	ปุโรหิตพรหม
อาภัสสรพรหม	มีตำแหน่งเท่ากับ	มหาพรหม

ตติยฌานภูมิ ๓

๑. ปริตตสุภาภูมิ

วจนัตถะ **ปริตฺตา สุภา เอเตสนฺติ *ปริตฺตสุภา*** พรหมที่มีรัศมีสวยงามแต่น้อยกว่าพรหมที่อยู่เบื้องบน ชื่อว่า ปริตตสุภะ

อีกนัยหนึ่ง **ปริตฺตสุภานํ นิพฺพตฺตาติ *ปริตฺตสุภา*** ภูมิเป็นที่เกิดของปริตตสุภาพรหมทั้งหลายชื่อว่า ปริตตสุภา

๒. อัปปมาณสุภาภูมิ

วจนัตถะ **อปฺปมาณา สุภา เอเตสนฺติ *อปฺปมาณสุภา*** พรหมที่มีรัศมีสวยงามหาประมาณมิได้ ชื่อว่า อัปปมาณสุภะ

อีกนัยหนึ่ง **อปฺปมาณสุภานํ นิพฺพตฺตาติ** ***อปฺปมาณสุภา*** ภูมิเป็นที่เกิดของอัปปมาณสุภาพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า อัปปมาณสุภา

๓. สุภกิณหาภูมิ

วจนัตถะ **สุภาหิ อากิณฺณาติ** ***สุภากิณฺณา*** พรหมที่มีรัศมีสวยงามตลอดไปทั่วร่างกาย ชื่อว่า สุภากิณณะ

อีกนัยหนึ่ง **สุภากิณฺณานํ นิพฺพตฺตาติ** ***สุภากิณฺณา*** ภูมิเป็นที่เกิดของสุภากิณณะพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า สุภากิณณา

คำว่า **สุภา** ในที่นี้ หมายถึง ความสวยงามของรัศมีที่มีอยู่ในร่างกายของพวกพรหมที่อยู่ในชั้นตติยฌานภูมินี้ รัศมีอย่างไรจึงเรียกว่าเป็นรัศมีที่สวยงาม ?

อธิบายว่า รัศมีที่สวยงามของพวกพรหมเหล่านี้มีลักษณะเช่นเดียวกันกับรัศมีของดวงจันทร์ คือแสงสว่างของรัศมีนั้นรวมกันอยู่เป็นวงกลม ไม่กระจัดกระจายออกจากกัน เช่นนี้แหละจึงได้ชื่อว่า สุภา คือรัศมีที่สวยงาม

คำว่า สุภากิณฺณา นี้ เรียกว่า **สุภกิณฺหา** ก็ได้ ทั้งนี้โดยอาศัยนัยแห่งไวยากรณ์ คือเปลี่ยน อา เป็น อ, แปลง ณ ตัวที่สองเป็น ห สำเร็จรูปเป็น สุภกิณฺหา, อีกนัยหนึ่ง จะเรียกว่า **สุภกิณฺณา** ก็ได้ ไม่เป็นการผิดหลักไวยากรณ์ แสดงวจนัตถะดังนี้ คือ **สุเภน กิณฺณาติ สุภกิณฺณา** พรหมที่มีรัศมีสวยงามตลอดทั่วไปทั้งร่างกาย ชื่อว่า สุภกิณณะ

มีสาธกบาลีแสดงไว้ในมูลฎีกาว่า **โสภนปภาย กิณฺณา สุภากิณฺณาติ วตฺตพฺเพ อาการสฺส รสฺสตฺตํ อนฺติมณการสฺส หการญฺจ กตฺวา สุภกิณฺหาติ วุตฺตา อถ ปน สุเภน กิณฺณา สุภกิณฺณา** [๑]

คำว่า **ปริตฺตาสุภา อปฺปมาณสุภา สุภกิณฺหา** ทั้ง ๓ นี้เป็นชื่อของพรหมโดยตรง แต่การที่เรียกชื่อภูมิโดยใช้ชื่อทั้งสามนั้นก็เป็นการเรียกโดยทางอ้อม คือเอาชื่อของผู้ที่อยู่ในที่นั้นมาตั้งเป็นชื่อสถานที่นั้นเอง

---

๑ มูล.ฎี. ๒/๒๓๒-๓ (ฉ)

ตติยฌานภูมิ ๓ นี้ตั้งอยู่กลางอากาศ ห่างจากทุติยฌานภูมิ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์ พื้นที่ของภูมิทั้ง ๓ นี้ตั้งอยู่ในระดับเดียวกัน สำเร็จไปด้วยรัตนะทั้ง ๗ พรั่งพร้อมด้วยวิมาน สวน สระโบกขรณี และต้นกัลปพฤกษ์

บรรดาพรหมทั้งหลายที่อยู่ในตติยฌานภูมิ ๓ นี้

ปริตตสุภพรหม	มีตำแหน่งเท่ากับ	ปาริสัชชพรหม
อัปปมาณสุภพรหม	มีตำแหน่งเท่ากับ	ปุโรหิตพรหม
สุภกิณหพรหม	มีตำแหน่งเท่ากับ	มหาพรหม

จตุตถฌานภูมิ ๗

๑. เวหัปผลาภูมิ

วจนัตถะ **วิปุลํ ผลํ เอเตสนฺติ *เวหปฺผลา*** พรหมที่มีผลไพบูลย์ ชื่อว่า เวหัปผละ, ในที่นี้คำว่า เวหปฺผลา ที่เป็นนิปผันนบทนั้น ถ้าตามวจนัตถะแล้ว ควรจะเป็น วิปุลผลา แต่การที่เป็นไปตามคำนี้ไม่ได้ ก็เพราะเกี่ยวกับหลักของไวยากรณ์ ซึ่งเป็นดังนี้ คือ วิปุล เป็น เวห, ผ เป็น ปฺผ (อสทิสเทฺวภาว)

อีกนัยหนึ่ง **เวหปฺผลานํ นิพฺพตฺตาติ *เวหปฺผลา*** ภูมิเป็นที่เกิดของเวหัปผลพรหมทั้งหลายชื่อว่า เวหัปผลา

อีกนัยหนึ่ง **ฌานานุรูปํ วิเสเสน อีหิตํ อาเนญฺชิตํ ปุญฺญผลํ เอตฺถ อตฺถีติ เวหปฺผลา** ผลของกุศลที่มั่นคงและไพบูลย์ อันไม่หวั่นไหวเป็นพิเศษ ที่เป็นไปตามฌานที่มีอยู่ในภูมิใด ภูมินั้นชื่อว่า เวหัปผลา

อธิบายว่า ผลของกุศลที่ปรากฏอยู่ในชั้นปฐมฌานภูมิ ๓ ทุติยฌานภูมิ ๓ ตติยฌานภูมิ ๓ ทั้ง ๙ ภูมินี้ ไม่เรียกว่า เวหัปผลา เพราะว่าเมื่อคราวที่โลกถูกทำลายด้วยไฟนั้น ปฐมฌานภูมิ ๓ ก็ถูกทำลายลงด้วย เมื่อคราวที่โลกถูกทำลายด้วยน้ำ ปฐมฌานภูมิ ๓ และทุติยฌานภูมิ ๓ ทั้ง ๖ ภูมินี้ก็ถูกทำลายด้วย และเมื่อคราวที่โลกถูกทำลายด้วยลม ปฐมฌานภูมิ ๓ ทุติยฌานภูมิ ๓ และตติยฌานภูมิ ๓ ก็ถูกทำลายด้วย บรรดาพรหมที่อาศัยอยู่ในภูมิเหล่านี้ก็ต้องถึงกาลสิ้นอายุลง วิมานและทิพยสมบัติของพวกพรหมเหล่านี้ก็ถูกทำลายลงด้วยทุกครั้งไป

ในบรรดาภูมิ ๙ ภูมินี้ พรหมที่เกิดอยู่ในชั้นสุภกิณณามีอายุยืนมากกว่าพรหมอื่นๆ ที่เกิดอยู่ในภูมิเบื้องต่ำกว่าตน อายุขัยของสุภกิณณาพรหมนี้มีอายุถึง ๖๔ มหากัป แต่สุภกิณณพรหมที่จะมีอายุขัยได้เต็ม ๖๔ มหากัปนั้นจะต้องเป็นพรหมที่อุบัติขึ้นพร้อมกับโลกที่เริ่มสร้างใหม่ ส่วนพรหมที่เกิดขึ้นภายหลังนั้นย่อมมีอายุไม่ถึง ๖๔ มหากัป ต้องลดอายุขัยลงมาโดยลำดับ ทั้งนี้เพราะว่าในจำนวน ๖๔ มหากัปนั้น ตติยฌานภูมิ ๓ นี้จะต้องถูกทำลายลงด้วยลมครั้งหนึ่งเสมอไป

ส่วนเวหัปผลาภูมิเป็นภูมิที่พ้นจากการถูกทำลายทุกๆ อย่าง ฉะนั้น พรหมทุกๆ องค์ที่เกิดอยู่ในภูมินี้ จะเกิดขึ้นในเวลาใดก็ตาม ย่อมมีอายุขัยเต็ม ๕๐๐ มหากัปเสมอไป ด้วยเหตุนี้แหละผลของกุศลที่นำมาให้เกิดอยู่ในภูมินี้ จึงเรียกว่า **เวหัปผลา** ซึ่งเกิดจากอำนาจของปัญจมฌานกุศลที่ประกอบด้วยอุเบกขาเวทนา

ส่วนพวกพรหมที่เกิดอยู่ในชั้นปฐมฌานภูมิ ๓ ทุติยฌานภูมิ ๓ และตติยฌานภูมิ ๓ นั้นเกิดขึ้นด้วยอำนาจของปฐมฌานกุศล ทุติยฌานกุศล ตติยฌานกุศล และจตุตถฌานกุศล ซึ่งเป็นฌานกุศลที่ประกอบด้วยโสมนัสเวทนา

ธรรมดาฌานกุศลที่ประกอบด้วยอุเบกขาเวทนานั้น เป็นกุศลที่ประเสริฐมั่นคงไม่หวั่นไหวยิ่งกว่าฌานกุศลที่ประกอบด้วยโสมนัสเวทนา ฉะนั้น ผลที่เกิดจากฌานกุศลที่ประกอบด้วยอุเบกขาเวทนาจึงเป็นผลที่ประเสริฐมั่นคง เป็นไปตามเหตุ ส่วนผลที่เกิดจากฌานกุศลที่ประกอบด้วยโสมนัสเวทนานั้น ย่อมไม่ประเสริฐและไม่มั่นคง เป็นไปตามเหตุเช่นเดียวกัน

๒. อสัญญสัตตาภูมิ

วจนัตถะ **นตฺถิ สญฺญา เอเตสนฺติ *อสญฺญา*** "สัญญาเจตสิกไม่มีแก่พรหมเหล่าใด ฉะนั้น พรหมเหล่านั้น ชื่อว่า อสัญญะ", ในที่นี้คำว่า "อสัญญะ" นั้นเป็นการแสดงโดยยกสัญญาเจตสิกเป็นประธาน แต่ความจริงจิตและเจตสิกอื่นๆ ซึ่งเป็นนามขันธ์ ๕ นั้น ไม่มี การแสดงตามนัยนี้ เป็นการแสดงโดยอุปลักขณนิทัสสนนัย

อีกนัยหนึ่ง **นตฺถิ สญฺญมุเขน จตฺตาโร อรูปกฺขนฺธา เอเตสนฺติ อสญฺญา** นามขันธ์ ๔ โดยยกเอาสัญญาเจตสิกเป็นประธาน ไม่มีแก่พรหมเหล่าใด ฉะนั้น พรหมเหล่านั้น ชื่อว่า อสัญญะ

อสญฺญา จ เต สตฺตา จาติ *อสญฺญสตฺตา* พรหมที่ไม่มีนามขันธ์ ๔ ที่ยกเอาสัญญาเจตสิกเป็นประธาน แต่พรหมนี้ก็ได้ชื่อว่าเป็นสัตว์ ฉะนั้น จึงเรียกว่า อสัญญสัตตะ

คนส่วนมากยังเข้าใจอยู่ว่า บรรดาสิ่งทั้งหลายถ้าไม่มีนามธรรมแล้ว สิ่งนั้นไม่เรียกว่าสัตว์ ความเข้าใจเช่นนี้จะจัดว่าถูกต้องโดยทั้งหมดไม่ได้ สำหรับในกามโลกนั้น ถูกต้องแล้ว แต่สำหรับในพรหมโลกนั้นใช้ไม่ได้ทั่วไป เพราะว่าพรหมจำพวกหนึ่งที่เกิดด้วยอำนาจปัญจมฌาน ซึ่งมีสัญญาวิราคภาวนา เป็นหลัก มีอยู่ในพรหมโลกนี้ พรหมจำพวกนี้ไม่มีนามขันธ์ มีแต่รูปขันธ์อย่างเดียวก็จริง แต่ก็คงนับเข้าอยู่ในสัตว์จำพวกหนึ่ง เพราะมีชีวิตรูปปกครองอยู่ ฉะนั้น พระอนุรุทธาจารย์จึงได้แสดงคำว่า สัตตะ ประกอบกับคำว่า อสัญญะ รวมเรียกว่า อสัญญสัตตะ

อสญฺญสตฺตานํ นิพฺพตฺตาติ *อสญฺญสตฺตา* ภูมิเป็นที่เกิดของอสัญญสัตตพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า อสัญญสัตตา, ที่เรียกชื่อว่า เวหัปผลาภูมิและอสัญญสัตตาภูมินั้น เป็นการเรียกชื่อโดยทางอ้อม คือเอาชื่อของผู้ที่อยู่ในภูมินั้นๆ มาตั้งเป็นชื่อของภูมินั้นเอง

จตุตถฌานภูมิทั้ง ๒ นี้ ตั้งอยู่กลางอากาศ ห่างจากตติยฌานภูมิ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์พื้นที่ของภูมิทั้ง ๒ นี้ตั้งอยู่ในระดับเดียวกัน สำเร็จไปด้วยรัตนะทั้ง ๗ พรั่งพร้อมด้วยสวนดอกไม้ สระโบกขรณี และต้นกัลปพฤกษ์

พรหมที่อยู่ในชั้นเวหัปผลาก็แบ่งออกเป็น ๓ จำพวกเช่นเดียวกัน เนื่องมาจากความต่างกันของปัญจมฌานกุศลนั้นเอง คือปัญจมฌานกุศลที่เป็นอย่างหีนะ ก็ไปบังเกิดในตำแหน่งที่เทียบเท่ากับปาริสัชชพรหม ถ้ากุศลนั้นเป็นอย่างมัชฌิมะ ก็ไปบังเกิดในตำแหน่งที่เทียบเท่ากับปุโรหิตธรรม และถ้ากุศลนั้นเป็นอย่างปณีตะ ก็ไปบังเกิดในตำแหน่งที่เทียบเท่ากับมหาพรหม

การที่ท่านอรรถกถาจารย์ไม่ได้จำแนกชื่อของพวกพรหมที่อยู่ในชั้นเวหัปผลาออกเป็น ๓ พวกเหมือนกับพรหมที่อยู่ในภูมิที่กล่าวแล้วข้างต้นนั้น ก็เพราะพวกพรหมที่บังเกิดอยู่ในภูมินี้ ว่าโดยอายุขัยแล้วก็มีอายุขัยเท่ากันหมด และพวกเวหัปผลพรหมนี้สามารถมองแลเห็นพวกอสัญญสัตตพรหมได้ ส่วนพวกพรหมที่อยู่ในชั้น

ปฐมฌานภูมิ ทุติยฌานภูมิ และตติยฌานภูมิเหล่านี้ ไม่สามารถจะมองเห็นพรหมที่อยู่ชั้นสูงกว่าได้ อาจารย์ที่รู้สภาวะแสดงว่า พรหมในชั้นเดียวกันนั้นแลเห็นซึ่งกันและกันได้โดยไม่ต้องเนรมิตตนให้หยาบ ด้วยเหตุนี้ ท่านอรรถกถาจารย์จึงรวมเรียกว่า เวหัปผลพรหมอย่างเดียว ไม่แยกชื่อเรียกเป็นพวกๆ

สุทธาวาสภูมิ ๕

ภูมิที่เรียกว่าสุทธาวาสนี้ เป็นภูมิที่อยู่ของพวกพระอนาคามีและพระอรหันต์ทั้งหลายผู้มีความบริสุทธิ์เท่านั้น ส่วนบุคคลอื่นๆ นอกจากนี้ ถึงแม้ว่าจะได้ปัญจมฌานก็ตาม จะไปบังเกิดในภูมินี้ไม่ได้ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า **สุทฺธานํ อนาคามิ-อรหนฺตานเมว อาวาสาติ *สุทฺธาวาสา*** ภูมิเป็นที่อยู่ของพระอนาคามีและพระอรหันต์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้มีความบริสุทธิ์เท่านั้น เหตุนั้น ภูมินั้น จึงชื่อว่า สุทธาวาส, สุทธาวาสภูมิ ๕ ชั้นกับเวหัปผลาภูมิและอสัญญสัตตภูมินี้ เรียกว่า จตุตถฌานภูมิ เพราะเกิดจากจตุตถฌานกุศล (ว่าโดยจตุกกนัย) หรือปัญจมฌานกุศล (ว่าโดยปัญจกนัย)

สุทธาวาสภูมิทั้ง ๕ ชั้นนี้ตั้งอยู่กลางอากาศ และตั้งอยู่เป็นชั้นๆ ขึ้นไปตามลำดับของภูมิ หาได้ตั้งอยู่ในพื้นที่ระดับเดียวกันดังเช่นภูมิอื่นๆ มีปฐมฌานภูมิเป็นต้นดังที่กล่าวมาแล้วนั้นไม่ ชั้นล่างสุดอยู่ห่างจากเวหัปผลาภูมิและอสัญญสัตตา-ภูมิ สูงขึ้นไป ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์ และภูมิหนึ่งๆ ก็อยู่สูงกว่ากัน ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์ตามลำดับเช่นเดียวกัน

๑. อวิหาภูมิ

วจนัตถะ **อปฺปเกน กาเลน อตฺตโน ฐานํ น วิชหนฺตีติ *อวิหา*** พรหมเหล่าใดไม่ละทิ้งสถานที่ของตนโดยเวลาเพียงเล็กน้อย พรหมเหล่านั้น ชื่อว่า อวิหะ

อีกนัยหนึ่ง **อตฺตโน สมฺปตฺติยา น หายนฺตีติ *อวิหา*** พรหมเหล่าใดไม่เสื่อมถอยจากสมบัติของตน พรหมเหล่านั้น ชื่อว่า อวิหะ

อธิบายว่า พรหมที่บังเกิดอยู่ในชั้นอวิหาภูมินี้ ย่อมไม่ละทิ้งสถานที่ของตน คือหมายความว่าไม่จุติเสียก่อนที่จะมีอายุครบกำหนด สำหรับพรหมที่อยู่ในภูมิที่เหลืออีก ๔ ภูมิ คือ อตัปปา สุทัสสา สุทัสสี อกนิฏฐา นั้นไม่ได้อยู่จนครบอายุก็มีการจุติเสียก่อน

อีกประการหนึ่ง ทิพยสมบัติต่างๆ ของพวกพรหมเหล่านั้น ย่อมมีบริบูรณ์เต็มที่อยู่เสมอตลอดอายุขัย ไม่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่งอย่างใด ด้วยเหตุนี้แหละพรหมเหล่านั้น จึงได้ชื่อว่า อวิหะ, **อวิหานํ นิพฺพตฺตาติ *อวิหา*** "ภูมิเป็นที่เกิดของอวิหพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า อวิหา", คำว่า อวิหา นี้เป็นชื่อของพรหมโดยตรง ส่วนชื่อของภูมินั้นพึงทราบว่าที่เรียกชื่อเหมือนกันนั้น เพราะเป็นการนำเอาชื่อของพรหมนั้นเองมาตั้งเป็นชื่อของภูมิ และภูมิที่เหลืออีก ๔ ภูมินั้นก็คงเป็นไปตามทำนองเดียวกันนี้

๒. อตัปปาภูมิ

วจนัตถะ **น ตปฺปนฺตีติ *อตปฺปา*** พรหมที่ไม่มีความเดือดร้อนใจ พรหมนั้นชื่อว่า อตัปปะ, อธิบายว่า อตัปปพรหมทั้งหลายนั้นย่อมเข้าฌานหรือเข้าผลสมาบัติอยู่เสมอ นิวรณธรรมซึ่งเป็นกิเลสที่เป็นเหตุทำให้จิตเดือดร้อนก็ย่อมไม่มีโอกาสจะเกิดขึ้น ฉะนั้นจิตใจของพรหมนั้นจึงมีแต่ความสงบเยือกเย็น ไม่มีความเดือดร้อนประการใด

อีกนัยหนึ่ง **อตปฺปานํ นิพฺพตฺตาติ *อตปฺปา*** ภูมิเป็นที่เกิดของอตัปปพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า อตัปปา

๓. สุทัสสาภูมิ

วจนัตถะ **สุเขน ทิสฺสนฺตีติ *สุทสฺสา*** พรหมที่ปรากฏโดยความเป็นสุข ฉะนั้น พรหมนั้นชื่อว่า สุทัสสะ

อีกนัยหนึ่ง **ปริสุทฺเธหิ ปสาททิพฺพธมฺมปญฺญาจกฺขูหิ สมฺปนฺนตฺตา สุฏฺฐุ ปสฺสนฺตีติ *สุทสฺสา*** พรหมทั้งหลายเหล่าใดเห็นสิ่งต่างๆ โดยปรากฏชัด เพราะบริบูรณ์ด้วยปสาทจักขุ ทิพพจักขุ ธัมมจักขุ ที่บริสุทธิ์ ฉะนั้น พรหมทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า สุทัสสะ

อธิบายว่า พรหมที่อยู่ในสุทัสสาภูมินี้มีร่างกายสวยงามมาก ฉะนั้น ผู้หนึ่งผู้ใดได้เห็นแล้วย่อมเกิดความสุข เหตุนั้น พรหมพวกนั้น จึงชื่อว่า สุทัสสะ, อีกประการหนึ่ง สุทัสสพรหมนี้บริบูรณ์ด้วยจักขุทั้ง ๔ คือ ปสาทจักขุ ทิพพจักขุ ธัมมจักขุ ปัญญาจักขุ จักขุทั้ง ๔ นี้ ตาธรรมดาเรียกว่า ปสาทจักขุ, ทิพพจักขุอภิญญาเรียกว่า ทิพพจักขุ หรือตาธรรมดาเรียกว่า ทิพพจักขุก็ได้ เพราะธรรมดาตาของพรหมเหล่านี้มีอำนาจที่มองแลเห็นสิ่งต่างๆ ที่อยู่ในระยะไกลๆ หรือสิ่งที่เล็กๆ น้อยๆ ได้เป็นอย่างดี มัคคญาณเบื้องต่ำ ๓ เรียกว่า ธัมมจักขุ, วิปัสสนาญาณ ปัจจเวกขณญาณ และอภิญญาต่างๆ เรียกว่า ปัญญาจักขุ

สุทสฺสานํ นิพฺพตฺตาติ *สุทสฺสา* ภูมิเป็นที่เกิดของสุทัสสพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า สุทัสสา

๔. สุทัสสีภูมิ

วจนัตถะ **สุเขน ปสฺสนฺตีติ สุทสฺสี** พรหมที่แลเห็นสิ่งต่างๆ ได้โดยความสะดวก ชื่อว่า สุทัสสี

อีกนัยหนึ่ง **ตโต อติสเยน สุฏฺฐุ ทสฺสนภาวเน สมนฺนาคตาติ สุทสฺสี** พรหมที่บริบูรณ์ด้วยจักษุอันเป็นเหตุในการเห็นที่มีประสิทธิภาพยิ่งกว่าพวกสุทัสสพรหม ชื่อว่า สุทัสสี

อธิบายว่า สุทัสสีพรหมนี้ ว่าโดยจักขุ ๔ ประการแล้ว ปสาทจักขุ ทิพพจักขุ ปัญญาจักขุทั้ง ๓ อย่างนี้ มีกำลังมากยิ่งกว่าสุทัสสพรหม แต่ธัมมจักขุเท่านั้นที่มีกำลังเสมอกันได้

สุทสฺสีนํ นิพฺพตฺตาติ *สุทสฺสี* ภูมิเป็นที่เกิดของพวกสุทัสสีพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า สุทัสสี

๕. อกนิฏฐาภูมิ

วจนัตถะ **นตฺถิ กนิฏฺโฐ เอเตสนฺติ *อกนิฏฺฐา*** ทิพยสมบัติและความสุขที่มีประมาณน้อยไม่มีแก่พรหมเหล่านั้น ฉะนั้น พรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่า อกนิฏฐะ

อีกนัยหนึ่ง **นตฺถิ รูปีนํ สตฺตานํ มชฺเฌ เกนจิ คุเณน กนิฏฺฐภาโว เอเตสนฺติ *อกนิฏฺฐา*** คุณสมบัติบางอย่างซึ่งมีอานุภาพเล็กน้อยซึ่งมีอยู่ในหมู่รูปพรหมทั้งหลายไม่มีแก่พรหมเหล่านั้น ฉะนั้น พรหมเหล่านั้นจึงชื่อว่า อกนิฏฐะ

อกนิฏฺฐานํ นิพฺพตฺตาติ *อกนิฏฺฐา* ภูมิเป็นที่เกิดของอกนิฏฐพรหมทั้งหลายชื่อว่า อกนิฏฐา

อธิบายว่า พรหมที่อยู่ในชั้นที่ ๕ ของสุทธาวาสภูมินี้ เป็นพรหมที่มีคุณสมบัติยิ่งกว่าพรหมที่มีรูปทั้งหมด เพราะว่าพรหมที่อยู่ในชั้นที่ ๑-๒-๓-๔ ของสุทธาวาสภูมินี้ คือ อวิหาพรหม อตัปปาพรหม สุทัสสาพรหม สุทัสสีพรหม เหล่านี้ เมื่อยังไม่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ย่อมไปเกิดในภูมิเบื้องบนในชั้นสุทธาวาสนั้นได้ตามสมควร แต่จะไม่เกิดซ้ำภูมิ หรือไม่เกิดในภูมิที่ต่ำกว่า ส่วนอกนิฏฐพรหมย่อมไม่ไปบังเกิดในภูมิอื่นอีกเลย จะต้องปรินิพพานอยู่ในอกนิฏฐาภูมินี้เท่านั้น ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าพรหมที่อยู่ในชั้นอกนิฏฐาภูมินี้ มีศีลคุณ สมาธิคุณ และปัญญาคุณยิ่งกว่าพรหมที่มีรูปทั้งหมด

ในสุทธาวาสภูมิทั้ง ๕ ภูมินี้ ในภูมิหนึ่งๆ ก็ไม่ได้จำแนกพรหมออกเป็นพวกๆ เช่นเดียวกันกับในปฐมฌานภูมิหรือทุติยฌานภูมิ เป็นต้น ในชั้นอวิหาภูมิก็มีแต่อวิหาพรหมพวกเดียวเท่านั้น ในชั้นอตัปปา สุทัสสา สุทัสสี อกนิฏฐาก็เช่นเดียวกัน คือไม่มีการแยกพรหมเป็นพวกๆ เพราะเมื่อว่าโดยอายุขัยแล้ว พรหมที่อยู่ในสุทธาวาสภูมิทั้ง ๕ ภูมินี้ พรหมที่เกิดอยู่ในภูมิหนึ่ง ย่อมมีอายุขัยเท่ากันหมดไม่มีแตกต่างกัน และพรหมที่อยู่ในภูมิหนึ่งนั้นก็สามารถมองเห็นซึ่งกันและกันได้ ด้วยเหตุนี้ จึงไม่มีการจำแนกพรหมในภูมิหนึ่งๆ ออกเป็น ๒-๓ พวก ดังกล่าวแล้ว

บุคคลที่จะไปบังเกิดในชั้นสุทธาวาสภูมิได้นั้น บุคคลผู้นั้น จะเป็นมนุษย์ เทวดาหรือพรหมก็ตาม **จะต้องเป็นพระอนาคามีบุคคลผู้ที่เป็นปัญจมฌานลาภีเท่านั้น จึงจะไปบังเกิดในสุทธาวาสทั้ง ๕ ภูมินี้ได้** แต่ในการที่สุทธาวาสภูมิแบ่งออกเป็น ๕ ชั้นนั้นก็เพราะเป็นด้วยอำนาจของอินทรีย์ทั้ง ๕ นั้นเอง คือ

ถ้า	สัทธินทรีย์	มีกำลังมากกว่าอินทรีย์อื่น	จะเกิดในชั้น	อวิหาภูมิ
"	วิริยินทรีย์	"	"	"	อตัปปาภูมิ

ถ้า	สตินทรีย์	มีกำลังมากกว่าอินทรีย์อื่น	จะเกิดในชั้น		สุทัสสาภูมิ
"	สมาธินทรีย์	"	"	"	สุทัสสีภูมิ
"	ปัญญินทรีย์	"	"	"	อกนิฏฐาภูมิ

ข้อนี้มีสาธกบาลีแสดงไว้ในสังคหอรรถกถาและวิภาวนีฎีกาว่า **อนาคามิโน ปน สุทฺธาวาเสสุ อุปฺปชฺชนฺติ [๑] สทฺธาทิอินฺทฺริยเวมตฺตตานุภฺภเมน ปญฺจสุ สุทฺธาวาเสสุ อุปฺปชฺชนฺติ [๒]**

ความต่างกันแห่งชื่อของพรหมที่อยู่ในรูปาวจรภูมิ ๑๕ ชั้น (เว้นอสัญญสัตตพรหม)

ตามที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้นว่า ในบรรดาภูมิที่เป็นที่อยู่ของพรหมทั้ง ๔ ภูมินั้น ในภูมิหนึ่งๆ มีพรหมอยู่ ๓ จำพวกเหมือนกันทั้ง ๔ ภูมิ แต่ในการเรียกชื่อของพรหมที่อยู่ในชั้นทุติยฌานภูมิ ๓ นั้น จนถึงจตุตถฌานภูมิ ๗ เรียกชื่อไม่เหมือนกันกับพวกที่อยู่ในชั้นปฐมฌานภูมิ ๓ นั้น ก็เพราะเหตุว่าการเรียกชื่อพรหมที่อยู่ในชั้นปฐมฌานภูมินั้น ใช้เรียกไปตามตำแหน่งของพรหม ส่วนในทุติยฌานภูมิ ๓ และตติยฌานภูมิ ๓ ทั้ง ๒ ภูมินี้ ถึงแม้ว่าพรหมในชั้นเหล่านี้จะมีตำแหน่งเป็นพรหมปาริสัชชะ พรหมปุโรหิตะและมหาพรหมก็จริง แต่ใน ๒ ภูมินี้ก็ไม่ใช่เรียกชื่อตามตำแหน่ง ใช้เรียกไปตามความแตกต่างกันแห่งรัศมีของพรหมนั้นๆ และในจตุตถฌานภูมิ ๗ ก็ใช้เรียกชื่อพรหมให้ตรงกันกับคุณธรรมที่บังเกิดในชั้นนั้นๆ

การเรียกชื่อของพรหมตามนัยที่กล่าวมานี้ ก็เพื่อจะให้เวไนยสัตว์ทั้งหลายมีความเข้าใจในพรหมที่เกิดอยู่ในชั้นทั้งหมดนี้ได้ง่ายและทั้งให้จำชื่อได้โดยง่าย ด้วยเหตุนี้การเรียกชื่อพรหมในปฐมฌานภูมิ ๓ และภูมิที่เหลืออีก ๑๒ ภูมินั้น จึงมีความแตกต่างกัน

---

[๑] อภิธัมมัตถสังคห. ๓๔ มจร.

[๒] วิภาวินี ๒๖๒ มจร.

ปูชนียสถานสำคัญที่อยู่ในชั้นอกนิฏฐาภูมิ

ในเทวโลกชั้นดาวดึงส์มีปูชนียสถานอยู่แห่งหนึ่ง คือ **พระจุฬามณีเจดีย์** ที่บรรจุพระเขี้ยวแก้วข้างขวากับพระเกศาที่พระพุทธองค์ทรงตัดทิ้ง ขณะเมื่อเสด็จออกสู่มหาภิเนษกรมณ์

สำหรับในพรหมโลกชั้นอกนิฏฐาภูมินี้ ก็มีปูชนียสถานที่สำคัญอยู่แห่งหนึ่งคือ **ทุสสเจดีย์** เป็นพระเจดีย์ที่บรรจุเครื่องฉลองพระองค์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในขณะที่ยังทรงเป็นพระสิทธัตถราชกุมาร ทรงสวมใส่ในขณะที่เสด็จออกจากพระนครเพื่อสู่มหาภิเนษกรมณ์

ขณะที่พระองค์จะทรงเปลื้องฉลองพระองค์ออกนั้น **ท้าวฆฏิการพรหม** ได้เสด็จลงมาจากชั้นอกนิฏฐาภูมิ นำเอาเครื่องบริขารทั้ง ๘ มาถวายแก่พระสิทธัตถะ และรับเอาเครื่องฉลองพระองค์ทั้งหมดของพระสิทธัตถะที่ทรงเปลื้องออกนั้น นำเอาไปบรรจุไว้ในพระเจดีย์ชื่อว่า **ทุสสเจดีย์** มีความสูง ๑๒ โยชน์อยู่ในชั้นอกนิฏฐาภูมินี้ ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในพุทธวังสอรรถกถาว่า

สุทฺธาวาสพฺรหฺมโลเก ฆฏิกาโร นาม มหาพฺรหฺมา
อฏฺฐปริกฺขาเร ทตฺวา ตสฺส โพธิสตฺตสฺส วตฺถาลงฺการานิ
คเหตฺวา พฺรหฺมโลเก [๑] ทฺวาทสโยชนิกํ ทุสฺสถูปํ อกาสิ.

ทิพยสมบัติของพรหม

ตามที่ได้แสดงมาแล้วว่า ในเทวโลก ๖ ชั้นนั้น ในเทวโลกชั้นหนึ่งๆ ก็มีทิพยสมบัติต่างๆ คือ มีวิมาน มีสวนดอกไม้ สระโบกขรณี และมีต้นกัลปพฤกษ์ที่ให้เกิดเป็นสุธาโภชน์ และเครื่องทรงต่างๆ

สำหรับในพรหมโลกนั้น ก็มีทิพยสมบัติเช่นเดียวกันกับในเทวโลก แต่มีความแตกต่างกัน คือต้นกัลปพฤกษ์ที่ให้เกิดสุธาโภชน์นั้นไม่มี ส่วนวิมาน สวนดอกไม้ สระโบกขรณี และเครื่องทรงของรูปพรหมทั้งหลายนั้น มีความสวยงามประณีตกว่า

---

[๑] "พฺรหฺมโลเก" ในฎีกาแก้เป็น "อกนิฏฺฐภเว"

ในชั้นเทวโลก อนึ่ง พรหมทั้งหลายก็ยังมีความยินดีพอใจในสวนและวิมานของตนอยู่ แต่กามฉันทนิวรณ์ชนิดหยาบนั้นไม่มี เพราะในเมื่อขณะยังเป็นมนุษย์อยู่นั้นก็ไม่มีแล้ว และรูปพรหมทั้งหมดไม่ปรากฏว่าเป็นเพศหญิงหรือเพศชาย แต่รูปร่างสัณฐานนั้นมีลักษณะคล้ายผู้ชาย

ความเป็นอยู่ของรูปพรหมนั้น มีการเจริญพรหมวิหารธรรม ๔ บางองค์ก็เข้าฌานสมาบัติ สำหรับรูปพรหมที่เป็นพระอริยะนั้นเข้าผลสมาบัติ

สหัมปติพรหม

ในสมัยที่พระพุทธองค์ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว มีพรหมองค์หนึ่งมีนามว่าสหัมปติ ได้ลงมาจากพรหมโลกแล้วมาอาราธนาขอให้พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ทั้งหลายนั้น มีคำถามว่า พรหมองค์นี้อยู่ในภูมิชั้นไหน? ตอบว่าท้าวสหัมปติพรหมนี้อยู่ในชั้นที่ ๓ ของปฐมฌานภูมิ

มีเรื่องเล่าว่า ในสมัยศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ยังมีภิกษุ ๒ รูป เป็นสหายกัน รูปหนึ่งพอใจในคันถธุระ อีกรูปหนึ่งพอใจในวิปัสสนาธุระ ภิกษุรูปที่พอใจในวิปัสสนาธุระนั้น พยายามเจริญสมถภาวนาอยู่เสมอจนได้ปฐมฌาน เมื่อสิ้นอายุขัยจากมนุษย์แล้ว ก็ได้ไปเกิดในพรหมโลกอยู่ในชั้นที่ ๓ ของปฐมฌานภูมิมีนามว่า สหัมปติ

ส่วนภิกษุรูปที่พอใจในคันถธุระนั้น เมื่อสิ้นอายุแล้วก็ได้ไปเกิดอยู่ในเทวโลก และได้มาเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราในปัจจุบันนี้ มีพระนามว่าพระสมณโคดม ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในสคาถาวัคคสังยุตตอรรถกถาว่า

โส กิร กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน สหโก นาม เถโร
ปฐมชฺฌานํ นิพฺพตฺเตตฺวา ปฐมชฺฌานภูมิยํ กปฺปายุกพฺรหฺมา
หุตฺวา นิพฺพตฺโต ตตฺร นํ สหมฺปติพฺรหฺมาติ สญฺชานนฺติ

การแสดงรูปพรหม ๑๖ ชั้น จบ

อรูปาวจรภูมิ ๔

อรูปาวจรภูมิ ๔ ชั้น และคำอธิบาย

วจนัตถะ **อรูปพฺรหฺมานํ อวจรา ภูมิ** ***อรูปาวจรภูมิ*** ที่เกิดของอรูปพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า อรูปาวจรภูมิ

อีกนัยหนึ่ง **อรูปาวจรานํ ภูมิ** ***อรูปาวจรภูมิ*** ที่เกิดของอรูปาวจรวิบาก ชื่อว่า อรูปาวจรภูมิ

อรูปสฺส ภโว อรูปํ ภูมิเป็นที่เกิดแห่งนามชื่อว่า อรูปาวจรภูมิ

วจนัตถะของอรูปภูมิทั้ง ๔

๑. **อากาสานญฺจายตนสฺส ภูมิ** ***อากาสานญฺจายตนภูมิ***
ภูมิเป็นที่ตั้งของอากาสานัญจายตนฌาน ชื่อว่า อากาสานัญจายตนภูมิ

๒. **วิญฺญาณญฺจายตนสฺส ภูมิ** ***วิญฺญาณญฺจายตนภูมิ***
ภูมิเป็นที่ตั้งของวิญญาณัญจายตนฌาน ชื่อว่า วิญญาณัญจายตนภูมิ

๓. **อากิญฺจญฺญายตนสฺส ภูมิ** ***อากิญฺจญฺญายตนภูมิ***
ภูมิเป็นที่ตั้งของอากิญจัญญายตนฌาน ชื่อว่า อากิญจัญญายตนภูมิ

๔. **เนวสญฺญานาสญฺญายตนสฺส ภูมิ** ***เนวสญฺญานาสญฺญายตนภูมิ***
ภูมิเป็นที่ตั้งของเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ชื่อว่า เนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ

อธิบายว่า ในอรูปภูมิทั้ง ๔ นี้ ถึงแม้จะเรียกว่าภูมิก็จริง แต่ภูมินี้ ไม่ปรากฏว่ามีรูปร่างสัณฐานอย่างหนึ่งอย่างใด เพราะเป็นภูมิที่มีแต่อากาศว่างเปล่าอยู่เท่านั้น สำหรับอรูปพรหมนั้นก็เป็นพรหมที่ไม่มีรูป มีแต่นามขันธ์ ๔ เกิดขึ้นติดต่อกัน โดยไม่มีระหว่างคั่นนับตั้งแต่ปฏิสนธิเป็นต้นมา

ในการที่เรียกอรูปาวจรภูมิทั้ง ๔ ว่า “ภูมิ” นี้ มีพวกมิจฉาวาทีพากันกล่าวว่า ถ้าบุคคลใดไม่มีรูป มีแต่นามแล้ว สถานที่ของบุคคลเหล่านี้ไม่ควรเรียกว่า “ภูมิ” ฉะนั้น ในการที่พระอนุรุทธาจารย์แสดงอากาสานัญจายตนภูมิเป็นต้นไว้นั้น ก็เพื่อจะลบล้างคำพูดของพวกมิจฉาวาทีนั่นเอง

ในข้อนี้ บางท่านอาจมีความเข้าใจผิดว่า อรูปพรหมถึงแม้ว่าจะไม่มีรูปก็จริง แต่สถานที่ที่อยู่ของอรูปพรหมเหล่านี้มีวิมาน สวนดอกไม้ สระโบกขรณี และต้นกัลปพฤกษ์ เหมือนกันกับรูปาวจรภูมิ ซึ่งความเข้าใจเช่นนี้เป็นความเข้าใจที่ยังไม่ตรงกับความจริง ความจริงนั้น อรูปพรหมทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจของภาวนาที่ปราศจากความยินดีในรูป (รูปวิราคภาวนา) เพราะเหตุนี้ สถานที่อยู่ของอรูปพรหมจึงไม่มีรูปปรากฏเลย

ความห่างกันระหว่างมนุษยภูมิกับอเวจีมหานรก

พึงทราบความห่างกันระหว่างมนุษยภูมิกับอวีจิมหานรก, ระหว่างมนุษยภูมิกับปรนิมมิตวสวัตตีภูมิ, ระหว่างมนุษยภูมิกับเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ และระหว่างอวีจิมหานรกกับเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ ดังต่อไปนี้คือ

๑. ระหว่างมนุษยภูมิกับอวีจิมหานรก มีระยะห่างกันประมาณ ๑ แสน ๒ หมื่นโยชน์

๒. ระหว่างมนุษยภูมิกับปรนิมมิตวสวัตตีภูมิ มีระยะห่างกันประมาณ ๒ แสน ๕ หมื่น ๒ พันโยชน์

๓. ระหว่างมนุษยภูมิกับเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ มีระยะห่างกันประมาณ ๗๑ ล้าน ๘ แสน ๕ หมื่น ๖ พันโยชน์

๔. ระหว่างอวีจิมหานรกกับเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ มีระยะห่างกันประมาณ ๗๑ ล้าน ๙ แสน ๗ หมื่น ๖ พันโยชน์

การจำแนกบุคคลและภูมิตามคาถาสังคหะ

ต่อไปนี้จะได้อธิบายในคาถาสังคหะที่ได้แสดงไว้แล้วในตอนต้นว่า

๑. ปุถุชฺชนา น ลพฺภนฺติ สุทฺธาวาเสสุ สพฺพถา
โสตาปนฺนา จ สกทา- คามิโน จาปิ ปุคฺคลา.

๒. อริยา โนปลพฺภนฺติ อสญฺญาปายภูมิสุ
เสสฏฺฐาเนสุ ลพฺภนฺติ อริยานริยาปิ จ.

คาถาบทที่ ๑ อธิบายว่า ปุถุชน ๔ โสดาปัตติมรรค ๑ โสดาปัตติผล ๑ สกทาคามิมรรค ๑ สกทาคามิผล ๑ อนาคามิมรรค ๑ รวมบุคคลทั้ง ๙ นี้ ไม่มีในสุทธาวาสภูมิทั้ง ๕ ชั้น อนึ่ง ในบรรดาบุคคลทั้ง ๙ ที่ได้กล่าวมานี้ แม้ว่าพระอนุรุทธาจารย์จะไม่ได้ระบุอนาคามิมรรคบุคคลไว้ในคาถา แต่ก็พึงทราบได้ โดยอาศัยคำศัพท์ว่า **ปิ**

ส่วนบุคคลที่เหลืออีก ๘ ท่านระบุชื่อไว้โดยตรง จะอย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าพระอนุรุทธาจารย์จะไม่ใช้คำศัพท์ว่า **ปิ** แต่ก็ยังมีเหตุอีกประการหนึ่งที่พึงรู้ได้ว่า "อนาคามิมรรคบุคคลมีไม่ได้ในชั้นสุทธาวาสทั้ง ๕ ก็คือเพราะท่านได้แสดงนามศัพท์ไว้คำเดียวว่า "สกทาคามิโน"

อนึ่ง ที่เรียกกันว่ามรรคบุคคล [๑] นั้น ก็ได้แก่ขณะทั้ง ๓ ของมรรคจิตนั้นเอง ฉะนั้น มรรคบุคคลจึงไม่มีความเกิดขึ้นโดยอำนาจแห่งปฏิสนธิและไม่มีความตายคือจุติ

อนาคามิมรรคบุคคลจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยสกทาคามิผลบุคคล ในที่นี้พระอนุรุทธาจารย์ก็ได้แสดงไว้โดยแน่นอนแล้วว่าสกทาคามิผลบุคคลนั้น เกิดไม่ได้ในชั้นสุทธาวาสและเมื่อสกทาคามิผลบุคคลเกิดไม่ได้ในชั้นสุทธาวาสแล้ว อนาคามิมรรคก็ย่อมเกิดไม่ได้แน่นอน

บุคคลที่เกิดขึ้นได้ในชั้นสุทธาวาสนั้นมีอยู่ ๓ จำพวก คือ

ปัญจมฌานลาภีอนาคามิผลบุคคล ๑

อรหัตมรรคบุคคล ๑

อรหัตผลบุคคล ๑

บุคคลทั้ง ๓ จำพวกนี้ ปัญจมฌานลาภีอนาคามิผลบุคคลเกิดขึ้นได้ในชั้นสุทธาวาส ด้วยการถือปฏิสนธิ ส่วนอรหัตมรรคบุคคลและอรหัตผลบุคคล ทั้ง ๒ นี้ ไม่ได้เกิดขึ้นด้วยการถือปฏิสนธิ เกิดขึ้นได้ [ด้วยการเจริญมรรคภาวนา] ในปวัตติกาลเท่านั้น แต่การที่เรียกแยกชื่อออกเป็น ๓ พวกนั้น เป็นการเรียกตามปรมัตถโวหาร ถ้าว่าโดยสมมุติโวหารแล้วก็คงเป็นบุคคลเดียวกัน เพราะว่าพระอนาคามีบุคคลที่ได้

---

[๑] "มรรคบุคคล" ถ้าจะเรียกให้ถูกควรเรียกว่า "มัคคัฏฐบุคคล" แปลว่า "บุคคลผู้ดำรงอยู่ในมรรค" ส่วนผลบุคคลก็ควรเรียกว่า "ผลัฏฐบุคคล"

ปัญจมฌานอยู่ในภูมิเบื้องต่ำแล้ว ครั้นตายลงก็ได้มาเกิดในสุทธาวาสภูมิทั้ง ๕ ชั้นนี้ ชั้นใดชั้นหนึ่งด้วยอำนาจปฏิสนธิตามกำลังความแก่กล้าของอินทรีย์ ๕ ที่ตนได้เคยอบรมมา และเมื่อได้มาเกิดในสุทธาวาสภูมิแล้ว ก็เจริญวิปัสสนาภาวนาต่อไป จนได้สำเร็จอรหัตมรรค อรหัตผล ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าเป็นคนๆ เดียวกันตามสมมุติโวหาร

คาถาบทที่ ๒ ตามบาลีที่ว่า **อริยา โนปลพฺภนฺติ อสญฺญาปายภูมิสุ** แปลว่า อริยบุคคล ๘ ไม่มีอยู่ในอสัญญสัตภูมิ ๑ และในอบายภูมิทั้ง ๔ ทั้งในปฏิสนธิกาลและในปวัตติกาล ตามบาลีนี้ ถ้าหมายถึงการแสดงโดยตรงแล้ว ก็หมายความว่า อริยบุคคล ๘ ไม่เกิดเลยในภูมิทั้ง ๒ นี้ แต่ถ้าหมายถึงการแสดงโดยอ้อม ก็พึงทราบได้ว่า แม้ติเหตุกปุถุชนก็เกิดขึ้นไม่ได้ในภูมิทั้ง ๒ นี้ ทั้งในปฏิสนธิกาลและในปวัตติกาลเช่นเดียวกัน เพราะตามธรรมดา ถ้าติเหตุกปุถุชนปฏิสนธิขึ้นในภูมิใด ภูมินั้น ก็ต้องมีอริยบุคคล ๘ ปรากฏขึ้นได้เหมือนกัน แต่ในบาลีนี้แสดงไว้โดยตรงว่า "อริยบุคคลทั้ง ๘ ไม่เกิดเลยในภูมิทั้ง ๒" ฉะนั้น ก็เข้าใจได้ว่าติเหตุกปุถุชนก็เกิดไม่ได้เช่นเดียวกัน ส่วนทวิเหตุกบุคคลนั้น ตามบาลีข้อนี้มิได้แสดงไว้ว่ามีหรือไม่มี ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม แต่ความจริงนั้น ก็มีไม่ได้เหมือนกัน

ถ้าจะพิจารณาดูว่า ทวิเหตุกบุคคลนี้จะเกิดขึ้นได้หรือไม่ในอสัญญสัตภูมิ และในอบายภูมิ ๔ แล้ว สำหรับอสัญญสัตภูมินั้นไม่มีข้อสงสัย เพราะว่าอสัญญสัตภูมินี้ไม่ใช่เป็นภูมิที่เกิดของนามธรรม แต่เป็นภูมิที่เกิดของรูปธรรมอย่างเดียว ส่วนอบาย-ภูมิ ๔ นั้นเป็นที่เกิดขึ้นได้ทั้งรูปธรรมและนามธรรม ฉะนั้น ถ้าพิจารณาดูโดยละเอียดแล้วก็จะเห็นได้ว่า อบายภูมิทั้ง ๔ นี้ เป็นภูมิที่เกิดขึ้นของพวกอเหตุกบุคคลที่ปฏิสนธิด้วยจิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ หมายความว่าบุคคลจำพวกที่ปฏิสนธิในอบายภูมิทั้ง ๔ นี้ ก็เพราะอำนาจของอกุศลกรรมอย่างเดียว เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ตัดสินใจได้ว่าทวิเหตุกบุคคล คือบุคคลที่ปฏิสนธิด้วยจิตที่ประกอบด้วยเหตุ ๒ นั้นจะไม่บังเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ แน่นอน

° ของเดิมเขียนเป็น อสัญญสัตตาภูมิ ความจริงจะต้องเขียนว่า "อสัญญสัตภูมิ" หรือไม่ก็ "อสัญญสัตวภูมิ"

เสสฏฺฐาเนสุ ลพฺภนฺติ อริยานริยาปิ จ

แปลความว่า *ภูมิที่เหลือ ๒๑ ภูมิ คือ กามสุคติภูมิ ๗ รูปภูมิ ๑๐ อรูปภูมิ ๔ เหล่านี้เป็นที่เกิดแห่งอริยบุคคล ๘ และปุถุชน ๓ (เว้นทุคติอเหตุกบุคคล ๑)*

ข้อนี้อธิบายว่า คำว่า **อริยานริยาปิ จ** นี้เป็นการแสดงที่เกี่ยวเนื่องถึงบุคคลทั่วๆ ไป แต่ในที่นี้แสดงว่าเว้นทุคติอเหตุกบุคคลเสียก็เพราะเหตุว่า ภูมิที่เหลืออยู่ ๒๑ ภูมินี้เป็นสุคติภูมิทั้งหมด ฉะนั้น ทุคติอเหตุกบุคคลจึงเกิดขึ้นไม่ได้ในสุคติภูมิโดยแน่นอน จึงได้เว้นเสีย

บุคคล ๑๒ จำพวก

ปุถุชน ๔

๑. ทุคติอเหตุกบุคคล	๒. สุคติอเหตุกบุคคล
๓. ทวิเหตุกบุคคล	๔. ติเหตุกปุถุชน

อริยบุคคล ๘

๑. โสดาปัตติมรรคบุคคล	๒. โสดาปัตติผลบุคคล
๓. สกทาคามิมรรคบุคคล	๔. สกทาคามิผลบุคคล
๕. อนาคามิมรรคบุคคล	๖. อนาคามิผลบุคคล
๗. อรหัตมรรคบุคคล	๘. อรหัตผลบุคคล

การจำแนกภูมิ ๓๑ ภูมิ โดยบุคคล ๑๒ จำพวก

อบายภูมิ ๔	เป็นที่เกิดของทุคติอเหตุกบุคคลจำพวกเดียว
มนุษยภูมิ ๑	เป็นที่เกิดของบุคคล ๑๑ จำพวก
จาตุมหาราชิกภูมิ ๑	(เว้นทุคติอเหตุกบุคคล ๑)

ดาวดึงสาภูมิ ๑ ยามภูมิ ๑ ดุสิตภูมิ ๑ นิมมานรตีภูมิ ๑ ปรนิมมิตวสวัตตีภูมิ ๑	เป็นที่เกิดของบุคคล ๑๐ จำพวก (เว้นทุคติอเหตุกบุคคล สุคติอเหตุกบุคคล ๑)
ปฐมฌานภูมิ ๓ ทุติยฌานภูมิ ๓ ตติยฌานภูมิ ๓ เวหัปผลผลาภูมิ ๑	เป็นที่เกิดของบุคคล ๙ จำพวก คือ ติเหตุกปุถุชน ๑ อริยบุคคล ๘
อสัญญสัตภูมิ ๑	เป็นที่เกิดของสุคติอเหตุกบุคคล ที่มีรูปปฏิสนธิจำพวกเดียว
สุทธาวาสภูมิ ๕	เป็นที่เกิดของบุคคล ๓ จำพวก คือ อนาคามิผลบุคคล ๑ อรหัตมรรคบุคคล ๑ อรหัตผลบุคคล ๑
อรูปภูมิ ๔	เป็นที่เกิดของบุคคล ๘ จำพวก คือ ติเหตุกปุถุชน ๑ อริยบุคคล ๗ (เว้นโสดาปัตติมรรคบุคคล ๑)

บุคคล ๒๑๔ จำพวกที่อยู่ใน ๓๑ ภูมิ

๑. อบายภูมิ ๔ มีบุคคลภูมิละ ๑ พวก รวม ๔ พวก	๔
๒. มนุษยภูมิ ๑ จาตุมหาราชิกภูมิ ๑ มีบุคคลภูมิละ ๑๑ พวก รวม ๒๒ พวก	๒๒
๓. เทวภูมิอีก ๕ มีบุคคลชั้นละ ๑๐ พวก รวม ๕๐ พวก	๕๐
๔. รูปภูมิ ๑๐ มีบุคคลชั้นละ ๙ พวก รวม ๙๐ พวก	๙๐
๕. อสัญญสัตภูมิ ๑ มีบุคคล ๑ พวก	๑
๖. สุทธาวาสภูมิ ๕ มีบุคคลชั้นละ ๓ พวก รวม ๑๕ พวก	๑๕
๗. อรูปภูมิ ๔ มีบุคคลชั้นละ ๘ พวก รวม ๓๒ พวก	๓๒
รวม ๓๑ ภูมิ มีบุคคลอาศัยอยู่ ๒๑๔ พวก	๒๑๔

สัตตาวาสภูมิ (ที่อาศัยของสัตว์) ๙

๑. นานาตฺตกายภูมิ ภูมิเป็นที่เกิดของสัตว์ทั้งหลาย ที่มีรูปร่างสัณฐานต่างๆ กัน มี ๑๔ ภูมิ กามภูมิ ๑๑ ปฐมฌานภูมิ ๓

๒. เอกตฺตกายภูมิ ภูมิเป็นที่เกิดของสัตว์ทั้งหลาย ที่มีรูปร่างสัณฐานเหมือนๆ กัน มี ๑๒ ภูมิ คือ ทุติยฌานภูมิ ๓ ตติยฌานภูมิ ๓ เวหัปผลาภูมิ ๑ สุทธาวาสภูมิ ๕

๓. นานาตฺตสญฺญีภูมิ ภูมิเป็นที่เกิดของสัตว์ที่มีปฏิสนธิจิตต่างๆ กัน มี ๑๐ ภูมิ คือ กามสุคติภูมิ ๗ ทุติยฌานภูมิ ๓

๔. เอกตฺตสญฺญีภูมิ ภูมิเป็นที่เกิดของสัตว์ที่มีปฏิสนธิจิตอย่างเดียวกันมี ๑๖ ภูมิ คือ อบายภูมิ ๔ ปฐมฌานภูมิ ๓ ตติยฌานภูมิ ๓ เวหัปผลาภูมิ ๑ สุทธาวาสภูมิ ๕

๕. อสญฺญีภูมิ ภูมิเป็นที่เกิดของสัตว์ที่ไม่มีนาม มี ๑ ภูมิ คือ อสัญญสัตตาภูมิ

๖. อากาสานญฺจายตนภูมิ ๑

๗. วิญฺญาณญฺจายตนภูมิ ๑

๘. อากิญฺจญฺญายตนภูมิ ๑

๙. เนวสญฺญานาสญฺญายตนภูมิ ๑

ความเป็นไปแห่งรูปร่างสัณฐานและปฏิสนธิวิญญาณ

๑. นานาตฺตกายนานาตฺตสญฺญี สัตว์ที่มีรูปร่างต่างกัน และมีปฏิสนธิวิญญาณต่างกัน มีอยู่ ๗ ภูมิ คือ กามสุคติภูมิ ๗

๒. นานาตฺตกายเอกตฺตสญฺญี สัตว์ที่มีรูปร่างต่างกัน แต่มีปฏิสนธิวิญญาณอย่างเดียวกัน มีอยู่ ๗ ภูมิ คือ อบายภูมิ ๔ ปฐมฌานภูมิ ๓

๓. เอกตฺตกายนานาตฺตสญฺญี สัตว์ที่มีรูปร่างเหมือนกัน แต่มีปฏิสนธิวิญญาณต่างกัน มีอยู่ ๓ ภูมิ คือ ทุติยฌานภูมิ ๓

๔. เอกตฺตกายเอกตฺตสญฺญี สัตว์ที่มีรูปร่างเหมือนกัน และมีปฏิสนธิวิญญาณอย่างเดียวกัน มีอยู่ ๙ ภูมิ คือ ตติยฌานภูมิ ๓ เวหัปผลาภูมิ ๑ สุทธาวาสภูมิ ๕

หมายเหตุ อสัญญสัตภูมิ และอรูปภูมิ ๔ นั้นไม่จัดเข้าในนานาตตะหรือเอกัตตะเพราะในอสัญญสัตภูมิไม่มีนามขันธ์ และในอรูปภูมิ ๔ ก็ไม่มีรูปขันธ์

วิญญาณฐิติ (ภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ) ๗

๑. นานาตฺตกายนานาตฺตสญฺญีภูมิ ๒. นานาตฺตกายเอกตฺตสญฺญีภูมิ

๓. เอกตฺตกายนานาตฺตสญฺญีภูมิ ๔. เอกตฺตกายเอกตฺตสญฺญีภูมิ

๕. อากาสานญฺจายตนภูมิ ๖. วิญฺญาณญฺจายตนภูมิ

๗. อากิญฺจญฺญายตนภูมิ

หมายเหตุ อสัญญสัตภูมิไม่มีนามขันธ์ ฉะนั้น จึงไม่เรียกว่าวิญญาณฐิติภูมิ เนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ ถึงแม้ว่ามีนามขันธ์ แต่นามขันธ์นี้ไม่ปรากฏชัด ฉะนั้น จึงไม่เรียกว่าวิญญาณฐิติภูมิเช่นเดียวกัน

คำอธิบายในสัตตาวาสภูมิ ๙ และวิญญาณฐิติภูมิ ๗ นี้ มีสาธกบาลีแสดงไว้ในชินาลังการฎีกาว่า

เทวา เจว มนุสฺสา จ เอกจฺเจ วินิปาติกา
ทีฆ-รสฺส-กิส-ถูล- กาฬสามาทิเภทโต

กายสฺสาปิ จ นานาตฺตา นานาตฺตาปิ จ สญฺญิยา
นานาตฺตกายนานาตฺต- สญฺญิโน นาม โหนฺติ เต

สพฺเพ อาปายิกา เจว ปฐมชฺฌานิกา ตโย
นานาตฺตกายเอกตฺต- สญฺญิโน นาม โหนฺติ เต

ทุติยชฺฌานิเกกตฺต- กายา นานาตฺตสญฺญิโน
เอกตฺตากายา เอกตฺต- สญฺญิโน หิ ตโต ปเร

วิญฺญาณฐิติโย สตฺต เหฏฺฐารุปฺเปหิ ตีหิ เต
ภวคฺคา สญฺญิโน เจว [๑] สตฺตาวาสา นเวรีตา. [๒]

---

[๑] ในชินาลังการฎีกา ฉบับ มจร. เป็น “เต จ”

[๒] ชินาลังการฎีกา ๙๕ และดูเพิ่มเติมใน ที.ปา. ๑๑/๓๓๒/๒๒๒ - ๓ ; ๓๔๑/๒๓๒-๓๓.

เวลาที่ว่างจากพรหมในสุทธาวาสภูมิ

มีบาลีแสดงไว้ในสัตตังคุตตรอรรถกถาว่า

สุทฺธาวาสา วิวฏฺฏปกฺเข ฐิตา น สพฺพกาลิกา, กปฺปสตสหสฺสํปิ อสงฺเขยฺยํปิ พุทฺธสุญฺเญ โลเก น อุปฺปชฺชนฺติ, โสฬสกปฺปสหสฺสอพฺภนฺตเร พุทฺเธสุ อุปฺปนฺเนสุเยว อุปฺปชฺชนฺติ, ธมฺมจกฺกปฺปวตฺติสฺส ภควโต ขนฺธาวารฏฺฐานสทิสา โหนฺติ, ตสฺมา เนว วิญฺญาณฏฺฐิตึ, น สตฺตาวาสํ ภชนฺติ [๑]

นานาวาทะเกี่ยวกับการจัดสุทธาวาส

ตามบาลีนี้อธิบายว่า สุทธาวาสพรหมทั้งหลายนั้นจะมีอยู่ในสุทธาวาสภูมิไม่เสมอไป เพราะพวกสุทธาวาสพรหมเหล่านี้เป็นพรหมที่มีฐานะอยู่นอกสังสารวัฏแล้ว ในระหว่างแสนมหากัป หรืออสงไขยมหากัปนั้น ถ้าไม่มีพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งมาอุบัติขึ้นในโลก สุทธาวาสพรหมก็ย่อมมีขึ้นไม่ได้ ถ้าจะมีขึ้นได้ก็ต้องมีได้เฉพาะในระยะเวลาประมาณ ๓ หมื่น ๑ พัน [๒] มหากัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นเท่านั้น ท่านอุปมาสุทธาวาสภูมินี้เหมือนกับสถานที่ที่ปรากฏขึ้นโดยธรรมชาติ

เมื่อเวลาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตนสูตร สถานที่ที่ปรากฏขึ้นนั้น เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเสร็จเรียบร้อยแล้ว และเสด็จไปจากที่นั้นแล้ว สิ่งต่างๆ ที่ปรากฏขึ้นโดยธรรมชาตินั้นก็อันตรธานหายไป และจะไม่มีปรากฏขึ้นอีกเลย จนกว่าจะถึงศาสนาของพระศรีอาริยเมตไตรยอุบัติขึ้นในโลกอีก และเมื่อพระศรีอาริยเมตไตรยสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตนสูตรเวลาใด เวลานั้นสถานที่เช่นนั้น จึงจะกลับปรากฏขึ้นอีกครั้งหนึ่ง และเมื่อทรงแสดงเสร็จเรียบร้อยแล้ว สถานที่อันนั้นก็จะกลับอันตรธานไปอีกเช่นเดียวกัน ข้อนี้ฉันใด สุทธาวาสภูมิก็เป็นเช่นนั้น คือเมื่อเวลาที่ว่างเปล่าจากพระพุทธศาสนามาเป็นเวลา

---

[๑] อัง.อัฏ. ๒/๑๘๒.

[๒] ควรเป็น “๑ หมื่น ๖ พันมหากัป” ตามบาลีอรรถกถา “โสฬสกปฺปสหสฺสอพฺภนฺตเร”

นานนับได้ประมาณ ๓ หมื่น ๑ พันมหากัป ° ล่วงไปแล้ว เวลานั้นในสุทธาวาสภูมินั้นก็ว่างเปล่าจากพรหมทั้งหลาย ทั้งนี้เป็นเพราะว่าสุทธาวาสพรหมองค์หนึ่งองค์ใดแม้จะได้บังเกิดในสุทธาวาสภูมิตลอดทั้ง ๕ ชั้น ก็จะมีอายุรวมทั้งสิ้นไม่เกินสามหมื่นหนึ่งพันมหากัปก็ต้องเข้าสู่ปรินิพพานแน่นอน

(สำหรับพรหมอื่นๆ ตลอดจนเทวดาและมนุษย์ที่เป็นพระอนาคามี และได้ปัญจมฌานนั้นก่อนที่จะได้ไปเกิดในสุทธาวาสภูมิก็จะมีอายุขัยอยู่ในภูมิของตนซึ่งเป็นเวลาเล็กน้อย เมื่อเทียบกับอายุของสุทธาวาสพรหม จึงไม่จำเป็นต้องคำนึงถึง) โดยที่พรหมอื่นๆ ที่อยู่ชั้นต่ำกว่า ตลอดจนเทวดาและมนุษย์นั้น ก็มีแต่พวกปุถุชนเท่านั้น ฉะนั้น บุคคลเหล่านี้เมื่อสิ้นอายุตายจากชาตินั้นๆ แล้ว ก็ไม่สามารถจะไปบังเกิดในสุทธาวาสภูมิได้ เป็นอันว่าสุทธาวาสภูมิในเวลานั้นก็ปราศจากบุคคลที่อาศัยอยู่ และในเวลาที่สุทธาวาสภูมิมีสภาพร้างอยู่เช่นนี้ เวลานั้นสุทธาวาสภูมินี้ก็ไม่จัดเข้าอยู่ในพวกสัตตาวาสภูมิทั้ง ๙ และวิญญาณฐิติภูมิ ๗ วาทะที่กล่าวมานี้เป็น**วาทะของพระมหาพุทธโฆษาจารย์**

ส่วนอีกวาทะหนึ่งเป็น**วาทะของพระมหาสิวเถระ** ได้แสดงว่า สุทธาวาสภูมินี้ถึงแม้ว่าจะไม่มีพรหมบังเกิดขึ้นในระหว่างสุญญกัปก็ตาม แต่ก็ได้เคยมีอยู่แล้วในอดีตและก็จะมีต่อไปในอนาคตอีก ฉะนั้น สุทธาวาสภูมิทั้ง ๕ นี้ก็จัดเข้าอยู่ในพวกสัตตาวาสภูมิ ๙ และวิญญาณฐิติภูมิ ๗ ได้เหมือนกัน ตามวาทะของพระมหาสิว-เถระดังกล่าวนี้ พระมหาพุทธโฆษาจารย์ก็มีความเห็นชอบด้วย

ภูมิที่อริยบุคคลได้ไปบังเกิดแล้ว จะไม่กลับไปบังเกิดในภูมิอื่นๆ อีกต่อไป

ภูมิ ๓ ภูมิ คือ **เวหัปผลาภูมิ อกนิฏฐาภูมิ** และ**เนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ** ทั้ง ๓ ภูมินี้เป็นยอดของภูมิ และเป็นภูมิที่ประเสริฐ การที่กล่าวว่า ทั้ง ๓ ภูมินี้เป็นยอดของภูมิและเป็นภูมิที่ประเสริฐนั้น ก็เพราะว่าบรรดาอริยบุคคลนับตั้งแต่พระ

° ควรเป็น "๑ หมื่น ๖ พันมหากัป" ตามบาลีอรรถกถา "โสฬสกปฺปสหสฺสอฬานุตเร"

อนาคามีลงมาที่เกิดอยู่ในภูมิทั้ง ๓ นี้ เมื่อสิ้นอายุลง อริยบุคคลเหล่านี้ ย่อมไม่ไปเกิดในภูมิที่สูงกว่าหรือภูมิที่ต่ำกว่า สำหรับอริยบุคคล ๓ ที่เกิดอยู่ในเวหัปผลาภูมิและเนวสัญญานาสัญญายตนภูมินั้น เมื่อยังไม่ได้เป็นพระอรหันต์แล้ว เมื่อถึงคราวสิ้นอายุลงก็คงกลับเกิดขึ้นอีกในภูมิเดิมของตนๆ จนกระทั่งได้สำเร็จพระอรหันต์แล้วก็ปรินิพพาน ณ สถานที่นั้น

ส่วนอนาคามีบุคคลที่อยู่ในอกนิฏฐภูมินั้น เมื่อสิ้นอายุแล้วก็ไม่มีการเกิดขึ้นอีก เพราะว่าอนาคามีบุคคลเหล่านี้จะต้องได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ อยู่ในภูมินี้แล้วก็ปรินิพพานโดยแน่นอน, มีสาธกบาลีแสดงไว้ในสัมโมหวิโนทนีอรรถกถาว่า

> **เวหปฺผลา อกนิฏฺฐา เนวสญฺญานาสญฺญายตนนฺติ อิเม ตโย เทวโลกา เสฏฺฐภวา นาม, อิเมสุ ตีสุ ฐาเนสุ นิพฺพตฺตา อนาคามิโน (เจว โสตาปนฺนสกทาคามิโน จ) เนว อุทฺธํ คจฺฉนฺติ น อโธ, ตตฺถ ตตฺเถว ปรินิพฺพายนฺติ** [๑]

ตามบาลีนี้ไม่ได้แสดงถึงพรหมโสดาบันและพรหมสกทาคามีทั้ง ๒ ไว้โดยตรง แต่แสดงด้วยคำว่า **อนาคามิโน** ไว้อย่างเดียว เพราะคำว่า อนาคามิโน นี้ได้แก่ อนาคามิบุคคล ๒ จำพวก คือ ๑. ผลอนาคามี ได้แก่ พรหมอนาคามี ๒. ฌานอนาคามี ได้แก่ พรหมโสดาบันและพรหมสกทาคามี

ฉะนั้น พรหมโสดาบันและพรหมสกทาคามี ทั้ง ๒ พวกนี้จึงจัดเข้าในคำว่า อนาคามิโน เพราะตามธรรมดาอนาคามิบุคคลนั้น ไม่กลับมาเกิดในกามภูมิอีก และพรหมโสดาบัน พรหมสกทาคามีทั้ง ๒ นี้ ก็ไม่กลับมาเกิดในกามภูมิอีกเช่นเดียวกันกับพรหมอนาคามี ฉะนั้น จึงใช้คำว่า อนาคามิโน ไว้คำเดียว ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ว่า

> **เวหปฺผเล อกนิฏฺเฐ ภวคฺเค จ ปติฏฺฐิตา**
> **น ปุนญฺญตฺถ ชายนฺติ สพฺเพ อริยปุคฺคลา.** [๒]

---

[๑] อภิ.อฏ. ๒/๕๖๙.

[๒] นามรูปปริเฉท คาถาที่ ๔๕๒

การเกิดขึ้นของพรหมเป็นพิเศษ

พรหมที่อยู่ในสุทธาวาสภูมิเบื้องต่ำ ๔ ชั้น เมื่อสิ้นอายุแล้วย่อมไม่เกิดซ้ำภูมิที่ตนเคยเกิด แต่ไปเกิดในภูมิที่สูงกว่าได้ ส่วนพรหมอริยะที่อยู่ในพรหมภูมิอื่นๆ ที่นอกจากสุทธาวาสภูมิ ๕ นั้น เมื่อสิ้นอายุแล้วจะเกิดซ้ำอยู่ในภูมิที่ตนเคยเกิดอีกก็ได้ หรือจะไปเกิดในภูมิเบื้องสูงต่อไปก็ได้ แต่ย่อมไม่กลับไปเกิดในภูมิต่ำกว่าที่ตนเคยเกิดแล้ว ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ว่า

น ปุน ตตฺถ ชายนฺติ สพฺเพปิ สุทฺธวาสิกา
พฺรหฺมโลกคตา เหฏฺฐา อริยา โนปปชฺชเร.

ยอดของพรหมภูมิที่เรียกว่า ภวัคคะ

ในบรรดาพรหมภูมิ ๒๐ ชั้นนั้น เวหัปผลาภูมินับเป็นยอดของรูปภูมิ ๑๑ ชั้น (เว้นสุทธาวาสภูมิ ๕) เรียกว่า **ปุถุชนภวัคคะ** แปลว่า เป็นยอดภูมิปุถุชน

อกนิฏฐาภูมินับเป็นยอดของสุทธาวาสภูมิ เรียกว่า **อริยภวัคคะ** แปลว่าเป็นยอดภูมิอริยะ

เนวสัญญานาสัญญายตนภูมินับเป็นยอดของอรูปภูมิ เรียกว่า **สัพพภวัคคะ** แปลว่า เป็นยอดภูมิปุถุชนและอริยะ

การจำแนกบุคคล ๑๒ โดยชาติเขตและอาณาเขต

ในบรรดาบุคคลทั้ง ๑๒ จำพวกนั้น ปุถุชน ๔ ย่อมมีได้ในแสนโกฏิจักรวาล อันเป็นอาณาเขตของพระพุทธเจ้า ทั้งในปฏิสนธิกาลและในปวัตติกาล

อริยบุคคลมีอยู่ได้ในหมื่นจักรวาล อันเป็นชาติเขตของพระพุทธเจ้า ทั้งในปฏิสนธิกาล และในปวัตติกาล ตามสมควรแก่บุคคล

ในจักรวาลอื่นๆ ที่อยู่ภายนอกชาติเขตนั้น สำหรับอริยบุคคลมีได้แต่ผลบุคคล ๔ ในปวัตติกาลอย่างเดียวเท่านั้น

การที่พระอนาคามีบุคคลไม่ถือเอาปฏิสนธิในสุทธาวาสภูมิอยู่นอกชาติเขตนั้น ก็เพราะว่าท่านเหล่านี้ไม่มีนิกันติตัณหา คือความพอใจที่จะนำให้ไปเกิดและในการที่พระอนาคามีบุคคลมีอยู่ในสุทธาวาสภูมิ ๕ ที่อยู่นอกชาติเขตเฉพาะแต่ในปวัตติกาลเท่านั้น ก็เพราะว่าพระอนาคามีบุคคลที่อยู่ในสุทธาวาสภูมิภายในชาติเขตนั้น มีความพอใจในสถานที่ที่สงบเงียบไม่ระคนด้วยหมู่มากๆ ฉะนั้น ท่านเหล่านี้จึงได้พากันออกไปอยู่ ณ สถานที่นั้น มีสาธกบาลีแสดงไว้ในปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถาว่า

สุทฺธาวาเส ปน ชาติเขตฺตโต ปรภาเค สติปิ อนาคามีนํ ตตฺถุปฺปตฺติ น ยุตฺตา ตตฺถ นิกนฺติอสิทฺธิโต, อิธ วาตานํ ปน ตตฺถ วาโส ยุตฺโต อนากิณฺณตาย ผาสุวิหารเหตุตฺตา

ประเภทแห่งกัปและความเป็นไปแห่งกัปที่ถูกทำลายและกัปที่สร้างขึ้นใหม่

กัปมี ๔ อย่าง คือ

๑. อายุกัป

๒. อันตรกัป

๓. อสงไขยกัป

๔. มหากัป

๑. อายุกัป สมัยใดมนุษย์มีอายุยืนถึงอสงไขยปี หรือลดน้อยลงมาจนถึง ๑๐ ปี เป็นอายุขัยก็ถือเอาตามเกณฑ์อายุของมนุษย์ในสมัยนั้นๆ เป็นอายุกัป ดังเช่นในสมัยพุทธกาล ในสมัยนั้นอายุขัยของมนุษย์มีจำนวน ๑๐๐ ปี ก็นับเอา ๑๐๐ ปีเป็นอายุกัป ต่อมาขัยก็ค่อยๆ ลดน้อยลงจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้อายุขัยของมนุษย์มีจำนวน ๗๕ ปี ก็ถือเอา ๗๕ ปีเป็นอายุกัป ทั้งนี้แล้วแต่จำนวนอายุขัยของมนุษย์ในสมัยนั้นๆ

ในเทวภูมิและพรหมภูมิก็เป็นไปเช่นเดียวกันนี้ เช่น ในจาตุมหาราชิกาภูมิที่อยู่ในชั้นนี้มีอายุได้ ๕๐๐ ปีทิพย์ ก็ถือเอา ๕๐๐ ปีทิพย์นั้นเป็นอายุกัปของจาตุมหาราชิกาภูมิและในเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ พรหมที่อยู่ในชั้นนี้มีกำหนดอายุได้

๘๔,๐๐๐ มหากัป ก็ถือเอา ๘๔,๐๐๐ มหากัปเป็นอายุกัปของพรหมชั้นนี้ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า

กปฺปียเต ปริจฺฉิชฺชเตติ กปฺโป

บัณฑิตทั้งหลาย พึงกำหนดอายุของสัตว์ไว้ว่า มีประมาณเท่านี้ๆ เหตุนั้น อายุของสัตว์เหล่านี้จึงเรียกว่า กัป

๒. อันตรกัป การนับอันตรกัปนั้น นับด้วยวิธีดังนี้ คือ ในสมัยต้นกัปนั้นมนุษย์มีอายุยืนถึงอสงไขยปีเป็นอายุกัป ต่อมาอายุของมนุษย์ค่อยๆ ลดลงตามลำดับจนกระทั่งอายุ ๑๐ ปีเป็นอายุกัป เมื่อลดลงถึง ๑๐ ปีแล้วก็ค่อยๆ ขึ้นไปอีกจนถึงอสงไขยปีเป็นอายุกัปอย่างเก่าอีก นับจากอสงไขยปีลงมาถึง ๑๐ ปี แล้วนับจาก ๑๐ ปีขึ้นไปจนถึงอสงไขยปีเป็นคู่หนึ่งเช่นนี้ เรียกว่า ๑ อันตรกัป

๓. อสงไขยกัป จำนวนอันตรกัปดังที่กล่าวไว้ข้างต้นนั้น เมื่อครบ ๖๔ อันตรกัปแล้ว นับเป็น ๑ อสงไขยกัป

มีเกจิอาจารย์บางองค์กล่าวไว้ว่า ๒๐ อันตรกัปเป็น ๑ อสงไขยกัป อปเรอาจารย์องค์อื่นกล่าวไว้อีกอย่างหนึ่งว่า ๘๐ อันตรกัปเป็น ๑ อสงไขยกัป และอาจารย์โหราศาสตร์สมัยโบราณกล่าวว่า ๑๔ อันตรกัปเป็น ๑ อสงไขยกัป

อสงไขยกัป มี ๔ อย่าง คือ

๑) สังวัฏฏอสงไขยกัป

๒) สังวัฏฏฐายีอสงไขยกัป

๓) วิวัฏฏอสงไขยกัป

๔) วิวัฏฏฐายีอสงไขยกัป

๑. สังวัฏฏอสงไขยกัป ขณะที่จักรวาลมีจำนวนแสนโกฏิจักรวาลกำลังทำลายอยู่เรียกว่า สังวัฏฏอสงไขยกัป มีวจนัตถะแสดงว่า

สํวฏฺฏตีติ สํวฏฺโฏ

กัปที่กำลังพินาศอยู่ เรียกว่า สังวัฏฏะ

๒. **สังวัฏฏฐายีอสงไขยกัป** จักรวาลที่ถูกทำลายจนหมดสิ้น โดยไม่มีอะไรเหลืออยู่ มีแต่ความว่างเปล่าเรียกว่า สังวัฏฏฐายีอสงไขยกัป มีวจนัตถะแสดงว่า

สํวฏฺโฏ หุตฺวา ติฏฺฐตีติ สํวฏฺฏฐายี

จักรวาลที่ได้พินาศไปแล้ว มีแต่ความพินาศนั้นตั้งอยู่

ฉะนั้น กัปนั้น เรียกว่า สังวัฏฏฐายี

๓. **วิวัฏฏอสงไขยกัป** เมื่อจักรวาลได้ถูกทำลายลงจนหมดสิ้นแล้ว ก็เริ่มตั้งขึ้นใหม่อีก เรียกว่า วิวัฏฏอสงไขยกัป มีวจนัตถะแสดงว่า

วิวฏฺโฏตีติ วิวฏฺโฏ

กัปที่กำลังเจริญขึ้นไปตามลำดับ เรียกว่า วิวัฏฏะ

๔. **วิวัฏฏฐายีอสงไขยกัป** จักรวาลที่เริ่มตั้งขึ้นใหม่นั้น ได้ตั้งขึ้นเรียบร้อยเป็นปกติตามเดิมทั่วแสนโกฏิจักรวาล พื้นแผ่นดิน ภูเขา ต้นไม้ มหาสมุทร แม่น้ำ พระอาทิตย์ พระจันทร์ ดาราต่างๆ คน สัตว์ ก็ปรากฏมีพร้อมขึ้นทุกอย่าง เรียกว่า วิวัฏฏฐายีอสงไขยกัป มีวจนัตถะแสดงว่า

วิวฏฺโฏ หุตฺวา ติฏฺฐตีติ วิวฏฺฏฐายี

กัปที่ได้เจริญขึ้นพร้อมแล้วด้วยสถานที่ต่างๆ และตั้งอยู่เป็นปกติ ฉะนั้น กัปนั้น เรียกว่า วิวัฏฏฐายี

๔. **มหากัป** วิธีนับมหากัปนั้น นับ ๔ อสงไขยกัปเป็นหนึ่งมหากัปในจำนวนมหากัปหนึ่งๆ นั้นมีเวลานานมาก จนไม่สามารถประมาณได้ว่าเป็นเวลานานสักเท่าใด ท่านอุปมาเวลานานของมหากัปนี้เหมือนกับว่ามีพื้นแผ่นดินแห่งหนึ่ง กว้าง ๑๐๐ โยชน์ ยาว ๑๐๐ โยชน์ เอาเมล็ดพันธุ์ผักกาดไปกองไว้ให้เต็มพื้นที่นี้ เมื่อครบกำหนดร้อยปีก็หยิบเอาเมล็ดพันธุ์ผักกาดนั้นออกทิ้งเสียเมล็ดหนึ่ง จนกว่าเมล็ดพันธุ์ผักกาดนั้นจะหมดไปถึงกระนั้นก็ยังไม่ครบจำนวนเวลาของหนึ่งมหากัป นี้ก็เป็นแต่เพียงข้ออุปมาเท่านั้น ส่วนเวลาที่แท้จริงนั้นเหลือที่จะประมาณนับได้ มีวจนัตถะแสดงว่า

สาสปราโสปมาทีหิ กปฺปิยตีติ กปฺโป.

บัณฑิตทั้งหลายพึงนับความเป็นอยู่แห่งโลกด้วยข้ออุปมาต่างๆ ก็กองเมล็ดพันธุ์ผักกาดเป็นต้น ฉะนั้น ความเป็นอยู่แห่งโลกนั้น ชื่อว่า กัป ได้แก่ มหากัป

อีกนัยหนึ่ง กัปที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนามี ๒ อย่าง คือ

๑. สุญญกัป

๒. อสุญญกัป

สุญญกัป หมายถึง กัปที่ไม่มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระเจ้าจักรพรรดิอุบัติขึ้น

อสุญญกัป หมายถึง กัปที่มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระเจ้าจักรพรรดิอุบัติขึ้น

สุญญกัป ๔

สุญญกัป มี ๔ อย่าง คือ

๑. สุญญมหากัป	ได้แก่	มหากัปที่ไม่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น
๒. สุญญอสงไขยกัป	ได้แก่	สังวัฏฏอสงไขยกัป สังวัฏฏฐายีอสงไขยกัป วิวัฏฏอสงไขยกัป
๓. สุญญอันตรกัป	ได้แก่	อันตรกัปที่ไม่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น
๔. สุญญอายุกัป	ได้แก่	กัปในระหว่างที่มนุษย์มีอายุยืนมากกว่าแสนปีขึ้นไป และในระหว่างที่มนุษย์มีอายุน้อยกว่าร้อยปีลงมา

อสุญญกัป ๕

อสุญญกัป มี ๕ อย่าง คือ

๑. สารกัป	ได้แก่	มหากัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น	หนึ่งพระองค์
๒. มัณฑกัป	ได้แก่	มหากัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น	สองพระองค์
๓. วรกัป	ได้แก่	มหากัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น	สามพระองค์
๔. สารมัณฑกัป	ได้แก่	มหากัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น	สี่พระองค์
๕. ภัททกัป	ได้แก่	มหากัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น	ห้าพระองค์

ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในปทุมุตตรพุทธวังสอรรถกถาว่า

เอโก พุทฺโธ สารกปฺเป มณฺฑกปฺเป ชินา ทุเว
วรกปฺเป ตโย พุทฺธา สารมณฺเฑ จตุโร พุทฺธา
ปญฺจ พุทฺธา ภทฺทกปฺเป ตโต นตฺถาธิกา ชินา.

มหากัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๖ พระองค์ หรือ ๗ พระองค์ มีหรือไม่ ?

อธิบายว่า ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่จะอุบัติขึ้นในโลกนั้น ในมหากัปหนึ่งๆ อย่างน้อยที่สุดก็มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นเพียง ๑ พระองค์ อย่างมากที่สุดมี ๕ พระองค์ มหากัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นมากกว่านี้ย่อมไม่มี ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในอนาคตวังสอรรถกถาว่า

น หิ เอกสฺมึ กปฺเป ฉฏฺโฐ วา สตฺตโม วา อุปฺปชฺชติ

แปลความว่า ในมหากัปหนึ่งๆ พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้น ๖ หรือ ๗ พระองค์นั้นย่อมไม่มี

สังวัฏฏอสงไขยกัป คือ กัปที่โลกนี้ถูกทำลาย (โดยพิสดาร)

สังวัฏฏอสงไขยกัป มี ๓ ประเภท คือ

๑. เตโชสังวัฏฏอสงไขยกัป คือ กัปที่โลกนี้ถูกทำลายด้วย ไฟ
๒. อาโปสังวัฏฏอสงไขยกัป คือ กัปที่โลกนี้ถูกทำลายด้วย น้ำ
๓. วาโยสังวัฏฏอสงไขยกัป คือ กัปที่โลกนี้ถูกทำลายด้วย ลม

รวมจำนวนมหากัปที่ถูกทำลายด้วยไฟ ด้วยน้ำ และด้วยลมนั้น ทั้งหมดมีจำนวน ๖๔ มหากัป บรรดามหากัปทั้ง ๖๔ มหากัปนี้ มหากัปที่ถูกทำลายด้วยไฟมี ๕๖ มหากัป ถูกทำลายด้วยน้ำมี ๗ มหากัป ถูกทำลายด้วยลมมี ๑ มหากัป รวมเป็น ๖๔ มหากัป เรียกว่ามหากัปรอบใหญ่รอบหนึ่ง

มหากัปรอบใหญ่รอบหนึ่งนี้ เมื่อแบ่งออกเป็นมหากัปรอบเล็กๆ แล้วได้ ๘ รอบ รอบหนึ่งๆ มีจำนวนมหากัป ๘ มหากัป

มหากัปรอบเล็กรอบที่ ๑ ถูกทำลายด้วยไฟ ๗ มหากัปติดๆ กัน ในมหากัปที่ ๘ นั้นถูกทำลายด้วยน้ำ รวมเป็น ๘ มหากัป เรียกว่ารอบเล็กรอบหนึ่ง

ในรอบเล็กรอบที่ ๒ ถึงรอบที่ ๗ ก็เป็นไปเช่นเดียวกันกับรอบที่ ๑ คือ ในรอบหนึ่งๆ นั้น ถูกทำลายด้วยไฟ ๗ มหากัป ถูกทำลายด้วยน้ำ ๑ มหากัป เป็นดังนี้ทุกๆ รอบ จนครบ ๗ รอบ

ในรอบที่ ๘ มหากัปที่ ๑ ถึงมหากัปที่ ๗ นั้น ถูกทำลายด้วยไฟเช่นเดียวกันกับในรอบที่ ๑ ถึงรอบที่ ๗ แต่ในมหากัปที่ ๘ ของรอบนี้ถูกทำลายด้วยลม เป็นการทำลายครั้งสุดท้ายของมหากัปที่ ๖๔ ซึ่งนับเป็นมหากัปรอบใหญ่รอบหนึ่ง

ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในวิสุทธิมรรคอรรถกถาและสารัตถทีปนีฎีกาว่า

สตฺต สตฺตคฺคินา วารา อฏฺฐเม อฏฺฐเม ทกา
จตุสฏฺฐิ ยทา ปุณฺณา เอโก วายุวโร สิยา.[๑]

แปลความว่า ***มหากัปที่พินาศด้วยไฟ ๗ ครั้ง ครั้งที่ ๘ พินาศด้วยน้ำ เวลาใดมหากัป ๖๔ มหากัปครบบริบูรณ์แล้ว เวลานั้นมหากัปครั้งที่ ๖๔ นั้นพินาศด้วยลม***

รอบเล็ก	ครั้งที่								รวม
V	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	มหากัป
๑	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	น้ำ	๘
๒	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	น้ำ	๘
๓	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	น้ำ	๘
๔	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	น้ำ	๘
๕	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	น้ำ	๘
๖	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	น้ำ	๘
๗	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	น้ำ	๘
๘	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ไฟ	ลม	๘
รวม มหากัป	๘	๘	๘	๘	๘	๘	๘	๘	๖๔

[๑] วิสุทธิ. ๒/๕๘.

มหากัปที่พินาศด้วยไฟนั้น ย่อมพินาศขึ้นไปจนถึงปฐมฌานภูมิ ๓ ที่อยู่ใต้อาภัสสราภูมิซึ่งเป็นชั้นทุติยฌานภูมิลงมา ถ้าพินาศด้วยน้ำๆ ท่วมขึ้นไปถึงทุติยฌานภูมิ ๓ ที่อยู่ใต้สุภกิณหาภูมิ ซึ่งเป็นชั้นตติยฌานภูมิลงมา ถ้าพินาศด้วยลม ชั้นตติยฌานภูมิ ๓ ย่อมพินาศด้วย ไปสิ้นสุดลงที่ใต้ชั้นเวหัปผลาภูมิซึ่งเป็นชั้นจตุตถฌานภูมิลงมา ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในวิสุทธิมรรคอรรถกถาและสารัตถทีปนีฎีกาว่า

อคฺคินาภสฺสรา เหฏฺฐา อาเปน สุภกิณฺหโต
เวหปฺผลโต วาเตน เอวํ โลโก วินสฺสติ. [๑]

แปลความว่า ***โลกเมื่อจะพินาศด้วยไฟนั้น พินาศตั้งแต่ใต้ชั้นอาภัสสราภูมิลงมาเมื่อพินาศด้วยน้ำๆ ท่วมตั้งแต่ใต้ชั้นสุภกิณหาภูมิลงมา เมื่อพินาศด้วยลม พินาศตั้งแต่ใต้ชั้นเวหัปผลาภูมิลงมา โลกย่อมถึงความพินาศด้วยประการฉะนี้***

เขตของพระพุทธเจ้า ๓

เขตแดนของโลกที่ถูกทำลายด้วยไฟก็ดี ด้วยน้ำก็ดี ด้วยลมก็ดี เมื่อว่าโดยส่วนกว้างแล้ว กินอาณาเขตไปถึงแสนโกฏิจักรวาล ซึ่งเป็นอาณาเขตของพระพุทธเจ้า เขตของพระพุทธเจ้า มี ๓ อย่าง คือ

๑. ชาติเขต เป็นเขตที่กำหนดด้วยหมื่นจักรวาล ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่า เมื่อพระโพธิสัตว์ลงสู่ปฏิสนธิในครรภ์พระมารดาก็ดี เวลาประสูติจากครรภ์ก็ดี เวลาที่ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ดี และเมื่อเวลาปรินิพพานก็ดี จักรวาลทั้งหมื่นจักรวาลนี้จะหวั่นไหวสะเทือนไปหมด ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า **ชาติเขต**

๒. อาณาเขต เป็นเขตที่กำหนดด้วยแสนโกฏิจักรวาล ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่า อำนาจแห่งพระปริตทั้งหลาย มีขันธปริต อาฏานาฏิยปริต ธชัคคปริต โมรปริต รัตนสูตร เหล่านี้เมื่อสาธยายแล้ว ย่อมแผ่กว้างไปทั้งแสนโกฏิจักรวาล ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า **อาณาเขต**

---

[๑] วิสุทธิ. ๒/๕๘

๓. วิสัยเขต เป็นเขตที่กำหนดด้วยอนันตโลกธาตุ อันประกอบด้วยจักรวาลอันหาที่สุดมิได้ เพราะว่าพระญาณแห่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นไม่มีที่สิ้นสุด ย่อมพิจารณารู้ทั่วตลอดอนันตโลกธาตุ ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า **วิสัยเขต**

ในบรรดาเขตทั้ง ๓ นี้ เมื่ออาณาเขตอันมีจักรวาลจำนวนแสนโกฏิ จักรวาลถูกทำลายลงแล้ว ชาติเขตก็ย่อมจะถูกทำลายไปด้วย และอาณาเขตกับชาติเขตทั้ง ๒ นี้เมื่อถึงคราวถูกทำลายก็ถูกทำลายพร้อมกัน เมื่อถึงคราวเกิดขึ้นก็เกิดขึ้นพร้อมกัน ส่วนวิสัยเขตนั้นไม่พร้อมกัน การถูกทำลายก็ดี หรือการเกิดขึ้นก็ดี หาได้เป็นไปพร้อมๆ กันไม่ เป็นไปกันทีละคราว ผลัดเปลี่ยนกันไป

กำหนดเวลาแห่งการพินาศของโลก

โลกในปัจจุบันนี้จัดเป็นวิวัฏฏฐายีอสงไขยกัป ก็วิวัฏฏฐายีอสงไขยกัปนี้ เมื่อครบ ๖๔ อันตรกัป พร้อมกับการนับอายุของมนุษย์ตั้งแต่มนุษย์มีอายุหนึ่งอสงไขยปีลงมาจนถึงพันปี เมื่อเวลาทั้ง ๒ นี้มาบรรจบกันเข้าเวลาใดแล้ว เวลานั้นโลกก็ถึงกำหนดเวลาที่จะพินาศลง

เหตุที่ทำให้โลกพินาศ

ธรรมที่เป็นเหตุให้โลกพินาศลงนั้น มี ๓ อย่าง คือ **ราคะ โทสะ โมหะ** สมัยใดสัตว์ทั้งหลายมีสันดานหนาแน่นไปด้วยราคะแล้ว เมื่อถึงคราวพินาศย่อมพินาศลงด้วยไฟ เหตุด้วยราคะนั้นร้อนเหมือนไฟ ถ้าในสมัยใดสัตว์ทั้งหลายมีสันดานมากด้วยโทสะ เมื่อถึงคราวพินาศย่อมพินาศด้วยน้ำ เหตุด้วยโทสะนั้นร้ายเหมือนน้ำกรด และถ้าสมัยใดสันดานของสัตว์ทั้งหลายหนาไปด้วยโมหะ เมื่อถึงคราวพินาศย่อมพินาศด้วยลม ด้วยเหตุโมหะนั้นเหมือนหนึ่งลมกรด จึงเป็นอันว่าโลกธาตุย่อมพินาศลงด้วยเหตุทั้ง ๓ ประการ ดังได้กล่าวแล้วนั้น

โกลาหล ๕

โกลาหล คือเสียงเซ็งแซ่เอิกเกริก มี ๕ ประการ

๑. **กัปปโกลาหล** เสียงที่ประกาศก้องเอิกเกริกว่า นับตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไปเป็นเวลาอีกแสนปี โลกจะถึงซึ่งความพินาศ

๒. **พุทธโกลาหล** เสียงประกาศกึกก้องว่า นับตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไปเป็นเวลาอีกหนึ่งพันปี จะมีพระพุทธเจ้ามาอุบัติขึ้นในโลก

๓. **จักกวัตติโกลาหล** เสียงที่ประกาศว่า นับตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไปอีกหนึ่งร้อยปี จะมีพระเจ้าจักรพรรดิมาบังเกิดขึ้นในโลก

๔. **มังคลโกลาหล** เสียงที่ประกาศว่า ภายในระยะเวลาอีก ๑๒ ปี พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมที่เป็นมงคล ๓๘ ประการ

๕. **โมเนยยโกลาหล** เสียงที่ประกาศว่า ภายในระยะเวลาอีก ๗ ปี จะมีผู้ปฏิบัติโมเนยยะมาบังเกิดในโลก

รายละเอียดเกี่ยวกับโลกที่ถูกทำลายด้วยไฟ

เมื่อถึงคราวที่โลกจะถูกทำลายด้วยไฟนั้น จะมีมหาเมฆชนิดหนึ่ง ชื่อว่ากัปปวินาสมหาเมฆตั้งขึ้นก่อน แล้วทำให้ฝนตกลงมาทั่วในแสนโกฏิจักรวาล บรรดามนุษย์ทั้งหลายก็พากันชื่นชมยินดี พากันจัดแจงไถและพรวนดิน เสร็จแล้วก็หว่านข้าวกล้าลงในนา พอข้าวกล้าเหล่านั้นแตกงอกงามขึ้นตามลำดับขนาดโคกัดกินได้ กัปปวินาสมหาเมฆนั้นจะบังเกิดเสียงลั่น มีสำเนียงดุจเสียงลาร้อง แต่นั้นมาฝนจะไม่ตกลงมาอีกเลย ข้าวกล้าในนาก็ตายหมดด้วยเหตุนี้ องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เวลาที่มหาเมฆมีเสียงลั่นดุจเสียงลาร้องนั้น แต่นั้นเป็นต้นไปฝนก็ไม่ตกลงอีกเลยนับเป็นเวลาตั้งร้อยปี พันปี หมื่นปี แสนปี บรรดาสัตว์ทั้งหลายที่อาศัยน้ำฝนเลี้ยงชีวิตก็พากันตายลง และไปบังเกิดในพรหมโลกมีปริตตาภาภูมิ อัปปมาณาภาภูมิ อาภัสสราภูมิ สัตว์ทั้งหลายและเทพยดาที่อาศัยดอกไม้ ผลไม้ เลี้ยงชีวิต ก็จักกระทำกาลกิริยาตายไปบังเกิดในพรหมโลกทั้งหมด เมื่อการได้เป็นไปเช่นนี้ล่วงไปสิ้นเวลาช้านาน บรรดาน้ำที่อยู่ในห้วย ลำธาร บึง บ่อ

สระ ก็งวดแห้งลง สัตว์น้ำอันมีเต่า ปลา เป็นต้น ก็พากันตายไปเกิดในพรหมโลกทั้งสิ้น เมื่อบรรดาสัตว์ทั้งหลายพากันตายไปบังเกิดในพรหมโลกนั้น สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในนรกก็ทำลายฉิบหายไปด้วยพร้อมกับดวงอาทิตย์ดวงที่ ๗ ปรากฏขึ้น

ความตอนนี้อาจทำให้เกิดความสงสัย จึงมีข้อปุจฉาถามว่า ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายที่จะไปบังเกิดในพรหมโลกได้นั้น จะต้องอาศัยการบำเพ็ญภาวนากุศล คือการได้ฌานสมาบัติเสียก่อน ก็ในเวลานั้นสัตว์ทั้งหลายจะได้ฌานสมาบัติก็หามิได้ บางพวกก็ตายด้วยความอดอยาก บางพวกก็เป็นอภัพพบุคคลหาควรแก่ฌานสมาบัติไม่ เหตุไฉนจึงไปเกิดในพรหมโลกได้?

วิสัชนาว่า ไม่ใช่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นไปบังเกิดในพรหมโลกเลยทีเดียว อบายสัตว์เหล่านั้นได้ตายแล้วก็มาเกิดในมนุษย์ก่อน ตายจากมนุษยภูมิแล้วจึงไปเกิดในสวรรค์ชั้นกามาวจร เมื่อไปเกิดในเทวโลกแล้ว ก็บำเพ็ญฌานไปเกิดยังพรหมโลกอีกทีหนึ่ง การที่เป็นไปได้เช่นนี้ ก็เพราะเหตุว่า เมื่อโลกจะเกิดมีการพินาศขึ้นนั้น สภาวธรรมดาของโลกได้เข้าดลจิตตักเตือนให้เทวดาที่เกิดในชั้นกามาวจรมีชื่อว่าโลกพยุหเทวดา ให้รู้ตัวว่า อีกแสนปีข้างหน้าจะบังเกิดมีกัปปวินาส เทวดาเหล่านั้นจึงพากันร้องไห้ สยายผมแล้วนุ่งห่มด้วยผ้าสีแดง เนตรทั้งสองฟูมฟายไปด้วยน้ำตา ต่างก็ยกมือทั้งสองขึ้นเช็ดน้ำตา มีวรกายอันวิกลควรสังเวช พากันลงมาสัญจรเที่ยวไปในมนุษยโลกประกาศร้องป่าวว่า ดูกรท่านทั้งหลายผู้จะต้องประสบต่อความพินาศเสมอเหมือนกัน ตั้งแต่นี้ต่อไปอีกแสนปี จะบังเกิดกัปปวินาสโลกจะฉิบหาย บรรดามหาสมุทร แผ่นดิน ภูเขาจักรวาล และเขาสิเนรุราช จะถูกไฟเผาผลาญให้เลี่ยนเตียนหมดสิ้น ตลอดล่วงถึงพรหมโลกคือปฐมฌานภูมิ ฉะนั้น ท่านทั้งหลายจงอย่าได้ประมาทมัวเมา จงพากันเจริญจตุพรหมวิหาร มีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา และจงอุปถัมภ์บำรุงบิดามารดา คารวะผู้เฒ่าผู้แก่ในตระกูลให้เป็นอันดี

การประกาศของโลกพยุหเทวดานี้ กำหนดร้อยปีก็ลงมาประกาศครั้งหนึ่ง อนึ่งในการที่โลกพยุหเทวดามาประกาศเตือนสติให้สัตว์ทั้งหลายรู้ตัวเช่นนี้ ก็เพราะเหตุด้วยธรรมชาติเข้าดลใจให้พวกเทวดาเหล่านี้รู้ว่าจะมีการทำลายโลกเกิดขึ้น อาจารย์บางพวกกล่าวว่าเทวดารู้ว่ากัปจะวินาศเพราะเล็งเห็นซึ่งอกุศลนิมิตที่เกิดขึ้น หรืออีก

นัยหนึ่งก็กล่าวว่า พรหมทั้งหลายซึ่งได้ฌานสมาบัติ ล่วงรู้เหตุการณ์อันจะเกิดขึ้นในกาลข้างหน้า จึงใช้ให้เทวดามาป่าวร้องดังนี้ในกาลครั้งนี้ บรรดามนุษย์และเทวดาทั้งหลายเมื่อได้ยินโลกพยุหเทวดามาประกาศเช่นนั้น ต่างคนต่างก็บังเกิดธรรมสังเวชสลดใจ มีจิตรักใคร่ซึ่งกันและกัน บำเพ็ญการกุศล เจริญเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาภาวนา ด้วยอำนาจแห่งการเจริญพรหมวิหารนั้น ครั้นตายแล้วก็ได้ไปบังเกิดในเทวโลก แล้วก็พากันเจริญวาโยกสิณบริกรรมจนได้ฌานสมาบัติ เมื่อได้ฌานสมาบัติแล้ว เขาเหล่านั้นก็จุติจากสวรรค์ชั้นกามาวจร แล้วจึงไปบังเกิดในพรหมโลก

ส่วนพวกสัตว์นรก สัตว์ดิรัจฉาน เปรต อสุรกาย ที่มีอกุศลกรรมเบาบาง ก็ได้ไปเกิดในสวรรค์ ด้วยกำลังกุศลผลบุญอันตนได้กระทำมาแต่ชาติก่อน เพราะสัตว์ทั้งหลายที่ท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏฏ์นี้ที่จะไม่มีกุศลอันเป็นอปราปริยเวทนียกรรมนั้นไม่มีเลย ฉะนั้น ด้วยอำนาจของกุศลอปราปริยเวทนียกรรมนี้เอง ทำให้สัตว์ที่มีกรรมอันเบาบางไปเกิดในเทวโลก เมื่อไปเกิดยังเทวโลกแล้ว ก็เจริญฌานไปเกิดยังพรหมโลกด้วยกันสิ้น ส่วนพวกที่มีกรรมอันหนัก เช่น พวกนิยตมิจฉาทิฏฐิกรรม เมื่อโลกจะทำลายก็จุติจากอบายภูมิในที่ที่โลกทำลาย ไปบังเกิดต่อไปในอบายภูมิในจักรวาลอื่นที่มิได้ถูกทำลายก็มี

อีกนัยหนึ่ง อาจารย์บางองค์กล่าวว่า เมื่อถึงกาลที่โลกถูกทำลายลง สัตว์นรกทั้งหลายตลอดจนพวกที่เป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิ และพวกที่มีสังฆเภทกรรมก็ย่อมพ้นจากอบายได้ในคราวนั้น สัตว์นรกก็ถูกทำลายลงแล้วไปเสวยทุกข์ในนรกที่อยู่ในจักรวาลอื่นอันมิได้ถูกทำลายนั้นไม่มีเลย ท่านให้เหตุผลว่า ถึงแม้บุคคลผู้นั้นเมื่อยังมีชีวิตอยู่ในมนุษยโลก จะเป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิบุคคลก็ตาม แต่เมื่อเขาเหล่านั้นตายจากมนุษย์ไปเสวยทุกข์ในนิรยโลก ก็มีความรู้สึกสำนึกตัวขึ้นได้ว่า การที่ตนต้องลงมาเสวยทุกข์อันหนักเช่นนี้ก็เนื่องด้วยอำนาจแห่งความเป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิของตนนั้นเอง เมื่อสำนึกได้เช่นนี้สัตว์นรกผู้นั้นย่อมคลายจากทิฏฐินั้นลงไป และการที่สัตว์นรกมีความรู้สึกเช่นนี้ก็ด้วยอำนาจแห่งชาติ สรญาณคือระลึกชาติได้

ดังนั้น เมื่อโลกจะมีการทำลายโลกพยุหเทวดามาประกาศบอกให้รู้ตัวแล้ว สัตว์นรกเหล่านี้ก็พากันทิ้งความเห็นผิดที่เรียกว่านิยตมิจฉาทิฏฐิลงโดยสิ้นเชิง เมื่อ

ละมิจฉาทิฏฐิได้แล้ว อำนาจของกุศลที่เป็นอปราปริยเวทนียกรรมที่เคยกระทำบ้างในชาติก่อนๆ ก็ส่งผลให้พ้นจากอบายภูมินั้น ขึ้นมาบังเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดา แล้วก็พากันเจริญฌานต่อไป เมื่อตายจากมนุษย์หรือเทวดาแล้วก็ไปบังเกิดยังพรหมโลกได้เช่นเดียวกัน

ลำดับการเกิดของดวงอาทิตย์ที่เผาโลก

นับจำเดิมแต่โลกธาตุมิได้มีฝนตกลงมาสิ้นกาลช้านาน บรรดาพืชพันธุ์ธัญญาหารต่างๆ ก็พากันเหี่ยวแห้งตายลงเป็นลำดับ พวกสัตว์ทั้งหลายได้รับความอดอยากก็ค่อยๆ ตายไปดังกล่าวแล้ว ครั้นต่อมา ถึงเวลากลางคืน ดวงอาทิตย์จะบังเกิดขึ้นอีก ๑ ดวงเป็นดวงที่ ๒ เมื่อดวงอาทิตย์บังเกิดขึ้นเป็น ๒ ดวงนี้ เวลาที่กำหนดว่าเป็นกลางวันและกลางคืนนั้นหามีไม่ เพราะเมื่อดวงหนึ่งลับขอบฟ้าไปแล้วอีกดวงหนึ่งก็ปรากฏขึ้น โลกของเราก็ถูกความร้อนแผดเผาอยู่ไม่ว่างเว้น และดวงอาทิตย์ที่ขึ้นมาแผดเผาโลกให้พินาศไปนี้ หาเหมือนกับดวงอาทิตย์ที่ส่องโลกอยู่เป็นประจำไม่ คือไม่มีสุริยเทพบุตรอยู่ประจำในสุริยวิมานนั้น และมีความร้อนแรงกล้ามากกว่าดวงเดิม ส่วนสุริยเทพบุตรที่อยู่ประจำในสุริยวิมานดวงเดิมนั้นก็เจริญกสิณทำฌานให้เกิดขึ้น แล้วก็ไปบังเกิดในพรหมโลก ส่วนสุริยมณฑลวิมานทองนั้นยิ่งมีอำนาจผ่องใส ไพโรจน์ยิ่งกว่าสุริยวิมานที่เป็นปกติ ท้องฟ้าอากาศที่เคยมีเมฆหมอกปกคลุมอยู่นั้นก็หายไปหมดสิ้น แสงของดวงอาทิตย์นั้นแรงกล้าผ่องใสราวกับกระจกแว่นเทศ อาศัยด้วยเหตุนี้ แม่น้ำน้อยใหญ่ก็เหือดแห้งไปสิ้นทุกตำบล ยกไว้แต่มหานทีทั้ง ๕ คือ **คงคา ยมุนา อจิรวดี มหี สรภู** เท่านั้น

นับแต่ดวงอาทิตย์ดวงที่ ๒ เกิดขึ้นแล้ว เวลาล่วงมาอีกช้านาน ดวงอาทิตย์ดวงที่ ๓ ก็เกิดขึ้น มหานทีทั้ง ๕ ที่กล่าวแล้วนั้นก็เหือดแห้งไปสิ้น ต่อมาอีกช้านานก็เกิดมีดวงอาทิตย์ขึ้นเป็นดวงที่ ๔ สระใหญ่ทั้ง ๗ สระ คือ สระอโนดาต สระกุณาละ สระรถการะ สระมัณฑากินี สระสีหปปาตะ สระกัณณมุณฑะ และสระฉัททันตะ น้ำในสระทั้ง ๗ นี้ก็เหือดแห้งไป เมื่อน้ำในสระใหญ่ ๗ สระแห้งไปแล้วดังนี้ น้ำในมหาสมุทรซึ่งลึกได้ ๘ หมื่น ๔ พันโยชน์ก็ค่อยๆ งวดลงเป็นลำดับไป กาลต่อมาดวง

อาทิตย์ดวงที่ ๕ ก็เกิดขึ้น น้ำในมหาสมุทรทะเลหลวงก็แห้งหมด จะมีเหลือติดอยู่เพียงสักองคุลีหนึ่งก็หาไม่ ครั้นนานไปก็บังเกิดดวงอาทิตย์ดวงที่ ๖ ขึ้นมา เมื่อดวงอาทิตย์ดวงที่ ๖ เกิดขึ้น โลกทั้งหลายก็เป็นควันกลุ้มตลบไปด้วยกันหมดทั่วแสนโกฏิจักรวาล แผ่นดินและภูเขาทั้งหลายก็สิ้นชาติสิ้นยางคือความชุ่มเย็น สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ในสัตตังคุตตรพระบาลีว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย อันว่านายช่างหม้อลำดับภาชนะดินดิบเข้าในเตาแล้ว เอาดินฉาบข้างบนแล้วใส่ไฟในเตาบังเกิดเป็นควันกลุ้มตลบไปทั่วเตานั้น มีอุปมาฉันใด ปางเมื่อดวงอาทิตย์บังเกิดขึ้นเป็นดวงที่ ๖ แล้ว ก็บังเกิดควันกลุ้มตลบไปทั่วทั้งแสนโกฏิจักรวาลนั้นเอง เป็นควันกลุ้มตลบอยู่ดังนี้เป็นเวลานานนับปีนับเดือนมิได้ จึงบังเกิดดวงอาทิตย์ขึ้นอีกดวงหนึ่งเป็นดวงที่ ๗ เมื่อดวงอาทิตย์ดวงที่ ๗ บังเกิดขึ้นโลกธาตุในแสนโกฏิจักรวาลก็รุ่งโรจน์โชตนาการขึ้นพร้อมกัน มีเสียงพิลึกกึกก้องน่าสะพรึงกลัวยิ่งนัก ยอดเขาพระสุเมรุราชจอมจักรวาลต่างๆ ก็หลุดลุ่ยถอดถอนกระจัดกระจายสูญหายไปในอากาศเปลวไฟประลัยโลกเดิมเกิดแต่มนุษย์ภูมินี้ก่อน แล้วลุกลามขึ้นไปไหม้เอาจาตุมหาราชิกาเทวโลก สังหารซึ่งวิมานเงินวิมานทอง วิมานแก้วยุบยับพินาศไป แล้วลุกลามไหม้ไปจนถึงชั้นดาวดึงสา ยามา ดุสิตา นิมมานรตี ปรนิมมิตวสวัตตีเป็นลำดับไปจนกระทั่งถึงปฐมฌานภูมิ ๓ คือ พรหมปาริสัชชา พรหมปุโรหิตา มหาพรหมา แล้วก็หยุดอยู่เพียงนั้น

บรรดาสังขารโลกทั้งปวงมีแผ่นดินเป็นอาทิ ก็ไหม้เป็นจุณวิจุณไป อุปมาดังเพลิงไหม้น้ำมันเนยและน้ำมันงาสิ้นแล้ว ก็หามีเถ้าถ่านเหลืออยู่ไม่ ฉันใด เพลิงที่ล้างโลก ไหม้ซึ่งสิ่งทั้งปวง ก็สูญสิ้นหาเชื้อมิได้ฉันนั้น ถ้าเชื้อยังมีเหลือค้างอยู่แม้แต่เท่าอณูอยู่ตราบใด ไฟประลัยก็ยังไหม้อยู่ตราบนั้น จนกว่าสรรพสังขารทั้งหลายไหม้สิ้นไม่มีเหลือแม้แต่เท่าอณูแล้ว อันว่าเตโชธาตุที่เผาโลกให้พินาศนั้นก็ดับ อากาศในเบื้องต่ำกับอัชฎากาศเบื้องบนก็ตลอดโล่งถึงกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน บังเกิดความมืดมนอนธการช้านานนักหนา

การก่อตัวขึ้นใหม่ของจักรวาล

เมื่อโลกสันนิวาสถึงซึ่งความพินาศ อากาศเนื่องเป็นอันเดียวกันแล้ว จึงบังเกิดโลกสัณฐาน ในขณะนั้นมีเมฆตั้งขึ้นเรียกว่า มหาเมฆ แล้วฝนก็ตกลงมาทั่วในที่ที่ถูกไฟทำลายไปนั้น ในชั้นแรกเม็ดฝนนั้นยังไม่ใหญ่ มีประมาณเท่าหยาดน้ำค้างอันละเอียด ฝนที่ตกเพื่อจะสร้างโลกในตอนแรกก็ฉันนั้น ตกอยู่เช่นนี้เป็นเวลานาน เม็ดฝนนั้นก็ใหญ่ขึ้นโดยลำดับ เดิมนั้นเท่าหยาดน้ำค้างแล้วค่อยๆ โตขึ้นเท่าเมล็ดงา เมล็ดข้าว เมล็ดถั่ว แล้วเท่าก้านดอกโกมุท เท่าไม้เสา ไม้สากตำข้าว เท่าลำตาล เต็มไปในแสนโกฏิจักรวาลสิ้นที่ไฟไหม้จนถึงทุติยฌานภูมิ และจะเกิดลมพัดขึ้นข้างใต้รองรับน้ำฝนไว้มิให้รั่วลงไปได้ในเบื้องต่ำประดุจว่าหยาดน้ำในใบบัว อำนาจของลมที่พัดอย่างแรงกล้าจะพัดแทรกน้ำขึ้นมา กระทำให้น้ำงวดเป็นแท่งเข้างวดลงมาเบื้องต่ำโดยลำดับๆ เมื่อน้ำงวดลงมาถึงที่พรหมโลกๆ ก็ตั้งขึ้น เมื่องวดลงมาถึงที่กามาวจรเทวโลกทั้ง ๔ ชั้น คือ ปรนิมมิตวสวัตตี นิมมานรตี ดุสิต ยามา ทั้ง ๔ ชั้นนี้ ตั้งอยู่ แต่ชั้นดาวดึงส์กับจาตุมหาราชิกา ยังมิได้ตั้งขึ้น ด้วยเหตุว่าเทวโลกทั้ง ๒ ชั้นนี้ตั้งอยู่ที่เขาสิเนรุ และเขาสิเนรุนี้เกี่ยวเนื่องติดต่อกับพื้นแผ่นดิน เมื่อพื้นแผ่นดินยังไม่เกิด เขาสิเนรุราชก็เกิดไม่ได้ เมื่อน้ำฝนงวดลงมากระทั่งถึงที่เกิดแห่งพื้นแผ่นดิน แล้วจึงบังเกิดมีลมกำลังแรงกล้าพัดมาโดยรอบ หวนหอบกลัดน้ำเข้าไว้โดยรอบมิให้ไหลไปมาได้ อุปมาเหมือนน้ำในธมกรกฉะนั้น ต่อมาน้ำนั้นก็ค่อยๆ งวดแห้งลงจนเกิดเป็นตะกอนจับกันเข้า กลายเป็นแผ่นดินลอยอยู่เหนือน้ำ ดุจดังใบบัวลอยอยู่บนน้ำ แผ่นดินนี้มีสีเหลืองเหมือนดอกกรรณิการ์ มีกลิ่นหอม มีรสหวาน เรียกว่ารสแผ่นดินประดิษฐานอยู่เหนือน้ำ

บรรดาพื้นแผ่นดินซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งประเทศทั้งหลายนั้น แผ่นดินซึ่งเป็นประเทศที่ตั้งแห่งโพธิบัลลังก์นั้น คราวเมื่อจะทำลายก็ทำลายภายหลัง คราวเมื่อจะตั้งขึ้นก็ตั้งขึ้นก่อนที่ทั้งปวง ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า ศีรษะแผ่นดิน ด้วยอรรถว่าเป็นประธานแก่พื้นชมพูทวีปประเทศที่นั้นเป็นที่อัศจรรย์ มีกอบัวกอหนึ่งผุดขึ้นก่อนเป็นบุพนิมิต ถ้าว่าอสงไขยกัปนั้นจะมีพระพุทธเจ้ามาบังเกิด บัวกอนั้นก็มีดอก ถ้าเป็นสุญญกัปไม่มีพระพุทธเจ้า บัวก็ไม่มีดอก ถ้าพระพุทธเจ้าจะบังเกิดพระองค์เดียว บัว

ก็มีดอกเดียว บังเกิด ๒ องค์ก็มี ๒ ดอก ๓ องค์ก็มี ๓ ดอก ๔ องค์ก็มี ๔ ดอก ๕ องค์ก็มี ๕ ดอกเป็นกำหนดครั้งนั้นจะได้เห็นได้รู้ก็แต่มหาพรหมพวกเดียว ผิว่าท้าวมหาพรหมได้เห็นดอกบัวก็รื่นเริงบันเทิงใจ ถ้าแลไปมิได้เห็นก็เกิดสังเวชสลดใจเปล่งวาจาว่าชาวเราทั้งหลาย โลกจักฉิบหายหาที่พึ่งมิได้แล้วประทีปแก้วจะไม่มีส่องโลกแล้วก็พากันเศร้าโศกสลดใจ

ในสมัยเมื่อแผ่นดินตั้งขึ้นแล้ว สัตว์ทั้งหลายที่ได้ไปบังเกิดในชั้นอาภัสสราภูมินั้นบางจำพวกสิ้นบุญสิ้นอายุ จุติลงมาด้วยอุปปาติกะกำเนิด หมู่มนุษย์ทั้งหลายพวกนั้นมีเพศเหมือนพรหม หาเป็นหญิงเป็นชายไม่ ประกอบด้วยรัศมีแห่งร่างกายมีแสงรุ่งเรือง สว่างเหาะเหินเดินอากาศได้ เที่ยวไปในเวหาเป็นสุขอยู่สิ้นกาลช้านาน ครั้นนานมาคนหนึ่งในจำนวนเหล่านั้นเกิดมีความโลภขึ้น ด้วยแลเห็นแผ่นดินมี สีสันงดงามมีกลิ่นหอม ก็นึกอยากจะลองลิ้มรสดูว่าจะมีรสเป็นประการใด จึงหยิบดินนั้นขึ้นมานิดหนึ่ง วางลงที่ปลายลิ้นของตน แต่พอถึงปลายลิ้นรสดินนั้นก็แผ่ซาบซ่านไปทั่วสรรพางค์กาย บังเกิดรสอร่อยเป็นที่ชอบใจยิ่งนัก เกิดตัณหาเข้าครอบงำ ก็บริโภคดินนั้นเรื่อยๆ ไป คนอื่นๆ แลเห็นดังนั้นก็พากันเอาอย่าง ลองชิมดูรสแผ่นดินเมื่อรู้จักรสแล้วก็เกิดตัณหาพากันบริโภครสแผ่นดินสิ้นทุกคน แต่นั้นมารัศมีกายก็อันตรธานหายไป บังเกิดความมืดมนอนธการไปทั่ว คนทั้งหลายก็มีความสะดุ้งตกใจกลัวเป็นกำลัง ในลำดับนั้นก็บังเกิดดวงอาทิตย์มีปริมณฑลได้ ๕๐ โยชน์ปรากฏในอากาศเวหา มีรัศมีสว่างส่องทั่วไป

ฝ่ายมนุษย์ทั้งหลายได้เห็นวิมานทองส่องโลกลอยอยู่ในท้องฟ้า ก็บังเกิดความโสมนัส เปล่งวาจาออกด้วยใจชื่นชมยินดีว่า เทพยดาเจ้าพระองค์นี้มีรัศมีอันสว่าง มีปกติยังสุขภาพแกล้วกล้าให้บังเกิดแก่เราทั้งหลาย สุริยมณฑลวิมานทองนั้นจึงมีนามว่าพระสุริยะ สืบต่อมาตราบเท่าทุกวันนี้ ในเมื่อพระสุริยวิมานส่องสว่างแล้ว อัสดงคตโลกก็กลับมืดไปดังเก่า ประชาชนทั้งปวงก็กลับสะดุ้งตกใจกลัวไปอีก พากันพูดจาปรารภว่า พวกเราทั้งหลายจะทำไฉนดี พระสุริยเทวบุตรผู้เป็นที่พึ่งของเราจากไปไม่เห็นแล้ว ทำไฉนจึงจะได้ที่พึ่งอันจะส่องสว่างต่อไปอีกเล่า เมื่อคนทั้งหลายมีความวิตกปรารภกันเช่นนี้แล้ว ราวกับว่าธรรมชาตินั้นจะรู้ใจคนเหล่านั้น ดวงจันทร์

วิมานมีปริมณฑล ๔๙ โยชน์ ก็บังเกิดขึ้นในอากาศ ประชาชนทั้งหลายก็พากันชื่นชมโสมนัส จึงตั้งนามว่าจันทรเทวบุตร ในเมื่อพระอาทิตย์ พระจันทร์ ปรากฏมีในโลกธาตุแล้ว ลำดับนั้นหมู่นักขัตดาราก็เกิดขึ้น ตั้งแต่นั้นมาก็บังเกิดเป็นกลางวันกลางคืน ปีเดือน ทุ่มโมง ต่อๆ กันมา และในวันที่พระอาทิตย์พระจันทร์เกิดขึ้นนั้นเขาพระสุเมรุ เขาจักรวาล เขาหิมพานต์ ท้องมหาสมุทร ก็เกิดร่วมวันพร้อมกันทั้ง ๖ อย่างในวันเพ็ญเดือน ๔

จึงมีคำปุจฉาว่า สภาวะสิ่งทั้งปวงมีแผ่นดินและภูเขา เมื่อบังเกิดขึ้นนั้นบังเกิดขึ้นอย่างไร?

วิสัชนาว่า เมื่อสภาวโลกบังเกิดขึ้นนั้น เปรียบเหมือนอย่างบุคคลหุงข้าวฟ่างธรรมดาข้าวฟ่างที่หุงนั้น ย่อมเดือดปุดขึ้นเป็นฟองพร้อมกันคราวเดียว ตำแหน่งที่ฟองข้าวปุดขึ้นนั้น ลางแห่งก็สูงนูนขึ้นเป็นหย่อมๆ ลางแห่งก็ยุบพร่องลงไป ลางแห่งก็เสมอๆ กัน มีอุปมาฉันใด โลกธาตุที่ตั้งขึ้นก็มีอุปไมยดังนั้น สถานที่ที่เป็นจอมสูงก็เกิดเป็นภูเขา ที่ที่ลุ่มก็เกิดเป็นท้องมหาสมุทร ที่ที่เสมอกันก็เป็นทวีปใหญ่ ทวีปน้อยตามลำดับ

เมื่อสัตว์ทั้งหลายอันรสตัณหาเข้าครอบงำ และชวนกันกินซึ่งรสแผ่นดินนั้นบางหมู่ก็มีสีสันวรรณะผุดผ่องใส บางหมู่ก็มีฉวีวรรณชั่ว เป็นที่ดูหมิ่นดูแคลนของคนที่มีฉวีวรรณผ่องใส บาปธรรมทั้ง ๒ คือ สักกายทิฏฐิและมานะซึ่งเป็นต้นเหตุเป็นปัจจัยที่จะยังโลกให้แปรปรวนก็บังเกิดขึ้น เมื่อบาปธรรมทั้ง ๒ บังเกิดแรงกล้า รสแผ่นดินที่เป็นอาหารหวานอร่อยนั้นก็สูญหายไป แผ่นดินก็กลายเป็นสะเก็ด แต่ว่าสะเก็ดดินนั้นมีกลิ่นหอมและมีรสเป็นอาหารแห่งมนุษย์ ครั้นว่าสันดานของคนนั้นหนาไปด้วยบาปธรรม สะเก็ดดินนั้นก็อันตรธานหายไปอีก ในลำดับนั้นเครือดินจึงบังเกิดขึ้น เมื่อเครือดินสูญหายไป ข้าวสาลีขาวก็งอกขึ้นเอง ไม่มีรำไม่มีลีบ มีกลิ่นหอมเป็นรวงข้าวสาลีขึ้นทีเดียว มนุษย์ทั้งหลายก็ไปรูดเก็บเอามาหุงกินสืบไป สุดแท้แต่กินเวลาเช้า เวลาเย็นก็เป็นต้นขึ้นอีก การหุงต้มก็ไม่ยากลำบากอะไร รูดข้าวเอาไปใส่ภาชนะแล้วก็เอาไปตั้งลงไว้เหนือแผ่นศิลาแล้วก็เดือดสุกไปเอง อนึ่ง อาหารแห่งมนุษย์ครั้งนั้นก็ไม่ต้องมีกับข้าว เครื่องแกล้มอะไรเลย เมื่อมีความพอใจในรสใด

ข้าวสุกก็เป็นรสนั้น ในข้อที่มนุษย์รับประทานอาหารอย่างนั้น เป็นอาหารที่ต้องย่อยก็เกิดเป็นมูตรและกรีษขึ้น ด้วยเหตุว่าเดิมทีมนุษย์ทั้งหลายเมื่อยังรับประทานรสแผ่นดินสะเก็ดดิน และเครือดินอยู่นั้น เหมือนกันกับสุธาหาร บรรเทาเสียได้ซึ่งความอยากยังรสสิ่งเดียวให้บังเกิดขึ้น ครั้นเมื่อมารับประทานอาหาร ซึ่งรสอาหารคือข้าวสุกเป็นวัตถุหยาบ อุจจาระ ปัสสาวะ ก็บังเกิด เมื่อมีอุจจาระ ปัสสาวะ ปากแผลเป็นที่ไหลออกแห่งมูตรและกรีษนั้นก็แตกออกเป็นอวัยวะเพศทั้ง ๒ เกิดขึ้นตามตำแหน่งที่ใครเคยเป็นชายก็เป็นชาย ใครเคยเป็นหญิงก็เป็นหญิงไป ดังนี้

เดิมทีที่พวกพรหมทั้งหลาย เมื่อหมดบุญแล้วจุติลงมาเกิดในมนุษยโลกนั้น อุปจารสมาธิที่ต่อเนื่องมาในสันดานตั้งแต่ครั้งอยู่ในพรหมโลกนั้นยังมีอยู่ คือข่มไว้ซึ่งกามราคะมิให้บังเกิดขึ้นได้ เมื่อมาอาศัยซึ่งอินทรียรูปคืออิตถินทรีย์และปุริสินทรีย์มีขึ้นแล้วจึงเป็นที่บังเกิดแห่งกามราคะ เมื่อกามราคะบังเกิดแล้ว อุปจารสมาธิก็ขาดจากสันดานแห่งสัตว์ทั้งปวง เมื่ออุปจารสมาธิขาดจากสันดานแล้ว ก็เป็นโอกาสแห่งกามคุณเกิดมากขึ้นและเมื่ออิตถีภาวะและปุริสภาวะอันเป็นอุปนิสัยปัจจัยแห่งกามราคะนั้นบังเกิดมีขึ้นแล้ว ทั้งหญิงทั้งชายก็พิศเพ่งเล็งแลดูซึ่งกันและกันไปมา ต่างคนต่างก็กระวนกระวายด้วยราคะดำกฤษณา ตั้งแต่นั้นมนุษย์ทั้งหลายก็ส้องเสพซึ่งเมถุนธรรม การเสพซึ่งอสัจธรรมเป็นเหตุมนุษย์ทั้งหลายก็ต้องขวนขวายแสวงหาซึ่งเคหสถาน เมื่อคนทั้งหลายครอบครองเหย้าเรือนขึ้นดังนั้น คนที่เกียจคร้านก็เกิดขึ้นกระทำการสะสมข้าวสาร คือขึ้นไปรูดเอาข้าวสารมาไว้คราวหนึ่งมากๆ ใส่ไว้ในภาชนะให้เต็ม คนอื่นได้เห็นเยี่ยงอย่างก็ทำตามกันเป็นจำนวนมาก เวลานั้นข้าวสาลีก็มีเปลือกมีรำขึ้น ข้าวที่รูดที่เกี่ยวแล้วก็สาบสูญหายไป จะได้กลับงอกขึ้นเหมือนอย่างแต่ก่อนก็หามิได้ ขณะนั้นคนทั้งหลายต่างก็พากันเป็นทุกข์ทอดถอนใจใหญ่ปรารภกันว่า พวกเราทั้งหลาย ลามกทำกรรมอันชั่วบังเกิดขึ้นแก่ตัวเราและท่านทั้งปวงแล้วแต่ก่อนพวกเราทั้งหลายได้รับความสบายด้วยเหตุว่ามีปีติเป็นอาหาร จะไปไหนมาไหนก็เหาะไปได้ดังใจนึก ได้รับความเจริญมาช้านาน ครั้นต่อมาๆ กินซึ่งรสดินแล้วมากินสะเก็ดดินและเครือดิน ความเจริญนั้นก็เสื่อมไปจนกระทั่งถึงกินข้าวสาลีเป็นอาหาร แต่ก่อนนี้คันธรสสาลีไม่มีเปลือกไม่มีรำเก็บกินเวลาเย็น เช้าก็

งอกดังเก่า มาบัดนี้สารพัดที่จะแปรปรวนไปสิ้น นานไปเราจะหากินลำบาก ฉะนั้น พวกเราทั้งหลายจงมาแบ่งปันข้าวสาลีนั้นให้เป็นส่วนเป็นเขตกันไว้เถิด แล้วก็จัดแจงแบ่งปันกันเป็นส่วนเป็นเขต ต่อมาจึงเกิดมีบุรุษชาติคนโฉดประกอบด้วยใจอกุศลเข้ามาลักขโมยเอาส่วนของผู้อื่น อันเจ้าของมิได้ให้ด้วยกายและวาจา เมื่อเจ้าของเขาจับได้เขาก็ตัดพ้อต่อว่าแล้วก็ปล่อยตัวไป แต่กระทำอทินนาทานการบาปมาเช่นนี้เป็นเวลานาน พอเขาจับได้เป็นครั้งที่ ๓ เขาก็กลุ้มรุมกันทุบตีด้วยไม้ค้อนก้อนดินแล้วก็ปล่อยไป ตั้งแต่นั้นมาการลักขโมยก็บังเกิดมีขึ้น การครหาติเตียนกันก็บังเกิดขึ้น มุสาก็เกิด สินไหมและอาชญาก็บังเกิด ประชาชนมีความคับแคบขึ้น จึงประชุมปรึกษาพร้อมกันว่า เวลานี้สัตว์ทั้งหลายที่ลามกใจบาปหยาบช้ามีมากขึ้น เราทั้งหลายจะนิ่งอยู่เสียมิได้ จะต้องจัดแจงตั้งตำแหน่งหน้าที่กันขึ้น บรรดาพวกเราทั้งหลายนี้เห็นว่าผู้ใดมีสติปัญญาควรจะว่ากล่าวลงโทษได้ก็พึงลงโทษ หรือขับไล่เสียจึงจะมีความผาสุก ส่วนท่านทั้งปวงนี้มีหน้าที่เป็นคนส่งส่วยข้าวสารคนละสัดจึงจะควร เมื่อปรึกษาพร้อมกันฉะนี้แล้วก็พากันเที่ยวแสวงหาบุคคลที่มีคุณสมบัติดังกล่าวนั้น

ในต้นภัทรอสงไขยกัปนี้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราบังเกิดเป็นโพธิสัตว์มีรูปร่างกำยำแข็งแรง มีสติปัญญา มีท่วงทีกิริยาเป็นที่เกรงขาม สามารถจะปกครองว่ากล่าวสั่งสอนคนทั้งปวงได้ คนทั้งหลายจึงพร้อมใจกันไปสู่สำนักแห่งพระโพธิสัตว์เชื้อเชิญให้รับอาราธนา แล้วกระทำการราชาภิเษก ถวายพระนามว่าพระเจ้าขัตติยมหาสมมุติเทวราช เมื่อประชาชนจัดแจงแต่งตั้งพระเจ้าขัตติยมหาสมมุติราชเสร็จเรียบร้อย คนบางพวกก็เกิดปริวิตกไปว่า บาปธรรมอกุศลกรรมนี้บังเกิดปรากฏมีแก่เราและสัตว์ทั้งหลายเป็นอันมาก เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วพวกเราทั้งหลาย จงมาลอยซึ่งบาปนั้นเสียบ้างเถิด คนเหล่านั้นก็เห็นพร้อมด้วย แล้วก็พากันเข้าป่าสร้างบรรณศาลาอาศัยอยู่ มีปกติเที่ยวไปในหมู่บ้านเพื่อขออาหารเขากิน คนเหล่านั้นก็ได้ชื่อว่า พราหมณ์ ด้วยเหตุว่าคิดอ่านจะลอยเสียซึ่งลอยบาปเมถุนธรรม คนจำพวกใดพอใจเสพซึ่งเมถุน คนจำพวกนั้นก็วุ่นวายไปด้วยการทำมาหากิน มีการทำกสิกรรม เลี้ยงสัตว์ ค้าขาย เรียกว่าพ่อค้า ชาวนา คนจำพวกใดไม่พอใจจะเบียดเบียนใครๆ ประพฤติตนหาเลี้ยงชีพโดยบริสุทธิ์ก็เรียกว่า กรรมกร สืบมาจนทุกวันนี้

กำหนดอสงไขยกัปทั้ง ๔

กำหนดตั้งแต่กัปปวินาสมหาเมฆตั้งขึ้นแล้วไฟไหม้ จนกระทั่งไฟดับ ชื่อว่า **สังวัฏฏอสงไขยกัป**

ตั้งแต่ขาดเปลวไฟจนถึงฝนตกเต็มในที่ไฟไหม้ ชื่อว่า **สังวัฏฏฐายีอสงไขยกัป**

ตั้งแต่ฝนตกเต็มไปทั่วแสนโกฏิจักรวาล จนถึงพระอาทิตย์ พระจันทร์ บังเกิดขึ้น ชื่อว่า **วิวัฏฏอสงไขยกัป**

ตั้งแต่พระอาทิตย์ พระจันทร์บังเกิดขึ้น จนถึงกัปปวินาสมหาเมฆตั้งขึ้นอีก ชื่อว่า **วิวัฏฏฐายีอสงไขยกัป** มีประการดังนี้

การทำลายโลกด้วยไฟและการสร้างโลก จบ

โลกถูกทำลายด้วยน้ำ

การทำลายโลกด้วยน้ำนั้น ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันกับการทำลายด้วยไฟ มีข้อที่แปลกกันอยู่ว่า เมื่อตอนที่กัปปวินาสมหาเมฆตั้งขึ้นแล้วมีฝนตกลงมาพอให้ได้ปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหารแล้ว แต่นั้นมาฝนก็หยุดไม่ตกอีกต่อไป สำหรับการทำลายโลกด้วยน้ำนี้ไม่มีดวงอาทิตย์ดวงที่ ๒ เกิดขึ้น แต่มี **ขารุทกมหาเมฆ** คือมหาเมฆน้ำกรดเกิดขึ้นแทน และมหาเมฆน้ำกรดนี้ก็ตกเป็นฝนลงมา ครั้งแรกก็ตกอย่างละเอียดก่อน แล้วก็ค่อยๆ ตกเม็ดใหญ่ขึ้นเป็นลำดับ เต็มไปทั่วแสนโกฏิจักรวาล พื้นพสุธามหาบรรพตทั้งปวงเมื่อต้องฝนน้ำกรด ก็ทนทานมิได้แหลกละลายเป็นจุณวิจุณไปสิ้น ดุจดังก้อนเกลือที่ทิ้งลงไปในน้ำ ฉะนั้น แล้วเกิดมีลมพัดห่อหุ้มหอบน้ำเข้าไว้มิให้ไหลล้นบ่าออกไปนอกแสนโกฏิจักรวาล น้ำที่ทำลายโลกนั้นท่วมขึ้นไปถึงกามาวจรเทวโลก ๖ ชั้น แล้วล่วงขึ้นไปถึงชั้นรูปพรหม ๖ ชั้น มากกว่าเมื่อทำลายด้วยไฟ ๓ ชั้น ไปหยุดอยู่ใต้ชั้นสุภกิณหา บรรดาสังขารทั้งหลายแหลกละลายไปสิ้น มาตรว่ายังมีเหลืออยู่แม้แต่เท่าอณูแล้ว น้ำกรดนั้นก็ยังคงมีอยู่ต่อเมื่อเชื้อนั้นสูญสิ้นแล้ว น้ำกรดนั้นก็ยุบแห้งอันตรธานหายไป อากาศเบื้องบนกับอากาศเบื้องต่ำก็เนื่องกันเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และเมื่อคราวที่โลกจะตั้งขึ้น ก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน

กับที่ได้แสดงมาแล้ว แต่คราวที่ทำลายด้วยน้ำนี้ เมื่อตั้งขึ้นใหม่ก็ตั้งขึ้นตั้งแต่อาภัสสราภูมิลงมา สัตว์ทั้งหลายก็จุติจากชั้นสุภกิณหาต่อๆ ลงมาเป็นลำดับ ต่อจากนี้ก็เป็นไปเช่นเดียวกันกับการสร้างขึ้นของโลก เมื่อทำลายด้วยไฟ อันว่าการทำลายโลกด้วยน้ำและการตั้งขึ้นของโลกก็มีด้วยประการดังนี้

กำหนดนับเวลาตั้งแต่กัปปวินาสมหาเมฆตั้งขึ้น แล้วฝนน้ำกรดซึ่งทำลายโลกตกลงมา จนกระทั่งฝนนั้นอันตรธานหายไป เรียกว่า สังวัฏฏอสงไขยกัป ตั้งแต่ฝนทำลายโลกขาดหายไปจนกระทั่งถึงมหาเมฆที่จะให้บังเกิดโลกตั้งขึ้น และฝนที่สร้างโลกตกลงมาเต็มแสนโกฏิจักรวาลท่วมถึงที่ทำลายด้วยน้ำนั้น เรียกว่า สังวัฏฏฐายีอสงไขยกัป ตั้งแต่ฝนตกเต็มที่แล้วค่อยๆ ลดลง จนกระทั่งบังเกิดดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ขึ้นเรียกว่าวิวัฏฏอสงไขยกัป ตั้งแต่บังเกิดดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์เป็นต้นมาจนกระทั่งถึงเวลาที่กัปปวินาสมหาเมฆตั้งขึ้นอีก เรียกว่า วิวัฏฏฐายีอสงไขยกัป และอสงไขยกัปทั้ง ๔ นี้มีระยะเวลานานเสมอกัน รวมนับเป็น ๑ มหากัป

การทำลายโลกด้วยน้ำ จบ

โลกถูกทำลายด้วยลม

การทำลายโลกด้วยลม ก็เป็นไปเช่นเดียวกันกับการทำลายด้วยไฟ ต่างกันอยู่ในตอนที่เมื่อกัปปวินาสมหาเมฆตั้งขึ้น บันดาลให้ฝนตกลงทั่วแสนโกฏิจักรวาลแล้วก็หยุดไป สำหรับในการทำลายโลกด้วยลมนี้ ดวงอาทิตย์ดวงที่ ๒ มิได้เกิดขึ้น แต่บังเกิดลมขึ้นแทนชื่อ วาโยสังวัฏฏะ คือลมทำลายโลกให้พินาศไป ลมนี้ในชั้นแรกเริ่มพัดเรื่อยๆ อ่อนๆ พอพัดธุลีละอองอันละเอียดๆ ให้ฟุ้งขึ้นแล้ว ลมนั้นก็ค่อยๆ พัดแรงกล้าขึ้น พัดเอาก้อนศิลาน้อยใหญ่ พัดถอนต้นไม้น้อยใหญ่ และภูเขาต่างๆ ให้เลื่อนลอยไปในอากาศ ไปกระทบกระทั่งกันแหลกละเอียดสูญหายไปในอากาศจะได้กลับตกลงมานั้นหามิได้ ต่อมามีลมจำพวกหนึ่งเกิดจากใต้พื้นแผ่นดิน มีกำลังแรงมาก พัดให้แผ่นดินพลิกขึ้น แล้วก็ซัดขึ้นไปบนอากาศพื้นพสุธาอันหนาได้ ๒ แสน ๔ หมื่นโยชน์นั้น ก็แยกออกเป็นท่อนๆ ท่อนละร้อยโยชน์บ้าง สี่ร้อยโยชน์บ้าง

กระทบกันแหลกละเอียดเป็นจุณวิจุณไป แล้วพัดเอาภูเขาสัตตบรรพ์คีรี เขาสิเนรุราช เขาหิมพานต์ เขาจักรวาล และอากาศวิมาน กามาวจรเทวโลกในแสนโกฏิจักรวาล ให้เลื่อนลอยขึ้นไปกระทบประหารซึ่งกันและกันย่อยยับสูญหายไปในอากาศ ลมนั้นจะพัดตั้งแต่มนุษยโลกขึ้นไปจนถึงรูปาวจรตติยฌานภูมิพินาศไปด้วยลมทั้งสิ้น ลมประลัยโลกนี้เมื่อสังหารโลกในเบื้องต่ำ ตั้งแต่อัชฎกาศขึ้นมาจนล่วงสิ้นพรหมโลก ๙ ชั้น คือ ปฐมฌานภูมิ ๓ ทุติยฌานภูมิ ๓ ตติยฌานภูมิ ๓ แล้วก็หยุดอยู่เพียงนั้น ลมประลัยโลกนี้พัดประหารสรรพสิ่งทั้งปวง จนกระทั่งน้ำรองแผ่นดินและลมรองน้ำให้วินาศสาบสูญไปสิ้นแล้ว ลมนั้นก็หายสาบสูญสงบไปเอง อากาศเบื้องบนและอากาศเบื้องต่ำก็ตลอดโล่งถึงกัน บังเกิดความมืดมนอนธการอยู่ทั่วไป

เมื่อถึงคราวจะตั้งโลกขึ้น ก็บังเกิดมีมหาเมฆสำหรับจะให้บังเกิดโลกใหม่ขึ้น แล้วก็ยังห่าฝนให้ตกลงเต็มไปทั่วแสนโกฏิจักรวาล ให้น้ำท่วมขึ้นไปจนถึงที่ที่พินาศด้วยลม แล้วน้ำนั้นก็ค่อยๆ แห้งลดลงมาตามลำดับ โลกที่ปรากฏตั้งขึ้นก็ตั้งขึ้นตั้งแต่ชั้นสุภกิณหาพรหมลงมาโดยลำดับ สัตว์ที่จะจุติลงมาเกิด ก็จุติจากชั้นเวหัปผลาพรหมต่อๆ ลงมา ความต่อจากนี้ก็ดำเนินไปตามนัยที่ได้กล่าวมาแล้วแต่ข้างต้น

กำหนดนับเวลาตั้งแต่กัปปวินาสมหาเมฆตั้งขึ้น จนกระทั่งถึงลมที่ทำลายโลกนั้นสงบ ชื่อว่า สังวัฏฏอสงไขยกัป ตั้งแต่ลมสงบจนกระทั่งถึงฝนตกเต็มในที่ที่ลมทำลาย ชื่อว่า สังวัฏฏฐายีอสงไขยกัป ตั้งแต่น้ำท่วมเต็มที่จนกระทั่งบังเกิดมีดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ชื่อว่า วิวัฏฏอสงไขยกัป ตั้งแต่บังเกิดดวงอาทิตย์ดวงจันทร์เป็นต้นมาจนกระทั่งบังเกิดกัปปวินาสมหาเมฆตั้งขึ้นอีกชื่อว่า วิวัฏฏฐายีอสงไขยกัป

อสงไขยกัปทั้ง ๔ นี้มีระยะเวลานานเท่าๆ กัน คืออสงไขยกัปหนึ่งๆ ถ้าจะนับเข้าด้วยอันตรกัปนั้นได้ ๖๔ อันตรกัป รวมทั้ง ๔ อสงไขยกัปได้อันตรกัป ๒๕๖ อันตรกัป นับเป็น ๑ มหากัป

การทำลายโลกด้วยลม จบ

ความต่างกันระหว่างพระอาทิตย์และพระจันทร์

อันว่าพระจันทร์นั้น ถ้าจะประมาณโดยส่วนยาว ส่วนกว้างและส่วนสูงแล้ว มีประมาณ ๔๙ โยชน์เท่าๆ กัน ถ้าวัดโดยปริมณฑลคือวงกลมรอบแล้ว มีประมาณ ๑๔๗ โยชน์ ส่วนพระอาทิตย์ ถ้าวัดโดยส่วนยาว ส่วนกว้าง และส่วนสูงมีประมาณ ๕๐ โยชน์เท่าๆ กัน ถ้าวัดโดยปริมณฑลแล้ว มีประมาณ ๑๕๐ โยชน์ ตั้งอยู่ในระยะห่างกันหนึ่งโยชน์ พระอาทิตย์ตั้งอยู่เบื้องบน พระจันทร์ตั้งอยู่เบื้องล่าง ถ้าจะวัดจากข้างล่างสุดแห่งจันทรมณฑลขึ้นไปจนถึงที่สุดแห่งปริมณฑลเบื้องบนของพระอาทิตย์แล้ว มีกำหนดได้หนึ่งร้อยโยชน์ ภายในแห่งจันทรวิมานนั้นล้วนแล้วด้วยแก้วมณี ภายนอกเป็นเงิน มีลักษณะเย็นทั้งภายในและภายนอก ส่วนพระอาทิตย์นั้นภายในสำเร็จด้วยทองคำภายนอกเป็นแก้วผลึก มีลักษณะร้อนทั้งภายในและภายนอก

พระอาทิตย์และพระจันทร์ทั้ง ๒ นี้ ตั้งอยู่ในระดับเสมอกันกับยอดเขายุคันธร มีเขาสิเนรุตั้งอยู่ตรงกลาง และทำการประทักษิณหมุนเวียนไปมาอยู่รอบเขาสิเนรุตลอดเวลาแห่งวิวัฏฏฐายีอสงไขยกัป ถ้าวัดจากพื้นแผ่นดินมนุษยโลกขึ้นไปจนถึงพระอาทิตย์แล้วมีระยะห่างกัน ๔ หมื่น ๒ พันโยชน์ การเดินหมุนเวียนไปรอบเขาสิเนรุรอบหนึ่งๆ มีประมาณ ๓ ล้านโยชน์ พระอาทิตย์หมุนเวียนรอบเขาสิเนรุได้หนึ่งรอบนั้นเป็นเวลา ๒๔ ชั่วโมง คือวันหนึ่งกับคืนหนึ่ง ถ้าคิดเฉลี่ยเป็นชั่วโมงแล้วเดินได้ ๑ แสน ๒ หมื่น ๔ พันโยชน์ ต่อ ๑ ชั่วโมง

สำหรับพระจันทร์นั้น ออกเดินหมุนเวียนไปพร้อมๆ กันกับพระอาทิตย์โดยกำหนด เอากาฬปักษ์คือแรม ๑๕ ค่ำเป็นเกณฑ์ แต่ในการเดินโคจรของพระอาทิตย์และพระจันทร์นี้ พระอาทิตย์เดินได้เร็วกว่าพระจันทร์ภายใน ๒๔ ชั่วโมงต่อหนึ่งแสนโยชน์ทุกๆ วัน ถ้าจะประมาณความเร็วและช้าระหว่างพระอาทิตย์และพระจันทร์แล้วในเวลา ๑ ชั่วโมงพระจันทร์เดินทางได้ ๑ แสน ๒ หมื่น ๘ ร้อย ๓๓ โยชน์เศษ ฉะนั้น ในเวลา ๒๔ ชั่วโมง คงเดินได้ ๒ ล้าน ๙ แสนโยชน์เท่านั้น คือเดินทางได้น้อยกว่าพระอาทิตย์ประมาณ ๑ แสนโยชน์ ต่อ ๒๔ ชั่วโมง

การเดินทางของพระจันทร์ช้ากว่าพระอาทิตย์เช่นนี้ พระอาทิตย์ก็ย่อมเดินห่างออกจากพระจันทร์ไปทุกๆ ชั่วโมง เมื่อพระอาทิตย์เดินคล้อยห่างจากพระจันทร์

ไป แสงพระอาทิตย์ จนกระทั่งปรากฏชัดทั่วปริมณฑล เรียกว่าพระจันทร์เต็มดวง และได้กำหนดเอาเป็นวันปัณรสีขึ้น ๑๕ ค่ำ

พระอาทิตย์ที่โคจรออกห่างจากพระจันทร์ไปทุกทีๆ นั้น ก็กลับหมุนเวียนไล่หลังพระจันทร์มาอีก เมื่อความหมุนเวียนของพระอาทิตย์ใกล้พระจันทร์เข้ามาได้เท่าใด ปริมณฑลของพระจันทร์ก็ถูกปิดบังเข้าทีละน้อยๆ และเมื่อดวงอาทิตย์ที่หมุนเวียนมานั้นมาอยู่ตรงกันกับพระจันทร์เวลาใด เวลานั้นพระจันทร์ก็ถูกบังจนมิด มิได้ปรากฏทั้งปริมณฑล ทั้งนี้ก็เพราะว่าพระอาทิตย์อยู่ข้างบน พระจันทร์อยู่ข้างล่าง อุปมาเหมือนภาชนะอันน้อยถูกปิดไว้ด้วยภาชนะที่ใหญ่ จึงมองไม่เห็นภาชนะที่เล็กกว่าฉันใด เมื่อพระอาทิตย์อันมีตำแหน่งที่สูงกว่าพระจันทร์โคจรมาบรรจบตรงกันกับพระจันทร์แล้ว ปริมณฑลของดวงอาทิตย์จึงปิดบังปริมณฑลของดวงจันทร์เสียสิ้นฉันนั้น ดังนี้ พวกที่อยู่ในมนุษยโลกจึงมองไม่เห็นดวงจันทร์ในขณะนี้ และก็กำหนดเวลานี้ว่าเป็นวันข้างแรม ๑๔ ค่ำ หรือ ๑๕ ค่ำ

ทางโคจรของพระอาทิตย์และพระจันทร์ทั้ง ๒ นี้ โคจรไปในระหว่างกลางภูเขาจักรวาลกับภูเขาสิเนรุ ระหว่างภูเขาจักรวาลกับภูเขาสิเนรุนั้น ห่างกันประมาณ ๕๕๙,๗๒๕ โยชน์ เมื่อแบ่งออกเป็น ๔ ส่วนแล้ว ส่วนหนึ่งๆ มีประมาณ ๑๓๙,๙๓๑ โยชน์ กับ ๑ คาวุต และช่องทางที่แบ่งออกเป็น ๔ ส่วนนี้ ส่วนที่อยู่ใกล้กับภูเขาสิเนรุ กับส่วนที่อยู่ใกล้ภูเขาจักรวาลทั้ง ๒ ส่วนนี้ไม่ใช่เป็นวิถีทางเดินของพระอาทิตย์และพระจันทร์ สำหรับส่วนที่เป็นทางโคจรของพระอาทิตย์และพระจันทร์นั้นคือส่วนที่เหลืออีก ๒ ส่วนตรงกลางนั้นเอง

วิถีทาง ๒ ส่วนนี้มีความกว้างประมาณ ๒๗๙,๘๖๒ โยชน์ กับ ๒ คาวุต แบ่งออกเป็นวิถีใหญ่ ๓ วิถี คือ

๑. อันโตวิถี เป็นวิถีด้านใน ติดต่อกับระยะทางส่วนที่ใกล้กับภูเขาสิเนรุ

๒. มัชเฌวิถี เป็นวิถีตรงกลาง

๓. พาหิรวิถี เป็นวิถีด้านนอก ติดต่อกับระยะทางส่วนที่ใกล้กับภูเขาจักรวาล

วิถีใหญ่ทั้ง ๓ วิถีนี้ วิถีหนึ่งๆ มีส่วนกว้างประมาณ ๙๓,๒๘๗ โยชน์กับ ๒ คาวุต, เมื่อจำแนกวิถี ๓ วิถีนี้ โดยฤดูทั้ง ๓ คือ ฤดูฝน ฤดูร้อน ฤดูหนาว แล้วมีดังนี้

๑. อันโตวิถี เป็น วัสสันตอุตุ คือ ฤดูฝน

๒. มัชเฌวิถี เป็น คิมหันตอุตุ คือ ฤดูร้อน

๓. พาหิรวิถี เป็น เหมันตอุตุ คือ ฤดูหนาว

ในสารัตถทีปนีฎีกาแสดงทางเดินของพระอาทิตย์และพระจันทร์ไว้มี ๓ ทาง คือ

๑. อัชวิถี ได้แก่ มัชเฌวิถี (ฤดูร้อน)

๒. นาควิถี ได้แก่ อันโตวิถี (ฤดูฝน)

๓. โควิถี ได้แก่ พาหิรวิถี (ฤดูหนาว)

อัชวิถี เป็นวิถีที่เปรียบเหมือนแพะ เพราะธรรมดาแพะนี้มีนิสัยเกลียดน้ำ ฉะนั้น อัชวิถีนี้จึงเข้าอยู่ในฤดูร้อน

นาควิถี เป็นวิถีที่เปรียบเหมือนช้าง ธรรมดาช้างมีนิสัยชอบน้ำ ฉะนั้น นาควิถีนี้จึงเข้าอยู่ในฤดูฝน

โควิถี เป็นวิถีที่เปรียบเหมือนโค ธรรมดาโคมีนิสัยชอบความเย็นและความร้อนเสมอๆ กัน ฉะนั้น โควิถีนี้จึงเข้าอยู่ในฤดูหนาว

เมื่อพระอาทิตย์โคจรลดลงจากทางเดินที่เป็นปกติเวลาใด เวลานั้นวัสสวลาหกเทพบุตรทั้งหลายก็เกรงกลัวอำนาจแห่งพระอาทิตย์ ไม่อาจที่จะออกมาจากทิพยวิมานของตน เพื่อจะเที่ยวเล่นในอากาศให้ฝนตกตามความพอใจได้ และเมื่อพระอาทิตย์ลดทางเดินลงต่ำลงเช่นนี้ พระจันทร์ก็ลดต่ำลงเช่นเดียวกัน เพราะเหตุว่าพระจันทร์นั้นมีทางเดินเกี่ยวเนื่องติดต่อกันกับพระอาทิตย์ วิถีที่พระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรต่ำลงนี้ได้ชื่อว่า **อัชวิถี**

ในกาลใด พระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรขึ้นสูงจากวิถีทางที่เป็นปกติแล้ว ในกาลนั้น วัสสวลาหกเทพบุตรก็มิได้ครั่นคร้ามใจแก่พระอาทิตย์ พากันออกจากวิมานของตนสัญจรเที่ยวเล่นไปในอากาศเนืองๆ กระทำให้ฝนตกได้ตามความพอใจ วิถีที่พระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรขึ้นสูงนี้ได้ชื่อว่า **นาควิถี**

ถ้าในเวลาใด พระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรอยู่ในระดับทางปกติ ในเวลานั้น วัสสวลาหกเทพบุตรทั้งหลายก็ออกจากวิมานโดยสมควรแก่กาล และเที่ยวเล่น

คะนองไปพอสมควรแก่อัชฌาสัย เวลานั้นฝนก็ตกพอสมควรแก่ฤดูกาล วิถีนี้จึงชื่อว่า **โควิถี**

เมื่อพระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรโดยอัชวิถีเวลาใด ฝนก็แล้งไม่ได้ตกในเวลานั้น

เมื่อพระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรโดยนาควิถีเวลาใด ฝนก็ตกลงเนืองๆ ในเวลานั้น

เมื่อพระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรโดยโควิถีเวลาใด ฝนก็ตกแต่พอประมาณในเวลานั้น

ถ้าจะแสดงตามสุริยคติทีปนีแล้ว การเดินทางหมุนเวียนของพระอาทิตย์และพระจันทร์ทั้ง ๒ โดยวิถีใหญ่ทั้ง ๓ คือ อันโตวิถี มัชเฌวิถี และพาหิรวิถี ที่กล่าวมาแล้วนั้น วิถีหนึ่งๆ แบ่งออกเป็นวิถีเล็กอีก ๖๐ วิถี ในจำนวนวิถีเล็ก ๖๐ วิถีนี้ วันหนึ่งๆ พระอาทิตย์เดินหมุนเวียนได้ ๑ วิถีเล็ก ฉะนั้น ในวิถีใหญ่วิถีหนึ่ง พระอาทิตย์จะต้องใช้เวลาเดินทาง ๖๐ วัน ส่วนพระจันทร์นั้นเดินได้น้อยกว่าและกินเวลานานกว่าพระอาทิตย์ไปตามสมควร

ในการโคจรหมุนเวียนของพระอาทิตย์และพระจันทร์นี้ มีการโคจรเป็น ๒ ชนิดคือ เรียกว่าเดินออกอย่างหนึ่ง เดินเข้าอย่างหนึ่ง เดินออกหมายถึงการโคจรที่เริ่มเดินออกห่างจากด้านภูเขาสิเนรุเข้าไปหาด้านภูเขาจักรวาล เดินเข้าหมายถึงเมื่อการโคจรนั้นไปสุดทางเขตด้านภูเขาจักรวาลแล้ว ก็ค่อยๆ เดินหมุนเวียนกลับเข้ามาหาทางด้านภูเขาสิเนรุอีก

การเดินทางออกของพระอาทิตย์และพระจันทร์นั้น ตั้งต้นเดินจากอันโตวิถีซึ่งเป็นวิถีด้านในใกล้เขาสิเนรุออกไปหามัชเฌวิถีจนถึงพาหิรวิถี ซึ่งเป็นวิถีด้านนอกใกล้ภูเขาจักรวาลมากที่สุด และในวิถีหนึ่งๆ จะต้องกินเวลาในการหมุนเวียน ๒ เดือน รวม ๓ วิถี กินเวลา ๖ เดือน ฉะนั้น เมื่อจะกำหนดเดือนในการโคจรของพระอาทิตย์และพระจันทร์แล้ว อันโตวิถีกำหนดด้วยเดือน ๘ จนถึงเดือน ๑๐ จนถึงเดือนยี่ รวมเป็นเวลาในการเดินออก ๖ เดือน

ส่วนการเดินเข้านั้น ตั้งต้นเดินจากพาหิรวิถีมาก่อน กำหนดด้วยเดือนยี่จนถึงเดือน ๔ แล้วเข้าสู่มัชเฌวิถี กำหนดด้วยเดือน ๔ จนถึงเดือน ๖ แล้วเคลื่อนเข้าสู่อันโตวิถี กำหนดด้วยเดือน ๖ จนถึงเดือน ๘ รวมเป็นเวลาในการเดิน เข้า ๖ เดือน และเมื่อรวมทั้งเดินออกและเดินเข้าทั้ง ๒ นี้ รวมเป็นเวลา ๑ ปีบริบูรณ์

เมื่อพระอาทิตย์และพระจันทร์เดินประทักษิณภูเขาสิเนรุเวียนไปรอบๆ นั้น ย่อมกำจัดความมืดให้ปราศจากไป และส่องแสงสว่างไปในทิศทั้งหลายด้านละ ๙ แสนโยชน์และแสงสว่างนี้ย่อมส่องไปในทวีป ๓ ทวีปพร้อมๆ กัน คือ

เมื่อพระอาทิตย์อุทัยขึ้นมาในชมพูทวีปแล้ว ข้างปุพพวิเทหทวีปก็เป็นเวลาตะวันเที่ยงอุตตรกุรุทวีปเป็นเวลาเย็น ส่วนอปรโคยานทวีปนั้นเป็นเวลาเที่ยงคืน

ถ้าพระอาทิตย์เริ่มอุทัยที่ปุพพวิเทหทวีปแล้ว อุตตรกุรุทวีปก็เป็นเวลาเที่ยง อปรโคยานทวีปเป็นเวลาเย็น ส่วนชมพูทวีปเป็นเวลาเที่ยงคืน

ถ้าพระอาทิตย์เริ่มอุทัยที่อุตตรกุรุทวีปแล้ว อปรโคยานทวีปก็เป็นเวลาเที่ยง ชมพูทวีปเป็นเวลาเย็น ส่วนปุพพวิเทหทวีปเป็นเวลาเที่ยงคืน

ถ้าพระอาทิตย์เริ่มอุทัยที่อปรโคยานทวีปแล้ว ชมพูทวีปก็เป็นเวลาเที่ยง ปุพพวิเทหทวีปเป็นเวลาเย็น ส่วนอุตตรกุรุทวีปเป็นเวลาเที่ยงคืน

แท้จริง เมื่อชมพูทวีปอยู่ในเวลาเที่ยงวันนั้น ทางฝ่ายข้างปุพพวิเทหทวีปนั้นจะแลเห็นพระอาทิตย์จวนจะอัสดงคตลับไป ยังคงเหลืออยู่อีกครึ่งดวงเท่านั้น และทางฝ่ายอปรโคยานทวีปนั้นจะแลเห็นพระอาทิตย์เริ่มอุทัยขึ้นมาครึ่งดวง ส่วนในทวีปที่เหลือก็เป็นไปโดยทำนองเดียวกันนี้ คือเมื่อทวีปหนึ่งทวีปใดเป็นเวลาเที่ยงแล้ว ทวีปที่เหลืออีก ๒ ก็ย่อมเป็นเวลาเช่นเดียวกันกับเวลาเที่ยงในชมพูทวีปนั้นเอง

ความมืดและความสว่างของทวีปทั้ง ๔ ในเวลา ๑ ปี

ทางโคจรประทักษิณหมุนเวียนของดวงอาทิตย์ไปตามทางด้านใน ด้านกลาง และด้านนอกรอบเขาสิเนรุ เพื่อส่องแสงสว่างให้แก่ทวีปทั้ง ๔ นั้น แสงสว่างของดวงอาทิตย์ไม่สามารถที่จะส่องให้ปรากฏแก่ทวีปทั้ง ๔ ในเวลาเดียวกันได้ คงได้รับแสงสว่างเป็นทวีปๆ ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนไปเป็นลำดับตามวิถีทางเดินรอบเขาสิเนรุ

ทั้งนี้เพราะว่าเขาสิเนรุซึ่งตั้งอยู่ระหว่างกลางทวีปทั้ง ๔ นั้น ได้บังแสงสว่างของดวงอาทิตย์เดินลับเหลี่ยมภูเขาไป ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ทวีปทั้ง ๔ ไม่ได้รับแสงสว่างพร้อมกันสุดแท้แต่การหมุนเวียนของดวงอาทิตย์จะเดินมาตรงด้านของทวีปใด ทวีปนั้นก็ได้รับแสงสว่าง ส่วนทวีปที่อยู่ด้านที่ดวงอาทิตย์เดินลับเหลี่ยมมาแล้วนั้นก็มืด และทวีปที่ตั้งอยู่ในวิถีที่ดวงอาทิตย์กำลังเดินมาถึงนั้นก็ย่อมได้รับแสงสว่าง ทวีปทั้ง ๔ นี้ต่างก็หมุนเวียนผลัดเปลี่ยนกันรับแสงสว่างบ้าง มืดบ้าง ไปตามกาลเวลา และได้แบ่งความมืดและความสว่างของทวีปทั้ง ๔ ที่ปรากฏเป็นไปอยู่ทุกวันนี้ ดังนี้คือ

ภายในรอบ ๑ ปีนั้น ถ้าทวีปที่ได้รับแสงสว่างด้วยกันมี ๓ ทวีป อีก ๑ ทวีปก็มืด ทวีปที่ตกอยู่ในความมืดนี้ถ้าจะรวมเวลาแล้วเป็นเวลา ๕ เดือน คือตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนกันยายน ในระยะเวลา ๕ เดือนนี้ถ้าทวีปใดทวีปหนึ่ง ดวงอาทิตย์กำลังตั้งอยู่ในเวลาก่อนเที่ยง คือ ๑๑ โมง ทวีปที่ตั้งอยู่ตรงกันข้ามก็ต้องเป็นเวลามืด ทวีปที่ตั้งอยู่ด้านหน้าก็เป็นเวลาแรกอุทัย ทวีปที่ตั้งอยู่ด้านหลังก็เป็นเวลาเย็น

ถ้าทวีปที่ได้รับแสงสว่างมี ๒ ทวีป อีก ๒ ทวีปก็มืด ๒ ทวีปที่ตกอยู่ในความมืดนี้ รวมเวลา ๒ เดือน คือเดือนเมษายนกับเดือนตุลาคม ในระหว่าง ๒ เดือนนี้ ถ้าทวีปใดดวงอาทิตย์ตั้งอยู่ในเวลาเที่ยงวัน ทวีปที่อยู่ทางด้านตรงกันข้ามก็เป็นเวลาเที่ยงคืน ทวีปทางด้านหน้าเป็นเวลาแรกอุทัย ทวีปทางด้านหลังเป็นเวลาที่พระอาทิตย์อัสดงคต ถ้าทวีปที่ได้รับแสงสว่างมีเพียง ๑ ทวีป อีก ๓ ทวีปก็มืด คิดจำนวนเวลาแล้วมีระยะเวลา ๕ เดือน คือตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน ถึงเดือนมีนาคม ในระยะ ๕ เดือนนี้ ถ้าทวีปใดทวีปหนึ่ง ดวงอาทิตย์ตั้งอยู่ในเวลาบ่ายโมงหรือ ๓ โมง ทวีปที่อยู่ด้านตรงกันข้ามก็เป็นเวลาตี ๑ หรือตี ๒ ทวีปทางด้านหน้าก็เป็นเวลาตี ๔ ตี ๕ หรือย่ำรุ่ง ทวีปทางด้านหลังเป็นเวลา ๖ โมง หรือ ๑ ทุ่ม

เรื่องสุริยคราสและจันทรคราส

ตามที่ได้แสดงมาแล้วถึงเรื่องการก่อตัวของโลกขึ้นใหม่ทุกๆ ครั้งนั้น ย่อมมี ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ปรากฏขึ้น และเมื่อดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ปรากฏขึ้นเวลาใด เวลานั้นก็มีการกำหนดว่าโลกหรือกัปนั้นได้ก่อตัวขึ้นใหม่แล้ว และบรรดาทวีปทั้ง ๔

ที่อยู่ในจักรวาลหนึ่งก็ได้รับแสงสว่างจากดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ทั้ง ๒ นี้ ถ้าขาดดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ทั้ง ๒ นี้เสียแล้ว โลกก็จะมืดมนไปสิ้น สัตว์ทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในโลกนี้ก็จะพากันได้รับความเดือดร้อน ไม่สามารถจะประกอบกิจการงานอย่างใดๆ ได้ ฉะนั้นจึงนับว่าดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ทั้ง ๒ นี้ มีคุณประโยชน์อำนวยความสะดวกสบายให้แก่มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายดังที่เป็นไปอยู่ทุกวันนี้ แต่ในบางเวลาดวงอาทิตย์และดวงจันทร์นี้ถูกอสุรินทราหูกลืนกิน ดังที่เราเรียกกันว่าสุริยคราสและจันทรคราสนั้นเอง เมื่อมีสุริยคราสหรือจันทรคราสเกิดขึ้นแล้ว เราจะเห็นได้ว่าแสงสว่างของดวงอาทิตย์หรือดวงจันทร์นั้นค่อยๆ น้อยลงจนกระทั่งมืดลงชั่วครู่

มีปัญหาถามมาว่า พระอาทิตย์และพระจันทร์ทั้ง ๒ นี้ก็นับว่ามีฤทธิ์เดชอานุภาพมาก เพราะเหตุใด อสุรินทราหูจึงกลืนกินได้ กลืนกินจริงๆ หรือเป็นประการใด?

มีคำวิสัชนาว่า กลืนเข้าไปจริง ด้วยเหตุว่า อสุรินทราหูนั้นมีร่างกายใหญ่โตมหึมา เมื่อแลเห็นพระอาทิตย์และพระจันทร์มีรัศมีรุ่งโรจน์ ก็มีจิตอิจฉาริษยาเกิดขึ้นคิดว่าเราจะต้องไปคอยดักจับพระอาทิตย์และพระจันทร์กลืนกินเสีย เมื่อคิดดังนี้แล้วก็ไปสู่วิถีทางเดินแห่งดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ที่โคจรผ่านมา ยืนจังก้า อ้าปากไว้คอยท่าเพื่อจะจับกินอยู่ ณ ที่นั้น

ฝ่ายพระอาทิตย์และพระจันทร์ทั้ง ๒ ทำการประทักษิณหมุนเวียนไปตามวิถีทางเดินของตนตามปกติ เมื่อหมุนเวียนมาถึงที่ที่อสุรินทราหูยืนจังก้าอ้าปากคอยอยู่นั้นก็ไม่มีหนทางที่จะหลบหลีกไปทางอื่นได้ ก็ลอยละลิ่วปลิวเข้าไปในปากราหูราวกับว่าพลัดตกลงในมหานรกอันลึกได้ ๓๐๐ โยชน์ บรรดาเทพยดาทั้งหลายที่อยู่ในวิมานต่างก็พากันตกใจขวัญหายร้องก้องโกลาหลไปทั่วทั้งวิมาน อสุรินทราหูนั้นบางทีก็เอามือบังไว้ บางทีก็เอาคางกดไว้ บางทีก็แลบลิ้นออกปกปิดไว้ บางทีก็อมเข้าไปในกระพุ้งแก้ม แต่ความจริงแล้ว อสุรินทราหูนี้มิอาจต้านทานหรือห้ามปราม ซึ่งกำลังของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ไว้ได้ สำหรับจิตใจนั้นคิดจะฆ่าเสียให้ได้ จึงได้กลืนเข้าไป

ขณะที่อสุรินทราหูกลืนดวงอาทิตย์ดวงจันทร์เข้าไปนั้น อำนาจแห่งดวงอาทิตย์และดวงจันทร์นั้น มีอาการเหมือนหนึ่งว่าจะทำลายซึ่งศีรษะของอสุรินทราหู

แล้วออกมา บางทีก็คร่าไสให้ราหูน้อมไปน้อมมา เหตุนี้ราหูจึงต้องคล้อยห้อยไปตามดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ไม่สามารถจะทำการหยุดยั้งการโคจรของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ไว้ได้ ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ทั้ง ๒ ก็คงหมุนเวียนประทักษิณรอบเขาสิเนรุอยู่เสมอไปได้ตามปกติ

เรื่องทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และป่าหิมพานต์

ทวีปใหญ่มีอยู่ ๔ ทวีป คือ

๑. ชมพูทวีป **๒. อุตตรกุรุทวีป**

๓. ปุพพวิเทหทวีป **๔. อปรโคยานทวีป**

บรรดาทวีปใหญ่ทั้ง ๔ ทวีปนี้ ชมพูทวีปว่าโดยส่วนกว้างและยาวแล้วมีประมาณ ๑ หมื่นโยชน์ และอสุรพิภพ ๑ ดาวดึงสาพิภพ ๑ อวีจิพร้อมกับอุสสทนรก ๑ ทั้ง ๓ ประเทศนี้ก็มีส่วนกว้างยาว ๑ หมื่นโยชน์เท่ากับชมพูทวีป อปรโคยานและปุพพวิเทหทวีปมีความกว้างและยาวทวีปละ ๗ พันโยชน์ อุตตรกุรุทวีปมีความกว้างและยาว ๘ พันโยชน์ ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ นี้ มีทวีปเล็กๆ เป็นบริวารทวีปละ ๕๐๐

เมื่อจะกล่าวโดยสัณฐานแล้ว ชมพูทวีปมีสัณฐานดังรูปเรือนเกวียนหรือรูปไข่ อปรโคยานทวีปมีสัณฐานดังพระจันทร์วันเพ็ญ ปุพพวิเทหทวีปมีสัณฐานดังพระจันทร์ครึ่งซีก อุตตรกุรุทวีปมีสัณฐานเป็นสี่เหลี่ยม บรรดามนุษย์ที่อยู่ในทวีปใดก็มีรูปใบหน้าเหมือนกับสัณฐานของทวีปนั้น

ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ นี้ ในชมพูทวีปมีภูเขา ๙๖ แสนโกฏิ มีบ่อแก้ว ๕๖ บ่อ มีประเทศเล็กๆ ซึ่งเป็นบริวารของพระนครหลวง ๙๙ แสนประเทศ สำหรับพระนครหลวงนั้นปรากฏขึ้นครั้งแรก ๖ หมื่น ๓ พันพระนคร และเมื่อครั้งที่น้ำฝนสร้างโลกตกลงมาท่วมแล้วลดลงนั้น ปรากฏขึ้นอีก ๖ หมื่น ๓ พันพระนครเป็นครั้งที่ ๒ และต่อมาก็ถูกน้ำฝนที่สร้างโลกท่วมอีก เมื่อลดลงแล้วปรากฏขึ้นอีก ๖ หมื่น ๓ พันพระนครเป็นครั้งที่ ๓ รวมทั้ง ๓ ครั้งนี้มีจำนวนพระนครหลวง ๑ แสน ๘ หมื่น ๙ พันพระนคร

จะกล่าวความพิเศษของชมพูทวีปต่อไปว่า เดิมชมพูทวีปนี้มีความกว้างและยาวถึง ๑ หมื่นโยชน์ ครั้นนานต่อมาเมื่อสิ้นบุญสิ้นวาสนาของสัตว์ที่มีบุญแล้ว น้ำก็ท่วมขึ้นมาเสีย ๔ พันโยชน์ ยังคงเหลือพื้นแผ่นดินที่เป็นที่อยู่ของมนุษย์เพียง ๓ พันโยชน์ เป็นที่เขาหิมพานต์เสีย ๓ พันโยชน์ เขาหิมพานต์นี้ถ้าจะประมาณโดยความสูงก็ได้ ๕ ร้อยโยชน์ ยาว ๓ พันโยชน์ ประกอบไปด้วยยอด ๘ หมื่น ๔ พันยอด ชื่อว่า สุทัสสนกูฏเป็นต้น มีแม่น้ำใหญ่ ๕ สาย คือ ๑. คงคา ๒. ยมุนา ๓. อจิรวดี ๔. มหิมหา ๕. สรภู และประกอบด้วยสระใหญ่ ๗ สระ คือ ๑. อโนดาต ๒. กัณณมุณฑะ ๓. รถกาละ ๔. ฉัททันตะ ๕. กุณาละ ๖. มัณฑากินี ๗. สีหปปาตะ แต่ละสระๆ มีความกว้างยาวและลึกได้ ๕๐ โยชน์ ถ้าวัดโดยรอบได้ ๑๕๐ โยชน์ บรรดาสระ ๗ สระนี้ สระอโนดาตนั้นตั้งอยู่เวิ้งหว่างภูเขาทั้ง ๕ คือ

๑. สุทัสสนกูฏ ๒. จิตรกูฏ ๓. กาฬกูฏ ๔. คันธมาทนกูฏ ๕. เกลาสกูฏ ภูเขาทั้ง ๕ นั้นแวดล้อมสระอโนดาตอยู่โดยรอบ

ในบรรดาเขาทั้ง ๕ นั้น เขาสุทัสสนกูฏนั้นล้วนแล้วไปด้วยทองสูง ๒๐๐ โยชน์ ยอดเขานั้นน้อมเข้าไปปกปากสระ มีสัณฐานดังปากกา ยอดเขาจิตรกูฏนั้นล้วนแล้วไปด้วยแก้ว ๗ ประการ ยอดเขากาฬกูฏเดียรดาษไปด้วยแก้วอัญชันมีสีเขียว ยอดเขาคันธมาทนกูฏล้วนแล้วไปด้วยแก้วลาย ภายในมีสีดังสีมุก ประกอบไปด้วยต้นไม้หอม ๑๐ ประการ อันมีคุณวิเศษต่างๆ คือ ไม้บางอย่างมีรากหอม เช่น อบเชยเป็นต้น บางอย่างแก่นหอมมีต้นจันทร์ เป็นต้น บางอย่างกระพี้หอม มีต้นสน เป็นต้น บางอย่างเปลือกหอม มีสมุลละแว้ง เป็นต้น บางอย่างสะเก็ดหอม มีมะขวิด เป็นต้น บางอย่างกลิ่นหอม มีกำยาน เป็นต้น บางอย่างก็มียางหอม บางอย่างก็มีใบหอม บางอย่างก็มีดอกหอม และบางอย่างก็หอมหมดทั้งต้น สุคนธชาติ ๑๐ ประการนี้งอกขึ้นเดียรดาษอยู่ในเขาคันธมาทน์นั้น อนึ่ง สรรพว่านยาทั้งหลาย และต้นไม้ที่เป็นโอสถชาติก็มีมากมายในเขานี้

ที่ภูเขาคันธมาทน์นี้ มีเงื้อมอันหนึ่งชื่อว่านันทมูลๆ นี้เป็นที่อยู่แห่งพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย มีถ้ำอยู่ ๓ ถ้ำคือ สุวรรณคูหา ถ้ำทอง ๑ มณีคูหา ถ้ำแก้ว ๑ รชฏคูหา ถ้ำเงิน ๑ ที่มณีคูหานั้นมีต้นอุโลกต้นหนึ่งขึ้นอยู่ที่ปากประตูถ้ำสูง ๑ โยชน์

ปริมณฑลกิ่งนั้นก็ ๑ โยชน์ ริมไม้อุโลกต้นนั้น มีโรงอยู่หลังหนึ่งสำเร็จไปด้วยแก้วทั้งสิ้น ชื่อรัตนมาฬกะ เป็นที่ประชุมสันติบาตแห่งพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งปวง

อนึ่ง ในรัตนมาฬกะนั้นมีลมประจำอยู่ ๖ จำพวก ลมจำพวกหนึ่งชื่อว่า**สัมมัชชนกวาตะ** สำหรับพัดกวาดทำความสะอาดในโรงนั้น ลมจำพวกหนึ่งชื่อว่า **สมกรณวาตะ** สำหรับพัดเกลี่ยทรายแก้วในที่ที่นั้นให้ราบเรียบเสมอกัน, ลมจำพวกหนึ่งชื่อว่า **สิญจนกวาตะ** สำหรับพัดหอบเอาน้ำในสระอโนดาตมาประพรมในที่นั้น, ลมจำพวกหนึ่งชื่อว่า **สุคันธกรณวาตะ** สำหรับพัดหอบเอาดอกไม้สุคนธชาติมาโรยไว้, ลมจำพวกหนึ่งชื่อว่า **โอจินกวาตะ** สำหรับพัดเกลี่ยดอกไม้นั้นให้เสมอกัน

พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งปวงย่อมมาประชุมพร้อมกันที่โรงรัตนมาฬกะนี้ ในวันที่บังเกิดมีพระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่และในวันอุโบสถ นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบว่าเขาคันธมาทน์นี้เป็นที่อยู่แห่งพระปัจเจกพุทธเจ้า ด้วยประการดังนี้

ส่วนเขาเกลาสกูฏหรือที่เรียกว่าเขาไกรลาสนั้นล้วนแล้วไปด้วยเงิน ยอดเขาทั้ง ๕ ที่กล่าวมาแล้วนี้ มีทรวดทรงสัณฐานและความสูงเสมอๆ กัน แวดล้อมสระอโนดาตอยู่โดยรอบ ด้วยอานุภาพแห่งเทวดาและนาคทั้งหลายทำให้ฝนตกลงมิได้ขาดเลย และน้ำนั้นก็ไหลลงสู่สระอโนดาตทั้งสิ้น อนึ่ง เมื่อเวลาที่พระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรตามวิถีทางทักษิณายนะ คืออ้อมออกไปข้างขอบเขาจักรวาลก็ดี หรือเดินทางอุตรายนะคือเดินอ้อมเข้ามาข้างเขาสิเนรุก็ดี แสงของพระอาทิตย์และพระจันทร์จึงดั้นส่องลงไปตามหว่างเขาทั้ง ๕ ต้องน้ำในสระอโนดาตได้ ถ้าโคจรทางอุธังคมนะ คือเดินโดยทางกลางเป็นทางตรงแล้ว แสงก็มิอาจส่องไปต้องได้เพราะว่าเขาสุทัสสะบังอยู่ ด้วยเหตุนี้จึงได้ชื่อว่า **สระอโนดาต**

สระอโนดาตนี้เป็นที่น่าสนุกสนานสำราญใจยิ่งนัก ขอบคันทางท่าขึ้นลงราบรื่นล้วนแล้วด้วยศิลาลาดเลื่อน มีบันไดแก้วสำหรับลงสู่สระเป็นอันมาก น้ำในสระนั้นใสสะอาดปราศจากมลทินราคี ประดุจหนึ่งสีแสงแก้วผลึก เป็นที่อาศัยสรงสนานชำระกายแห่งท่านผู้มีบุญทั้งหลาย มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นประธาน มีปากช่อง ๔ ปาก ชื่อสีหมุข ๑ หัตถีมุข ๑ อัสสมุข ๑ อุสภมุข ๑ เป็นที่เริ่มเกิดแห่งแม่น้ำทั้ง ๔ ซึ่งไหลออกมาจากปากช่องนั้นๆ ฝั่งแม่น้ำสายใดที่ไหลออก

มาจากปากช่องชื่อสีหมุขแล้ว ฝั่งแม่น้ำสายนั้นก็เดียรดาษไปด้วยราชสีห์ ฝั่งแม่น้ำสายใดที่ไหลออกมาจากปากช่องชื่อหัตถีมุขแล้ว ฝั่งแม่น้ำสายนั้นก็มากมายไปด้วยฝูงช้างทั้งหลาย ฝั่งแม่น้ำสายใดที่ไหลออกจากปากช่องชื่ออัสสมุขแล้ว ฝั่งแม่น้ำสายนั้นก็มากไปด้วยหมู่ม้าทั้งหลาย ฝั่งแม่น้ำสายใดที่ไหลออกจากปากช่องชื่ออุสภมุขแล้ว ฝั่งแม่น้ำสายนั้นก็เต็มไปด้วยฝูงโคสัญจรไปมาเป็นอันมาก

น้ำที่ไหลออกจากสระอโนดาตทางด้านทิศตะวันออกแห่งเขาหิมพานต์นั้นไหลวนเวียนประทักษิณสระอโนดาต ๓ รอบแล้ว ข้ามซึ่งแม่น้ำอีก ๓ สาย แล้วไหลลงจากเขาหิมพานต์ด้านตะวันออกไปสู่แดนมนุษย์ ตรงลงสู่ท้องมหาสมุทร

น้ำที่ไหลออกจากสระอโนดาตทางด้านทิศตะวันตกและทิศเหนือนั้น ไหลเวียนประทักษิณสระอโนดาต ๓ รอบ แล้วไหลลงสู่ในที่ที่ไม่มีพวกมนุษย์อยู่ ด้านตะวันตกและด้านทิศเหนือ แล้วก็ไหลลงสู่มหาสมุทรเช่นเดียวกัน

น้ำที่ไหลออกมาจากด้านทิศใต้นั้น ครั้นวนประทักษิณสระอโนดาต ๓ รอบแล้วก็ไหลหลั่งลงไปในที่แผ่นศิลาราบอันหนึ่งใหญ่ยาว ๖๐ โยชน์ ไปกระแทกภูเขาลูกหนึ่งเข้า แล้วน้ำนั้นก็กลับโจนพุ่งขึ้นบนอากาศเป็นท่อธารมีประมาณ ๓ คาพยุตแล้วก็หวนตกลงเหนือศิลาอันหนึ่งชื่อว่าติยัคคละ เป็นศิลา ๓ เหลี่ยม ศิลานั้นทนท่อธารน้ำนั้นมิได้ ก็พังแตกทำลายลึกลงเป็นสระๆ หนึ่งชื่อว่า ติยัคคละโบกขรณี น้ำนั้นล้นเหลือสระก็ไหลเซาะ พังขอบคันสระไหลไปเหนือศิลาอันหนึ่งเป็นระยะยาว ๖๐ โยชน์ แล้วก็ทำลายก้อนปฐพีไหลดั้นไปภายใต้ดินสิ้นระยะอีก ๖๐ โยชน์ แล้วไปทะลุออกตรงติรัจฉานบรรพต กระแสน้ำนั้นเซาะทำลายเขาติรัจฉานบรรพตไหลแตกแยกออกไปเป็น ๕ แถว อุปมาเหมือนนิ้วมือทั้ง ๕ นิ้ว

น้ำที่ไหลออกจากสระอโนดาต แล้วไหลประทักษิณรอบสระนั้น ปรากฏชื่อว่าอาวัฏฏคงคา

น้ำที่ไหลโจนพุ่งขึ้นไปบนอากาศนั้น ชื่อว่า อากาสคงคา

น้ำที่ไหลตกลงเหนือศิลาติยัคคละนั้น ชื่อว่าติยัคคลโบกขรณี

น้ำที่ไหลเข้าไปในศิลานั้น ชื่อว่าพหลคงคา

น้ำที่ไหลเข้าไปในอุโมงค์นั้น ชื่อว่าอุมงคคงคา

น้ำที่ไหลออกมาจากติรัจฉานบรรพต แล้วแตกแยกออกไปเป็น ๕ แถวนั้น ชื่อว่าคงคานทีแถว ๑ ยมุนาแถว ๑ อจิรวดีแถว ๑ มหิมหาแถว ๑ สรภูแถว ๑ แม่น้ำทั้ง ๕ นี้ไหลเข้าสู่ทางแห่งมนุษย์

อันว่าสระฉัททันตะนั้น มีความกว้างและยาวประมาณ ๕๐ โยชน์ ในท่ามกลางสระนั้นมีน้ำใสสะอาดปราศจากจอกแหนสาหร่ายสายติ่ง เป็นน้ำว่างอยู่นั้น ๑๒ โยชน์ ใสบริสุทธิ์ มีสีเหมือนสีแห่งท่อนแก้วมณี ถัดน้ำระหว่าง ๑๒ โยชน์ ออกมามีป่าบัว ๗ ประการล้อมรอบอยู่คือ

๑. ป่าจงกลนี กว้าง ๑ โยชน์ ล้อมรอบน้ำนั้น

๒. ถัดออกมาเป็นป่าสุทธนิลอุบล กว้าง ๑ โยชน์

๓. ถัดออกมาเป็นป่าสุทธอุบลแดง กว้าง ๑ โยชน์

๔. ถัดออกมาเป็นป่าสุทธอุบลขาว กว้าง ๑ โยชน์

๕. ถัดออกมาเป็นป่าสุทธบัวแดง กว้าง ๑ โยชน์

๖. ถัดออกมาเป็นป่าสุทธบัวขาว กว้าง ๑ โยชน์

๗. ถัดออกมาเป็นป่าสุทธบัวโกมุท กว้าง ๑ โยชน์

แวดล้อมต่อกันออกมาเป็นชั้นๆ ถัดปทุมวัน ๗ ชั้นนั้นออกมาเป็นป่าโวมิสสกวัน พรั่งพร้อมไปด้วยดอกบัวมีสีต่างๆ กว้าง ๑ โยชน์เหมือนกัน ถัดป่าโวมิสสกวันออกมาถึงพื้นน้ำที่พอเสมอหลังช้างเป็นป่ารัตสาลีวัน คือป่าข้าวสาลีแดง กว้าง ๑ โยชน์เท่ากัน ถัดออกมาถึงขุททกคัจฉวัน กอดอกไม้น้ำมีสีต่างๆ เช่น เขียว เหลือง แดง ขาว กว้าง ๑ โยชน์เท่ากัน ถัดออกมาถึงบนขอบฝั่ง สารพัดด้วยถั่วเขียว ถั่วขาว ถั่วราชมาส ถัดออกมาถึงป่าฟัก มีฟักเขียว ฟักทอง ผลใหญ่ๆ ถัดออกมามีป่าอ้อย แต่ละลำๆ ใหญ่เท่าต้นหมาก ถัดออกมามีป่ากล้วย มีเครือใหญ่ๆ ผลใหญ่เท่างาช้าง ถัดออกมามีป่ารัง ป่าขนุนมีผลใหญ่เท่าตุ่ม แล้วก็ถึงอัมพวันป่ามะม่วง แล้วถึงจิญจวันป่ามะขามหวาน แล้วก็ถึงป่ามะขวิดติดๆ กันออกมา บรรดาป่าเหล่านี้มีผลไม้เป็นอย่างๆ ไปไม่ปะปนกัน ถัดออกมาเป็นป่าโวมิสสกวันสารพัดไปด้วยผลไม้นานาชนิด แล้วก็ถึงเวฬุวัน ป่าไม้ไผ่แน่นชิดด้วยกอและลำ แม้งูจะลอดเลื้อยเข้าไปก็ยาก ถัดเวฬุวันออกมาก็มีภูเขาล้อมอยู่ ๗ ลูก เขาลูกที่ ๑ ชื่อจุลกาฬบรรพตสูง ๑ โยชน์ ลูกที่ ๒ ชื่อ

มหากาฬบรรพตสูง ๒ โยชน์ ลูกที่ ๓ ชื่ออุทกปัสสบรรพตสูง ๓ โยชน์ ลูกที่ ๔ ชื่อจันทปัสสบรรพตสูง ๔ โยชน์ ลูกที่ ๕ ชื่อสุริยบรรพตสูง ๕ โยชน์ ลูกที่ ๖ ชื่อมณีปัสสบรรพตสูง ๖ โยชน์ ลูกที่ ๗ ชื่อสุวรรณบรรพตสูง ๗ โยชน์

ที่มุมสระข้างทิศอีสานนั้น มีต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่ง มีลำต้นใหญ่โดยรอบ ๕ โยชน์ สูงขึ้นไปเพียงคาคบ ๗ โยชน์ คาคบนี้มีกิ่งใหญ่ ๔ กิ่ง แต่ละกิ่งๆ ยาว ๖ โยชน์ทอดออกไปในทิศทั้ง ๔ กิ่งยอดสูงได้ ๖ โยชน์ ถ้าวัดตั้งแต่โคนต้นขึ้นไปจนถึงสุดยอดได้ ๑๓ โยชน์ ถ้าจะวัดโดยปริมณฑลแทงให้ตรงไปได้ ๑๒ โยชน์ ต้นไทรต้นนี้มีความงามด้วยประการต่างๆ ดุจความงามของมณีบรรพต

ส่วนสระมัณฑากิณีนั้น กว้างได้ ๒๕ โยชน์ มีบันไดแล้วไปด้วยเงินทองแก้วไพฑูรย์และแก้วผลึกสำหรับเป็นที่ขึ้นลง น้ำในสระนั้นใสบริสุทธิ์ประดุจหนึ่งว่าน้ำแก้วจะได้มีจอกแหนสาหร่ายสายติ่งแต่สักสิ่งหนึ่งก็หามิได้ ที่ริมฝั่งที่มีน้ำแต่พอเสมอหลังช้างนั้นมีป่าประทุมบัวขาวล้อมอยู่รอบหนึ่ง บัวนี้มีฝักใหญ่ๆ เท่ากันกับงอนไถเง่าบัวแต่ละเง่าๆ โตประมาณเท่ากันกับหน้ากลองไชยเภรี ในปล้องสายบัวแต่ละปล้องมีสีขาวราวกับน้ำนมขังอยู่ทุกๆ ปล้อง ตวงได้ปล้องละทะนาน ครั้นเมื่อดอกบัวนั้นบานแล้ว มีลมจำพวกหนึ่งรำเพยพัดสลัดซึ่งเกสรให้โรยร่วงอยู่บนใบบัวและมีละอองและหยาดน้ำหยดย้อยประพรมลงที่เกสร ครั้นเมื่อต้องแสงรัศมีของพระอาทิตย์ก็งวดข้นเข้าเป็นแท่ง มีสีดังก้อนเหล็กแดงประดิษฐานอยู่ในใบบัว มีรสหวานดังน้ำผึ้ง ชื่อว่า โบกขรมธุ

ถัดป่าบัวขาวออกมาถึงป่าบัวแดง แล้วถึงป่าปทุมขาว ป่าอุบลเขียว อุบลแดงแล้วถึงป่าข้าวสาลีหอม ป่าฟักเขียว ฟักทอง ป่าน้ำเต้า แต่ล้วนมีรสอันหวาน แล้วถึงป่าอ้อย แต่ละลำๆ โตเท่าต้นหมาก หมู่ช้างทั้งหลายพากันหักอ้อยมาวางไว้ที่ศิลาลายแห่งหนึ่ง แล้วก็พากันขึ้นเหยียบย่ำน้ำอ้อยนั้นก็ไหลลงไปขังอยู่ในกระพังศิลาน้อยใหญ่จนเต็ม ครั้นต้องแสงอาทิตย์เข้า น้ำอ้อยนั้นก็งวดเข้าเป็นแท่งขาวราวกับศิลาน้ำนมยวง หมู่ช้างทั้งหลายก็ชวนกันเอาไปถวายแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระขีณาสวะเจ้าทั้งหลายที่เสด็จมาถึง ถัดป่าอ้อยออกมาก็ถึงป่ากล้วย ผลกล้วยนั้นใหญ่โตมาก ถ้าบุคคลได้กินเข้าไปเพียงครู่หนึ่งก็จะแน่นอุทร

กลิ้งอยู่กันที่ ถัดป่ากล้วยมามีป่าขนุนผลโตเท่าตุ่ม ถัดออกมาถึงป่ามะม่วง ป่ามะขวิด ติดๆ กันออกมา รวมความว่าที่สระมัณฑากิณีนี้มีผลไม้ ดอกไม้ทุกสิ่งทุกอย่างอะไรที่จะไม่มีนั้นไม่มีเลย

ในป่าหิมพานต์นี้ ถ้าจะกล่าวพรรณนาถึงสัตว์ ๔ เท้า ๒ เท้านั้นก็มีมากมายหนักหนา แต่ในที่นี้จะขอกล่าวถึงสัตว์ที่มีคุณสมบัติเป็นพิเศษ มีไกรสรราชสีห์ และนกการเวกเท่านั้น อันว่าไกรสรราชสีห์นั้นมีปากแดงราวกับชะโลมด้วยน้ำครั่ง มีสร้อยคอแดงราวกับแสงผ้ารัตตกัมพล ตัวมีสีขาวราวกับสีสังข์ ที่ท่ามกลางเบื้องหลังตั้งแต่ศีรษะลงมาถึงที่สุดนั้นเป็นรอยตลอดออกไป ๓ แถวสีแดงเหมือนน้ำครั่งเปรียบราวกับว่าชักด้วยเส้นพู่กัน ไกรสรราชสีห์อยู่ในถ้ำทอง ถ้ำเงิน ถ้ำแก้ว เมื่อเวลาออกจากถ้ำที่อยู่นั้น ตั้งเท้าหลังไว้ให้เสมอกันแล้วจึงเหยียบเท้าหน้าออก หยัดกายน้อมหลัง ชะเง้อตัวขึ้นแล้วก็จาม เสียงจามนั้นราวกับว่าเสียงสายฟ้าฟาด แล้วจึงสลัดขนให้ปราศจากธุลีเผ่นลำพองคะนองกระโดดเหมือนอย่างว่าลูกโคที่ลำพองคะนองเล่นแล้วเปล่งสีหนาทสิ้นวาระ ๓ ครั้ง เสียงสีหนาทนั้นลั่นก้องไปทั้งดงไปไกลได้ ๓ โยชน์โดยรอบ พวกสัตว์ ๔ เท้า ๒ เท้า เมื่อได้ยินเสียงก็มิอาจดำรงตั้งตัวตรงอยู่ได้ กลัวภัยราวกับว่าถูกจับตัวได้แล้วเช่นเดียวกัน ต่างตนต่างก็วิ่งหนีซุกซ่อนไปทั่วทุกแห่งหน ที่อยู่ปล่องก็วิ่งลงปล่อง ที่อยู่น้ำก็คลานลงน้ำ ที่อยู่ในป่าก็วิ่งเข้าซ่อนในสุมทุมพุ่มไม้ละเมาะป่า ฝูงนกก็บินขึ้นสู่อากาศสู่ถิ่นที่ของตน จะกล่าวไปไยถึงสัตว์ป่าแม้แต่ช้างม้าที่ผูกไว้ในบ้านและนิคมก็ไม่สามารถจะทนอยู่ได้ ต้องดิ้นเผ่นโผนไปจนปลอกแตก บังเหียนขาดด้วยอำนาจแห่งไกรสรราชสีห์นี้

มีปัญหาถามว่า สัตว์ทุกตัวกลัวเสียงไกรสรราชสีห์ไปทั้งหมดหรือ?

ตอบว่า ไม่ได้กลัวไปสิ้นทั้งหมด สัตว์ที่ไม่กลัวเสียงราชสีห์นี้คือ ราชสีห์ที่เสมอชาติด้วยกัน ๑ ช้างอาชาไนย ๑ ม้าอาชาไนย ๑ โคอาชาไนย ๑ บุรุษอาชาไนย ๑ พระขีณาสวะ ๑ ทั้ง ๖ พวกนี้ถึงได้ยินเสียงก็เฉยอยู่ ไม่มีความกลัว

อธิบายว่า ราชสีห์ที่เสมอชาติด้วยกันไม่กลัวนั้น เพราะคิดว่าตนนี้ก็มีชาติโคตรและตระกูลเหมือนกันกับผู้นั้น เหตุดังนั้นจึงมิได้กลัว

ช้างอาชาไนย ม้าอาชาไนย โคอาชาไนย บุรุษอาชาไนย ทั้ง ๔ เหล่านี้ กระด้างด้วยสักกายทิฏฐิ ถือว่าตัวนั้นมีเรี่ยวแรงมากนักหนา ฉะนั้น จึงไม่กลัว

ส่วนพระขีณาสวะนั้น ท่านละสักกายทิฏฐิเสียสิ้นแล้วจึงไม่กลัว

เมื่อราชสีห์หยัดกาย เปล่งสีหนาท ๓ ครั้ง แล้วก็เผ่นขึ้นโดดไปข้างซ้ายบ้าง ข้างขวาบ้าง ไปไกลได้ ๑ อุสุภ (๑๔๐ ศอก เป็น ๑ อุสุภ) แล้วก็โดดไปข้างหน้าอีก ไกลได้ ๔ อุสุภก็มี ๘ อุสุภก็มี พญาราชสีห์นี้ถ้าแม้ยืนอยู่ที่ราบเสมอ ก็โดดไปไกลได้ อีก ๑๖ อุสุภบ้าง ๒๐ อุสุภบ้าง ถ้าโดดไปจากที่ดอนและหน้าผาแล้ว ไปไกล ๖๐ อุสุภ บ้าง ๘๐ อุสุภบ้าง พญาไกรสรราชสีห์ตระกูลประเสริฐกว่าราชสีห์อื่นๆ นั้น โดยมี คุณภาพแกล้วกล้าเป็นต้น ด้วยประการดังนี้

ส่วนคุณพิเศษของนกการเวกนั้น เมื่อเวลาจับจิกกินผลมะม่วง ดื่มดูดกินรส ผลมะม่วงแล้ว ก็ปรบปีกกระพือส่งเสียงร้องขึ้น เสียงนั้นราวกับเสียงปี่แก้วและปี่ ไฉน เจื้อยแจ้วจับใจไปทุกตัวสัตว์ บรรดาสัตว์ ๔ เท้า ๒ เท้าทั้งหลายที่ได้ยินเสียงนก การเวกแล้ว ก็มัวเมาเคลิ้มสติไปด้วยเสียงนั้น ที่กำลังคาบเหยื่อๆ ก็หลุดตกจากปาก เสือที่ไล่เนื้อมากำลังยกเท้าจะกระโดดก็ง้าเปล่า ยืนแข็งอยู่กับที่ เนื้อที่ถูกเสือไล่มา นั้นก็ลืมความกลัว ยืนแข็งจังงังฟังเสียงนกการเวก หมู่นกที่บินในอากาศก็กางปีก ออกร่าร่อนสดับฟัง หมู่สัตว์ในน้ำมีฝูงปลาทั้งหลายก็มิได้ว่ายและโบกหางกระดิกหู ชวนกันสงบคอยฟังทุกตัวไป ด้วยอาศัยเหตุนี้โลกจึงสรรเสริญเสียงที่เพราะว่า เพราะเหมือนเสียงนกการเวกด้วยประการฉะนี้

อนึ่ง ทวีปนี้เรียกว่าชมพูทวีป ก็ด้วยอาศัยนามไม้หว้าประจำทวีป ไม้หว้าต้นนี้ อยู่ในป่าหิมพานต์ มีลำต้นวัดโดยรอบได้ ๑๕ โยชน์ วัดตั้งแต่โคนต้นไปถึงยอดสูงสุด ๑๐๐ โยชน์ ถ้าจะวัดตั้งแต่โคนขึ้นไปถึงคาคบได้ ๕๐ โยชน์ จากคาคบขึ้นไปถึงยอดอีก ๕๐ โยชน์ กิ่งคาคบนี้มี ๔ กิ่งทอดออกไปในทิศทั้ง ๔ กิ่งใหญ่แต่ละกิ่ง กิ่งยาว ๕๐ โยชน์ วัดตั้งแต่โคนคาคบไปถึงปลายกิ่งยาว ๕๐ โยชน์ ถ้าวัดตั้งแต่โคนต้นไปถึงปลายกิ่งคา คบทั้ง ๔ ด้านๆ ละ ๑๐๐ โยชน์ ปริมณฑล สูงกว้างมีประมาณเท่ากัน ใต้กิ่งหว้าทั้ง ๔ กิ่งนั้นเป็นแม่น้ำใหญ่ไหลผ่านไปในทิศทั้งหลาย ผลหว้านั้นมีกลิ่นหอมดังรสน้ำผึ้งหมู่ นกทั้งหลายชวนกันมากินผลหว้าสุกนั้น และบางทีผลหว้านั้นสุกหล่นลงตามฝั่งแม่น้ำ

ทั้ง ๒ ฟาก แล้วก็งอกขึ้นเป็นเนื้อทอง และถูกน้ำพัดไปจมลงในมหาสมุทร ทองนั้นก็ได้ชื่อว่าทองชมพูนุท เพราะอาศัยเกิดมาจากชมพูนที

นอกจากนี้ ยังมีพญาไม้อื่นอีก ๖ ต้น คือ

๑. ปาตลี ไม้แคฝอยประจำอสุรพิภพ

๒. สิมพลี ไม้งิ้วประจำพิภพครุฑ

๓. ปาริฉัตตโก ไม้ปาริฉัตรประจำดาวดึงส์พิภพ

๔. กทัมโพ ไม้กระทุ่มประจำอปรโคยานทวีป

๕. กัปปรุกโข ไม้กัลปพฤกษ์ประจำอุตตกุรุทวีป

๖. สิริสกรุกโข ไม้ซีกประจำปุพพวิเทหทวีป

บรรดาไม้ใหญ่ทั้ง ๗ ต้นนี้ มีความยาวใหญ่สูงกว้างเท่าๆ กันทั้ง ๗ ต้น และมีอายุยืนตั้งอยู่ไปจนกว่าจะสิ้นภัทรกัปนี้

อนึ่ง ในป่าหิมพานต์ ที่บริเวณติดต่อกับภูเขาตัณหาวัฒนะ มีป่าต้นมักกลีผลอยู่ป่าหนึ่ง ต้นมักกลีผลนี้เมื่อถึงคราวออกผลแล้ว มักกลีผลนี้มีรูปร่างลักษณะเหมือนอิสตรีเพศทุกๆ อย่าง และมีความสวยงามปานประหนึ่งเทพธิดา ลูกมักกลีผลออกคราวหนึ่งๆ ทนอยู่ได้ ๔-๕ เดือนจึงจะเน่า และในขณะที่มักกลีผลกำลังเบ่งบานเต็มที่นั้น พวกวิชาธรที่อยู่ในป่าหิมพานต์นี้ก็พากันมาเก็บเอาไปเชยชม วิชาธรคนใดได้เชยชมร่วมรสกับนางมักกลีผลแล้ว จะถึงซึ่งอาการวิสัญญีภาพไปเป็นเวลาถึง ๔ เดือนจึงจะฟื้นคืนสติขึ้นมาได้

ภูมิจตุกกะ จบ

บรรณานุกรม

การบรรยายข้อความตั้งแต่ต้นจนถึงสุดท้ายนี้ ได้รวบรวมมาจากปกรณ์ต่างๆ มี

๑. สัตตสุริยสูตร แห่งพระบาลีอังคุตตรนิกาย และอรรถกถา

๒. พระบาลีเถรอปาทานและอรรถกถา

๓. พระบาลีอุทานและอรรถกถา

๔. พระบาลีมหานิทเทสและอรรถกถา

๕. พระบาลีสังยุตตและอรรถกถา

๖. พระบาลีเนมิราชและอรรถกถา

๗. พระบาลีสุตตันตมหาวัคคและอรรถกถา

๘. พระบาลีปาถิกวัคคและอรรถกถา

๙. สมันตปาสาทิกาอรรถกถา

๑๐. อัฏฐสาลินีอรรถกถา

๑๑. สัมโมหวิโนทนีอรรถกถา

๑๒. วิสุทธิมรรคอรรถกถา

๑๓. สุตตนิบาตอรรถกถา

๑๔. มัชฌิมปัณณาสอรรถกถา

๑๕. อุปริปัณณาสอรรถกถา

๑๖. สารัตถทีปนีฎีกา

๑๗. อังคุตตรฎีกา

๑๘. วิสุทธิมรรคมหาฎีกา

ปฏิสนธิจตุกกะ

ปฏิสนธิ ๔ อย่าง

๑. อปายปฏิสนฺธิ กามสุคติปฏิสนฺธิ รูปาวจรปฏิสนฺธิ อรูปาวจรปฏิสนฺธิ เจติ จตุพฺพิธา ปฏิสนฺธิ นาม.

ชื่อของปฏิสนธิมี ๔ ประการคือ อปายปฏิสนธิ ๑ กามสุคติปฏิสนธิ ๑ รูปาวจรปฏิสนธิ ๑ อรูปาวจรปฏิสนธิ ๑

กามปฏิสนธิ ๑๐

อปายปฏิสนธิ ๑

๒. ตตฺถ อกุสลวิปาโกเปกฺขาสหคตสนฺตีรณํ อปายภูมิ โอกฺกนฺติกฺขเณ ปฏิสนฺธิ หุตฺวา ตโต ปรํ ภวงฺคํ ปริโยสาเน จวนํ หุตฺวา โวจฺฉิชฺชติ, อยเมกา ปายปฏิสนฺธิ นาม.

ในปฏิสนธิ ๕ ประการนั้น อุเบกขาสันตีรณอกุศลวิบากย่อมเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ ภูมิ โดยทำหน้าที่ปฏิสนธิในขณะปฏิสนธิกาล ต่อแต่นั้นทำหน้าที่ภวังค์ และในสุดท้ายของปัจจุบันภพ ทำหน้าที่จุติแล้วก็ขาดไป นี้ชื่อว่าอปายปฏิสนธิอย่าง ๑

กามสุคติปฏิสนธิ ๙

๓. กุสลวิปาโกเปกฺขาสหคตสนฺตีรณํ ปน กามสุคติยํ มนุสฺสานญฺเจว ชจฺจนฺธาทีนํ ภุมฺมสฺสติตานญฺจ วินิปาติกาสุรานํ ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติวเสน ปวตฺตติ.

ส่วนอุเบกขาสันตีรณกุศลวิบากย่อมเกิดในกามสุคติภูมิโดยทำหน้าที่เป็นปฏิสนธิ ภวังค์ และจุติจิตของมนุษย์ที่พิการต่างๆ คือ

๑. ชจฺจนฺธ	ผู้ตาบอดแต่กำเนิด
๒. ชจฺจพธิร	ผู้หูหนวกแต่กำเนิด
๓. ชจฺจฆานก	ผู้จมูกเสียแต่กำเนิด
๔. ชจฺจมูค	ผู้เป็นใบ้แต่กำเนิด

๕. **ชจฺจชฬ**	ผู้โง่เง่าแต่กำเนิด
๖. **ชจฺจุมฺมตฺตก**	ผู้เป็นบ้าแต่กำเนิด
๗. **ปณฺฑก**	พวกบัณเฑาะก์
๘. **อุภโตพฺยญฺชนก**	ผู้ปรากฏเป็น ๒ เพศ
๙. **นปุํสก**	ผู้ไม่ปรากฏเพศ
๑๐. **มมฺม**	ผู้ติดอ่าง

และของ **วินิปาติกอสูร** อสูรที่อาศัยภุมมัฏฐเทวดา (เทวดาที่อาศัยอยู่ตามภูเขา ต้นไม้ และสถานที่ต่างๆ และรุกขเทวดา) ทั้งหลายอยู่

๔. **มหาวิปากานิ ปน อฏฺฐ สพฺพตฺถาปิ กามสุคติยํ ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติวเสน ปวตฺตนฺติ** ส่วนมหาวิปากจิต ๘ ย่อมเกิดในกามสุคติภูมิ ๗ แม้ทั้งหมด ด้วยอำนาจปฏิสนธิ ภวังค์ จุติ

๕. **อิมา นว กามสุคติปฏิสนฺธิโย นาม** ปฏิสนธิจิตทั้ง ๙ ที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ คืออุเบกขาสันตีรณกุศลวิบาก ๑ มหาวิบาก ๘ ชื่อว่า กามสุคติปฏิสนธิ

๖. **สา ปนายํ ทสวิธาปิ กามาวจรปฏิสนฺธิจฺเจว สงฺขํ คจฺฉติ** ก็ปฏิสนธิทั้ง ๑๐ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ คืออุเบกขาสันตีรณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ ย่อมนับว่า กามาวจรปฏิสนธิเหมือนกัน

อายุโดยประมาณของกามบุคคล

๗. **เตสุ จตุนฺนํ อปายานํ มนุสฺสานํ วินิปาติกาสุรานญฺจ อายุปฺปมาณ-คณนาย นิยโม นตฺถิ** ในบรรดากามปฏิสนธิบุคคลนั้น การกำหนดนับอายุของสัตว์ผู้เกิดในอบายภูมิ ๔ ของมนุษย์ และของวินิปาติกอสุรา ย่อมไม่มีกำหนดแน่นอน

๘. **จาตุมหาราชิกานํ ปน เทวานํ ทิพฺพานิ ปญฺจวสฺสสตานิ อายุปฺปมาณํ มนุสฺสคณนาย นวุติวสฺสสตสหสฺสปฺปมาณํ โหติ** ประมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุ-มหาราชิกานับได้ ๕๐๐ ปีทิพย์ ถ้านับโดยอายุของมนุษย์ประมาณ ๙ ล้านปี

๙. ตโต จตุคฺคุณํ ตาวตึสานํ ตโต จตุคฺคุณํ ยามานํ
ตโต จตุคุณํ ตุสิตานํ ตโต จตุคฺคุณํ นิมฺมานรตีนํ
ตโต จตุคฺคุณํ ปรนิมฺมิตวสวตฺตีนํ

ประมาณอายุของเทวดาชั้นดาวดึงสา มี ๔ เท่าประมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา

ประมาณอายุของเทวดาชั้นยามา มี ๔ เท่าประมาณอายุของเทวดาชั้นดาวดึงสา

ประมาณอายุของเทวดาชั้นดุสิต มี ๔ เท่าประมาณอายุของเทวดาชั้นยามา

ประมาณอายุของเทวดาชั้นนิมมานรตี มี ๔ เท่าประมาณอายุของเทวดาชั้นดุสิต

ประมาณอายุของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตี มี ๔ เท่าประมาณอายุของเทวดาชั้นนิมมานรตี

อายุของปรนิมมิตวสวัตตีเทวดาเทียบกับอายุของมนุษย์

๑๐. นวสตญฺเจกวีส วสฺสานํ โกฏิโย ตถา
วสฺสสตสหสฺสานิ สฏฺฐิ จ วสวตฺติสุ.

ประมาณอายุของเทวดาในชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ถ้านับโดยปีของมนุษย์ก็เป็น ๙๒๑ โกฏิ ๖ ล้านปี

รูปปฏิสนธิ ๖ ประการ

๑๑. ปฐมชฺฌานวิปากํ ปฐมชฺฌานภูมิยํ ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติวเสน ปวตฺตติ ปฐมฌานวิปากจิตย่อมเกิดในปฐมฌานภูมิ โดยความเป็นปฏิสนธิ ภวังค์ และจุติ

๑๒. ตถา ทุติยชฺฌานวิปากํ ตติยชฺฌานวิปากญฺจ ทุติยชฺฌานภูมิยํ ทุติยฌานวิปากจิต และตติยฌานวิปากจิต ย่อมเกิดในทุติยฌานภูมิโดยความเป็นปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และจุติจิตเหมือนกัน

๑๓. จตุตฺถชฺฌานวิปากํ ตติยชฺฌานภูมิยํ จตุตถฌานวิปากจิต ย่อมเกิดในตติยฌานภูมิ โดยความเป็นปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และจุติจิตเหมือนกัน

๑๔. ปญฺจมชฺฌานวิปากํ จตุตฺถชฺฌานภูมิยํ ปัญจมฌานวิปากจิต ย่อมเกิดในจตุตถฌานภูมิ โดยความเป็นปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และจุติจิตเหมือนกัน

๑๕. อสญฺญสตฺตานํ ปน รูปเมว ปฏิสนฺธิ โหติ, ตถา ตโต ปรํ ปวตฺติยํ จวนกาเล จ รูปเมว ปวตฺติตฺวา นิรุชฺฌติ แต่รูปอย่างเดียวเท่านั้นเป็นปฏิสนธิของอสัญญสัตตพรหมทั้งหลาย ในปวัตติกาลที่ต่อจากปฏิสนธิขณะ รูปอย่างเดียวเท่านั้นที่เกิดอยู่ และในจุติขณะ รูปอย่างเดียวเท่านั้นก็ดับลงเช่นเดียวกัน

๑๖. อิมา ฉ รูปาวจรปฏิสนฺธิโย นาม ปฏิสนธิทั้ง ๖ นี้ คือ รูปวิปากจิต ๕ กัมมชรูป ๑ ชื่อว่า รูปาวจรปฏิสนธิ

อายุโดยประมาณของรูปบุคคล

๑๗. เตสุ พฺรหฺมปาริสชฺชานํ เทวานํ กปฺปสฺส ตติโย ภาโค อายุปฺปมาณํ, พฺรหฺมปุโรหิตานํ อุปฑฺฒกปฺโป, มหาพฺรหฺมานํ เอโก ภปฺโป ในรูปปฏิสนธิบุคคลเหล่านั้น ส่วน ๑ ใน ๓ ของวิวัฏฏฐายีอสงไขยกัป เป็นประมาณอายุของพวกพรหมปุโรหิตา วิวัฏฏฐายีอสงไขยกัปหนึ่ง เป็นประมาณอายุของมหาพรหม

๑๘. ปริตฺตาภานํ เทฺว กปฺปานิ, อปฺปมาณาภานํ จตฺตาริ กปฺปานิ, อาภสฺสรานํ อฏฺฐ กปฺปานิ

๒ มหากัป เป็นประมาณอายุ ของ ปริตตาภพรหม

๔ มหากัป เป็นประมาณอายุ ของ อัปปมาณาภพรหม

๘ มหากัป เป็นประมาณอายุ ของ อาภัสสรพรหม

๑๙. ปริตฺตสุภานํ โสฬฺส กปฺปานิ, อปฺปมาณสุภานํ ทวตฺตึส กปฺปานิ, สุภกิณฺหานํ จตุสฏฺฐิ กปฺปานิ

๑๖ มหากัป เป็นประมาณอายุ ของ ปริตตสุภพรหม

๓๒ มหากัป เป็นประมาณอายุ ของ อัปปมาณสุภพรหม

๖๔ มหากัป เป็นประมาณอายุ ของ สุภกิณหพรหม

๒๐. เวหปฺผลานํ อสญฺญสตฺตานญฺต ปญฺจ กปฺปสตานิ ๕๐๐ มหากัปเป็นประมาณอายุของเวหัปผลพรหมและอสัญญสัตตพรหม

๒๑. อวิหานํ กปฺปสหสฺสานิ, อตปฺปานํ เทฺว กปฺปสหสฺสานิ, สุทสฺสานํ จตฺตาริ กปฺปสหสฺสานิ, สุทสฺสีนํ อฏฺฐ กปฺปสหสฺสานิ, อกนิฏฺฐานํ โสฬส กปฺปสหสฺสานิ

๑ พันมหากัป เป็นประมาณอายุ ของ อวิหพรหม

๒ พันมหากัป เป็นประมาณอายุ ของ อตัปปพรหม

๔ พันมหากัป เป็นประมาณอายุ ของ สุทัสสพรหม

๘ พันมหากัป เป็นประมาณอายุ ของ สุทัสสีพรหม

๑ หมื่น ๖ พันมหากัป เป็นประมาณอายุ ของ อกนิฏฐพรหม

อรูปปฏิสนธิ ๔

๒๒. ปฐมารุปฺปาทิวิปากานิ ปฐมารูปาทิภูมีสุ ยถากฺกมํ ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติวเสน ปวตฺตนฺติ อากาสานัญจายตนวิปากจิตเป็นต้น ย่อมเกิดในอากาสานัญจายตนภูมิเป็นต้นตามลำดับ โดยความเป็นปฏิสนธิ ภวังค์ และจุติ

๒๓. อิมา จตสฺโส อารุปฺปฏิสนฺธิโย นาม ปฏิสนธิทั้ง ๔ นี้ ชื่อว่า อรูปาวจรปฏิสนธิ

อายุโดยประมาณของอรูปบุคคล

๒๔. เตสุ ปน อากาสานญฺจายตนูปคานํ เทวานํ วีสติกปฺปสหสฺสานิ อายุปฺปมาณํ ในอรูปปฏิสนธิบุคคลเหล่านั้น ๒ หมื่นมหากัปเป็นประมาณอายุพรหมที่เกิดอยู่ในอากาสานัญจายตนภูมิ

๒๕. วิญฺญาณญฺจายตนูปคานํ เทวานํ จตฺตาลีสกปฺปสหสฺสานิ ๔ หมื่นมหากัปเป็นประมาณอายุของพรหมที่เกิดอยู่ในวิญญานัญจายตนภูมิ

๒๖. อากิญฺจญฺญายตนูปคานํ เทวานํ สฏฺฐิกปฺปสหสฺสานิ ๖ หมื่นมหากัปเป็นประมาณอายุของพรหมที่เกิดอยู่ในอากิญจัญญายตนภูมิ

๒๗. เนวสญฺญานาสญฺญายตนูปคานํ เทวานํ จตุราสีติกปฺปสหสฺสานิ ๘ หมื่น ๔ พันมหากัป เป็นประมาณอายุของพรหมที่เกิดอยู่ในเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ

จิต ๓ อย่าง

ที่มีองค์ธรรมและอารมณ์อย่างเดียวกัน เฉพาะชาติเดียว

ปฏิสนฺธิ ภวงฺคญฺจ ตถา จวนมานสํ

เอกเมว ตเถเวก วิสยญฺเจกชาติยํ.

ในชาติหนึ่งนั้น ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และจุติจิต รวม ๓ อย่างนี้ เป็นจิตอย่างเดียวกัน และอารมณ์ของปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และจุติจิต ก็ต้องเป็นอย่างเดียวกัน

อิทเมตฺถ ปฏิสนฺธิจตุกฺกํ คำอธิบายที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ เรียกว่าปฏิสนธิจตุกกะในวิถีมุตตสังคหะนี้

อภิธัมมัตตถสังคหะบาลีและคำแปลเพื่อท่องจำ จบ

อธิบายขยายความตามหัวข้อบาลี ที่แสดงไว้ข้างต้นโดยลำดับ ดังต่อไปนี้

บาลีข้อที่ ๑ แสดงปฏิสนธิ ๔ อย่าง ๑. อปายปฏิสนธิ ฯลฯ ๔. อรูปาวจรปฏิสนธิ

ในที่นี้ คำว่า **ปฏิสนธิ** หมายความว่า เมื่อภพเก่าสิ้นสุดลงแล้ว จิต เจตสิก และกัมมชรูปปรากฏเกิดขึ้นครั้งแรกในภพใดภพหนึ่ง โดยอำนาจแห่งการสืบต่อภพเก่ากับภพใหม่เรียกว่าปฏิสนธิ ฉะนั้น การปรากฏขึ้นแห่งจิต เจตสิก และกัมมชรูปครั้งแรกในอบายภูมิ ๔ เรียกว่า อปายปฏิสนธิอย่าง ๑

การปรากฏเกิดขึ้นแห่งจิต เจตสิก และกัมมชรูปครั้งแรกในกามสุคติภูมิ ๗ เรียกว่า กามสุคติปฏิสนธิอย่าง ๑

การปรากฏเกิดขึ้นแห่งจิต เจตสิก และกัมมชรูปครั้งแรกในรูปภูมิ ๑๕ และการปรากฏเกิดขึ้นแห่งกัมมชรูปครั้งแรกในอสัญญสัตตภูมิ ทั้ง ๒ นี้ เรียกว่า รูปาวจรปฏิสนธิอย่าง ๑

การปรากฏเกิดขึ้นแห่งจิต เจตสิกครั้งแรกในอรูปภูมิ ๔ เรียกว่า อรูปาวจรปฏิสนธิอย่าง ๑

รวมเป็นปฏิสนธิ ๔ อย่าง

บาลีข้อที่ ๒ แสดงอปายปฏิสนธิ อุเบกขาสันตีรณอกุศลวิบาก ๑ ดวง เป็นปฏิสนธิจิตของอบายบุคคลทั้งหลาย มีสัตว์นรก สัตว์ดิรัจฉาน เปรต อสุรกาย การเกิดขึ้นครั้งแรกของจิตดวงนี้ ทำหน้าที่ปฏิสนธิของพวกอบายสัตว์เหล่านี้ ต่อจากนั้นไปจนตลอดชีวิต ก่อนวิถีจิตและหลังวิถีจิตเกิดขึ้น จิตดวงนี้ก็ทำหน้าที่ภวังค์ และเมื่อเวลาสุดท้ายของปัจจุบันภพ จิตดวงนี้ก็ทำหน้าที่จุติ

ภูมิที่เกิดของพวกสัตว์เหล่านี้เป็นทุคติภูมิ และปฏิสนธิจิตก็เป็นพวกอเหตุกจิต ฉะนั้น พวกสัตว์เหล่านี้จึงเรียกว่า **ทุคติอเหตุกบุคคล**

อธิบายในบาลีข้อที่ ๓ แสดงสุคติอเหตุกปฏิสนธิ อุเบกขาสันตีรณกุศลวิบาก ๑ ดวง เป็นปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จุติจิตของมนุษย์ที่พิการต่างๆ มีตาบอดมาแต่กำเนิดเป็นต้น และของจาตุมหาราชิกาชั้นต่ำ มีวินิปาติกอสุราบางพวก และเวมานิกเปรตบางพวก

ภูมิที่เกิดของมนุษย์และเทวดาพวกนี้ เป็นสุคติภูมิ แต่ปฏิสนธิจิตนั้นเป็นอเหตุก-จิต ฉะนั้น จึงเรียกว่า **สุคติอเหตุกบุคคล**

วจนัตถะและคำอธิบายบุคคลที่ปฏิสนธิ ด้วยอุเบกขาสันตีรณกุศลวิบาก ๑๑ จำพวก

๑. ชจฺจนฺธ

ชาติยา อนฺโธ ชจฺจนฺโธ ผู้ที่ตาบอดโดยกำเนิด คือตั้งแต่ปฏิสนธิขณะ เป็นต้นมา ชื่อว่า **ชัจจันธะ**

ธรรมดาผู้ที่ถือกำเนิดโดยคัพภเสยยกะนั้น ในขณะแรกที่ปฏิสนธิ ตายังไม่ปรากฏเกิดขึ้น ต่อมาเมื่อถึงสัปดาห์ที่ ๑๑ จึงจะเกิด ฉะนั้น คัพภเสยยกบุคคลใด

เมื่อมีอายุถึงสัปดาห์ที่ ๑๑ แล้ว ตาไม่ปรากฏเกิดขึ้น คัพภเสยยกบุคคลนั้นได้ชื่อว่า ชัจจันธบุคคลคือ บุคคลที่ตาบอดมาแต่กำเนิด

สำหรับสังเสทชบุคคล และโอปปาติกบุคคลทั้ง ๒ พวกนี้ ในขณะปฏิสนธิก็ย่อมมีตาปรากฏขึ้นพร้อมกันด้วยเป็นธรรมดา ฉะนั้น ถ้าในขณะปฏิสนธิของบุคคล ๒ พวกนี้ ไม่มีตาปรากฏเกิดขึ้นด้วยแล้ว ก็เรียกได้ว่าเป็นชัจจันธบุคคลเหมือนกัน

กรรมที่มีหน้าที่นำสัตว์ให้ปฏิสนธินั้น เมื่อถึงเวลาอันสมควรที่จักขุปสาทจะเกิดได้แล้ว ถ้ากรรมนี้สามารถทำหน้าที่ให้จักขุปสาทนั้นเกิดขึ้นด้วยอำนาจที่เป็นชนกสัตติ หรือสามารถช่วยอุปการะให้กรรมอื่นที่ให้จักขุปสาทเกิดขึ้นแก่สัตว์นั้นๆ แทนตนด้วย อำนาจที่เป็นอุปถัมภกสัตติแล้ว สัตว์ที่ถือปฏิสนธินั้นก็ไม่เรียกว่าชัจจันธ-บุคคล แม้ว่าถึงเวลาที่คลอดจากครรภ์มารดา ปรากฏว่าตาบอดก็ตาม ก็ยังกำหนดว่าเป็นชัจจันธบุคคลไม่ได้เพราะคำว่า “ชาติยา อนฺโธ” ในบทวิเคราะห์

ศัพท์ข้างต้นนั้น มุ่งหมายเอาขณะปฏิสนธิเท่านั้น ตามหลักของพระอภิธรรมไม่ได้มุ่งหมายไปถึงขณะที่อยู่ในครรภ์มารดา แต่ที่ปรากฏว่าตาบอดนั้น ก็อาจเป็นด้วยเหตุอื่นมาทำลายตาของสัตว์นั้นๆ ก็ได้ กล่าวคือ ตัวสัตว์พยาธิที่อาศัยอยู่ในมดลูกกัดทำลายเสียหรือเป็นด้วยอำนาจวาโยธาตุในท้องทำลายเสียก็ได้

อีกประการหนึ่ง ผู้ที่ตาบอดตั้งแต่คลอดจากครรภ์มารดามา บางคนมีความเฉลียวฉลาดเล่าเรียนศึกษาวิชาทางโลก หรือทางธรรมก็เข้าใจได้ดี มีความรู้สูง ข้อนี้ก็เป็นเครื่องสันนิษฐานได้ว่า บุคคลชนิดนี้มิได้ปฏิสนธิมาด้วยอเหตุกปฏิสนธิ ต้องได้ปฏิสนธิด้วยสเหตุกะ เป็นทวิเหตุกปฏิสนธิ หรือติเหตุกปฏิสนธิอย่างใดอย่างหนึ่งแน่นอน ฉะนั้น บุคคลประเภทนี้ก็เรียกไม่ได้ว่าเป็นชัจจันธบุคคล

ส่วนกรรมที่มีหน้าที่นำสัตว์ให้เกิด ถ้าไม่สามารถทำให้ตาปรากฏขึ้นได้ในระยะเวลาอันสมควรด้วยอำนาจชนกสัตติ หรือไม่สามารถช่วยอุดหนุนแก่กรรมอื่นให้กระทำหน้าที่จัดแจงให้ตาปรากฏขึ้นในเวลาอันสมควรด้วยอำนาจอุปถัมภกสัตติแล้ว ผู้ที่ปฏิสนธิด้วยกรรมชนิดนี้ ในขณะปฏิสนธินั้นเองเรียกว่า ชัจจันธบุคคล ฉะนั้น

จึงกล่าวว่า “ชาติยา อนฺโธ” คือผู้ที่มีตาบอดมาแต่กำเนิด หรือตั้งแต่ปฏิสนธิขณะดังนี้

๒. ชจฺจพธิร

ชาติยา พธิโร ชจฺจพธิโร ผู้ที่หูหนวกโดยกำเนิด คือตั้งแต่ปฏิสนธิขณะชื่อว่า ชัจจพธิระ

หมายความว่าเมื่อถึงเวลาอันสมควรที่โสตปสาทจะเกิดได้แล้วแต่ก็ไม่เกิดเช่นนี้ จึงเรียกได้ว่าบุคคลผู้นี้เป็น ชัจจพธิรบุคคล

๓. ชจฺจฆานก

ชาติยา อฆานโก ชจฺขฆานโก ผู้ที่ไม่มีฆานปสาทโดยกำเนิด คือ ตั้งแต่ปฏิสนธิขณะ ชื่อว่า ชัจจฆานกะ

หมายความว่า เมื่อถึงเวลาอันสมควรที่ฆานปสาทจะเกิดได้แล้ว แต่ก็ไม่เกิด จึงเรียกได้ว่าบุคคลผู้นี้เป็น ชัจจฆานกบุคคล

๔. ชจฺจมูค

ชาติยา มูโค ชจฺจมูโค ผู้ที่เปล่งเสียงออกมาเป็นคำพูดไม่ได้โดยกำเนิด คือตั้งแต่ปฏิสนธิขณะ ได้แก่ คนใบ้ ชื่อว่า ชัจจมูคะ

หมายความว่า ผู้ไม่มีกรรมที่สามารถทำให้เปล่งเสียงออกมาเป็นคำพูดได้โดยชัดเจน เรียกได้ว่าบุคคลผู้นี้เป็นชัจจมูคบุคคล ได้แก่คนใบ้

๕. ชจฺจชฬ

ชาติยา ชโฬ ชจฺจชโฬ ผู้ที่โง่โดยกำเนิด คือตั้งแต่ปฏิสนธิขณะเป็นต้นมาชื่อว่า ชัจจชฬะ

หมายความว่า บุคคลชนิดนี้ ย่อมมีความโง่จนกระทั่งสอนอะไรไม่รู้เรื่อง แม้แต่นับสิบก็ไม่ถูก และอาจารย์บางท่านเรียกชัจจชฬะนี้เป็นชัจจเอละ การเรียกเช่นนี้นับว่าไม่ถูกต้องเพราะคำว่า **เอลา** หรือ **เอฬา** นี้ แปลว่า น้ำลาย

อนึ่ง ท่านอรรถกถาจารย์แสดงความหมายคำว่า **เอฬมูค** นั้นว่า **เอฬมูคนฺติ ปคฺฆริตลาลมุขํ** หมายถึงผู้ที่มีน้ำลายไหลออกจากปากอยู่ชื่อว่า เอฬมูคะ ข้อนี้ แสดงให้เห็นว่า คำว่า เอฬ นี้ แปลว่า น้ำลายเท่านั้น แปลว่าโง่ไม่ได้ และผู้ที่มีน้ำลายไหลออกมาจากปากอยู่นี้ก็จัดเข้าไปอยู่ในพวกชัจจมูคะแล้ว ฉะนั้น ในที่นี้ ผู้ที่โง่โดยกำเนิดใช้ศัพท์ว่าชัจจชฬะ จึงเป็นการถูกต้อง

๖. ชจฺจุมฺมตฺตก

ชาติยา อุมฺมตฺตโก ชจฺจุมฺมตฺตโก ผู้ที่เป็นบ้าโดยกำเนิด คือตั้งแต่ปฏิสนธิขณะเป็นต้นมา ชื่อว่า ชัจจุมมัตตกะ คือผู้ที่เป็นบ้าๆ บอๆ มาตั้งแต่กำเนิด

๗. ปณฺฑก

ปฑติ ลิงฺคเวกลฺลภาวํ คจฺฉตีติ ปณฺฑโก ผู้ที่มีเครื่องหมายแห่งบุรุษและสตรีขาดตกบกพร่องไป ผู้นั้นชื่อว่า ปัณฑกะ ได้แก่บัณเฑาะก์ ๕ จำพวก

สำหรับวจนัตถะนี้ หมายเอาพวกนปุงสกบัณเฑาะก์ เป็นการแสดงโดยตรง (มุขยัตถนัย) บัณเฑาะก์ที่เหลือ ๔ พวก เป็นการแสดงโดยอ้อม (สทิสูปจารัตถนัย)

บัณเฑาะก์ ๕ พวก

๑) อาสิตฺตกปณฺฑก บุคคลผู้ใดบังเกิดความกำหนัดยินดี มีความกระวนกระวายขึ้นแล้วเอาปากคาบองคชาตของบุรุษผู้อื่น ดูดกินซึ่งน้ำอสุจินั้นแล้วจึงระงับดับความกระวนกระวาย บุคคลชนิดนี้ได้ชื่อว่า อาสิตตกบัณเฑาะก์ หรืออีกพวกหนึ่งเมื่อตอนแรกยังไม่เกิดความกำหนัดยินดี ต่อเมื่อได้ดูดกินซึ่งน้ำอสุจิแล้วจึงเกิดความกำหนัดยินดีขึ้น บุคคลชนิดนี้ก็ได้ชื่อว่า อาสิตตกบัณเฑาะก์ เช่นเดียวกัน

๒) อุสฺสูยปณฺฑก บุคคลผู้ใดได้โอกาสแอบดูบุรุษและสตรีกำลังร่วมรสกันอยู่ ก็บังเกิดความอิจฉาริษยาขึ้นมา ในขณะเดียวกันนั้นความกำหนัดยินดีของตนก็ระงับดับลงเหมือนกับว่าตนเองได้เสพด้วยฉะนั้น บุคคลชนิดนี้ได้ชื่อว่า อุสสูย-บัณเฑาะก์

๓) โอปกฺกมิกปณฺฑก บุคคลผู้ที่ถูกตอน ไม่ให้มีความกำหนัดยินดีเกิดขึ้นเช่นพวกขันทีที่ต้องมีหน้าที่อยู่ใกล้ชิดกับนางสนมกำนัลของพระเจ้าแผ่นดิน บุคคลชนิดนี้ได้ชื่อว่า โอปักกมิกบัณเฑาะก์, เฉพาะบุคคลประเภทนี้จะกล่าวว่า เป็นบัณเฑาะก์มาแต่กำเนิดโดยตรงไม่ได้ ฉะนั้น โอปักกมิกบัณเฑาะก์พวกนี้ ปฏิสนธิด้วยอเหตุกปฏิสนธิก็มีได้ หรือเป็นทวิเหตุกปฏิสนธิ ติเหตุกปฏิสนธิก็มีได้

๔) ปกฺขปณฺฑก บุคคลผู้ใด ในกาฬปักษ์คือข้างแรมให้เกิดความกำหนัด ยินดี กระวนกระวายด้วยอำนาจแห่งอกุศลกรรม ครั้นเมื่อถึงชุณหปักษ์ คือข้างขึ้น ความกระวนกระวายนั้นก็หายไป หรือเมื่อชุณหปักษ์เกิดความกระวนกระวาย ครั้นถึงกาฬปักษ์หายไปข้างใดข้างหนึ่งเช่นนี้ บุคคลชนิดนี้ได้ชื่อว่า ปักขบัณเฑาะก์

๕) นปุํสกปณฺฑก บุคคลผู้ใด เพศหญิงเพศชายไม่ปรากฏทั้ง ๒ เพศ มีแต่ช่องที่สำหรับถ่ายปัสสาวะเท่านั้น บุคคลชนิดนี้ได้ชื่อว่า นปุงสกบัณเฑาะก์

๘. อุภโตพฺยญฺชนก

อุภโต ปวตฺตํ พฺยญฺชนํ ยสฺส อตฺถีติ อุภโตพฺยญฺชนโก องคชาตทั้ง ๒ ชนิดที่เกิดขึ้น เพราะอาศัยกรรมทั้ง ๒ มีแก่บุคคลใด ฉะนั้น บุคคลนั้นชื่อว่าอุภโตพยัญชนก, บุคคลประเภทนี้เป็นหญิงก็ได้เป็นชายก็ได้ มีด้วยกันทั้ง ๒ เพศ เนื่องด้วยอำนาจของอกุศลกรรมที่เป็นกาเมสุมิจฉาจาร เข้าแทรกแซงกุศลกรรมที่ทำให้เกิดมาเป็นมนุษย์และทำให้อำนาจของกุศลกรรมลดน้อยลง ฉะนั้น จึงปรากฏเกิดมีเพศ ๒ เพศขึ้นในบุคคลคนเดียวกัน แต่เพศทั้ง ๒ นี้หาใช่ปรากฏทีเดียวพร้อมกันไม่เวลาใดปุริสภาวรูปปรากฏขึ้น เวลานั้นอิตถีภาวรูปก็ไม่ปรากฏ และเมื่อเวลาใดอิตถีภาวรูปกำลังปรากฏขึ้น เวลานั้นปุริสภาวรูปก็ไม่ปรากฏ ดังมีพุทธภาษิตแสดงไว้ในอินทริยยมกพระบาลีว่า **"ยสฺส อิตฺถินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ปุริสินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชตีติ ?" "โน"** [๑] ซึ่งแปลความว่า อิตถินทรีย์กำลังเกิดขึ้นแก่บุคคลใด ปุริสินทรีย์กำลังเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้นใช่ไหม? แก้ว่าไม่ใช่! ดังนี้

---

[๑] อภิ.ย. ๓๙/๑๙๑ (สฺยา)

อุภโตพยัญชนกนี้มีอยู่ ๒ จำพวก คืออิตถีอุภโตพยัญชนกจำพวก ๑ ปุริสอุภโตพยัญชนกจำพวก ๑

บุคคลที่เป็นพวกอิตถีอุภโตพยัญชนกนั้น คือมีรูปร่างสัณฐานลักษณะอาการเป็นหญิง ตลอดจนอวัยวะเพศก็เป็นเพศหญิงอย่างธรรมดา ต่อเมื่อเวลาที่มีความพอใจในหญิงอื่นๆ เกิดขึ้นแล้ว จิตใจที่เป็นหญิงอยู่ก่อนนั้นก็หายไป เปลี่ยนสภาพเป็นจิตใจของผู้ชายขึ้นมาแทน และในเวลาเดียวกันนั้นอวัยวะเพศชายก็ปรากฏขึ้น อวัยวะเพศหญิงก็หายไปสามารถสมสู่ร่วมกับหญิงนั้นได้

บุคคลที่เป็นพวกปุริสอุภโตพยัญชนกนั้น คือมีรูปสัณฐานลักษณะอาการเป็นชาย อวัยวะเพศก็เป็นชายอย่างธรรมดา ต่อเมื่อเวลาที่แลเห็นผู้ชายมีความพอใจรักใคร่เกิดขึ้น แล้วจิตใจที่เป็นชายอยู่ก่อนก็หายไป เปลี่ยนสภาพเป็นจิตใจของหญิงขึ้นแทน และในเวลาเดียวกันนั้นอวัยวะเพศหญิงก็ปรากฏขึ้น อวัยวะเพศชายก็หายไป สามารถสมสู่ร่วมกับชายนั้นได้

ความแตกต่างกันระหว่างอิตถีอุภโตพยัญชนกบุคคล กับปุริสอุภโตพยัญชนกบุคคลนั้นมีดังนี้ คือ อิตถีอุภโตพยัญชนกบุคคลนั้น ตัวเองก็มีครรภ์กับบุรุษทั้งหลายได้ทำหญิงอื่นทั้งหลายให้มีครรภ์กับตัวก็ได้ สำหรับปุริสอุภโตพยัญชนกบุคคลนั้น ตัวเองหาได้บังเกิดครรภ์ไม่ แต่ทำให้หญิงอื่นทั้งหลายบังเกิดครรภ์ได้

๙. นปุํสก

น ปุํเสติ ปุริโส วิย ปจฺจามิตฺเต น มทฺทตีติ นปุํสโก บุคคลใดที่ไม่สามารถเอาชนะคู่ต่อสู้ได้ดุจชาย ชื่อว่า นปุงสกะ นปุงสกะ นี้ได้แก่พวกนปุงสกบัณเฑาะก์ ที่ได้อธิบายไว้ในพวกบัณเฑาะก์ ๕ จำพวกนั้นเอง

๑๐. มมฺม

มัมมบุคคลนี้ คือ บุคคลจำพวกที่พูดติดอ่าง นั้นเอง

๑๑. วินิปาติกอสูร

เป็นเทวดาจำพวกหนึ่ง เรียกว่า **ภุมมัสสิตเทวดา** หมายความว่าเทวดาพวกนี้อาศัยภุมมัฏฐเทวดาทั้งหลายอยู่ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า **"ภูมิยํ ชาตาติ ภุมฺมา"** เทวดาเหล่าใดเกิดอยู่บนพื้นแผ่นดิน ฉะนั้น เทวดาเหล่านั้น ชื่อว่า ภุมมะ ได้แก่ เทวดาที่อาศัยอยู่ตามสถานที่ต่างๆ มีภูเขา ต้นไม้ แม่น้ำ บ้าน วัดเหล่านี้หรือที่เรียกชื่อว่า ภุมมัฏฐเทวดา รุกขัฏฐเทวดานั่นเอง ***"ภุมฺเม สิตา นิสฺสิตาติ ภุมฺมสฺสิตา"*** เทวดาเหล่าใดอาศัยภุมมเทวดา กล่าวคือ ภุมมัฏฐเทวดาและรุกขัฏฐเทวดาอยู่ ฉะนั้น เทวดาเหล่านั้น ชื่อว่า **ภุมมัสสิตะ** ได้แก่ วินิปาติกอสูร นั้นเอง

เทวดาจำพวกนี้ มีรูปร่างน่าเกลียดน่ากลัว ความเป็นอยู่ก็ได้รับความลำบากมาก คล้ายกับพวกเปรต ต้องเที่ยวเสาะแสวงหาอาหารที่ชาวบ้านเขาทิ้งแล้วกิน ดังมีวจนัตถะแสดงว่า **"วิรูปา หุตฺวา เทวคติยํ นิปตนฺตีติ วินิปาติกา"** บุคคลเหล่าใดเกิดขึ้นในภพของเทวดา แต่ไม่มีความสวยงาม ฉะนั้น บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า วินิปาติกะ

อีกนัยหนึ่ง **"สุขสมุทายโต[๑] วินิปตนฺติ อปคมนฺตีติ วินิปาติกา"** เทวดาเหล่าใดมีความเป็นอยู่ที่ปราศจากความสุขทั้งปวง ฉะนั้น เทวดาเหล่านั้นชื่อว่า วินิปาติกะ

"วินิปาติกา จ เต อสุรา จาติ วินิปาติกอสุรา" เทวดาเหล่าใดไม่มีความสวยงามและไม่มีความสุขด้วย เป็นอสูรด้วย ฉะนั้น เทวดาเหล่านั้นชื่อว่า วินิปาติกอสูร, วินิปาติกอสูรนี้เข้าอยู่ในจำพวกเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา

อนึ่ง ในอรรถกถาแสดงไว้ว่า เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาที่เรียกว่าเวมานิกเปรตบางพวก ก็มีปฏิสนธิจิตด้วยอุเบกขาสันตีรณกุศลวิบากเช่นเดียวกัน

เทวดาพวกวินิปาติกอสุราและเวมานิกเปรตบางพวก ก็มีปฏิสนธิจิตเป็นทวิเหตุกปฏิสนธิ หรือติเหตุกปฏิสนธิก็ได้ ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในมหานิทานสูตรแห่งมหาวรรคอรรถกถาว่า **เย ปเนตฺถ ติเหตุกา เตสํ ธมฺมาภิสมโยปิ โหติ**[๒] ในบรรดาวินิปาติกอสุราทั้งหลาย วินิปาติกอสุราเหล่าใด เป็นติเหตุกบุคคลวินิปาติกอสุราเหล่า

---

[๑] โดยมากเป็น สุขสมุสฺสยโต

[๒] สุมงฺคลวิลาสินี (ที.มหา.) ๒/๑๓๙

นั้นได้บรรลุมรรคผลรู้ในอริยสัจจ์ ๔ ก็มี ฉะนั้น รวมความว่าผู้ที่ปฏิสนธิด้วยอุเบกขาสันตีรณกุศลวิบากนั้น เมื่อกล่าวตามนัยอภิธัมมัตถสังคหะแล้ว มี ๑๑ พวก ถ้ากล่าวตามนัยอรรถกถาแล้วมี ๑๒ พวก คือนับพวกเวมานิกเปรตด้วย

อธิบายในบาลีข้อที่ ๔ แสดงมหาวิบากปฏิสนธิ มหาวิปากจิต ๘ ดวง ย่อมเป็นปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จุติจิตของมนุษย์เทวดาทั่วไป เว้นแต่มนุษย์ที่พิกลพิการ มีตาบอดแต่กำเนิดเป็นต้น และเทวดาที่เป็นวินิปาติกอสุรา เทวดาเวมานิกเปรตบางพวก

อธิบายในบาลีข้อที่ ๕ และข้อที่ ๖ แสดงรวมกามปฏิสนธิ ๑๐ อุเบกขาสันตีรณกุศลวิบาก ๑ ดวง มหาวิปากจิต ๘ ดวง ชื่อว่ากามสุคติปฏิสนธิ เมื่อรวมอุเบกขาสันตีรณอกุศลวิบาก ๑ ดวงเข้าด้วยแล้ว ชื่อว่า **กามปฏิสนธิ ๑**

อายุโดยประมาณของกามบุคคล

อธิบายในบาลีข้อที่ ๗ อธิบายว่า การกำหนดนับประมาณอายุของสัตว์ที่อยู่ในกามภูมิกำหนดนับได้ไม่แน่นอนนั้น มีอยู่ ๖ หรือ ๗ จำพวก คือ ๑. สัตว์นรก ๒. สัตว์ดิรัจฉาน ๓. สัตว์เปรต ๔. สัตว์อสุรกาย ๕. สัตว์มนุษย์ ๖. เทวดาพวกวินิปาติกอสุรา รวม ๖ พวกนี้กล่าวตามนัยอภิธัมมัตถสังคหะ และอีกจำพวกหนึ่งในธัมมหทยวิภังคอรรถกถา ๑ แสดงไว้ว่า ภุมมเทวดาทั้งหลายอันได้แก่ภุมมัฏฐเทวดาและรุกขัฏฐเทวดานั้น ก็กำหนดนับประมาณอายุได้ไม่แน่นอนเหมือนกัน ฉะนั้น จึงได้แสดงไว้เป็น ๗ พวกด้วยกัน

อธิบายขยายความต่อไปว่า สัตว์นรก บรรดาพวกสัตว์นรกที่กำลังเสวยทุกข์โดยกำหนดนับเวลาไม่ได้นั้น ก็เพราะอกุศลกรรมของสัตว์นั้นๆ เป็นประธาน ดังมีสาธกบาลีแสดงได้ในวิภาวนีฎีกาว่า **"อปาเยสุ หิ กมฺมเมว ปมาณํ"**[๒] แปลความว่า ส่วนในอบายภูมินั้น อกุศลกรรมนั้นแหละเป็นเครื่องประมาณอายุ หมายความว่า อกุศลกรรมถ้าหนักมากก็เป็นสัตว์นรก เสวยทุกข์อยู่ถึงอสงไขยปีก็ได้ ถ้าอกุศลกรรมเบาก็ไปเป็นสัตว์นรกเพียง ๑ ชั่วโมงหรือ ๑-๒ วันเป็นต้นก็มี บางทีสัตว์นรกที่กำลัง

---

[๑] สมฺโมหวิโนทนี (อภิ.อ.๒) ๖๘๗.

[๒] วิภาวินี. ๒๔๕

เสวยทุกข์อยู่นั้นถ้าสามารถระลึกนึกถึงกุศลที่ตนเคยสร้างมาได้ ก็สามารถพ้นจากสัตว์นรกไปบังเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาได้ทันทีก็มีเช่นในลังกาทวีป มีอุบาสกคนหนึ่งได้เคยถวายจีวรห่มพระพุทธเจดีย์ ต่อมาเมื่อตายลงอกุศลกรรมบางอย่างได้นำให้อุบาสกคนนี้ไปตกนรก เมื่อไปถึงนรกก็แลเห็นเปลวไฟในนรกนั้น สีของเปลวไฟซึ่งมีสีคล้ายกันกับสีของจีวร ทำให้อุบาสกผู้นี้ระลึกได้ว่าตนได้เคยถวายจีวรบูชาพุทธเจดีย์ พอระลึกได้เช่นนี้ก็พ้นจากสัตว์นรกได้ทันทีไปบังเกิดในเทวโลกดังนี้ รวมเวลาที่อุบาสกผู้นี้ไปอยู่ในนรกก็เพียงชั่วครู่เดียวเท่านั้น

สำหรับผู้ที่ทำอกุศลกรรมอย่างหนัก ไปตกอยู่ในอเวจีนรกกำหนดเวลานานถึง ๑ อายุกัปของพวกนรกในชั้นนี้ ก็ได้แก่เทวทัตนั้นเอง, สัตว์เปรต สัตว์อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน ก็กำหนดนับเวลาไม่แน่นอนเช่นเดียวกันกับพวกสัตว์นรก, ตามที่กล่าวว่าพวกสัตว์นรกมีอายุกำหนดไม่แน่นอนนั้น เป็นการกล่าวเฉพาะส่วนตัวสัตว์นรกเท่านั้น ไม่ได้กล่าวเกี่ยวกับภูมิที่อยู่ของสัตว์พวกนี้ สำหรับภูมิที่อยู่ได้แก่มหานรก ๘ ขุม ซึ่งเป็นนรกขุมใหญ่นั้น มีกำหนดประมาณอายุไว้ดังนี้ คือ

มหานรก ขุมที่ ๑ ชื่อว่าสัญชีวนรก มีอายุ ๕๐๐ ปี เป็นอายุกัป เปรียบกับปีของมนุษย์แล้ว ๑ วันในสัญชีวนรก เท่ากับปีของมนุษย์ ๙ ล้านปี ฉะนั้น ๕๐๐ ปีในสัญชีวนรก จึงเท่ากับ ๑ แสน ๖ หมื่น ๒ พันโกฏิปีของมนุษย์

มหานรก ขุมที่ ๒ ชื่อว่ากาฬสุตตนรก มีอายุ ๑ พันปี เป็นอายุกัป เทียบ ๑ วันเท่ากับ ๓ โกฏิ ๖ ล้านปีของมนุษย์, ๑ พันปี เท่ากับ ๑ ล้าน ๒ แสน ๙ หมื่น ๖ พันโกฏิปีของมนุษย์

มหานรก ขุมที่ ๓ ชื่อว่าสังฆาตนรก มีอายุ ๒ พันปี เป็นอายุกัป เทียบ ๑ วันเท่ากับ ๑๔ โกฏิ ๔ ล้านปีของมนุษย์, ๒ พันปี เท่ากับ ๑ โกฏิ ๓ แสน ๖ หมื่น ๘ พันโกฏิปีของมนุษย์

มหานรก ขุมที่ ๔ ชื่อว่าโรรุวนรก มีอายุ ๔ พันปี เป็นอายุกัป เทียบ ๑ วันเท่ากับ ๕๗ โกฏิ ๖ ล้านปีของมนุษย์, ๔ พันปี เท่ากับ ๘ โกฏิ ๓ ล้าน ๑ แสน ๔ พันโกฏิปีของมนุษย์

มหานรก ขุมที่ ๕ ชื่อว่ามหาโรรุวนรก มีอายุ ๘ พันปี เป็นอายุกัป เทียบ ๑ วัน เท่ากับ ๒๓๐ โกฏิ ๔ ล้านปีของมนุษย์, ๘ พันปี เท่ากับ ๖๖ โกฏิ ๓ ล้าน ๕ แสน ๕ หมื่น ๒ พัน โกฏิปีของมนุษย์

มหานรก ขุมที่ ๖ ชื่อว่าตาปนนรก มีอายุ ๑ หมื่น ๖ พันปี เป็นอายุกัป เทียบ ๑ วัน เท่ากับ ๙๒๑ โกฏิ ๖ ล้านปีของมนุษย์, ๑ หมื่น ๖ พันปี เท่ากับ ๕๓๐ โกฏิ ๘ ล้าน ๔ แสน ๑ หมื่น ๖ พัน โกฏิปีของมนุษย์

มหานรก ขุมที่ ๗ ชื่อว่า มหาตาปนนรก มีอายุเทียบกับ ครึ่งอันตรกัปของมนุษย์

มหานรก ขุมที่ ๘ ชื่อว่า อวีจินรก มีอายุเทียบกับ ๑ อันตรกัปของมนุษย์ (มาในธัมมหทยวิภังคอนุฎีกาและชินาลังการฎีกา)

สำหรับพวกเปรต และพวกอสุรกายที่ว่ามีอายุประมาณไม่แน่นอนนั้น ย่อมประมาณไม่ได้จริงๆ เพราะเปรตบางพวกเสวยทุกข์สิ้นกาลช้านานจนตลอดมหากัปก็มีเช่นบุรุษผู้หนึ่งได้เคยเผากุฏิของพระปัจเจกพุทธเจ้า ครั้นเมื่อตายลงได้ไปเสวยกรรมอยู่ในอวีจิมหานรกเป็นเวลาตลอดหนึ่งอันตรกัป ครั้นพ้นมาจากอวีจิมหานรกแล้ว ได้มาบังเกิดเป็นเปรตงูเหลือมอยู่ในเขาคิชฌกูฏ มีร่างกายยาว ๒๕ โยชน์ เมื่อเวลาที่ได้มาเป็นเปรตงูเหลือมไม่ได้กล่าวไว้เลยว่าเป็นเวลานานเท่าไร จึงจะพ้นจากเปรตงูเหลือมนี้ได้ตลอดจนถึงปัจจุบันนี้ก็ยังคงเสวยกรรมนั้นอยู่

และยังมีบุรุษอีกคนหนึ่ง เคยกินอาหารที่เป็นของสงฆ์โดยที่ยังไม่ได้รับอนุญาต ครั้นตายไปก็ไปบังเกิดเป็นเปรตกา มีร่างกายใหญ่โต ๒๕ โยชน์ นี้ก็ไม่ได้กล่าวไว้ว่าจะมีกำหนดเวลานานเท่าใดจึงจะพ้นจากกรรมอันนั้น

เรื่องเหล่านี้แสดงไว้ในเปตวัตถุพระบาลี แสดงให้เห็นว่าพวกเปรต และพวกอสุรกาย ๒ พวกนี้ เสวยทุกข์ในเวลาอันน้อยก็มีได้ ถ้าเสวยทุกข์เป็นเวลานานแล้วย่อมนานมากกว่าพวกสัตว์นรก เพราะพวกสัตว์นรกแม้ว่าจะต้องเสวยทุกข์เป็นเวลานานก็ไม่เกินหนึ่งอันตรกัปอย่างมากที่สุด แต่เปรตกับอสุรกายนี้กำหนดเวลาไม่ได้จริงๆ ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นนี้

พวกสัตว์ดิรัจฉาน

พวกสัตว์ดิรัจฉาน เป็นพวกที่กำหนดประมาณอายุแน่นอนไม่ได้เช่นเดียวกัน คือ ในโอกาสใดมีอาหารดีๆ กิน หรือได้รับอากาศดี ในเวลานั้นสัตว์เหล่านั้นก็มีอายุยืนนานตามสมควรแก่สัตว์ชนิดนั้นๆ ถ้าได้รับอาหารที่ไม่ดี อากาศไม่ดี อายุของสัตว์นั้นก็ย่อมลดหย่อนลงตามลำดับ หมายความว่า สัตว์ดิรัจฉานต่างๆ เหล่านี้มีอายุสูงบ้าง ต่ำบ้าง แล้วแต่กาลเวลา อาหาร อากาศ ดังที่ได้กล่าวแล้ว

พวกมนุษย์

ฎีกาจารย์กล่าวว่า พวกมนุษย์ในที่นี้หมายเอาพวกมนุษย์ที่อยู่ในชมพูทวีปเท่านั้น ไม่ได้เกี่ยวข้องถึงมนุษย์ที่อยู่ในทวีปอื่นๆ อีก ๓ ทวีปนั้น เพราะว่าพวกมนุษย์ที่อยู่ในปุพพวิเทหะ คือทวีปที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกนั้น มีกำหนดอายุแน่นอนอยู่แล้วเป็นจำนวน ๗๐๐ ปี พวกมนุษย์ที่อยู่ในอปรโคยานทวีป คือทวีปที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก ก็มีกำหนดอายุ ๕๐๐ ปี พวกมนุษย์ที่อยู่ในอุตตรกุรุทวีป คือทวีปที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือ ก็มีกำหนดอายุ ๑,๐๐๐ ปี เป็นที่แน่นอน

ส่วนพวกมนุษย์ที่อยู่ในชมพูทวีปนี้ มีกำหนดอายุไม่แน่นอน สูงบ้าง ต่ำบ้าง สูงที่สุดถึงอสงไขยปีก็มี ต่ำที่สุดถึง ๑๐ ปีก็มี ในสมัยเมื่อต้นกัปนั้น มนุษย์ทั้งหลายไม่ว่าในทวีปใด ย่อมมีอายุถึงอสงไขยปีทั้งนั้น เพราะจิตใจของคนในสมัยนั้น กิเลส คือ โลภะ โทสะ โมหะ ยังมีน้อย และถึงมีก็ไม่ใช่ชนิดหยาบที่ถึงทุจริต เป็นไปเพียงสามัญธรรมดาเท่านั้น มีกุศลเจตนาเกิดอยู่มาก ฉะนั้น อุตุและอาหารที่เป็นเครื่องอาศัยของมนุษย์ก็ย่อมดีไม่ขาดตกบกพร่อง เมื่อมีอุตุและอาหารดีเป็นเหตุแล้ว มนุษย์ทั้งหลายก็มีอายุยืนอยู่ได้ถึงอสงไขยปี หมายความว่านับประมาณอายุไม่ได้เลย ครั้งต่อมามนุษย์ทั้งหลายที่อยู่ในทวีปทั้ง ๔ มีอกุศลจิตเกิดขึ้นในขันธสันดานมากขึ้นๆ ด้วยอำนาจของอกุศลนี้ทำให้อุตุ คือ ดิน ฟ้า อากาศ และอาหารต่างๆ เปลี่ยนแปลงไป ไม่เป็นปกติเหมือนแต่ก่อน กล่าวคือ เมื่อหนาวก็หนาวเกินควร เมื่อร้อนก็ร้อนเกินควร เมื่อถึงฤดูฝน ฝนก็ตกไม่เป็นปกติมากไป น้อยไป เหล่านี้ อาหารก็เช่นเดียวกัน คุณค่าที่มีอยู่ในข้าว ผักพืชผลต่างๆ ก็ลดน้อยลงไป สิ่งเหล่านี้ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่

ของมนุษย์ทั้งหลายค่อยๆ เสื่อมลง เป็นเหตุให้อายุลดน้อยลงไปตามลำดับ จากอสงไขยปีลงมาจนถึง ๑ พันปี สำหรับคนที่อยู่ในอุตตรกุรุทวีปนั้น เมื่ออายุขัยลดลงถึง ๑ พันปี ก็หยุดอยู่เพียงแค่นั้น ไม่ลดลงต่อไปอีก ส่วนผู้ที่อยู่ในทวีปทั้ง ๓ ที่เหลือนอกนั้น อายุยังคงลดลงต่อไปอีกตามลำดับ เพราะกิเลสของพวกมนุษย์เหล่านี้ค่อยๆ หยาบขึ้น ไม่เหมือนมนุษย์ชาวอุตตรกุรุ เมื่ออายุขัยลดลงถึง ๗๐๐ ปี มนุษย์พวกปุพพวิเทหทวีป ก็มีอายุขัยหยุดอยู่เพียงแค่นั้นไม่ลดลงอีก เพราะไม่มีกิเลสเพิ่มขึ้น ส่วนมนุษย์ที่อยู่ในทวีปที่เหลืออีก ๒ ทวีป อายุยังคงลดต่อไป เพราะว่ากิเลสยังมีเพิ่มขึ้นอยู่จนกระทั่งอายุขัยลดลงเหลือ ๕๐๐ ปี มนุษย์พวกอปรโคยานทวีปก็มีอายุขัยหยุดลงเพียงแค่นี้ ไม่ลดลงต่อไปอีกเช่นเดียวกัน ยังเหลือพวกมนุษย์ชาวชมพูทวีปเท่านั้นที่อายุขัยลดลงต่อไปเรื่อยๆ เพราะกิเลสของชาวชมพูทวีปนี้มีเพิ่มขึ้นอยู่เรื่อยๆ จนกระทั่งปัจจุบันนี้อายุขัยของชาวชมพูทวีปลดลงเหลือ ๗๕ ปีเป็นส่วนมาก และจะลดลงไปอีกตามลำดับ จนกระทั่งมีอายุเหลืออยู่เพียง ๑๐ ปีเป็นอายุขัย ฉะนั้นคำว่ามนุษย์ที่มีประมาณอายุไม่แน่นอนนั้น จึงหมายเอาแต่มนุษย์ที่อยู่ในชมพูทวีปพวกเดียว

อนึ่ง ในโลกบัญญัติปกรณ์แสดงไว้ว่า ในจำนวน ๑๐๐ ปี อายุขัยของมนุษย์ในชมพูทวีปจะลดลง ๑๐ ปี เป็นดังนี้ทุกๆ ร้อยปี แต่ท่านฎีกาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่าอายุขัยของมนุษย์ชาวชมพูทวีปนี้ ในจำนวน ๑๐๐ ปีจะลดลง ๑ ปีทุกๆ ร้อยปี แต่ถ้าจะเปรียบเทียบความเป็นไปที่แลเห็นกันอยู่ในปัจจุบันนี้แล้ว ก็วินิจฉัยได้ว่าอายุขัยของมนุษย์ในชมพูทวีปที่กำหนดว่า ๑๐๐ ปีลดลง ๑๐ ปี หรือ ๑๐๐ ปีลดลง ๑ ปี นั้นก็ไม่ใช่เป็นการกำหนดที่แน่นอนลงไป เพราะบางทีอาจจะลดลงน้อยกว่า ๑๐ ปี หรือมากกว่า ๑ ปี หรือบางทีใน ๑๐๐ ปี ไม่มีลดลงเลยก็มี ที่เป็นดังนี้ก็แล้วแต่ความประพฤติเป็นไปของมนุษย์ในสมัยนั้นๆ กล่าวคือ ในเวลาใดมีผู้ตั้งอยู่ในศีลธรรมมาก เวลานั้นอายุขัยของมนุษย์ก็ไม่ลดลง และบางคนก็มีอายุเกินกว่าขัยที่กำหนดไว้ในสมัยนั้นก็ได้ ถ้าเวลาใดสมัยใด มนุษย์ไม่ได้ตั้งอยู่ในศีลธรรมเป็นส่วนมากแล้ว เวลานั้นอายุขัยก็ลดลงมาก และบางคนก็มีอายุน้อยกว่าขัยที่กำหนดไว้ก็ได้ ในปัจจุบันนี้ก็มีความเป็นไปอยู่เช่นนี้เหมือนกัน คืออายุขัยที่กำหนดไว้ ๗๕ ปีในขณะนี้บางคนที่มีอายุมากกว่า ๗๕ ปีก็มีเป็นจำนวนมาก และที่อยู่ไม่ถึง ๗๕ ปีก็มีมากเช่นเดียวกัน

สมัยพุทธกาล อายุของมนุษย์ในสมัยนั้นมีกำหนด ๑๐๐ ปี เป็นอายุขัยที่มีกำหนด ๑๐๐ ปีนี้ก็เป็นมาตั้งแต่ในสมัยพระเวสสันดรนี้แสดงให้เห็นว่า ตั้งแต่สมัยพระเวสสันดรจนถึงสมัยพระสมณโคดมนี้อายุขัยไม่มีการลดลง เมื่อมาถึงสมัยปัจจุบันนี้ที่กล่าวไว้ว่า อายุขัยลดลงเหลือ ๗๕ ปีนั้น ก็เป็นการกล่าวตามวาทะของฎีกาจารย์ทั้งหลายนั้นเอง และเมื่อคิดคำนวณดูแล้วก็ทราบได้ว่า ตั้งแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธ์เข้าสู่ปรินิพพานแล้วเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันนี้ นับเป็นเวลา ๒,๕๐๐ ปีเศษ อายุขัยที่ลดลงกำหนดไว้ว่า ๑๐๐ ปีลดลง ๑ ปี ฉะนั้นในจำนวน ๒,๕๐๐ ปี อายุขัยก็จะต้องลดลงเป็นจำนวน ๒๕ ปี ฉะนั้นเมื่อในพระพุทธกาลอายุขัยกำหนดไว้ ๑๐๐ ปี หักออกเสีย ๒๕ ปี คงเหลือ ๗๕ ปี นับเป็นอายุขัยของมนุษย์ในปัจจุบันนี้ และที่บางคนมีอายุเกิน ๗๕ ปีขึ้นไปนั้น ก็เกินไปไม่ได้ถึง ๒ เท่าของอายุขัย หมายความว่าอายุจะต้องไม่ถึง ๑๕๐ ปี ถึงในสมัยพุทธกาลก็เช่นเดียวกัน ที่กำหนดอายุขัยไว้ ๑๐๐ ปีนั้น ก็มีบางท่านมีอายุเกิน ๑๐๐ ปี ก็มีอยู่หลายท่าน เช่น พระพากุลเถระมีอายุยืนถึง ๑๖๐ ปี พระอนุรุทธเถระอายุ ๑๕๐ ปี พระมหากัสสป พระอานนท์ โบกขรสาติพราหมณ์ พราหมายุพราหมณ์ เสลพราหมณ์ พวาริยพราหมณ์ นางวิสาขา ทั้ง ๗ ท่านนี้อายุได้ท่านละ ๑๒๐ ปี รวมทั้ง ๙ ท่านนี้ แม้ว่าจะมีอายุยืนมากกว่า ๑๐๐ ปี ที่กำหนดเป็นอายุขัยในสมัยพระสมณโคดมก็จริง แต่ก็ไม่มีผู้ใดมีอายุยืนถึง ๒๐๐ ปี ด้วยเหตุนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดงไว้ในพระบาลีมหาวรรคแห่งพระสุตตันตปิฎกว่า

"โย ภิกฺขเว จิรํ ชีวติ โส วสฺสสตํ ชีวติ อปฺปํ วา ภิยฺโย ทุติยํ วสฺสสตํ น ปาปุณาติ"[๑]

แปลความว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลใดมีอายุยืน ผู้นั้นย่อมมีอายุถึง ๑๐๐ ปี และบางคนก็เกินกว่า ๑๐๐ ปีไปเล็กน้อยก็เป็นได้ แต่ไม่ถึง ๒๐๐ ปี

มีข้อที่น่าสงสัยอยู่ในบรรดามนุษย์ทั้งหลายที่อยู่ใน ๔ ทวีปนั้น พวกมนุษย์ที่อยู่ในอุตตรกุรุทวีป ปุพพวิเทหทวีป และอปรโคยานทวีป ทั้ง ๓ ทวีปนี้มีอายุขัย

---

[๑] ที.มหา.๑๐/๗/๓

กำหนดได้แน่นอน แต่ส่วนมนุษย์ที่อยู่ในชมพูทวีปนี้กำหนดอายุขัยไม่แน่นอน ทั้งนี้เพราะเหตุไร?

ข้อนี้แก้ว่า พวกชาวชมพูทวีปนี้ ถ้าประพฤติดีก็ดีอย่างประเสริฐสุด คือสามารถปฏิบัติตนให้ได้ถึง ฌาน อภิญญา มรรค ผล นิพพาน กล่าวคือได้เป็นฌานลาภี อภิญญาลาภี พระอริยบุคคล จนกระทั่งถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ได้ ถ้าประพฤติไม่ดีก็ไม่ดีอย่างที่สุด สามารถกระทำทุจริตถึงขั้นอนันตริยกรรมและนิยตมิจฉาทิฏฐิก็ได้ ฉะนั้น อายุขัยของชาวชมพูทวีปนี้เมื่อสูงก็สูงถึงอสงไขย เมื่อต่ำก็ต่ำถึง ๑๐ ปี ส่วนพวกที่อยู่ในทวีปทั้ง ๒ ที่กล่าวแล้วนั้น ความประพฤติเป็นไปไม่สูงและไม่ต่ำเหมือนกับชาวชมพูทวีป ประพฤติเป็นไปเพียงกลางๆ ฉะนั้นอายุขัยของพวกเหล่านี้จึงกำหนดได้แน่นอน เป็นที่น่าสรรเสริญดังจะยกเรื่องความประพฤติเป็นไปของชาวอุตตรกุรุมาแสดงให้เห็นดังต่อไปนี้

ความเป็นไปแห่งชาวอุตตรกุรุ

อุตตรกุรุทวีปนี้ เป็นทวีปที่วิเศษกว่าทวีปอื่นๆ คนที่อยู่ในทวีปนี้ไม่ต้องมีความลำบากในเรื่องที่อยู่อาศัย ตลอดจนกระทั่งเครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆ เพราะในทวีปนี้มีต้นไม้ ชื่อว่าไม้กัลปพฤกษ์ สำหรับเป็นที่อาศัยของคนทั้งหลาย ต้นกัลปพฤกษ์นี้มีกิ่งประกอบไปด้วยคาคบและใบอันมิดชิดแน่นหนา แต่ละกิ่งๆ และแต่ละคาคบนั้นดูราวกับว่าเป็นปราสาทและเรือนยอดเป็นที่รโหฐานนักหนา ต้นไม้อื่นๆ ก็ยังมีอีกมากมาย ล้วนแต่เป็นไม้ดอกไม้ผลเป็นที่น่าสนุกสบายยิ่งนัก มีสระและบ่อน้ำเต็มไปด้วยดอกอุบลบัวหลวงต่างๆ ชนิด ส่งกลิ่นหอมฟุ้งตลบ พวกมนุษย์ในทวีปนี้แต่ละคนๆ มีร่างกายสมบูรณ์ ไม่สูงนัก ไม่ต่ำนัก แข็งแรงและมีความเพียร ความสวยงามและสุขภาพของร่างกายมิได้เสื่อมถอยลง ไม่ต้องมีความลำบากในการที่จะประกอบการอาชีพต่างๆ เพื่อเลี้ยงตน ไม่มีอันตรายจากสัตว์ร้ายต่างๆ ดินฟ้าอากาศสม่ำเสมอเป็นปกติ ไม่ร้อนนัก ไม่หนาวนัก ข้อนี้มีฉันใด ชาวอุตตรกุรุทวีปเขาก็เป็นสุขด้วยอากาศอย่างนี้ไปทุกๆ เดือนอย่างนั้นเหมือนกัน ไม่มีการล่อลวง เบียดเบียน วิวาทบาดหมางซึ่งกันและกัน ข้าวสาลีก็เกิดเอง ไม่ต้องไถ ไม่ต้องหว่าน ออกรวงเป็นข้าว

สาลีทีเดียว ไม่มีรำ ไม่มีลีบ ขาวบริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม เมื่อเวลาจะหุงเอาศิลาเพลิง ชื่อว่าโชติปาสาณะมา ๓ ก้อนตั้งขึ้นไว้ แล้วหม้อก็เดือดเองข้าวก็สุกเอง เมื่อเวลากินก็ไม่ต้องเที่ยวแสวงหากับข้าว จะนึกกินซึ่งรสอันใดรสอันนั้นก็เป็นไปในภาชนะนั้นเอง แล้วแต่ความปรารถนา อาศัยอาหารที่มีคุณค่าเช่นนี้ จึงไม่มีโรคาพยาธิอย่างหนึ่งอย่างใดเบียดเบียนเลย ในทวีปนี้จะหาคนที่เป็นโรคเรื้อนโรคผิวหนังแต่สักคนหนึ่งก็หามิได้ อนึ่ง ข้าวที่หุงขึ้นไว้ใครมาถึงปรารถนาจะกินก็กินตามอัชฌาสัย ไม่มีการหวงแหนมัจฉริยะกัน บรรดาพระอริยเจ้าทั้งหลายที่มีฤทธิ์ มีพระปัจเจกพุทธเจ้าและพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมเสด็จไปโปรดรับบิณฑบาตทานอยู่เนืองๆ

อนึ่ง หญิงชาวอุตตรกุรุทวีปนี้แต่ละคนๆ นั้นเหมือนๆ กัน ไม่สูง ไม่ต่ำ ไม่ดำ ไม่ขาว มีความงามเสมอๆ กัน นิ้วมือยาว มีเล็บแดง มีถันมิได้ย้อยยาน มีตะโพกผายเอวบาง มีพักตร์ราวกับดวงจันทร์ มีแขน ขา คอ อ่อนละมุน มีสัมผัสเป็นสุขควรแก่ฤดู มีถ้อยคำวาจาไพเราะอ่อนหวาน อีกประการหนึ่ง หญิงชายในทวีปนี้ ถ้าจะมีกำหนดด้วยราคะนั้นก็จะเป็นอยู่สัก ๗ วัน พ้น ๗ วันมาแล้วก็หมดความยินดีเฉยอยู่เหมือนกับว่าหมดสิ้นแล้ว และธรรมดาหญิงทั้งหลายในทวีปอื่นๆ ย่อมได้รับความลำบากขณะเมื่อมีครรภ์ คือมีการเจ็บปวดประการต่างๆ มีความลำบากในการรักษาครรภ์ มีประการต่างๆ แต่หญิงในอุตตรกุรุทวีปนี้หาเป็นเช่นนั้นไม่ เวลามีครรภ์ก็สบายไม่มีก็สบาย ถึงเวลาคลอดก็ไม่ยาก ไม่ลำบากทั้งแม่ทั้งลูก ทารกที่คลอดออกมานั้นก็ปราศจากสิ่งปฏิกูลโสโครกต่างๆ ผู้เป็นมารดาเมื่อคลอดลูกแล้วก็แล้วไป ไม่มีการยึดมั่นห่วงใย นึกจะไปไหนก็ไปตามแต่ใจ ทารกนั้นก็นอนนิ่งอยู่ ณ ที่นั้น หญิงหรือชายก็ตามสุดแท้แต่ใครมาแลเห็น เอานิ้วมือใส่ปากเข้าก็เป็นอาหาร เป็นน้ำนมไหลพรั่งออกมาเป็นอยู่ดังนี้อย่างช้าสัก ๓ วัน ทารกนั้นก็ลุกขึ้นเดินได้ เป็นหญิงก็ไปเข้าพวกหญิง เป็นชายก็ไปเข้าพวกชาย มีความสบายทุกประการ

บรรดาคนทั้งหลายในทวีปนี้มีเครื่องประดับประดาตกแต่งร่างกาย ซึ่งสำเร็จมาจากต้นกัลปพฤกษ์ แล้วแต่ผู้ใดจะนึกเอา มีภูษาอาภรณ์เครื่องประดับต่างๆ ห้อยแขวนอยู่ที่ลำต้น และกิ่งใหญ่น้อยทั้งปวงเป็นที่น่าปลื้มใจ

แม่น้ำที่มีอยู่ในทวีปนี้มีน้ำใส มีท่าขึ้นลงเรียบราบดี น้ำนั้นสะอาดปราศจากเปือกตม ไม่ร้อนนัก ไม่เย็นนัก ริมฝั่งแม่น้ำเดียรดาษไปด้วยดอกไม้ต่างๆ มีดอกสารภีเป็นต้น หอมตลบไปทั้งฝั่งแม่น้ำ เมื่อคนทั้งหลายพากันลงมาอาบน้ำ ผ้าผ่อนอาภรณ์ทั้งปวงก็ถอดกองไว้ด้วยกัน เมื่อเสร็จจากการอาบน้ำแล้ว ก็ขึ้นผลัดผ้าใส่เครื่องประดับจะได้มียื้อแย่งกันว่า นี่ของตน นั่นของตนก็หามิได้ เมื่อถึงเวลานอนก็เข้าไปสู่ต้นไม้ต้นใด ต้นไม้ต้นนั้นก็ให้สำเร็จกิจเป็นฟูกเมาะเบาะหมอนขึ้นเอง เมื่อถึงคราวที่มีผู้หนึ่งผู้ใดตายลง ก็ไม่มีผู้ใดที่จะร้องไห้คิดถึงกัน เมื่อตายแล้วก็ช่วยกันประดับประดาเอาผ้าคลุมแล้วก็ทิ้งไว้ มีนกใหญ่จำพวกหนึ่งบินมาเฉี่ยวคาบเอาซากศพนั้นไปทิ้งเสียที่เกาะอื่น ด้วยเหตุนี้ในอุตตรกุรุทวีปนี้จึงไม่มีป่าช้า และสถานที่สกปรกโสโครกต่างๆ และชาวอุตตรกุรุทวีปนี้ เมื่อตายแล้วจะไปเกิดในอบายภูมินั้นไม่มีเลยด้วยอำนาจแห่งเบญจศีล ได้ไปบังเกิดในเทวโลกด้วยกันทั้งสิ้น นี้เป็นวิสัยธรรมดาของชาวอุตตรกุรุปทวีปเช่นนั้นเอง ฉะนั้น คนที่อยู่ในทวีปนี้จึงมีอายุขัยยืนกว่าทวีปอื่นๆ ทั้งหมดคือ มีอายุยืนถึง ๑ พันปีจึงจะสิ้นอายุ เรื่องอุตตรกุรุทวีปที่แสดงมานี้ มาในสารัตถทีปนีฎีกา [๑]

สำหรับเรื่องของปุพพวิเทหทวีป และอปรโคยานทวีป ๒ ทวีปนี้ไม่มีอะไรเป็นพิเศษเท่ากับอุตตรกุรุทวีป เพราะชีวิตความเป็นไปต่างๆ ของคนที่อยู่ใน ๒ ทวีปนี้มีความประพฤติเป็นไปคล้ายๆ กับคนในชมพูทวีป แต่ความเจริญของโลกและจิตใจของคนนั้น ถึงจะสูงก็ไม่สูงเท่าคนในชมพูทวีป ถึงจะต่ำก็ไม่ต่ำกว่าคนในชมพูทวีป เป็นไปในฐานะปานกลาง ฉะนั้น คนใน ๒ ทวีปนี้จึงมีอายุกำหนดแน่นอนได้

ความเป็นไปของมนุษย์ในชมพูทวีป

ในระหว่างที่อายุขัยลดลงเหลือ ๑๐ ปี และขึ้นไปถึงอสงไขยปี ได้กล่าวไว้ในตอนต้นว่า อายุขัยของมนุษย์ในชมพูทวีปนี้จะค่อยๆ ลดลงจาก ๑๐๐ ปีลงมาตามลำดับจนกระทั่งถึง ๑๐ ปีเป็นอายุขัย ต่อไปนี้จะได้ขยายความให้พิสดารออกไปอีกว่า เมื่อมนุษย์ทั้งหลายมีอายุกำหนดได้ ๑๐ ปี เป็นอายุขัยแล้วนั้นอันว่าอาหารทั้งปวงที่

---

[๑] สารตฺถ.ฏี. ๑/๔๒๔-๗. (สฺยา)

มีรสชาติดีๆ นั้นก็อันตรธานหายไปสิ้น ข้าวนกจะเป็นโภชนะอันประเสริฐ เป็นอาหารอย่างดีของสัตว์ทั้งหลายในกาลนั้น กุมารีเมื่อเกิดมามีอายุได้ ๕ ปี ก็มีสามีมีบุตรได้ ในเวลานั้นการทำกุศลต่างๆ ไม่มีเลย แม้เพียงแต่ออกชื่อว่าบุญหรือกุศลก็ไม่มี เพราะไม่มีใครรู้จักบุญกุศลเลยว่าเป็นอย่างไร มีแต่อกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ เข้าครอบงำในสันดานของสัตว์ทั้งหลายปราศจากโลกปาลธรรม คือ หิริ โอตตัปปะ มีความเป็นไปเช่นเดียวกับสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลาย ไม่มีการรู้จักว่า นี่คือบิดา มารดา พี่น้อง ลูก หลาน และญาติทั้งหลาย ประพฤติผิดกาเมสุมิจฉาจารต่างๆ มีบิดาได้กับบุตรหญิง มารดาได้บุตรชาย พี่ได้กับน้องเหล่านี้เป็นต้น ในครั้งนั้นมนุษย์ทั้งหลายจะมีการอาฆาตเบียดเบียนซึ่งกันและกันยิ่งนัก บิดามารดาก็คิดจะฆ่าบุตร และบุตรก็คิดจะฆ่าบิดามารดา พี่คิดจะฆ่าน้อง น้องคิดฆ่าพี่ดังนี้เป็นต้น มหาภัยต่างๆ ก็จะบังเกิดมีแก่สัตว์ในเวลานั้น คือในเวลาใดที่สันดานของสัตว์ทั้งหลาย ประกอบไปด้วยโลภะ โทสะ โมหะ อย่างเต็มที่แล้ว ภัยต่างๆ มีทุพภิกขันตรกัป คือความอดอยากอย่างหนึ่ง สันถันตรกัป คือรบราฆ่าฟันกันอย่างหนึ่ง โรคันตรกัป คือโรคภัยเบียดเบียนอย่างหนึ่ง ภัยทั้ง ๓ อย่างนี้จะบังเกิดมีขึ้นแก่สัตว์ทั้งหลายในเวลานั้น แต่ในสมัยที่อายุของมนุษย์มีกำหนดเพียง ๑๐ ปีนี้ ย่อมมีโทสะปรากฏมากมายที่สุด ในครั้งนั้นสัตถันตรกัปจะบังเกิดขึ้น มนุษย์ทั้งหลายจะวุ่นวายเป็นโกลาหล เกิดรบพุ่งฆ่าฟันซึ่งกันและกัน จะจับวัตถุสิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้นมา ตลอดจนกระทั่งจับใบไม้ใบหญ้าสิ่งเหล่านั้นก็กลับกลายเป็นอาวุธไปทั้งสิ้น คนทั้งหลายก็จะไล่ฆ่าฟันกันด้วยอาวุธเหล่านั้น พากันล้มตายลงนับประมาณมิได้

สัตถันตรกัปที่บังเกิดขึ้นนี้ เป็นอยู่เป็นเวลา ๗ วัน ส่วนคนที่มีปัญญาก็หาเสบียงพอเลี้ยงชีวิตไปได้ ๗ วัน แล้วหลบหนีไปซ่อนตัวอยู่ตามซอกห้วย หุบเขา จึงรอดพ้นจากภัยนี้ได้ นอกจากนั้นแล้วก็ถึงซึ่งความพินาศล้มตายลงทั้งสิ้น พื้นแผ่นดินทั้งปวงก็นองไปด้วยโลหิต และเกลื่อนกลาดไปด้วยซากศพ เป็นที่น่ากลัวยิ่งนัก

ครั้นเมื่อพ้น ๗ วันไปแล้ว คนทั้งหลายที่ซ่อนเร้นอยู่นั้น เห็นว่าสงบสงัดเสียงคนก็พากันออกมาจากที่ซ่อนของตนๆ เมื่อมาแลเห็นซึ่งกันและกันเข้า ก็มีความสงสารรักใคร่กันเป็นอันมาก เข้าสวมสอดกอดรัดร้องไห้กันไปมา แล้วจึงกล่าว

ถ้อยคำปรารภซึ่งกันและกันว่า ญาติพี่น้องของเราทั้งหลายที่พากันพินาศล้มตายลงนี้ ก็เพราะเหตุว่าหนาแน่นไปด้วยอกุศล เราทั้งหลายนั้นยังมีชีวิตอยู่ เรามาพากันกระทำการกุศลเถิด เมื่อปรึกษากันเช่นนี้แล้ว แต่นั้นมาคนทั้งหลายนั้นก็เว้นจากปาณาติบาต

เมื่อคนทั้งหลายปฏิบัติกุศลกรรมคือเว้นจากการฆ่าสัตว์แล้ว บุตรหลานของคนพวกนี้ก็มีอายุเจริญนานขึ้นไปอีกเท่าตัว คือจาก ๑๐ ปี เป็น ๒๐ ปี และบุตรหลานของคนพวกนี้ ก็ปรารภเพื่อจะบำเพ็ญกุศลต่อไปอีกเป็นลำดับ จึงปรึกษากันว่า เราทั้งหลายจะเว้นจากอทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท เว้นจากเจรจาส่อเสียดเจรจาหยาบช้า เจรจาตลกคะนองหาประโยชน์มิได้ เราจะเว้นเสียจากอภิชฌาวิสมโลภ คือมีความยินดีอยากได้ในสมบัติของผู้อื่นโดยไม่ชอบธรรม จะเว้นเสียจากพยาบาท คือมีการปองร้ายผูกเวรซึ่งกันและกัน จะเว้นเสียจากมิจฉาทิฏฐิ อันถือผิดธรรมแห่งบัณฑิตทั้งหลาย เราจะสมาทานเอากุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ ประการเป็นของประพฤติปฏิบัติ เราจะละเสียซึ่งอกุศลธรรม ๓ ประการ คือความกำหนัดยินดีในสิ่งที่ผิดประเพณีประการหนึ่ง โลภะ ความยินดีในเครื่องอุปโภคบริโภคที่ไม่ชอบธรรมประการหนึ่ง ความเห็นผิดที่เป็นมิจฉาธรรมประการหนึ่ง เราจะปฏิบัติบิดามารดาสมณะ พรหมณาจารย์เป็นอันดี เราจะพึงกระทำความเคารพผู้เฒ่าผู้แก่ในตระกูลเป็นอันดี เมื่อพากันคิดดังนี้แล้วคนทั้งหลายก็บำเพ็ญกุศลธรรมยิ่งๆ ขึ้นไปด้วยประการดังนี้

เพราะเหตุสมาทานธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลเหล่านั้น บุตรของคนที่มีอายุยี่สิบปีก็มีอายุยืนถึงสี่สิบปี บุตรของคนที่มีอายุสี่สิบปี ก็มีอายุยืนถึงแปดสิบปี บุตรของคนที่มีอายุแปดสิบปี ก็มีอายุยืนถึงร้อยหกสิบปี บุตรของคนที่มีอายุร้อยหกสิบปี ก็มีอายุยืนถึงสามร้อยยี่สิบปี บุตรของคนที่มีอายุสามร้อยยี่สิบปี ก็มีอายุยืนถึงหกร้อยสี่สิบปี บุตรของคนที่มีอายุหกร้อยสี่สิบปี ก็มีอายุถึงสองพันปี บุตรของคนที่มีอายุสองพันปี ก็มีอายุยืนถึงสี่พันปี บุตรของคนที่มีอายุสี่พันปี ก็มีอายุยืนถึงแปดพันปี บุตรของคนที่มีอายุแปดพันปี ก็มีอายุยืนถึงสองหมื่นปี บุตรของคนที่มีอายุสองหมื่นปี ก็มีอายุยืนถึงสี่หมื่นปี บุตรของคนที่มีอายุสี่หมื่นปี ก็มีอายุยืนถึงแปดหมื่นปี

ในสมัยที่มนุษย์มีอายุถึงแปดหมื่นปีนี้ นางกุมาริกามีอายุได้ห้าร้อยปีจึงจะสมควรมีสามี และโรคภัยที่จะเกิดมีขึ้นแก่มนุษย์นั้น มีอยู่เพียง ๓ ประการเท่านั้น คือความหิวหนึ่ง ความง่วงเหงาหนึ่ง และความแก่หนึ่ง ต่อจากนี้ไปอายุขัยของมนุษย์ก็ทวีขึ้นเรื่อยๆ เป็นลำดับๆ ไปจนกระทั่งถึงอายุอสงไขยปี

เวลาที่พระศรีอาริยเมตไตรยอุบัติขึ้นในมนุษยโลก

เมื่อมนุษย์ทั้งหลายมีอายุยืนถึงอสงไขยปีแล้ว การรู้จักความแก่ ความเจ็บ ความตาย ก็ค่อยๆ หายไป เพราะการมีอายุยืนมากนั้นเองทำให้เกิดมีความประมาทขึ้น เมื่อมีความประมาทแล้ว ทิฏฐิต่างๆ และมานะก็เกิดขึ้น เมื่อเกิดมีทิฏฐิมานะมากขึ้นแล้ว กิเลสต่างๆ ก็เกิดขึ้น อกุศลกรรมต่างๆ ก็เกิดมีขึ้นเป็นลำดับ เมื่อกิเลสต่างๆ และอกุศลกรรมต่างๆ เกิดมีเป็นขึ้นเช่นนี้ อายุของมนุษย์ก็ค่อยๆ ลดลงจากอสงไขยปีลงมาเป็นลำดับ จนกระทั่งเหลือแปดหมื่นปี ในเวลานี้แหละพระศรีอาริยเมตไตรยจะได้มาอุบัติขึ้นในมนุษยโลก ดังมีพุทธภาษิตแสดงไว้ในจักกวัตติสูตรในสุตตันตปาฏิกวรรคว่า

> **อสีติวสฺสสหสฺสายุเกสุ ภิกฺขเว มนุสฺเสสุ เมตฺเตยฺโย นาม ภควา โลเก อุปฺปชฺชิสฺสติ** [๑]
>
> แปลความว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในยุคที่มนุษย์มีอายุแปดหมื่นปี พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า เมตเตยะ เป็นผู้มีโชค จะอุบัติขึ้นในโลกฉะนั้น

วินิปาติกอสูร

พวกวินิปาติกอสูรนี้ กำหนดนับประมาณอายุไม่แน่นอน แต่ในธัมมหทยวิภังคอรรถกถาแสดงว่า ภุมมัฏฐเทวดาทั้งหลายก็มีประมาณอายุไม่แน่นอน เช่นเดียวกันแล้วแต่กรรม ดังมีบาลีแสดงไว้ว่า **"ภุมฺมเทวานํปิ กมฺมเมว ปมาณํ"** [๒] แปลความว่า "แม้พวกภุมมัฏฐเทวดาทั้งหลาย ก็มีกำหนดประมาณอายุไม่แน่นอน กรรมเท่านั้น

---

[๑] ที.ปา. ๑๑/๘๓ (สฺยา)

[๒] สมฺโมห. ๖๘๗ (สฺยา)

เป็นประมาณอายุของเทวดาเหล่านั้น” กล่าวคือ ภุมมัฏฐเทวดาบางพวกมีอายุอยู่ได้ตลอดถึงอสงไขยก็มี บางพวกมีอายุอยู่ได้เพียง ๗ วันก็มี

อนึ่ง ในเนมิราชชาดกอรรถกถาแสดงว่า พวกอากาสัฏฐเทวดาที่เป็นโสดาบันในสมัยศาสนาพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เมื่อถึงสมัยพระโพธิสัตว์เนมิราชเทวดาพวกนั้นก็ยังมีชีวิตอยู่ และเมื่อคำนวณเวลาดูแล้ว จะเห็นได้ว่าในสมัยที่พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลกนั้น เวลานั้นอายุขัยของมนุษย์จำนวน ๒ หมื่นปีต่อจากนั้นมาขัยก็ค่อยๆ ลดลงจนถึงที่สุดคือ ๑๐ ปี ต่อจากนั้นขัยก็ค่อยๆ เพิ่มขึ้นไปอีกจนถึงอสงไขย แล้วก็ลดลงมาอีกจนถึง ๓ แสนปี เป็นสมัยของพระเจ้าเนมิราช ถ้าจะรวมเวลาแล้วก็ต้องเป็นเวลานานนับไม่ได้ หมายความว่ามากกว่าอสงไขยปี ฉะนั้นพวกอากาสัฏฐเทวดาทั้งหลายจึงมีกำหนดอายุไม่แน่นอน เพราะพวกอากาสัฏฐเทวดาเหล่านี้ ก็เป็นเทวดาที่อยู่ในชั้นจาตุมหาราชิกาภูมิ ซึ่งเทวดาชั้นนี้ก็มีกำหนดอายุเพียง ๕๐๐ ปีทิพย์เท่านั้น เมื่อเทียบเวลาในมนุษย์แล้วก็ได้ ๙ ล้านปี ฉะนั้นที่กล่าวว่าพวกอากาสัฏฐเทวดาที่เป็นโสดาบัน ในสมัยพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้ามีชีวิตอยู่ตลอดมาจนถึงสมัยพระเจ้าเนมิราชนั้น ก็ต้องเป็นเวลากว่าอสงไขยปี ซึ่งมากกว่าเวลาที่ตั้งกำหนดไว้ในชั้นจาตุมหาราชิกาภูมิ หรือถ้าจะกล่าวว่าเทวดาพวกนี้ตายแล้วเกิดใหม่อีกในภูมิเก่านั้นเล่าก็เป็นไปไม่ได้ เพราะว่าโสดาบันเทวดานี้ย่อมไม่เกิดมากกว่า ๗ ชาติในกามภูมิโดยแน่นอน ถ้าหากว่าตายแล้วเกิดอีกๆ ซ้ำอยู่ในภูมิของตนนั้นให้ได้ครบเวลาที่ถึงสมัยพระเจ้าเนมิราชนั้น เทวดาเหล่านี้จะต้องตายแล้วเกิดซ้ำอยู่หลายสิบชาติ ซึ่งเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ ด้วยเหตุนี้จึงแสดงให้เห็นว่าพวกอากาสัฏฐเทวดาเหล่านี้จึงมีอายุกำหนดโดยแน่นอนลงไม่ได้ แล้วแต่กรรมของตน

พวกเวมานิกเปรตที่เป็นพวกเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา ก็มีอายุกำหนดได้ไม่แน่นอนเหมือนกัน ฉะนั้น เมื่อรวมพวกที่มีอายุกำหนดได้ไม่แน่นอนแล้ว มี ๖ พวกคือ

๑. พวกอบายสัตว์

๒. พวกมนุษย์ในชมพูทวีป

๓. พวกวินิปาติกอสุราเทวดา

๔. พวกภุมมัฏฐเทวดาที่อาศัยพื้นแผ่นดิน และต้นไม้อยู่

๕. พวกอากาสัฏฐเทวดา

๖. พวกเวมานิกเปรตเทวดา

อธิบายในบาลีข้อที่ ๘ ที่ว่าการนับประมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา นับได้ ๕๐๐ ปีทิพย์ เมื่อเทียบกับอายุของมนุษย์แล้วได้ ๙ ล้านปีนั้น

อธิบายว่า เทวดาที่อยู่ในชั้นจาตุมหาราชิกานี้มีหลายพวกด้วยกัน สำหรับพวกที่นับประมาณอายุได้แน่นอน คือพวกจาตุมหาราชิกาเทวดา ที่นอกจากพวกวินิปาติกอสุราเทวดา ภุมมัฏฐเทวดา รุกขัฏฐเทวดา อากาสัฏฐเทวดา และเวมานิกเปรตเท่านั้น

การนับด้วยปีทิพย์ของเทวดา กับปีของมนุษย์นั้นต่างกันดังนี้ คือจำนวน ๕๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันหนึ่งคืนหนึ่งของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา รวมเรียก ๑ วันนั้นเอง ๓๐ วันของเทวดาเป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนเป็น ๑ ปีทิพย์ ฉะนั้นใน ๑ ปีของเทวดาชั้นนี้ เมื่อคิดเป็นจำนวนปีในมนุษย์จะต้องได้ ๑ หมื่น ๘ พันปี และประมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกานี้ มีจำนวน ๕๐๐ ปีทิพย์ เมื่อเทียบกับปีในมนุษย์จึงได้ ๙ ล้านปี คือเอา ๑ หมื่น ๘ พันปี คูณ ด้วย ๕๐๐ ปีทิพย์ เท่ากับ ๙ ล้านปี ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในคัมภีร์นามจารทีปกะว่า

ยานิ ปญฺญาส วสฺสานิ มนุสฺสานํ ทิโน ตหึ
ตึสรตฺติทิโว มาโส มาสา ทฺวาทส สํวจฺฉรํ
เตน สํวจฺฉเรนายุ ทิพฺพํ ปญฺจสตํ มตํ.

แปลความว่า บัณฑิตทั้งหลายพึงทราบว่า ๕๐ ปี ของมนุษย์ในจาตุมหาราชิกาภูมิเป็นวันหนึ่ง กลางคืนและกลางวัน ๓๐ วันเป็นเดือนหนึ่ง ๑๒ เดือนเป็นปีหนึ่ง อายุของจาตุมหาราชิกาเทวดามี ๕๐๐ ปีนับด้วยปีทิพย์

ตามที่กล่าวแล้วว่า วันหนึ่งกับคืนหนึ่งในเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกานี้ เทียบเท่าเวลาของมนุษย์ย่อมได้ ๕๐ ปี วันหนึ่งกับคืนหนึ่งของเทวดาชั้นนี้ ก็มี ๒๔ ชั่วโมงเหมือนกัน ฉะนั้น เวลา ๑ ชั่วโมงในจาตุมหาราชิกานี้ จะเป็นเวลาในเมืองมนุษย์ ๒ ปี ๑ เดือน

อธิบายในบาลีข้อที่ ๙ ประมาณอายุของเทวดาในชั้นดาวดึงสา มีกำหนดได้ ๑ พันปีทิพย์ ถ้าจะคิดเป็นเวลาในชั้นจาตุมหาราชิกาแล้วจะนานกว่า ๔ เท่า คือ ประมาณอายุในชั้นจาตุมหาราชิกามีกำหนดได้ ๕๐๐ ปีทิพย์ ในดาวดึงสามีเวลานานมากกว่า ๔ เท่า ฉะนั้น ๑ พันปีทิพย์ของชั้นดาวดึงสา เมื่อคิดเป็นปีของชั้นจาตุมหาราชิกาแล้วจะได้ ๒ พันปีทิพย์ คือเอา ๕๐๐ ปีทิพย์ที่เป็นอายุของจาตุมหาราชิกาตั้งคูณด้วย ๔ เท่ากับ ๒ พันปีทิพย์

ถ้าจะคิดเป็นปีของมนุษย์แล้ว ๑ พันปีทิพย์ของชั้นดาวดึงสา จะเท่ากับ ๓๖ ล้านปี คือเอา ๙ ล้านปีที่เทียบได้จาก ๕๐๐ ปีทิพย์ของชั้นจาตุมหาราชิกานั้นตั้งคูณด้วย ๔ เท่ากับ ๓๖ ล้านปี

อธิบายว่า เวลาในชั้นดาวดึงสานี้ ยาวมากกว่าเวลาในชั้นจาตุมหาราชิกานับได้ ๒ เท่า คือ ๒๔ ชั่วโมงในชั้นดาวดึงสา จะต้องเป็น ๔๘ ชั่วโมงในชั้นจาตุมหาราชิกาอย่างหนึ่ง และอายุขัยของเทวดาในชั้นดาวดึงสาก็มีอายุยืนมากกว่าเทวดาในชั้นจาตุมหาราชิกา นับได้ ๒ เท่าอย่างหนึ่ง ฉะนั้น เมื่อคิดรวมทั้งอายุและทั้งเวลาแล้วก็นับได้เป็น ๔ เท่าของจำนวนเวลาในจาตุมหาราชิกาภูมิ หมายความว่าจาตุมหาราชิกาเทวดาเมื่อมีอายุถึง ๕๐๐ ปีทิพย์ ตายลงแล้วเกิดเป็นเทวดาในชั้นนี้ใหม่อีกอยู่จนถึงกำหนดอายุ ๕๐๐ ปีทิพย์ ตายแล้วเกิดใหม่อีก ตายแล้วเกิดใหม่ๆ อย่างนี้ ๔ ครั้ง จึงจะเท่าอายุของพวกเทวดาชั้นดาวดึงสา ๑ องค์ ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในคัมภีร์นามจารทีปกะว่า

ตโต อุปริ เทวานํ ทิคุณา อายุทีฆตา
ทิววสฺสสฺส คเณน อายุ จตุคุณํ ภเว.

แปลความว่า ความมีอายุยืนของเทวดาชั้นเบื้องบนนั้น มีมากกว่าเทวดาชั้นเบื้องต่ำ ๒ เท่า เป็นลำดับๆ ไป ที่ว่าประมาณอายุของเทวดาเบื้องบน มี ๔ เท่าของเทวดาชั้นเบื้องต่ำนั้น เป็นการนับโดยวัน และปี ที่เป็นไปอยู่ในเทวดาชั้นเบื้องต่ำๆ

ประมาณอายุของเทวดาชั้นยามา กำหนดได้ ๒ พันปี ถ้าจะนับด้วยปีของเทวดาชั้นดาวดึงสาแล้วจะได้ ๔ พันปี และถ้านับด้วยปีของชั้นจาตุมหาราชิกาแล้วจะต้องได้ ๘ พันปี

ประมาณอายุของเทวดาชั้นดุสิตามีกำหนดได้ ๔ พันปี ถ้านับด้วยปีของชั้นยามาจะได้ ๘ พันปี ถ้านับด้วยปีของชั้นดาวดึงสา จะได้ ๑ หมื่น ๖ พันปี และถ้านับด้วยปีของชั้นจาตุมหาราชิกา จะได้ ๓ หมื่น ๒ พันปี

ประมาณอายุของเทวดาชั้นนิมมานรตี มีกำหนดได้ ๘ พันปี ถ้านับด้วยปีของชั้นดุสิตา จะได้ ๑ หมื่น ๖ พันปี ถ้านับด้วยปีของชั้นยามาจะได้ ๓ หมื่น ๒ พันปี ถ้านับด้วยปีของชั้นดาวดึงสา จะได้ ๖ หมื่น ๔ พันปี และถ้านับด้วยปีของชั้นจาตุมหาราชิกาจะได้ ๑ แสน ๒ หมื่น ๘ พันปี

ประมาณอายุของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตี มีกำหนดได้ ๑ หมื่น ๖ พันปี ถ้านับด้วยปีของชั้นนิมมานรตี จะได้ ๓ หมื่น ๒ พัน ถ้านับด้วยปีของชั้นดุสิตาจะได้ ๖ หมื่น ๔ พันปี ถ้านับด้วยปีของชั้นยามา จะได้ ๑ แสน ๒ หมื่น ๘ พันปี ถ้านับด้วยปีของชั้นดาวดึงสา จะได้ ๒ แสน ๕ หมื่น ๖ พันปี และถ้านับด้วยปีของชั้นจาตุมหาราชิกา จะได้ ๕ แสน ๑ หมื่น ๒ พันปีดังนี้

ตามที่พระอนุรุทธาจารย์แสดงไว้ ในอภิธัมมัตถสังคหะนี้ว่า **"ตโต จตุคฺคุณํ ตาวดึสานํ"** เป็นต้น ซึ่งแปลว่า ประมาณอายุของเทวดาชั้นดาวดึงสาเป็นต้น มีมากกว่าอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา ๔ เท่า เป็นต้นนั้น ท่านมุ่งหมายเอาว่า เวลา ๒ เท่า และอายุมากกว่า ๒ เท่า จึงไปตามลำดับชั้น ดังที่ได้อธิบายไว้แล้วในตอนต้นนั้นเอง ดังที่ท่านได้แสดงไว้ในปกรณ์ปรมัตถวินิจฉัยว่า

อายุปฺปมาณมิจฺเจวํ เทวานมุปรูปริ
ทฺวิกฺขตฺตุํ ทิคุณํ กตฺวา จตุพฺภาคมุทาหฏํ. [๑]

แปลความว่า ประมาณอายุของเทวดาทั้งหลาย ที่กล่าวว่ามี ๔ เท่านั้นคือเอา ๒ เท่าคูณด้วย ๒ ไปตามลำดับชั้นของเทวดาเป็น

---

[๑] ปรมตฺถ. หน้า ๒๐ คาถาที่ ๒๑๕

ลำดับๆ ไปตามนัยที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นเอง

อธิบายในบาลีข้อที่ ๑๐ ในบาลีข้อนี้ เป็นการแสดงประมาณอายุของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ซึ่งเป็นเทวดาชั้นสุดท้าย เปรียบเทียบกับปีของมนุษย์นั้นเอง

อนึ่ง พระอนุรุทธาจารย์ แสดงประมาณอายุของเทวดาเปรียบเทียบกับปีของมนุษย์นั้น ท่านแสดงเฉพาะเทวดาชั้นแรก คือ จาตุมหาราชิกาเทวดากับเทวดาชั้นสุด คือ ปรนิมมิตวสวัตตีเทวดาเท่านั้น ส่วนพวกเทวดาที่อยู่ชั้นกลางๆ ๔ ชั้นนั้นไม่ได้แสดงการเปรียบเทียบไว้ การแสดงโดยนัยนี้ชื่อว่า มัชฌเปยยาลทีปกนัย ทั้งนี้เพราะนักศึกษาทั้งหลายเมื่อได้ทราบเนื้อความในประโยคเบื้องต้น (อาทิ) และในประโยคเบื้องปลาย (ปริโยสานะ) แล้วก็พึงทราบเนื้อความในประโยคท่ามกลาง (มัชฌะ) ได้ด้วยตนเอง

ถ้าจะแสดงโดยบริบูรณ์แห่ง อาทิ มัชฌะ ปริโยสานะ แล้วจะมีดังนี้ คือ

ประมาณอายุของเทวดา ชั้นจาตุมหาราชิกา มีกำหนด ๕ ร้อยปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ ๙ ล้านปี

ประมาณอายุของเทวดา ชั้นดาวดึงสา มีกำหนด ๑ พันปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ ๓ โกฏิ ๖ ล้านปี

ประมาณอายุของเทวดา ชั้นยามา มีกำหนด ๒ พันปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ ๑๔ โกฏิ ๔ ล้านปี

ประมาณอายุของเทวดา ชั้นดุสิตา มีกำหนด ๔ พันปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ ๕๗ โกฏิ ๖ ล้านปี

ประมาณอายุของเทวดา ชั้นนิมมานรตี มีกำหนด ๘ พันปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ ๒๓๐ โกฏิ ๔ ล้านปี

ประมาณอายุของเทวดา ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี มีกำหนด ๑ หมื่น ๖ พันปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ ๙๒๑ โกฏิ ๖ ล้านปี

รูปปฏิสนธิ ๖

อธิบายในบาลีข้อที่ ๑๑ - ๑๒ - ๑๓ - ๑๔ อธิบายว่า ปฐมฌานวิปากจิต ๑ ดวง เป็นปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และจุติจิตของปฐมฌานพรหมทั้ง ๓

ทุติยฌานวิปากจิต และตติยฌานวิปากจิต ทั้ง ๒ ดวงนี้ เป็นปฏิสนธิจิต ภวังคจิตและจุติจิต ของทุติยฌานพรหมทั้ง ๓ ตามสมควร

จตุตถฌานวิปากจิต ๑ ดวง เป็นปฏิสนธิจิต ภวังคจิตและจุติจิตของตติยฌานพรหมทั้ง ๓

ปัญจมฌานวิปากจิต ๑ ดวง เป็นปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และจุติจิตของจตุตถฌานพรหมทั้ง ๖ (เว้นอสัญญสัตตพรหม)

ในที่นี้สำหรับปฐมฌานวิปากจิต เป็นปฏิสนธิจิต และจุติจิตของปฐมฌานพรหมนั้นไม่มีข้อสงสัย เพราะฌานจิตกับภูมิที่เกิดของพรหมนั้นตรงกัน คือเป็นชั้นปฐมด้วยกัน แต่ส่วนทุติยฌานวิบากกับตติยฌานวิบาก ทั้ง ๒ นี้เป็นปฏิสนธิจิตของทุติยฌานพรหมพวกเดียว จตุตถฌานวิบากเป็นปฏิสนธิจิต ของตติยฌานพรหมและปัญจมฌานวิบากเป็นปฏิสนธิจิต ของจตุตถฌานพรหมนั้น เป็นเพราะเหตุไร?

ข้อนี้อธิบายว่า พระอนุรุทธาจารย์แสดงรูปาวจรฌานนั้น แสดงโดยปัญจกนัยที่เกิดขึ้นในมันทบุคคล ถ้าจะแสดงโดยจตุกกนัยที่เกิดขึ้นในติกขบุคคลแล้วรูปาวจรวิปากจิตก็มี ๔ เท่ากับภูมิที่มีอยู่ ๔ ชั้น เช่นเดียวกัน

หมายความว่า ปฐมฌานลาภีที่เป็นติกขบุคคลนั้น เมื่อพิจารณาองค์ฌาน ๕ แล้ว ย่อมเห็นโทษของวิตกที่มีลักษณะหยาบ และโทษของวิจารที่มีลักษณะละเอียดกว่าวิตกพร้อมกันในคราวเดียว ฉะนั้น เมื่อปฏิบัติต่อไปได้ฌานครั้งที่ ๒ เป็นทุติยฌานลาภีบุคคลนั้น ก็ย่อมก้าวล่วงวิตกและวิจารทั้ง ๒ นี้ได้ในคราวเดียวกัน เมื่อปฏิบัติต่อไปได้ฌานครั้งที่ ๓ เป็นตติยฌานลาภีบุคคล ก็ย่อมก้าวล่วงปีติเสียได้ และเมื่อปฏิบัติต่อไปได้ฌานครั้งที่ ๔ เป็นจตุตถฌานลาภีบุคคล ก็ย่อมก้าวล่วงสุขได้อีกคงเหลือแต่อุเบกขากับเอกัคคตาทั้ง ๒ นี้เท่านั้น เป็นอันว่าผู้นั้นได้สำเร็จรูปฌานหมดแล้ว

ส่วนปฐมฌานลาภีที่เป็นมันทบุคคล เมื่อพิจารณาองค์ฌาน ๕ นั้น ย่อมไม่สามารถเห็นโทษของวิตกและวิจารพร้อมกันได้ จะต้องเห็นโทษของวิตกอย่างเดียวเสียก่อนแล้วปฏิบัติต่อไปได้ฌานครั้งที่ ๒ เป็นทุติยฌานลาภี ก็ก้าวล่วงได้แต่เพียงวิตกอย่างเดียวและถ้าทุติยฌานลาภีบุคคลนี้ตายลง ก็ไปเกิดในทุติยฌานภูมิ ด้วยปฏิสนธิจิตที่เป็นทุติยฌานวิบาก ถ้าทุติยฌานลาภีบุคคลนั้นยังไม่ตาย เมื่อพิจารณาองค์ฌาน ๔ ย่อมเห็นโทษของวิจารณ์และเมื่อปฏิบัติต่อไปได้ฌานครั้งที่ ๓ เป็นตติยฌานลาภีบุคคลแล้วก็ย่อมก้าวล่วงวิจารเสียได้ ถ้าตติยฌานลาภีผู้นี้ตายลง ก็ไปเกิดในทุติยฌานภูมิ ด้วยปฏิสนธิจิตที่เป็นตติยฌานวิบากเช่นเดียวกัน เพราะทุติยฌานกุศลกับตติยฌานกุศลของมันทบุคคลนี้ แม้ว่าตติยฌานกุศลจะเป็นฌานที่สูงกว่าทุติยฌานก็จริง แต่เมื่อว่าโดยอำนาจที่จะนำไปเกิดในรูปภูมิแล้ว อำนาจของตติยฌานกุศลนี้ ก็ยังไม่มีอำนาจพอที่จะนำให้ไปเกิดในตติยฌานภูมิได้ ทั้งนี้เป็นเพราะว่าตติยฌานที่ก้าวล่วงวิจารได้นี้ ไม่มีอะไรเป็นพิเศษกว่าทุติยฌาน ที่ก้าวล่วงวิตกได้อย่างเดียวแต่ที่แยกฌานออกไปว่าฌานที่ก้าวล่วงวิตกอย่างเดียว ชื่อว่า ทุติยฌานและฌานที่ก้าวล่วงวิจารอย่างเดียว ชื่อว่าตติยฌานนั้นก็แยกออกไปตามชนิดของบุคคล คือ มันทบุคคลนั้นเอง

ถ้าตติยฌานลาภีที่เป็นมันทบุคคลนี้ยังไม่ตาย เมื่อพิจารณาองค์ฌาน ๓ ก็ย่อมเห็นโทษของปีติอีก เมื่อปฏิบัติต่อไปได้ฌานครั้งที่ ๔ เป็นจตุตถฌานลาภีบุคคลแล้วก็ย่อมก้าวล่วงปีติได้อีก และถ้าจตุตถฌานลาภีผู้นี้ตายลง ก็ไปเกิดในตติยฌานภูมิด้วยปฏิสนธิจิตที่เป็นจตุตถฌานวิบาก

ถ้าจตุตถฌานลาภีบุคคลนี้ยังไม่ตาย เมื่อพิจารณาองค์ฌาน ๒ ก็เห็นโทษของสุขเวทนา และเมื่อปฏิบัติต่อไปได้ฌานครั้งที่ ๕ เป็นปัญจมฌานลาภีบุคคลแล้วก็ย่อมก้าวล่วงสุขได้อีก คงเหลือแต่อุเบกขาเวทนากับเอกัคคตา และถ้าปัญจมฌานลาภีผู้เป็นมันทบุคคลนี้ตายลง ก็ไปบังเกิดในจตุตถฌานภูมิ ด้วยปฏิสนธิจิตที่เป็นปัญจมฌานวิบากดังนี้

อธิบายในบาลีข้อที่ ๑๕-๑๖ สำหรับอสัญญสัตตพรหมนั้น นามธรรม คือจิตเจตสิกไม่มี มีแต่ รูปธรรม อย่างเดียว ทั้งนี้เป็นเพราะอำนาจของปัญจมฌานที่เกี่ยวด้วยสัญญาวิราคภาวนา

หมายความว่า ผู้ที่ได้รูปปัญจมฌานที่สำเร็จมาจากอำนาจของสัญญาวิราคภาวนานั้น เมื่อเวลาตายลงแล้วไปเกิดในอสัญญสัตตภูมิ โดยมีปฏิสนธิด้วยชีวิตนวกกลาปอย่างเดียว ไม่มีกัมมชรูปอื่นๆ เกิด ต่อจากปฏิสนธิขณะไปเป็นปวัตติกาลจนถึงจุติกาลนั้น ก็มีแต่ชีวิตนวกกลาปและอุตุชรูปทั้ง ๒ นี้เท่านั้น จิตตชรูปที่เกิดจากจิตเจตสิกและกัมมชรูปอื่นๆ ที่นอกจากชีวิตนวกกลาปนั้นไม่มีเลย สำหรับอาหารชรูปที่เกิดจากกพฬีการาหารนั้นไม่มีอยู่แล้วในพวกรูปพรหมทั้งหลาย

พวกอสัญญสัตตพรหมที่อยู่ในอสัญญสัตตภูมินี้ มีกิริยาอาการอยู่ในอิริยาบถ ๓ อย่าง คืออยู่ในอิริยาบถนั่งพวกหนึ่ง อยู่ในอิริยาบถนอนพวกหนึ่ง อยู่ในอิริยาบถยืนพวกหนึ่ง ทั้ง ๓ พวกนี้ พวกไหนอยู่ในอิริยาบถเช่นใดก็เป็นอยู่เช่นนั้นตลอดไปจนครบอายุขัยคือห้าร้อยมหากัป ที่เป็นเช่นนี้ก็แล้วแต่ว่า ผู้นั้นเวลาตายจากกามสุคติภูมิทั้ง ๗ นั้น ตายในท่าไหน ถ้านั่งตาย เมื่อเกิดเป็นอสัญญสัตตพรหมก็ไปปรากฏอยู่ในท่านั่ง เมื่อนอนตายก็ไปปรากฏอยู่ในท่านอน เมื่อยืนตายก็ไปปรากฏอยู่ในท่ายืนเช่นนี้ พวกอสัญญสัตตพรหมนี้มีรูปร่างผิวพรรณคล้ายกับพระพุทธรูปทองคำ และในขณะตายจากอสัญญสัตตภูมินี้ ชีวิตนวกกลาป และอุตุชรูปก็ดับลงไม่เกิดต่อไป

ธรรมดาพวกมนุษย์ สัตว์ดิรัจฉาน เวลาตายแล้ว แม้ว่ากัมมชรูป จิตตชรูป อาหารชรูป ดับลงไม่มีเหลือแล้วก็ตาม แต่อุตุชรูปก็ยังคงเหลืออยู่ ดังที่เราเห็นเป็นซากศพนั้นเอง แต่สำหรับพวกเทวดา พรหม สัตว์นรก เปรต อสุรกาย (เว้นเทวดา ยักษ์ เปรต ยักษ์ที่เป็นพวกคัพภเสยยกะและสังเสทชะกำเนิด) เหล่านี้เมื่อเวลาตายรูปทั้งหมดก็ย่อมดับโดยไม่มีเหลือปรากฏอยู่เลย ดุจแสงไฟที่ดับวูบลงฉะนั้น หมายความว่าโอปปาติกปฏิสนธิบุคคลนั้นเวลาตายก็เหมือนกับว่าหายวับไป ไม่ปรากฏมีอะไรเหลืออยู่เลย ส่วนคัพภเสยยกปฏิสนธิบุคคล กับสังเสทชปฏิสนธิบุคคลนั้นเวลาตายแล้วมีร่างกายคือซากศพปรากฏเหลืออยู่ได้ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะเหตุว่า กัมมชรูปที่เกิดอยู่ในโอปปาติกบุคคลนั้น เกิดได้มากกว่ารูปอื่นๆ ในขณะปฏิสนธินั้นเอง กัมมชรูปเกิดได้เต็มที่อยู่แล้วทั่วร่าง ปรากฏเป็นรูปร่างใหญ่โตขึ้นทีเดียว ฉะนั้นร่างกายของมนุษย์จำพวกนี้จึงมีความเบาเป็นพิเศษ ส่วนจิตตชรูป อุตุชรูป และอาหารชรูปที่เกิดภายหลังในปวัตติกาลนั้น ย่อมมีโอกาสเกิดได้น้อย การเกิดขึ้นและตั้งอยู่ของรูป

เหล่านี้ก็ต้องอาศัยกัมมชรูปเป็นที่ตั้งเป็นพิเศษ ฉะนั้นเมื่อเวลาที่บุคคลจำพวกนี้ตาย และกัมมชรูปดับลงแล้วนั้น รูปที่เหลือจึงดับลงตามติดๆ กันไป ประมาณเวลาชั่วดีดนิ้วมือเท่านั้น โดยไม่มีเหลืออยู่เลย

ส่วนเทวดายักษ์ เปรตยักษ์ ที่เป็นพวกคัพภเสยยกะและสังเสทชะกำเนิดนั้น เมื่อเวลาตายร่างกายปรากฏเหลืออยู่ได้ แต่เปลี่ยนสภาพจากร่างกายเดิมกลายเป็นร่างของสัตว์อื่นๆ ไป เช่นกลายเป็นร่างของ ตุ๊กแก จิ้งจก งู นก เหล่านี้เป็นต้น

คำอธิบายดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ มีหลักฐานอยู่ในสักกปัญหสูตรในสุตตันตมหาวรรคอรรถกถา ปติปูชิกาวัตถุในธัมมบทอรรถกถา วิภาวนีฎีกา ปรมัตถทีปนีมหาฎีกา และมิลินทปัญหา

พวกอสัญญาสัตตพรหมที่กล่าวแล้วนั้น ก็เข้าอยู่ในพวกโอปปาติกปฏิสนธิ ฉะนั้นในขณะที่ตายนั้นตายด้วยรูปอย่างเดียว โดยไม่มีเหลือปรากฏอยู่เช่นเดียวกัน และก็จะต้องลงมาเกิดในกามสุคติภูมิ ๗ ภูมิใดภูมิหนึ่ง เป็นทวิเหตุกะหรือติเหตุกบุคคลแล้วแต่กรรมของตนๆ

การปฏิสนธิของพวกอสัญญสัตตพรหมนี้ ได้ชื่อว่าเป็นสุคติอเหตุกปฏิสนธินั้น ก็เพราะว่าภูมิที่เป็นที่เกิดของพวกอสัญญสัตตพรหมนี้เป็นสุคติภูมิ คือเป็นภูมิที่ดีแต่หากว่าปฏิสนธินั้น เป็นรูปอย่างเดียว ไม่ประกอบด้วยเหตุ ชื่อว่า อเหตุกะ ฉะนั้นเมื่อรวมแล้ว ปฏิสนธินี้จึงเรียกว่า สุคติอเหตุกปฏิสนธิ สำหรับบุคคลเรียกว่า สุคติ-อเหตุกบุคคล แต่ต่างกับพวกกามสุคติอเหตุกบุคคล

เมื่อรวมปฏิสนธิของรูปาวจรพรหมทั้งหมดแล้ว มี ๖ คือ นามปฏิสนธิ ๕ รูปปฏิสนธิ ๑ ดังนี้

อายุโดยประมาณของรูปบุคคลทั้ง ๑๖

อธิบายในบาลีข้อที่ ๑๗ - ๒๑ ในชั้นปฐมฌานภูมิทั้ง ๓ นี้ ทุกๆ ครั้งที่โลกถูกทำลายลงนั้น ปฐมฌานภูมิทั้ง ๓ นี้ย่อมถูกทำลายลงด้วยเสมอไป ฉะนั้นพรหมที่อยู่ในปฐมฌานภูมิทั้ง ๓ พวก จึงไม่มีโอกาสอยู่ได้ตลอดมหากัป ด้วยเหตุนี้ คำว่ากัปที่แสดงไว้ในอภิธัมมัตถสังคหะ บาลีข้อ ๑๒ จึงหมายเอาวิวัฏฏฐายีอสงไขยกัป ที่เป็น

ส่วนหนึ่งในจำนวน ๔ ส่วนของมหากัป ฉะนั้นคำว่า **กปฺปสฺส ตติโย ภาโค** ก็ได้แก่ ส่วนหนึ่งในจำนวน ๓ ส่วนของวิวัฏฏฐายีอสงไขยกัป **อุปฑฺฒกปฺโป** ได้แก่ ครึ่งหนึ่งของวิวัฏฏฐายีอสงไขยกัป **เอโก กปฺโป** ได้แก่ วิวัฏฏฐายีอสงไขยกัปหนึ่ง

ส่วนกัปที่เป็นอายุขัยของทุติยฌานพรหมขึ้นไป จนถึงอกนิฏฐพรหมนั้นหมายเอามหากัปทั้งหมด

การถูกทำลายของทุติยฌานภูมิและตติยฌานภูมิทั้ง ๒ นี้ ไม่ได้ถูกทำลายทุกๆ ครั้งไป คือทุติยฌานภูมิ ๓ ถูกทำลาย ๘ มหากัปต่อ ๑ ครั้ง ตติยฌานภูมิ ๓ ถูกทำลาย ๖๔ มหากัปต่อ ๑ ครั้ง

การกำหนดอายุขัยของพวกอรูปาวจรพรหมที่ได้แสดงมาแล้วข้างต้นนั้น เป็นการกำหนดอายุขัยไว้โดยส่วนมากที่สุดเท่านั้น มิใช่ว่าจะต้องอยู่จนครบอายุขัยที่กำหนดไว้ก็หามิได้ เพราะการตายของพวกรูปาวจรพรหมเหล่านี้ เป็นการตายชนิดกัมมักขยมรณะ ก็มีอุปปัจเฉทกมรณะก็มี เช่นปฐมฌานพรหม ทุติยฌานพรหม และตติยฌานพรหม บางพวกที่ไปเกิดอยู่ในภูมินั้นๆ ในเวลาที่โลกใกล้จะทำลายอยู่แล้ว อายุของพรหมเหล่านั้น แม้ว่าจะมีกำหนดไว้ตามที่ได้กล่าวมาแล้วก็ตาม ก็ย่อมอยู่ไม่ครบจำนวนตามที่ได้กำหนดไว้นั้น หมายความว่า จะต้องตายก่อนที่โลกจะถูกทำลายด้วย ไฟก็ดี น้ำก็ดี ลมก็ดี ตามสมควรแห่งภูมินั้นๆ

พรหมบางพวกที่ไปเกิดในรูปภูมิทั้ง ๑๖ ชั้น ตั้งแต่ต้นวิวัฏฏฐายีอสงไขยกัปก็แล้ว แต่กรรมของตนๆ ถ้าหมดกรรมเมื่อไรแม้ว่าจะยังไม่ถึงกำหนดอายุขัย ก็ต้องตายจากภูมิที่ตนอยู่ก่อนเช่นเดียวกัน

อนึ่ง การกำหนดอายุขัยของพวกอาภัสสรพรหม ที่อยู่ในทุติยฌานภูมิชั้นที่ ๓ ว่ามี ๘ มหากัป อายุขัยของสุภกิณหพรหมที่อยู่ในตติยฌานภูมิชั้นที่ ๓ ว่ามี ๖๔ มหากัปนั้น สำหรับพวกพรหมที่อยู่ในชั้นเหล่านั้น ไม่มีพรหมองค์ใดอยู่ได้ตลอดเวลาที่กำหนดโดยครบถ้วนเลย เพราะว่าชั้นอาภัสสรภูมินี้ เมื่อเวลาที่โลกถูกทำลายด้วยน้ำก็ถูกทำลายไปด้วย และชั้นสุภกิณหภูมิก็เช่นเดียวกัน คือเมื่อโลกถูกทำลายด้วยลม ก็ต้องถูกทำลายไปด้วย ฉะนั้น พรหม ๒ พวกนี้จึงมีอายุขัยไม่เต็มตามที่กำหนดไว้ เพราะคำว่ามหากัปหนึ่งๆ นั้นจะต้องมีอสงไขยกัป ๔ อสงไขยกัป ในจำนวน ๔

อสงไขยกัปนี้ สังวัฏฏกัปเป็นเวลาที่โลกกำลังถูกทำลายอยู่เป็นเวลานาน ๖๔ อันตรกัปสังวัฏฏฐายีอสงไขยกัป เป็นเวลาที่โลกถูกทำลายเสร็จแล้วว่างอยู่เป็นเวลานาน ๖๔ อันตรกัปวิวัฏฏอสงไขยกัป เป็นเวลาที่โลกเริ่มสร้างขึ้นใหม่นาน ๖๔ อันตรกัปวิวัฏฏฐายีอสงไขยกัปเป็นเวลาที่โลกสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว และในเวลาปัจจุบันก็อยู่ในวิวัฏฏฐายีอสงไขยกัปนั้นเอง เป็นเวลานาน ๖๔ อันตรกัปเช่นเดียวกัน

ธรรมดาว่า อาภัสสรภูมิ และสุภกิณหภูมิ ทั้ง ๒ ภูมินี้แม้เมื่อเวลาที่ถูกทำลายจะถูกทำลายทีหลังภูมิอื่นๆ และเมื่อเวลาตั้งขึ้น ก็ตั้งขึ้นก่อนภูมิอื่นๆ ก็จริง แต่ว่าเมื่อถึงสมัยที่โลกถูกทำลายด้วยน้ำและด้วยลมนั้น ภูมิทั้ง ๒ นี้ไม่ได้ตั้งอยู่จนครบ ๔ อสงไขยกัปโดยบริบูรณ์ ตั้งอยู่ได้ครบบริบูรณ์เพียง ๒ อสงไขยกัป คือ ในวิวัฏฏอสงไขยกัป กับวิวัฏฏฐายีอสงไขยกัปเท่านั้น ส่วนในสังวัฏฏอสงไขยกัป ไม่ได้ตั้งอยู่จนครบ ๖๔ อันตรกัป เพราะได้ถูกทำลายเสียในตอนปลาย สำหรับในสังวัฏฏฐายีอสงไขยกัปนั้น ภูมิทั้ง ๒ นี้ถูกทำลายลงแล้วโดยสิ้นเชิง ไม่มีอะไรปรากฏอยู่เลย ฉะนั้นในการที่กำหนดประมาณอายุไว้ว่า ๘ มหากัป และ ๖๔ มหากัป นั้นความจริงไม่ได้ตั้งอยู่ครบดังที่ได้อธิบายมาแล้ว แต่ด้วยเหตุที่ว่าการนับจำนวนเวลาที่แสดงในพระไตรปิฎกนี้ ถือเอาว่าหย่อนไปเล็กน้อยหรือเกินไปบ้างเช่นนี้ ไม่นับเอาเข้าไปในจำนวนใหญ่ ให้ถือเอาเป็นจำนวนที่ครบถ้วนเสีย ฉะนั้น อรรถกถาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวไว้ว่า **"อปฺปกํ อูนํ อธิกํ วา น คณนูปคํ โหติ"**[๑] แปลความว่าจำนวนที่หย่อนไปนิดหน่อย หรือเกินไปนิดหน่อยนั้นไม่ควรนับ

หมายเหตุ การแสดงเกี่ยวด้วยกัปและการทำลายโลก สร้างโลก ได้แสดงมาแล้วในภูมิจตุกะ ส่วนการแสดงด้วยกรรม จะได้แสดงในปรมัตถโชติกะเล่มต่อไป

อรูปปฏิสนธิ ๔ อย่าง

อธิบายในบาลีข้อที่ ๒๒ - ๒๓

อากาสานัญจายตนวิปากจิต ๑ ดวง เป็นปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จุติจิตของอากาสานัญจายตนพรหมทั้งหลาย

---

[๑] ขุ.เถร.อ. ๒/๕๗๙

วิญญานัญจายตนวิปากจิต ๑ ดวง เป็นปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จุติจิตของวิญญานัญจายตนพรหมทั้งหลาย

อากิญจัญญายตนวิปากจิต ๑ ดวง เป็นปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จุติจิตของอากิญจัญญายตนพรหมทั้งหลาย

เนวสัญญานาสัญญายตนวิปากจิต ๑ ดวง เป็นปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จุติจิตของเนวสัญญานาสัญญายตนพรหมทั้งหลาย

ปฏิสนธิจิตทั้ง ๔ นี้ ชื่อว่า **อรูปาวจรปฏิสนธิ**

เมื่อรวมปฏิสนธิทั้งหมดแล้วมี ๒๐ คือ กามาวจรปฏิสนธิ ๑๐ รูปาวจรปฏิสนธิ ๖ อรูปาวจรปฏิสนธิ ๔

คำว่า อารุปฺป นั้นได้แก่จิต และบุคคลที่เกิดอยู่ในอรูปภูมิอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้ง ๒ ก็ได้ ดังมีวจนัตถะว่า **อรูเป *ภวํ อารุปฺปํ*** "ธรรมใดเกิดอยู่ในอรูปภูมิ ธรรมนั้นชื่อว่า อารุปปะ" ส่วนคำว่า อรูป ได้แก่ อรูปภูมิเท่านั้น ฉะนั้นในอภิธัมมัตถสังคหะ ที่ว่า ปจฺมารุปฺปาทิภูมีสุ ให้เปลี่ยนเป็น ปจฺมารูปาทิภูมีสุ ประมาณอายุของอรูปพรหมทั้งหลายนั้น ไม่มีอะไรเป็นพิเศษ

ความลำบากที่วนเวียนอยู่ในวัฏฏสงสาร

ทีฆายุกาปิ พฺรหฺมาโน อิทฺธิมนฺโต ชุตินฺธรา
ปตนฺติ ยถากมฺมํ เต จวนฺติ อปราปรํ.

แม้พรหมทั้งหลายที่มีอิทธิฤทธิ์มาก มีรัศมีรุ่งเรือง มีอายุยืน เหล่านี้ก็ต้องค่อยๆ ก้าวไปสู่ความตายทั้งสิ้น พรหมทั้งหลายที่ตายจากพรหมโลก เหล่านี้ก็ต้องตกอยู่ในความเวียนว่ายตายเกิดไปตามยถากรรมของตน (ในระหว่างที่ยังไม่เข้าถึงพระนิพพาน)

อธิบายว่า อายุขัยของพวกพรหมทั้งหลายนั้น อย่างน้อยที่สุดก็มีอายุยืนถึง ๑ ใน ๓ ของวิวัฏฏฐายีอสงไขยกัป เท่ากับ ๒๑ อันตรกัปเศษ อย่างมากที่สุด ๘ หมื่น ๔ พันมหากัป เมื่ออยู่จนครบกำหนดเวลาแล้ว ก็ต้องตายจากพรหม และถ้ายังไม่เป็น

อริยบุคคล ก็ไม่มีวันที่จะพ้นจากความลำบากไปได้ กล่าวคือ เมื่อสิ้นบุญจากพรหมแล้ว ในอนาคตนับตั้งแต่ชาติที่ ๓ ขึ้นไป อาจต้องไปเสวยทุกข์ในอบายภูมิทั้ง ๔ ก็เป็นได้นี้ แสดงให้เห็นว่า อิทธิฤทธิ์ต่างๆ หรือรัศมีที่รุ่งเรือง หรือการมีอายุยืน เหล่านี้ไม่อาจช่วยให้พ้นจากอบายทุกข์ได้เลย สิ่งที่จะช่วยได้นั้นก็คือ การพ้นจากความเป็นปุถุชนเข้าสู่ความเป็นอริยบุคคลเท่านั้น ฉะนั้นผู้ที่ยังต้องวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏฏ์นั้น แม้ว่าจะอยู่ในชั้นสูงเท่าไรๆ ก็ตาม ก็ยังไม่พ้นจากชั้นต่ำไปได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ เราท่านทั้งหลายควรจะต้องรีบแสวงหาธรรมที่เป็นเครื่องให้ถึงความเป็นอริยบุคคลเสียให้ได้ ธรรมที่เป็นเครื่องให้ถึงความเป็นอริยะ หรือที่เรียกว่า ทรัพย์ ๗ ประการของสัปบุรุษทั้งหลายนั้นก็ได้แก่

อริยทรัพย์ ๗

๑. สทฺธาธนํ	ทรัพย์ คือ ความเลื่อมใส เชื่อในอนันตคุณ ๕ เชื่อกรรม เชื่อผลของกรรม โลกนี้ โลกหน้า
๒. สีลธนํ	ทรัพย์ คือ การตั้งอยู่ในศีลธรรม
๓. สุตธนํ	ทรัพย์ คือ ความเป็นผู้ได้เล่าเรียนในธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
๔. จาคธนํ	ทรัพย์ คือ การบริจาควัตถุสิ่งของให้เป็นทานแก่ผู้อื่น
๕. ปญฺญาธนํ	ทรัพย์ คือ ความเป็นผู้รู้ในสภาวธรรมรูปนาม
๖. หิรีธนํ	ทรัพย์ คือ ความเป็นผู้รู้ละอายต่อทุจริต
๗. โอตฺตปฺปธนํ	ทรัพย์ คือ ความเป็นผู้กลัวต่อทุจริต

อธิบายคาถาสังคหะ

ปฏิสนฺธิ ภวงฺคญฺจ ตถา จวนมานสํ
เอกเมว ตเถวกฺ วิสยญฺเจกชาติยํ.

อธิบายว่า ในบรรดาจิตที่เกิดอยู่ในสัตว์ทั้งหลาย ที่อยู่ใน ๓๐ ภูมิ มีจิตที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ตลอดภพของคนหนึ่งๆ นั้นมีอยู่ ๓ อย่างคือ ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จุติจิต เช่นปฏิสนธิจิตเป็นมหาวิปากจิตดวงที่ ๑ แล้วภวังคจิตที่เกิดอยู่

ในปวัตติกาลทั้งหลาย ก็เป็นมหาวิปากจิตดวงที่ ๑ และเมื่อเวลาจุติ มหาวิปากจิตดวงที่ ๑ นั้นแหละ ก็ทำหน้าที่จุติเช่นเดียวกัน

ว่าโดยอารมณ์ ก็มีอารมณ์อย่างเดียวกัน คือ เมื่อปฏิสนธิจิตมีกรรมเป็นอารมณ์ ภวังคจิต และจุติจิต ก็มีกรรมเป็นอารมณ์เช่นเดียวกันดังนี้

อนึ่ง คำว่า "เอก" ที่อยู่ในคาถาสังคหะนี้เป็น ตุลฺยตฺถวาจก หมายถึงแสดงเนื้อความอย่างเดียวกัน ฉะนั้นในฎีกาจารย์แก้ว่า **"ภูมิโต ชาติโต สมฺปยุตฺตธมฺมโต สงฺขารโต จ สมานเมว"** แปลความว่า ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จุติจิตทั้ง ๓ อย่างนี้ ว่าโดยภูมิ โดยชาติ โดยสัมปยุตตธรรม โดยสังขาร ก็เป็นอย่างเดียวกันทั้งสิ้น เช่น

ปฏิสนธิจิต ว่าโดยภูมิเป็นกามจิต ว่าโดยชาติเป็นอพยากตะ ว่าโดยสัมปยุตตธรรม เป็นโสมนัสญาณสัมปยุตต์ ว่าโดยสังขารเป็นอสังขาริก แล้วภวังคจิต และจุติจิตก็เป็นไปอย่างนี้เหมือนกันไม่มีผิดแปลก

รวมความว่า คำว่า เอกเมว นี้ หมายความว่า ชนิดเดียวกันนั้นเอง คือปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จุติจิต ทั้ง ๓ นี้ เป็นจิตชนิดเดียวกัน สำหรับคนหนึ่งในภพหนึ่ง และคำว่า **"เอกวิสยญฺจ"** ก็หมายถึงอารมณ์เป็นอย่างเดียวกัน คือ ถ้าปฏิสนธิจิตมีอารมณ์ที่เป็นรูปารมณ์กรรมนิมิตแล้ว ภวังคจิตและจุติจิต ก็มีอารมณ์ที่เป็นรูปารมณ์กรรมนิมิตเช่นเดียวกัน ถ้าปฏิสนธิจิตมีอารมณ์ที่เป็นคตินิมิต คือภาพของท้องมารดา ภวังคจิตและจุติจิต ก็มีอารมณ์เป็นคตินิมิตอย่างนั้นเหมือนกัน

หมายเหตุ คำอธิบายในเรื่อง ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จุติจิต ที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ เป็นการแสดงโดยมูลปธานนัย เพราะในวิธีที่มีอาคันตุกภวังค์เกิดขึ้นก็มีและอารมณ์ของอาคันตุกภวังคจิตนี้ มีอารมณ์ไม่เหมือนกันกับอารมณ์ของปฏิสนธิจิต และจุติจิต แต่ก็เป็นไปในกรณีพิเศษบางครั้งบางคราวเท่านั้น ส่วนมูลภวังค์ซึ่งเป็นภวังค์เดิมจะต้องมีอารมณ์เป็นอย่างเดียวกันกับปฏิสนธิจิตและจุติจิตเสมอไป ดังที่ได้อธิบายมาแล้ว

คำอธิบายอารมณ์กับวิถีจิตโดยพิสดารนั้น พึงทราบว่ามีในปริจเฉทที่ ๔ ชื่อว่า วิถีสังคหะ

ปฏิสนธิจตุกกะ จบ

รายนามผู้ร่วมบริจาคเป็นเจ้าภาพพิมพ์

๑.	คุณสมพิศ	แซ่ก๋ำ	๑๐,๐๐๐ บาท
๒.	คุณกฤษณา	ปทีปโชติวงศ์	๕,๑๐๐ บาท
๓.	คุณกันต์กนิษฐ	จงยิ่งยศ	๔,๐๐๐ บาท
๔.	คุณเกยูร	อัสสกุล	๔,๐๐๐ บาท
๕.	คุณชลดา	นีละเสวี	๔,๐๐๐ บาท
๖.	คุณสมศรี	หล่อประเสริฐ และครอบครัว	๔,๐๐๐ บาท
๗.	คุณเพ็ญพรรณ	วิสุทธิ ณ อยุธยา	๓,๐๐๐ บาท
๘.	คุณลีรัตน์	โกมสวัสดิ์ชัย	๓,๐๐๐ บาท
๙.	คุณวรรณา	ทรงสมบัติชัย และครอบครัว	๓,๐๐๐ บาท
๑๐.	คุณวิโรจน์	ควรทรงธรรม และครอบครัว	๓,๐๐๐ บาท
๑๑.	คุณสอางค์	ควรทรงธรรม และครอบครัว	๓,๐๐๐ บาท
๑๒.	คุณสุนิสา	ควรทรงธรรม	๓,๐๐๐ บาท
๑๓.	คุณพรต - คุณยุพิน	จันทรัคคะ	๒,๕๐๐ บาท
๑๔.	คุณพิมวิมล	อมรธัญ	๒,๕๐๐ บาท
๑๕.	คุณกานต์สินี	จันทร์วิภาดิลก	๒,๐๐๐ บาท
๑๖.	คุณกรรณิกา	สว่างวารีสกุล	๒,๐๐๐ บาท
๑๗.	คุณจิตรา	พรหมชุติมา	๒,๐๐๐ บาท
๑๘.	คุณจงจิตต์	วีระพัฒนา	๒,๐๐๐ บาท
๑๙.	คุณนิคม - คุณปิยจิต ทาแดง		๒,๐๐๐ บาท
๒๐.	คุณมนูญ - คุณนงนารถ เดชณรงค์		๒,๐๐๐ บาท
๒๑.	คุณศรีสุวัฒน์	เอี่ยมเจริญ	๒,๐๐๐ บาท
๒๒.	คุณสรณา - คุณสุขสิฐ - คุณจิราพร - ด.ช.ทศพร ลิมปมณเฑียร		๒,๐๐๐ บาท
๒๓.	คุณจงกลนี	วิทย์สหมุนี	๑,๘๐๐ บาท
๒๔.	คุณทวีศักดิ์ - คุณทองคำ อุดมผลภักดี และบุตรธิดา		๑,๗๐๐ บาท
๒๕.	คุณนภาพร	อัจฉราฤทธิ์	๑,๗๐๐ บาท

๒๖.	แม่ชีน้ำทิพย์	นวอนุรักษ์	๑,๓๐๐ บาท
๒๗.	คุณชัญญ์ชญา	จงนิตยกาล	๑,๒๐๐ บาท
๒๘.	คุณธารทิพย์	ยงสกุลโรจน์	๑,๒๐๐ บาท
๒๙.	คุณลาวัลย์	พานิชเจริญ	๑,๒๐๐ บาท
๓๐.	คุณจิระเดช - คุณสุนทรีย์ อัสสันธุ์		๑,๐๐๐ บาท
๓๑.	คุณใจทิพย์	ควรทรงธรรม และครอบครัว	๑,๐๐๐ บาท
๓๒.	คุณจุฑามาศ	อัมพรพันธ์	๑,๐๐๐ บาท
๓๓.	คุณณัชชา	บูรณะชนอาภา	๑,๐๐๐ บาท
๓๔.	คุณเต่งเซีย แซ่ลี้ - คุณอาเตียง แซ่เจีย		๑,๐๐๐ บาท
๓๕.	คุณพ่อนที - คุณแม่สุพรรณี ศรีพัฒนสกุล		๑,๐๐๐ บาท
๓๖.	คุณนฤมล	สิทธิบูรณะ	๑,๐๐๐ บาท
๓๗.	คุณบุษกร	ลิงคาลวนิช	๑,๐๐๐ บาท
๓๘.	คุณปรางศมาศ	นิติธรรม	๑,๐๐๐ บาท
๓๙.	คุณภัทรพร - คุณสวชัย บุณยมานนท์		๑,๐๐๐ บาท
๔๐.	คุณผกามาศ	มาลากร	๑,๐๐๐ บาท
๔๑.	คุณรุ่งโรจน์	ภิรมย์ภิสิฐ	๑,๐๐๐ บาท
๔๒.	คุณวนิดา	ศรีสุทธิ์	๑,๐๐๐ บาท
๔๓.	คุณวินรัตน์	ควรทรงธรรม และครอบครัว	๑,๐๐๐ บาท
๔๔.	คุณศรชัย - คุณชุติมา ชยาภิวัฒน์		๑,๐๐๐ บาท
๔๕.	คุณศิริวรรณ	กฤษณะสมิต	๑,๐๐๐ บาท
๔๖.	คุณสินี	จิตต์จารึก	๑,๐๐๐ บาท
๔๗.	คุณสุภาภรณ์	แซ่เตียว	๑,๐๐๐ บาท
๔๘.	คุณสุพิศ	สุวรรณสุทธิ์	๑,๐๐๐ บาท
๔๙.	คุณสมชาย - คุณพรทิพา บุณยมานนท์		๑,๐๐๐ บาท
๕๐.	คุณอัมพร	สุพรรณนพ	๑,๐๐๐ บาท
๕๑.	คุณจุก	เจิมเกตุ	๖๐๐ บาท
๕๒.	คุณอภิรักษ์	ภิญโญวานิชกะ	๖๐๐ บาท

๕๓.	คุณโกศล	ชีวินพิพัฒน์	๕๓๐ บาท
๕๔.	คุณกรรณิการ	ชินสวนานนท์	๕๐๐ บาท
๕๕.	คุณเชียมเอ็ง	บุษราคัมตระกูล และครอบครัว	๕๐๐ บาท
๕๖.	คุณพ่อทวีศักดิ์	อุดมผลภักดี	๕๐๐ บาท
๕๗.	คุณธนัญ - คุณสุนีย์	สันตโยดม	๕๐๐ บาท
๕๘.	คุณนฤมล	รุ่งรัศมี	๕๐๐ บาท
๕๙.	คุณบัญญัติ - คุณวัลลภา	ศิริตันติกร	๕๐๐ บาท
๖๐.	คุณปรางค์ทิพย์	ทรงวุฒิศิล	๕๐๐ บาท
๖๑.	คุณปานทิพย์	ควรทรงธรรม และครอบครัว	๕๐๐ บาท
๖๒.	คุณพรภิญญา	ศิริตันติกร	๕๐๐ บาท
๖๓.	คุณพรทิพย์	ควรทรงธรรม และครอบครัว	๕๐๐ บาท
๖๔.	คุณมานิตา	สมรูป	๕๐๐ บาท
๖๕.	คุณเยาวลักษณ์	วรรธนะพิศิษฏ์	๕๐๐ บาท
๖๖.	คุณรุจิพร	ผลาขจรศักดิ์	๕๐๐ บาท
๖๗.	คุณลดารัตน์	จันทรกมล	๕๐๐ บาท
๖๘.	คุณศิรวิชญ์	โฆวิไลกุล	๕๐๐ บาท
๖๙.	คุณสุวรรณี	กฤดานรากรณ์	๕๐๐ บาท
๗๐.	คุณสมจิตต์	บงกชปทุมพัฒน์	๕๐๐ บาท
๗๑.	คุณสุภาพร	จินตวุฒิพงศ์	๕๐๐ บาท
๗๒.	คุณอาภาพันธ์	ศรีสรินทร์	๕๐๐ บาท
๗๓.	คุณอารีย์	พรวรนันท์	๕๐๐ บาท
๗๔.	คุณชลดา	นีละเสวี	๔๐๐ บาท
๗๕.	คุณนฤมล	สิทธิบูรณะ	๔๐๐ บาท
๗๖.	อาจารย์เหมือนใจ	รอดมา	๔๐๐ บาท
๗๗.	คุณแสงเพ็ญ	รสชุ่ม	๔๐๐ บาท
๗๘.	คุณสุธี - คุณวารุณี	ตันพิชัย และบุตร	๔๐๐ บาท
๗๙.	คุณสุนันท์	พินิจบรรเจิดกุล	๓๔๐ บาท

๘๐.	พระมหาชนัย	ฉินนโก	๓๐๐ บาท
๘๑.	คุณฉัตรชัย	นิรันดร์วิชัย	๓๐๐ บาท
๘๒.	คุณสุนทราภรณ์	เตชะพะโลกุล	๓๐๐ บาท
๘๓.	พระถวิล	ถาวรธมฺโม	๒๐๐ บาท
๘๔.	แม่ชีนวลผจง	จุลศิริวงศ์	๒๐๐ บาท
๘๕.	แม่ชีปราณี	โอทอง	๒๐๐ บาท
๘๖.	แม่ชีวิไล	อมรวาที	๒๐๐ บาท
๘๗.	คุณแก้ว - คุณปราณี	สร้อยชุหร่ำ	๒๐๐ บาท
๘๘.	คุณจตุพล	เอิบอุดม	๒๐๐ บาท
๘๙.	คุณฐิติยา	กำเนิดศิริ	๒๐๐ บาท
๙๐.	คุณแม่ทองคำ	อุดมภักดี	๒๐๐ บาท
๙๑.	คุณธันยมัย	อุณาสิงห์	๒๐๐ บาท
๙๒.	คุณนันทภัส	ตันศรีชล	๒๐๐ บาท
๙๓.	คุณปิยะจิต	ทาแดง	๒๐๐ บาท
๙๔.	คุณปรีชญา	ไวทยสุวรรณ	๒๐๐ บาท
๙๕.	คุณพรรณทิพา	อุ่นขจรวงค์	๒๐๐ บาท
๙๖.	คุณมนสิการ	ปานิสวัสดิ์	๒๐๐ บาท
๙๗.	คุณระพินทร์	สิงหานนท์	๒๐๐ บาท
๙๘.	คุณลัดดา	ตันศรีชล	๒๐๐ บาท
๙๙.	คุณวันชัย	รุ่งเรืองอุไร	๒๐๐ บาท
๑๐๐.	คุณวารุณี	จารุพัฒน์	๒๐๐ บาท
๑๐๑.	คุณศิรยา	พุทธิวานิช	๒๐๐ บาท
๑๐๒.	คุณสิริการย์	อัศวกิจเสถียร	๒๐๐ บาท
๑๐๓.	คุณสุดารัตน์	ล้อลีลา	๒๐๐ บาท
๑๐๔.	คุณหริรักษ์	รุ่งเรืองธัช	๒๐๐ บาท
๑๐๕.	คุณอาบจิต	แก้วจรัส	๒๐๐ บาท
๑๐๖.	คุณอาภาภรณ์	อุดมผลภักดี	๒๐๐ บาท

๑๐๗.	คุณอรวรรณ	วิเศษสมวงศ	๒๐๐ บาท
๑๐๘.	คุณอรวรรณ	คนซื่อ	๒๐๐ บาท
๑๐๙.	คุณธนาพร	อนันต์สรรักษ์	๑๕๐ บาท
๑๑๐.	คุณธีรชัย	จำนงศิตธรรม	๑๒๐ บาท
๑๑๑.	พระวัฒนะ	วัฒฑโน	๑๐๐ บาท
๑๑๒.	พระอนุชา	ปภากโร	๑๐๐ บาท
๑๑๓.	พระวิรุฬน	อนาลโย	๑๐๐ บาท
๑๑๔.	พระสาธิต	สาฐจิตโต	๑๐๐ บาท
๑๑๕.	แม่ชีกชพรรณ	ลิ้มเครือ	๑๐๐ บาท
๑๑๖.	แม่ชีศิริยา	พรายศิริ	๑๐๐ บาท
๑๑๗.	คุณเก็จชญา	ตันติกุล	๑๐๐ บาท
๑๑๘.	คุณชัชนา	ศรีสุชาติ	๑๐๐ บาท
๑๑๙.	คุณธนภร	วรรณอยู่	๑๐๐ บาท
๑๒๐.	คุณธุมาภร	มรกตเตโช	๑๐๐ บาท
๑๒๑.	คุณบุญชู	จงมีสุข	๑๐๐ บาท
๑๒๒.	คุณพึงพิศ	ดุลยพัชร	๑๐๐ บาท
๑๒๓.	คุณพิมพ์ศิริ	ลายทอง	๑๐๐ บาท
๑๒๔.	คุณพงศ์พัฒน์	อาชาเพ็ชร	๑๐๐ บาท
๑๒๕.	คุณพรพรหม	แซ่โคว้	๑๐๐ บาท
๑๒๖.	คุณรวิวรรณ	นิลรัตน์	๑๐๐ บาท
๑๒๗.	คุณศิริจันทร์	มหิสรากุล	๑๐๐ บาท
๑๒๘.	คุณสลิล	นิวัฒน์ภูมินทร์	๑๐๐ บาท
๑๒๙.	คุณสมหมาย	พสุธานันท์	๑๐๐ บาท
๑๓๐.	คุณสุภาวดี	ล้อทองแท่ง	๑๐๐ บาท
๑๓๑.	คุณอัมพาวีร์	ชมภูพงษ์เกษม	๑๐๐ บาท

▲▲▲▲▲▲▲▲